

Pierre Bourdieu
ako inšpirácia pre sociologický výskum

Miroslav Tížik (ed.)

Sociologický ústav SAV
Bratislava 2013

Miroslav Tížik (ed.): Pierre Bourdieu ako inšpirácia pre sociologický výskum.

Kniha vychádza v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA 2/0119/11 *Využitie všeobecných sociologických teórií pri analýze sociálnych problémov na Slovensku*

Vedecká redakcia a editor: Mgr. Miroslav Tížik, Ph.D.

Autorky a autori:

Doc. Miroslav Dopita, Ph.D.	PhDr. Marek Skovajsa, Ph.D.
Joseph Grim Feinberg, MA	Simon Smith, Ph.D.
Doc. Ivan Chorvát, MA., CSc.	Mgr. Martin Stanoev
PhDr. Dušan Janák, Ph.D.	JUDr. et Mgr. Martin Škop, Ph.D.
PhDr. Zuzana Kusá, CSc.	Mgr. Miroslav Tížik, Ph.D.
D.E.A. Nicolas Maslowski, Ph.D.	Mgr. Barbora Vacková, Ph.D.
Dr. Dobrota Pucherová, D. Phil.	PhDr. Martin Vávra

Odborne posúdili:

Doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc. a Yasar Abu Ghosh, Ph.D.

Jazyková úprava: Renáta Nemcová (slovenčina),
Petra Darovcová (čeština)

Jazyková úprava textov v angličtine: Joseph Grim Feinberg

Grafická úprava a návrh obálky: Jarmila Štrbavá

Návrh obálky na základe fotografie:

Kľúčové slová: kapitál, kritická teória, kultúra, moc, náboženstvo, nerovnosti, Pierre Bourdieu, právo, sociologická teória, sociologický výskum, teória polí, vzdelávanie

Key words: capital, critical theory, culture, education, fields theory, inequality, Pierre Bourdieu, power, religion, sociological theory, sociological research

Copyright: Miroslav Dopita, Joseph Grim Feinberg, Ivan Chorvát, Dušan Janák, Zuzana Kusá, Nicolas Maslowski, Dobrota Pucherová, Marek Skovajsa, Simon Smith, Martin Stanoev, Martin Škop, Miroslav Tížik, Barbora Vacková, Martin Vávra, 2013

Vydavateľ: Sociologický ústav SAV, Klemensova 19, 811 09 Bratislava

ISBN 978-80-85544-77-0

EAN 9788085544770

Obsah

Predhovor

Miroslav Tížik

1. Kritické reflexie teórie Pierra Bourdieua

Dvojí redukcionismus jedné sociologie kultury: kulturní arbitrárno a logika polí

Marek Skovajsa

Pragmatická kritika kritické sociologie: Struktura, paměť, sociologie a angažovanost

Nicolas Maslowski

2. Kulturní kapitál a symbolický svet v empirickom výskume

Pierre Bourdieu a britský (post)koloniálny literárny monopol

Dobrota Pucherová

Koncepcie (sub)kulturného kapitálu a sebereflexívni metodologie při studiu subkultur

Martin Stanoev, Dušan Janák

Význam teórie Pierra Bourdieua pre sociologické skúmanie životného štýlu

Ivan Chorvát

Má folklór právo existovať? K teórii a metodológii ľudového realizmu

Joseph Grim Feinberg

3. Právo a moc

Formovanie sveta náboženstva na Slovensku

Miroslav Tížik

Možnosti a meze využiti konceptu právniho pole Pierra Bourdieua

Martin Vávra

Normotvorba: právni pole jako dynamický heteronomní prostor

Barbora Vacková, Martin Škop

4. Reprodukcie a heterodoxie

Slovenský vzdelávací systém a udržiavanie nerovností

Zuzana Kusá

Zkoumat pole v krizi: mobilizace akademických obcí proti
normativnímu scénáři reforem výzkumu a vysokého školství

Simon Smith

5. Namiesto záveru

Recepce díla Pierra Bourdieua v české/slovenské sociologii

Miroslav Dopita

Prílohy

Poznámka zostavovateľa

Miroslav Tížik

Bibliografia

Zoznam tabuliek a grafov

Abstrakty/Abstracts

O autorkách a autoroch

Menný index/Jmenný rejstřík

Predmetný index

Predhovor

Miroslav Tížik

Táto publikácia vznikala dlho a príbeh jej vzniku je spojený s mnohými ťažkosťami, ktorým je už dlhodobo vystavený akademický svet na Slovensku. Pôvodne malo ísť o prvú z trojice publikácií, venovaných trom významným postavám súčasnej sociológie, reprezentujúcim tri kľúčové tradície európskej sociológie. Projekt riešený v rokoch 2011 až 2013, podporený grantovou agentúrou VEGA – *Využitie všeobecných sociologických teórií pri analýze sociálnych problémov na Slovensku* – si dával za cieľ postupne sa venovať teórii Pierra Bourdieua ako predstaviteľa francúzskej sociológie. Pokračovať sme chceli publikáciou o kritickej teórii Jürgena Habermasa ako emblematickej osobnosti nemeckej sociológie a nakoniec sme sa chceli venovať v samostatnej publikácii možnostiam využívania teórie Anthonyho Giddensa ako dôležitej postavy súčasnej britskej sociológie. Ambíciou projektu bolo preveriť vysvetľujúcu silu teoretických modelov vytvorených v špecifickom prostredí západoeurópskych spoločností, ak sú zasadené do historicko-kultúrneho kontextu slovenskej spoločnosti. Veľké ambície však boli vystavené problémom, ktoré generuje grantový systém na Slovensku. Z pôvodného rozpočtu, určeného aj na vydanie plánovaných publikácií, bol príspevok na projekt v každom roku zredukovaný len na asi tretinu požadovanej sumy. Aj z tohto dôvodu sme sa v rámci projektového tímu rozhodli sústrediť sa na vydanie len jednej publikácie a to práve tej, ktorá sa venuje prvej z tém, teda teórii Pierra Bourdieua. Ďalšiu pôvodnú ambíciu – vydať túto publikáciu už v roku 2012 – sa nám nepodarilo naplniť z rovnakého dôvodu. Obmedzenie finančných prostriedkov nám umožnilo každý rok financovať len jeden z krokov nutných na prípravu a vydanie knihy. Nakoniec až

vd'aka rozpočtu na posledný rok, s ktorým sme mohli disponovať až na začiatku druhého kalendárneho štvrt'roka, sme mohli poslať už hotové dielo do tlače. Napriek týmto problémom však za celý tím riešiteľ'ov grantovej úlohy verím, že sa nám podarilo pripraviť kvalitnú a intelektuálne podnetnú publikáciu. Možno práve možnosť sústrediť sa namiesto troch na jednu publikáciu prispela k jej vyššej úrovni a k výraznému posunu v kvalite argumentácie uverejnených príspevkov.

Aj keď sme počas riešenia projektu nemali vytvorené práve najlepšie podmienky na vedeckú prácu, predsa sa nám nakoniec v spolupráci so širokým okruhom ďalších spolupracovníkov a inštitúcií, ktoré nám nezištne pomáhali, podarilo v priebehu prípravy tejto publikácie urobiť veľké množstvo ďalších aktivít, ktoré pomohli výslednej podobe tejto knihy. Zameranie tejto publikácie, rovnako ako aj nášho projektu v prvom roku riešenia na teóriu Pierra Bourdieua, nás inšpirovalo aj k pokusu vyskúšať si jeho štýl výskumnej práce, teda čo najviac sa aj prakticky inšpirovať jeho dielom. Pokúsili sme sa ísť cestou, ktorú Loïc Wacquant, pri popise základných princípov fungovania časopisu *Actes de la recherche en science sociales* (ARSS), založeného Pierrom Bourdieuom, označil ako „sociologickú dielňu v akcii“. Celok projektu aj prípravy publikácie sú výsledkom spoločnej aktivity širokej medzinárodnej siete vedcov. S tým súvisí aj rozmanitosť prameňov, štýlov a teoretických inklinácií prispievateľ'ov, transdisciplinaritou a zameraním aj na viaceré súčasné sociopolitické témy [Wacquant 2002b: 85]. Podobne ako vo fungovaní ARSS aj našou ambíciou bolo nielen opakovať, ale aj spochybňovať súčasné intelektuálne a politické trendy a zároveň podporovať predstavu, že len sebakritická sociológia dokáže byť „verejnou službou“. Táto sebakritickosť sa asi najvýraznejšie prejavuje zameraním sa aj na kritické prehodnotenie samotnej Bourdieuovej teórie. To bolo aj jedným z dôvodov, prečo sme naše pôvodné, na praktické problémy slovenskej spoločnosti zamerané témy, rozšírili aj o teoretické reflexie samotnej teórie Pierra Bourdieua. Ambíciou, ktorú sa nám dúfam podarilo aspoň čiastočne v príspevkoch viacerých zahraničných kolegov, alebo v zahraničí realizovaných výskumov naplniť, bol ďalší z princípov ARSS – odnárodnenie

spoločenskovedného bádania otvorením sa zahraničnej vede. Prizvanie kolegov z iných vedných disciplín, napríklad antropológie, literárnej teórie, histórie alebo práva nám pomohlo dať knihe transdisciplinárny charakter. Príprava prác na tejto publikácii a s ňou spojenej konferencie nám nakoniec pripomenula to, o čo sa snažil založením svojho časopisu aj Pierre Bourdieu – šlo o pokus uplatniť určitý štýl kolektívnej práce po vzore durkheimovcov, ktorý nakoniec, ako pevne verím, priniesol všetkým zúčastneným pocit uspokojenia z účasti na istom druhu intelektuálneho dobrodružstva [Bourdieu 2013: 142].

Ako už bolo naznačené skôr, súčasťou histórie vzniku tejto knihy je aj druhá dôležitá okolnosť. Bola ňou samostatná medzinárodná vedecká konferencia, na ktorej boli prezentované základné tézy viacerých, do tejto knihy zaradených textov. Konferencia „Teória Pierra Bourdieua v sociologickom výskume“, ktorá sa konala v Bratislave, v priestoroch Malého kongresového centra SAV v dňoch 10. a 11. 11. 2011,¹ bola dôležitým pracovným priestorom, na ktorom sa vyformovali hlavné črty tejto knihy. Celé podujatie sme zároveň venovali aj pripomenutiu si blížiaceho sa desiateho výročia úmrtia tejto dôležitej postavy súčasnej francúzskej sociológie. Na dvojdňovej konferencii, ktorú symbolicky podporilo Veľvyslanectvo Francúzskej republiky v Slovenskej republike, vystúpilo spolu takmer štyridsať odborníkov zo Slovenska, Českej republiky, Veľkej Británie, Spojených štátov a Francúzska, čím sa nám podarilo vytvoriť predpoklady pre vytvorenie podobných pracovných podmienok, aké sa celý svoj profesionálny život pokúšal vytvárať Pierre Bourdieu. Medzinárodný prípravný výbor sa dohodol počas prípravy konferencie rozšíriť pôvodné ambície zameriavať sa na témy vzťahujúce sa na problémy Slovenska a rozšíriť ich na širšie, minimálne stredoeurópske prostredie. Na základe obsahu niektorých veľmi podnetných prihlásených

---

¹ Podrobný program, fotografie aj videozáznam väčšiny vystúpení na konferencii je dostupný na stránke sociologického ústavu SAV <http://www.sociologia.sav.sk/podujatia.php?id=1342&r=1> (naposledy navštívené 20. 5. 2013). Videozáznam si je možné pozrieť aj na youtube.com po zadaní názvu *Teória Pierra Bourdieua v sociologickom výskume*.

príspevkov, zameraných najmä teoreticky alebo mapujúcich možnosti využitia teórie Pierra Bourdieua aj v iných ako stredo európskych krajinách, sme sa rozhodli rozšíriť okruh analyzovaných tém.

Kolektívna príprava konferencie následne vyústila do kolektívneho hľadania vhodných príspevkov do spoločnej publikácie. Na základe dohody členov organizačného a prípravného výboru sme oslovili autorov a autorky najoriginálnejších príspevkov, s ponukou prispieť do pripravovanej kolektívnej monografie o teórii Pierra Bourdieua. Ochotu spolupracovať na tejto knihe nakoniec prejavilo pätnásť autorov s trinástimi zaslanými príspevkami. Po tomto kolektívnom vytvorení základu knihy sme do jej prípravy vtiahli dvoch vedeckých recenzentov knihy. Erudovaného teoretika Jiřího Šubrtu a antropológa s množstvom skúseností aj z terénnych výskumov Yasara Abu Ghosa. Aj na základe dôležitých a inšpiratívnych podnetov oboch recenzentov som ako editor mohol vytvoriť základnú štruktúru knihy. Spolu so Zuzanou Kusou, ktorej patrí veľká vďaka za pomoc pri príprave tejto knihy, sme sa pokúsili na základe odporúčaní recenzentov vytvoriť logicky konzistentné a obsahovo a tematicky kompaktné bloky, ktoré by vytvorili ucelenú knižnú monografiu. Pôvodne zamýšľanú štruktúru, rátajúcu s väčším počtom autorov a analyzovaných tém, nám totiž prekazili úplne banálne dôvody. Viacerí oslovení autori totiž svoje texty nestihli, alebo z dôvodu zaslania textu do iného média, nemohli dodať. Tlaky na vykazovanie akademickej produkcie v hraniciach vymedzených obdobím riešenia grantových úloh a tlaky na publikovanie v karentovaných časopisoch boli silnejšie a z tohto dôvodu sme museli v podstate vytvárať novú štruktúru knihy. Nakoniec aj jedna z pripravovaných štúdií, výborný príspevok Terezy Hyánkovej o terénnych výskumoch Pierra Bourdieua medzi Kabylmi v Alžírsku a ich intelektuálnom dedičstve až do súčasnosti, bola medzitým stiahnutá a nakoniec zverejnená v českom *Sociologickom časopise* [Hyánkova 2013]. Hoci to môže pôsobiť ako ochudobnenie tejto knihy, štúdia sa ocitla v špeciálnom čísle *Sociologického časopisu*, kde sa v rámci témy zameranej na verejnú sociológiu [Čisář, Balon 2013] ocitla aj štúdia Loïca Wacquanta o dôležitom roku 1993 v živote

Pierra Bourdieua, ktorý bol rokom jeho vedeckého posvätenia [Wacquant 2013], za čím nasleduje preklad prejavu Pierra Bourdieua z tohto zlomového roku, keď získal dôležité ocenenie za svoju vedeckú aktivitu - Zlatú medailu CNRS [Bourdieu 2013]. V tomto čísle sa tiež objavila aj recenzia na najnovší preklad knihy Pierra Bourdieua od Adely Kvasničkovej, v ktorej dopĺňa niekoľko historických poznámok o prvých stopách myšlienok Pierra Bourdieua v Československu koncom 60. rokov 20. storočia [Kvasničková 2013]. Všetky štyri bourdieuovské texty sa stali ako celok výborným doplnením knihy, ktorú práve držíte v rukách.

Konečnú podobu usporiadania jednotlivých častí knihy do celku nakoniec potvrdili všetci autori, ktorí svojimi návrhmi výrazne prispeli k výslednej podobe publikácie. Publikácia je rozdelená na štyri samostatné časti, doplnené o samostatnú prehľadovú štúdiu Miroslava Dopitu o prítomnosti myšlienok Pierra Bourdieua v českej alebo slovenskej sociológii a ako sociológovia u nás s jeho myšlienkami pracovali. Na úvod sme do knihy zaradili blok dvojice kritických reflexií samotnej teórie Pierra Bourdieua. Marek Skovajsa sa z pozície kultúrnej sociológie sústreďuje na niektoré podoby redukcionizmu teórie Pierra Bourdieua pri uvažovaní nad sférou kultúry. Nicolas Maslowski zasa ukazuje na možnosti využitia pragmatickej teórie ako pohľadu prekračujúceho obmedzenia Bourdieuovej teórie. Táto úvodná teoretická časť sa stala dobrým odrazovým mostíkom k štúdiám v druhej časti knihy, ktoré sa už priamo pokúšajú inšpirovať Bourdieuom pri analýze rôznych tém z oblasti kultúry. Dobrota Pucherová v prvej štúdií analyzuje mechanizmy fungovania a udeľovania literárnych cien za africkú literatúru vo Veľkej Británii. Martin Stanoev a Dušan Janák ukazujú na špecifické uplatnenie Bourdieuovej teórie pri štúdií a metodologickej reflexii výskumu subkultúr a toho, čo Sarah Thorntonová označila v intenciách svojho teoretického vzoru ako subkultúrny kapitál. V treťom článku od Ivana Chorváta je vidieť pokus o využitie Bourdieuovej teórie pri analýze životných štýlov a pri interpretácii dát z reprezentatívnych výskumov voľnočasových aktivít na Slovensku, čo kombinuje s komparáciou vysvetľujúcich možností teórií Bourdieua a Veblena. Poslednou štúdiou, balansujúcou medzi výskumnou

reflexiou a metodologickou poznámkou je kritický príspevok Josepha Grimm Feinberga o koncepte ľudovosti a folklóre.

Tretia časť je tvorená troma kapitolami, ktoré sa sústreďujú na zatiaľ málo diskutovanú a docenenú tému zo širokej teórie Pierra Bourdieua. Hoci prvá zo štúdií od Miroslava Tížika, zameraná na právne súvislosti formovania sveta náboženstva na Slovensku, je bližšie k sociológii náboženstva, jej nosným analytickým materiálom je právny systém na Slovensku v oblasti regulácie náboženského života. Štúdia sa snaží naznačiť niektoré málo zdôrazňované súvislosti formovania vnútroštátneho práva a teda aj samostatných kultúrnych a symbolických polí pod vplyvom medzinárodných zmlúv, ktoré môžu za istých okolností zásadne obmedzovať alebo naopak ovplyvňovať pravidlá v partikulárnom subsвете života národnej spoločnosti. Fungovanie právnych systémov a formovanie poľa práva ako relatívne autonómnej súčasti sociálneho priestoru je ilustrované na nasledujúcich dvoch štúdiách. Prvou je text Martina Vávru, ktorý v širšom ohľade zvažuje možnosti využitia tejto témy v sociológii práva, čo ilustruje na jednom príklade z oblasti definovania viny v súvislosti s otázkou príčetnosti alebo nepríčetnosti páchatel'a trestného činu v českej (československej) legislatíve. Barbora Vacková so spoluautorom Martinom Škopom ukazujú na konkrétnych príkladoch možnosti úprav legislatívy a normotvorby na základe partikulárnych aktérov v právnom poli, ktorí spôsobujú heteronómiu tohto špecifického a len relatívne autonómneho poľa.

Štvrtá časť knihy síce podľa názvu nenaznačuje samotný obsah explicitne, no na základe odkazu na jedno z najznámejších diel Pierra Bourdieua o reprodukciách v školskom a vzdelávacom systéme naznačuje jej zameranie. Zuzana Kusá, dôslednejšia v reprodukcii témy aj východiskách Pierra Bourdieua ukazuje na príklade výskumov na Slovensku na problémy integrácie detí z etnicky neslovenského prostredia a úlohu jazyka pri primárnych mechanizmoch vylúčovania častí populácie. Vo svojej kapitole ukazuje, ako slovenské školstvo nevie zvládať rozdiely v primárnej pedagogickej práci investovanej do detí inak ako ich skorým triedením, čím prispieva k udržiavaniu determinujúceho vplyvu kultúrneho kapitálu rodiny žiaka na jeho školské výsledky. Simon

Smith sa zameriava na medzinárodnú komparatívnu analýzu protestných hnutí na vysokých školách a akademických inštitúciách vo Veľkej Británii, Francúzsku a Českej republike, na príklade ktorých ukazuje rôzne stratégie iniciátorov „reformiem“ a protestov proti „reformám“ (teda zápasy za druh reprodukcie existujúcich modelov fungovania) vysokoškolského a akademického poľa v týchto troch krajinách s rôznymi tradíciami fungovania akademického poľa a ako na seba navzájom rôzne reagujú.

Namiesto záveru sme do knihy zaradili podrobnú prehľadovú štúdiu Miroslava Dopitu, v ktorej podrobne mapuje stopy odkazov Pierra Bourdieua v českej a slovenskej sociológii od prvých zmienok v 60. rokoch 20. storočia až do roku 2013. Ukazuje, v akých obdobiach, ako a pri akých témach bola táto teória využívaná. Keďže časové hranice Dopitovej štúdie sú vymedzené do roku 2011, nie sú v nej zakomponované úplne posledné preklady alebo štúdie, ktorým sa venovalo napríklad aj prvé číslo *Sociologického časopisu* v roku 2013, ktoré bolo publikované v čase dokončovania vydania aj tejto knihy. Zakomponovaním poznámok o tomto počine redakcie *Sociologického časopisu* by malo byť završené úsilie nielen Miroslava Dopitu, ale aj editora tejto knihy a všetkých spolupracovníkov, ktorých ambíciou bolo podať informačne čo najbohatšiu a intelektuálne čo najpodnetnejšiu knihu o možnostiach využitia teórie Pierra Bourdieua pre sociologický výskum na Slovensku a v širšom stredoeurópskom rámci.

Editorsky nemenej bezvýznamným bol však ešte jeden problém. Kniha je dvojjazyčná, sú v nej príspevky v češtine aj v slovenčine, čo zvyšuje nároky na terminologickú štandardizáciu. Okrem toho nielen používanie odbornej terminológie z teórie Pierra Bourdieua nemá v slovenčine a v češtine ustálenú podobu. Rovnaký problém je aj so skloňovaním mena tohto významného francúzskeho sociológa. Aj z týchto dôvodov je v knihe uvedená záverečná poznámka editora, v ktorej sú naznačené viaceré možnosti prekladov a skloňovaní a vysvetlené sú dôvody, prečo kniha obsahuje konkrétny zvolený prístup.

Ako bolo uvedené v úvode, ambície na začiatku projektu boli veľké a len pozorný a kritický čitateľ môže zhodnotiť, do akej

miery sa ich podarilo, aj napriek množstvu problémov naplniť. No to, čo sa pravdepodobne podarilo naplniť, je snaha prispieť do slovenskej a českej sociológie originálnym a v istej miere aj systematizujúcim dielom o sociológii Pierra Bourdieua. Napriek tomu, že od roku 1998, keď vyšiel prvý knižný preklad Bourdieuových prác bolo do konca roku 2012 preložených v podstate už päť jeho dôležitých kníh a ďalšia je v procese vydania, nebola v českej a slovenskej sociológii vydaná systematickejšia práca o teórii Pierra Bourdieua, azda s výnimkou skôr partikulárnej, na tému výchovy, kultúry a umenia zameranej práce Miroslava Dopitu [2007]. V istom ohľade je táto kniha akoby prejavom „oneskoreného kultúrneho prenosu“. Možno práve istý časový odstup vytvára väčší priestor na to, aby bolo možné sa vyhnúť na jednej strane nekritickému preberaniu módných trendov a na druhej strane dobovo podmienenej potrebe sa nutne vymedzovať voči aktuálnym trendom. Verím, aj v mene všetkých spoluautorov a kolegov, ktorý sa podieľali na príprave tejto práce, že práve istá miera odstupu dala priestor pre dobré naplnenie našich zámerov a zároveň vytvorila intelektuálne primeranú reakciu na dielo Pierra Bourdieua. Veríme, že aspoň čiastočne sa nám podarilo naplniť poslanie sociológie „ako verejnoprospešnej činnosti“ [Čisář, Balon 2013], čo sme sa pokúsili dosiahnuť okrem iného aj mnohosťou pohľadov na veľmi širokú škálu tém a to najmä na témy, ktoré sa dotýkajú našich spoločností. Veríme, že aspoň troškou sme prispeli k vytvoreniu spoločenského pluralizmu ako cieľa verejnej sociológie.

Na záver by som ako vedúci projektu a editor tejto knihy rád poďakoval všetkým tým, bez ktorých by sa v núdzných podmienkach vedy na Slovensku nepodarilo túto knihu vydať. Okrem širokého okruhu nemenovaných kolegov a spolupracovníkov by som zdôraznil osobitnú vďaku Zuzane Kusej za dlhodobú spoluprácu na projekte a cenné rady pri príprave tejto knihy, riaditeľovi Sociologického ústavu SAV Robertovi Klobuckému za nielen formálnu podporu projektu a zastrešenie konferencie o sociologickej teórii Pierra Bourdieua. Za pomoc pri príprave konferencie a odporúčaní najvhodnejších autorov do tejto knihy ďakujem všetkým členom prípravného a organizačného výboru konferencie

Teória Pierra Bourdieua v sociologickom výskume, menovite Zuzane Kusej, Davidovi Kostlánovi a Bohumilovi Búzikovi zo Sociologického ústavu SAV, Andrejovi Findorovi z Fakulty sociálnych a ekonomických vied UK v Bratislave, Danielovi Škoblovi, Csaba Szalóovi z Masarykovej Univerzity v Brne, Miroslavovi Dopitovi z Palackého univerzity v Olomouci, Josephovi G. Feinbergovi, v tom čase doktoranovi na Univerzite v Chicagu a Simonovi Smithovi, ktorý v tom čase pôsobil na Univerzite v Leeds a v súčasnosti je naším kolegom na Sociologickom ústave SAV. Za záštitu nad konferenciou by som rád vyjadril svoju vďaku aj riaditeľovi Francúzskeho inštitútu v Bratislave Guilloumovi Robertovi a aj Rachidovi Makhloufimu, ktorý pôsobil v čase konferencie na veľvyslanectve Francúzskej republiky ako atašé pre vedeckú, odbornú a univerzitnú spoluprácu. Pri príprave konferencie, bez ktorej by táto publikácia nevznikla v takejto podobe, nám nezištne pomohli kolegyne Emília Pribelová, Jarmila Štrbavá a kolega Milan Zeman. Za konzultácie pri niektorých jazykových nezrovnalostiach ďakujem Marekovi Skovajsovi a Jiřímu Orgockému. Za nezištne korektúry anglických abstraktov a prekladov názvov štúdií do angličtiny ďakujem Josephovi Grimm Feinbergovi. No a nemôžem obísť ani poďakovanie za trpezlivosť a dlhodobú spoluprácu aj všetkým autorom, ktorí svojimi textami a priebežnými radami prispeli k tomu, že táto kniha vychádza v tejto podobe.

V Bratislave, máj 2013

1. Kritické reflexie teórie Pierra Bourdieua

Dvojitý redukcionismus jedné sociologie kultury: kulturní arbitrárnost a logika polí

Marek Skovajsa

Pierre Bourdieu je jistě právem považován za jednoho z nejvýznamnějších sociologů kultury.¹ Impozantní korpus Bourdieuových textů důkladně proměnil podobu a problematiku sociologie kultury v posledních desetiletích. Mállokterý jiný autor byl schopen analyzovat nejrůznější roviny kultury, zahrnující umění, intelektuální tvorbu, spotřebu a životní styly, v jejich vztahu k sociální struktuře a sociální reprodukci s využitím tak propracovaného teoretického schématu a současně s tak mimořádným pozorovacím talentem pro jemné nuance kulturního významu a jednání. Jeho již téměř klasické knihy *Reprodukce* [Bourdieu, Passeron 1970], *Distinkce* [Bourdieu 1979] nebo *Praktický smysl* [Bourdieu 1980] představují nesmírně bohatý, a dosud jen zčásti vytěžený zdroj podnětů pro další rozvoj sociologie kultury. A dokonce i studie kultury zdánlivě zcela vzdálené, jako třeba ty věnované alžírským rolníkům, vývoji státu nebo ekonomickému jednání, se pozorně zabývají kulturní či symbolickou dimenzí sociálního života, a doplňují tak Bourdieuovo úsilí o co nejdůkladnější pochopení kultury a společnosti v jejich vzájemné provázanosti. Ale s touto situací souvisí jeden paradox. I když, nebo právě proto, že kultura u Bourdieua je všudypřítomná, není snadné říci, co přesně v jeho pojetí znamená a jaký vztah jeho sociologie kultury má k jiným epistemologickým a výzkumným tradicím.

---

¹ Práce autora na tomto článku byla podpořena grantem GA ČR č. P404/10/2202 *Rehabilitace kultury v teorii jednání*.

Pro Bourdieuovo zkoumání kultury platí pozorování Dereka Robbinse: „Bourdieu se nesnažil vyjádřit nějakou teorii kultury. Snažil se podrobit totalitu kulturních jevů sociologické analýze.“ [Robbins 2010: 204]. Bezesporu však Bourdieuovo dílo obsahuje zčásti implicitní a zčásti jasně formulovanou teorii kultury, bez níž by jeho analýza kulturních praktik a produktů nebyla možná. Pojetí kultury, které lze rekonstruovat při četbě Bourdieuových textů, je pokusem najít střední cestu mezi několika krajnostmi, které sociologii kultury tradičně ohrožují: objektivismem a subjektivismem, idealismem a materialistickým nebo ekonomistickým redukcionismem, a subjektivním strukturalismem a interpretativistickým voluntarismem. Jakkoli je tento pokus originální, promyšlený a rozpracovaný, narazil na četné kritiky zejména v anglosaské sociologii a kulturních studiích [Alexander 1995a; Garnham 1993; Gartman 2007; Jenkins 2010; LiPuma 1993]. Bourdieuův koncept kultury byl oponenty shledán nedostatečným zejména ve třech základních ohledech, které spolu souvisejí: 1. kultura není pojmána jako autonomní sféra nebo systém, protože je v posledku redukovatelná na ekonomicky založené sociální nerovnosti; 2. Bourdieu s kulturou nakládá jako se systémem symbolických opozic, jehož obsahy a hodnoty jsou arbitrární. Kulturní významy tematizuje pouze jako předmět a nástroj bojů o sociální pozice, vlastní obsahy a vnitřní souvislosti kultury nezkoumá nezávisle na materiálních nerovnostech a jejich reprodukci. Důsledkem tohoto teoretického stanoviska je relativistické chápání kultury; 3. Bourdieuovo redukcionistické a relativistické pojetí kultury (zahrnující, budiž zdůrazněno, intelektuální činnosti) popírá možnost objektivního poznání společnosti, které je schopné překonat závislost na postavení poznávajícího subjektu v sociální struktuře, a tím tedy popírá východiska Bourdieuovy vlastní kritické sociologie a s nimi i možnost autentické a nezištné společenské kritiky.

Různé kritiky se však mezi sebou neshodují na tom, zdali je Bourdieuovo pojetí kultury pochybené nenapravitelně, nebo je jeho autor díky obměnám a doplněním své teorie v novějších pracích před hlavními námitkami obhájil. Podle Jeffreyho Alexandera je Bourdieuova sociologie zcela pochybená teoreticky,

empiricky, morálně i politicky a vrací do života přízraky minulosti, které chtěla sama překonat, konkrétně behaviorismus, strukturalismus a marxismus [Alexander 1995a: 130]. Naproti tomu Gartman [2007] tvrdí, že kritiky, které Bourdieuovi předhazují redukcionismus, arbitrárnost, relativismus a sebepopření jeho vlastní reflexivní teorie poznání, sice platí pro jeho vrcholné práce ze 70. a 80. let, především monografie *Reprodukce a Distinkce*, ale ve vztahu k novějším textům jsou do značné míry neadekvátní.

Obvinění z redukcionistického chápání kultury jsou proti Bourdieuovi vznášena zastánci silných pojetí kulturní autonomie, podle nichž má kultura svou vlastní, pro sebe specifickou logiku, která je přístupná sémiotické nebo jiné analýze na úrovni významových vztahů a není v žádném případě převeditelná na ekonomické a sociální rozdíly [Alexander 1990]. Tento pohled navazuje na jedné straně na antropologický a literárněvědný strukturalismus a na straně druhé na různé podoby interpretativní mikrosociologie, tedy právě ony směry, se kterými se Bourdieu na konci 60. let rozešel a které se ve svém dalším díle snažil překonat. Vyčerpávající analýza tématu by proto vyžadovala nejen hodnocení Bourdieuova pojetí kultury ve světle současných silných koncepcí kulturní autonomie, tedy podle měřítka, které by zřejmě sám odmítl a považoval za nepřiměřené nebo zastaralé, ale naopak i obdobně důkladné přezkoumání teorií silné kulturní autonomie, které by se zakládalo na premisách Bourdieuovy kritiky strukturalismu a idealismu. Takový cíl je mimo možnosti tohoto krátkého příspěvku, omezím se proto na užší, ale závažný problém, který je ostatně součástí širší konfrontace mezi teoriemi silné kulturní autonomie a Bourdieuovou sociologií kultury. Následující úvahy se zabývají již zmiňovanou kardinální výtka, podle níž je kultura v Bourdieuově teorii determinovaná materiálními podmínkami existence („redukcionismus“).

Pokud jsou obvinění z redukcionismu oprávněná, pak musí přirozeně platit pro základní pojmy Bourdieuovy teorie kultury, jak je obsahují jeho klíčové texty. Zde se zaměřím pouze na jednu, ale zásadní Bourdieuovu analýzu kultury, kterou představuje pojednání o vztahu mezi vkusem a sociálním rozvrstvením předložené v *Distinkci*. V této části výkladu ukazují, že jeho pojetí

kultury je vskutku redukcionistické nebo přinejmenším činí velmi málo pro to, aby takové redukcionistické interpretaci zabránil. Jeho koncepci vztahu kultury a sociální diferenciacce lze chápat jako další z mnoha variací materialistické redukce kultury na ekonomické podmínky existence.

Výtka redukcionismu však musí být ověřena také tam, kde je nejméně pravděpodobné, že se prokáže. Pokud se i v té části Bourdieuovy teorie, u které lze nejspíše očekávat, že v ní je kultura chápána jako autonomní sféra, potvrdí opak, bude možné učinit závěr, že Bourdieuova sociologie vskutku nevyhovuje požadavku na autonomní status kultury. Je zřejmé, že tou částí jeho teorie, kde je možné nejspíše očekávat potvrzení autonomie kultury, jsou analýzy intelektuálního pole a pole kulturní produkce, případně dalších podpolí s nimi spojených, tedy ve všech případech polí, která se podle Bourdieuových výkladů ustavila v historickém procesu sociální diferenciacce jako autonomní sféry nezávislé na sféře ekonomické a politické moci [např. Bourdieu 1988, 1990a, 2001a, 2010a; Gartman 2007; Szaló 2010]. V této části příspěvku se snažím ukázat, že relativní autonomie kulturního pole u Bourdieua znamená něco jiného než to, co od ní očekávají silná pojetí relativní autonomie kultury, a že tedy jeho teorie kultury je vystavována obviněním z redukcionismu zcela oprávněně. Zde se ovšem vyjevuje jiná forma redukcionismu, než jakou může odhalit rozbor *Distinkce*, a sice jakýsi sofistický redukcionismus vyššího řádu: Kulturu neredukuje přímo na pozice v sociální struktuře jako v předcházejícím případě, ale mezi jedince a sociální strukturu staví zprostředkující strukturu příslušného pole. Kulturní obsahy i tvorba jsou redukovány na volby v souladu s autonomní logikou příslušného pole určenou pro toto pole specifickými vztahy konkurence a dominance. Autonomii tohoto pole však nelze zaměňovat za autonomii samotné kultury, neboť kultura zde vystupuje pouze jako arbitrární nástroj strategického jednání.

Bourdieu se před některými typy kritiky bránil tvrzením, že jeho dílo nelze chápat synchronicky, ale pouze jako neustále se vyvíjející celek myšlení, který v sobě obsahuje prvky postupné změny [Bourdieu 1993a: 264]. Jakkoli je tuto zásadu vhodné

respektovat, jistě se nevztahuje na ta témata jeho myšlení, která v pozdějším vývoji jeho díla buď nebyla revidována vůbec, nebo jen minimálně. Ač už zmíněný Gartman [2007] tvrdí, že ve svém novějším díle Bourdieu nedostatky svého redukcionistického pojetí kultury částečně překonal, příklady, které uvádí, starší stanoviska nevyvracejí, ale naopak je v zásadě potvrzují, byť někdy s dílčími úpravami. Aby se vyvarovala výtky, že postupuje „synchronicky“ (dalo by se namítnout, že Bourdieu je vlivný celým svým dílem a zejména řadou starších klíčových textů, nikoli jen svými novějšími pracemi), kritika představená v tomto článku zahrnuje odkazy i na Bourdieuovy texty z posledního desetiletí jeho života.

Redukcionismus pojetí kultury v *Distinkci*

Klíčovým tématem obecné sociologické teorie Pierra Bourdieu je zprostředkování mezi strukturami sociálního života a jednotlivci, kteří jednají a rozumějí světu, ve kterém žijí (což u Bourdieu nevyklučuje, že mu mnohdy rozumějí nesprávně). Bourdieu tuto klíčovou část své teorie v té podobě, v jaké ji představil ve svém vrcholném díle *Distinkce*, popsal jako „konstruktivistický strukturalismus nebo strukturalistický konstruktivismus“, protože v ní jde především o propojení těchto dvou protikladných perspektiv. Přesněji řečeno se snaží smířit strukturalistický náhled, že „v sociálním světě existují ... objektivní struktury, které jsou nezávislé na vědomí a přáních jednajících a mají schopnost vést nebo omezovat jejich praktiky nebo jejich reprezentace“, s konstruktivistickým stanoviskem, podle kterého „vzorce vnímání, myšlení a jednání, které utvářejí to, co nazývám termínem habitus, na straně jedné a na straně druhé sociální struktury, zvláště to, čemu říkám pole a skupiny, a zejména ty, které jsou obvykle označovány jako sociální třídy, mají svou sociální genezi“ [Bourdieu 1990a: 123]. Ve shodě s duální povahou svého záměru Bourdieu v *Distinkci* předpokládá, že sociální třídy (*classes*) jsou neoddělitelně spojeny se sociálním tříděním/klasifikací (*classements*). Ústředním tématem *Distinkce* není objektivní vymezení

sociálních tříd, ale jejich zkoumání jako zároveň podmínky i výsledku aktů klasifikace, které provádějí členové společnosti [srov. Brubaker 1985]. Akty klasifikace mají rekurzivní povahu: „Sociální aktéři, které sociolog klasifikuje, nejsou pouze původci klasifikovatelných aktů, ale rovněž aktů klasifikace, jež jsou samy klasifikovány“ [Bourdieu 1979: 544]. Společnost je jedna velká hra a souboj klasifikací.

Vyzdvihování sociálních klasifikací není u Bourdieua projevem jakékoli formy idealismu, protože akty klasifikace vycházejí z materiálních podmínek života každé sociální třídy a od tohoto základu se nemohou zcela oddělit. Bourdieu trvá na tom, že klasifikační schémata nenahrazují ani nevytlačují, ale pouze doplňují materiální podmínky jednání, od nichž odvozují svou účinnost. Vlastní přínos symbolických klasifikací k objektivně existujícím mechanismům třídní reprodukce spočívá v tom, že jednotlivcům a skupinám umožňují vidět realitu sociálního světa a věřit jí, ale objektivní sociální rozdíly jsou i nadále primární: „... systém klasifikací existuje a působí pouze proto, že v pozmeněné podobě a podle specificky symbolické logiky *diferenciálních odstupů*, tj. diskontinua, reprodukuje difference, nejčastěji postupné a kontinuální, jež propůjčují zavedenému řádu jeho strukturu. ... Systémy klasifikace by nebyly tak rozhodným předmětem boje, kdyby nepřispívaly k existenci tříd tím, že působení objektivních mechanismů posilují prostřednictvím reprezentací strukturovaných ve shodě s touto klasifikací.“ [Bourdieu 1979: 559-560]. Základem třídního rozvrstvení v *Distinkci* tedy nejsou klasifikace nebo jiné mentální struktury, ale objektivní mechanismy vytváření a reprodukce sociálních nerovností činné v kapitalistickém hospodářském systému. Je-li v právě uvedeném citátu řečeno, že klasifikační schémata tyto objektivní mechanismy „posilují“, pak je zřejmé, že objektivní struktury jsou primární a klasifikace v jistém smyslu jen sekundární sociální realitou.

Materiální podmínky života u Bourdieua nedeterminují jednání, přesněji praktiky a klasifikační výkony jednotlivců, ale to neznamená, že jednání je sociálně neukotvené. Zprostředkujícím článkem mezi materiálními podmínkami sociální existence a jednáním je interiorizace objektivních sociálních struktur do struktur

mentálních, habitus. V Bourdieuově teoretickém modelu plní habitus klíčovou roli, protože zajišťuje shodu mezi sociální strukturou na straně jedné a výkony aktéra, tedy jeho praktikami a klasifikacemi, na straně druhé. Chápaný jako ztělesněná schémata vnímání a hodnocení, která odrážejí objektivní podmínky a objektivní životní šance jednotlivců, „...habitus je vskutku zároveň *generativním principem* objektivně klasifikovatelných praktik a *systémem klasifikace (principium divisionis)* těchto praktik“ [Bourdieu 1979: 190; kurziva původní]. Objektivní rozdíly sociálního světa se v habitu stávají principy dělení, které jsou tím, co uspořádává a organizuje reprezentace sociálního světa tak, aby byly v souladu s jeho objektivním uspořádáním. Ovládnutí i vládnoucí přijímají jako samozřejmé poznání, *doxa*, že sociální svět je rozdělen do tříd, kterým odpovídají rozdílné objektivní šance a omezení. Tento mechanismus maskuje arbitrární povahu sociálního uspořádání a vede k tomu, že aktéři ji chybně interpretují jako přirozenou; ovládnutí „se sami vylučují z toho, z čeho jsou vyloučení“ [Bourdieu 1979: 549].

Je zřejmé, že s pojmem habitu, získávaným vždy v určité pozici v sociální struktuře a utvářeným tak, že odpovídá objektivní sociální struktuře a objektivním šancím daným v této pozici, je spojen sociální perspektivismus, který se aplikuje rovněž na sociální klasifikace prováděné jednotlivci. Vidění sociálních klasifikací je funkcí pozice, kterou jednatel nebo skupina v klasifikacích zaujímá [Bourdieu 1979: 552]. Tento názor má důležité dopady v otázce, která nás zde zajímá především, totiž vztahu mezi sociální strukturou a kulturou. Kulturu v jakémkoli běžném smyslu jistě nelze omezovat pouze na sociální klasifikace, ale je zřejmé, že je s nimi úzce spojena přinejmenším dvěma způsoby: 1. jako předmět klasifikací (typicky umění jako předmět estetického souzení) a 2. jako souhrn těchto klasifikací (kultura v obecném smyslu jako souhrn schémat vnímání, klasifikace a hodnocení). V obou případech platí, že jsou-li sociální klasifikace závislé na sociální pozici, je na sociální pozici závislá také kultura. Vyjádřeno ještě jinak, kultura je od sociální struktury neoddělitelná, protože podle Bourdieua umístění v sociální pozici je

vždy doprovázeno odpovídajícími reprezentacemi tohoto umístění a jeho relativní vzdálenosti k jiným umístěním.

Pokud má logika symbolických reprezentací ve vztahu k materiálním determinantám sociálních podmínek relativní autonomie, pak je této autonomii třeba rozumět v tom smyslu, že symbolické reprezentace představují se svými specifickými možnostmi a prostředky vytváření porozumění (nebo neporozumění) jiný řád reality než objektivní, materiální struktury společnosti, ale ne v tom smyslu, že by na objektivních strukturách nebyly závislé. Mentální struktury jsou relativně autonomní, protože disponují vlastní symbolickou mocí, spočívající ve schopnosti umožňovat vidění a víru [Bourdieu 1979: 559]. Klasifikační boje, které usilují o proměnu kategorií vnímání a hodnocení sociálního světa, jsou podle Bourdieua podstatnou, ale opomíjenou součástí třídních bojů. Například prosazování nových označení pro určité profesní nebo zájmové skupiny teprve tyto skupiny vytváří a propůjčuje jim potřebný materiální i symbolický kapitál. Avšak relativní autonomie systému klasifikací nesažá daleko, protože klasifikace jsou jen rozšířením působení základních sociálních rozdílů jinými prostředky, totiž prostředky reprezentace a porozumění: „Klasifikační schémata, jež se nacházejí u počátku praktického vztahu jednajících k jejich podmínkám a reprezentací, jež si o nich mohou utvářet, jsou sama produktem těchto podmínek...: pozice v boji klasifikací je závislá na pozici ve struktuře tříd...“ [op. cit.: 564]. Při takto omezeném chápání relativní autonomie kulturních klasifikací je obtížné označovat Bourdieuovo pojetí vztahu mezi klasifikacemi a sociální strukturou jinak než jako redukcionistické. U tohoto bodu však obtíže spojené s jeho pojetím kultury zdaleka nekončí.

Arbitrárnost kultury a „nedílnost vkusu“ v *Distinkci*

Bourdieuova teorie hodnot představená v *Distinkci* se vyznačuje otevřeným redukcionismem, který hodnoty převádí na základní „viscerálně“ pociťované zájmy skupin a tříd, projevující se chutí (*gôût*) nebo znechucením (*degoût*) nad předměty jejich zájmu: „...

poslední hodnoty, jak se říká, nejsou ničím jiným než prvními a primitivními dispozicemi těla, než chutěmi a nechutěmi, jež se nazývají viscerálními a v nichž jsou uloženy nejživotnější zájmy skupiny.“ [Bourdieu 1979: 553] Z tohoto východiska vyplývá, že také vkus (*gôût*), schopnost pociťovat chuť nebo nechut při posuzování objektů, praktik a klasifikací, je redukovatelný na skupinové zájmy. Dalším značně problematickým důsledkem Bourdieuova stanoviska v otázce hodnot je teze o „nedílnosti vkusu“, která odpovídá prostému faktu, že předměty, které mohou sloužit zájmům dané skupiny, jsou nejrůznějšího druhu (od určitých typů potravin a oblečení až po specifické projevy jazyka nebo umělecká díla). Bourdieu v *Distinkci* pracuje s myšlenkou nedílnosti vysokého a čistého vkusu, vlastního vládnoucím vrstvám na jedné straně a vkusu nízkého a hrubého, vkusu ovládaných vrstev na straně druhé [op. cit.: 565]. Nedílnost vkusu znamená, že volby vztahované k různým oblastem spotřeby se u jednotlivců nespojují libovolně, ale právě naopak, vkus utváří a potvrzuje sociální rozdíly tím, že krystalizuje do třídně specifických podob. „Vkus zařazuje, a zařazuje toho, kdo zařazuje.“ [op. cit.: vi]. Vkus jako princip volby zakotvený v habitu dané sociální skupiny určuje volbu nejen v oblasti „krásných“ věcí a „kultivovaných“ zálib, ale rovněž v oblasti tradičními estéty považovanou za „nízkou“, jako je sféra jídla, oblékání, zábavy nebo sportu. Každé sociální třídě odpovídají určité preference, kterými se odlišuje od ostatních tříd, a vždy to jsou preference zahrnující oblasti „vysokého“ i „nízkého“ vkusu. Toto propojení je v Bourdieuově díle předvedeno v celé své až šokující konkrétnosti. Jak ukazují překrývající se schémata sociálních pozic a životních stylů, která vytvořil pomocí metody korespondenční analýzy [Bourdieu 1979: 140-141], například středoškolští učitelé mají v oblíbenosti Bacha a Bruegela, zároveň jsou častými konzumenty mražených jídel a k jejich zálibám patří výlety do hor. Také vlastníci takzvané nejvyššího vkusu, vysokoškolští profesori a tvůrčí umělci, obdivovatelé Albana Berga nebo Kandinského, mají podobně specificky vyhraněný vkus i v alimentární oblasti, jsou častými návštěvníky čínských restaurací. Zjištění, že předměty tzv. vysokého a nízkého vkusu společně tvoří zřetelně odlišené shluky

spojené s třídní pozicí svých nositelů, je cenné jako empirická výpověď o určité sociální skupině. Bourdieu se však nespokojuje s empirickou analýzou, ale popírá rozdíly mezi oblastí vysokého a nízkého vkusu na teoretickém, a tedy i hodnotícím základě. Otázka, jaké hlubší motivy – teoretické i osobní – jej vedly k tomu, aby podnikl frontální útok proti představě „vysokých“ kulturních hodnot, by vyžadovala více prostoru, než kolik jí můžeme v tomto článku věnovat. Není těžké vidět, že Bourdieuovým záměrem v *Distinkci* je vystavit analýze a současně i posměchu posvátné hodnoty měšťanské společnosti a ukázat, že údajně vysoké a čisté hodnoty v sociální realitě běžně slouží jako prostředky udržování nadvlády, a tedy i dosahování velmi přízemních cílů. Je však zřejmé, že politická a morální kritika jde mnohem dále, než kam se lze dostat s pomocí teoretické argumentace. Bourdieuovo východisko při rozbíjení fetišismu vysokých hodnot, převedení vkusu na údajné základní zájmy skupin nebo tříd, představuje příliš zjednodušující teorii kultury, která ignoruje vnitřní obsahovou strukturu kulturního systému. Tímto hrubozrnným pohledem na kulturu Bourdieu ostatně protičeří i mnohem jemnějším kulturním analýzám, na které je jeho dílo jinak tak bohaté.

Na základě dosud řečeného se nabízí závěr, že v *Distinkci* se Bourdieu drží pojetí kultury jako kulturního arbitrára, které známe z jeho starších textů. Toto pojetí je představeno a důsledně uplatňováno v knize *Reprodukce*, která představuje rané teoretické vyvrcholení Bourdieuových analýz vzdělávacího systému. Radikálnost představy o arbitrární povaze kultury, jež je přenášena školským vzděláváním, dobře vystihuje následující citát: „Výběr významů, jež objektivně definuje kulturu skupiny nebo třídy jakožto symbolický systém, je arbitrární, nakoľik struktura a funkce této kultury nemohou být odvozovány z nějakého univerzálního principu, fyzického, biologického nebo duchovního, poněvadž nejsou spojeny žádným vnitřním vztahem s ‚přirozeností věcí‘ nebo ‚lidskou přirozeností.“ [Bourdieu, Passeron 1970: 22; původní kurziva zrušena]. Jak Bourdieu a Passeron dodávají vzápětí, každé kulturní arbitráro je produktem svých sociálních podmínek, přičemž v dané společnosti dominuje to kulturní arbitráro,

kteřé do dominantní pozice umisťují mocenské vztahy mezi skupinami a které odpovídá objektivnímu zájmu dominantních skupin [op. cit.: 23]. V takovém pojetí kultury vynikají dvě vlastnosti: 1. kultura se redukuje na sociální podmínky svého vzniku; 2. kultura netvoří žádný vnitřně uspořádaný celek, redukovatelný na nějaký obsahový princip, ale její uspořádání je čistě odrazem mocenských vztahů ve společnosti. V *Distinkci* Bourdieu jazyk kulturního arbitrára opustil, ale je těžké číst jeho klíčové výroky o kultuře jinak než v intencích právě uvedeného citátu. Kultura je analyzována jako nástroj pro strategie odlišení různých sociálních vrstev od sebe navzájem, myšlenka jakéhokoli „vnitřního vztahu“ k základním principům nebo hodnotám zůstává iluzí nebo reliktem metafyzického myšlení. Je zřejmé, že Bourdieu touto kritikou navazuje na základní motivy strukturalistického chápání kultury, ke kterému měl zvláště v 60. letech velmi blízko. Avšak tím, že dává strukturalistickou kritiku vnitřní strukturovanosti kultury do služeb sociologické teorii, která symbolické rozdíly podřizuje rozdílům sociálním, strukturalismus materialisticky podkopává a v podstatě se vrací k překonané materialistické teorii odrazu.

Pokusíme-li se shrnout výsledek dosavadních úvah, dospíváme ke zjištění, že sociologie, která chápe vkus jako prostředek pro utváření sociálních distinkcí, musí být zcela lhostejná k obsahům kultury. Její pojetí kultury musí být čistě relacjonistické, arbitrární, a tím tedy i relativistické. Myšlenka, že nositelé různých typů vkusu v oblasti vysoké kultury nebo intelektuálních zájmů mají své specifické preference také v oblastech od vysoké kultury hodně vzdálených, je sama o sobě naprosto legitimní a v současnosti už asi nevzbuzuje žádné pohoršení (přičemž je velkou zásluhou Pierra Bourdieua, že tomu tak je). Specifikum Bourdieuova přístupu však spočívá v tom, že mezi oběma oblastmi vkusu nečiní podstatného rozdílu. I s tím je možné souhlasit, pokud jde o to, že vkus projevovaný v jedné i druhé oblasti plní stejnou funkci zdroje klasifikačních úkonů, které vytvářejí a zároveň také odrážejí strukturu společnosti. Poslech *Dobře temperovaného klavíru* může jednotlivce sociálně zařazovat stejně zřetelně jako záliba v určitých luxusních značkách aut nebo v ragby a obdiv k Brigitte Bardotové. Problematickým se Bourdieuův přístup začíná jevit až

tehdy, když zjištění, že sociální stratifikaci vyjadřuje a utváří vkus stejně tak v tzv. nízké jako vysoké oblasti, začne spojovat s teoreticky nedostatečně podloženou tezí, že ze sociologického hlediska není relevantní, zda a jaké obsahové rozdíly ve sféře vkusu existují. Zjištění, že *Dobře temperovaný klavír* je konzumován vysokoškolskými profesory spíše než průmyslníky nebo dělníky, není překvapivé. Bourdieu však nevysvětluje, proč tomu tak je. Co činí z Bachovy skladby oblíbený hudební kus společenských vrstev s nejvyšší zásobou kulturního kapitálu? Odpověď v intencích Bourdieuovy teorie může být pouze to, že *Dobře temperovaný klavír* a díla jemu ekvivalentní se z blíže neurčených, pravděpodobně historicky nahodilých důvodů staly znakem distingvovanosti, kterou vzdělané vrstvy využívají ve své strategii odlišení se od vrstev s menšími zásobami kulturního kapitálu (od třídy vlastníků na jedné straně a dělnické třídy na straně druhé). To je jistě platná odpověď, ale nepředstavuje odpověď celou. Mohli by se za jiných okolností stát předmětem stejně vášnivé adorace milovníků vážné hudby například Pachelbel místo Bacha a Salieri místo Mozarta? Dá se o tom vážně pochybovat. Avšak arbitrární pojetí kultury, o které se Bourdieu opírá, mu nedovoluje dát na tuto otázku jakoukoli jinou než čistě empirickou odpověď.

Kritika kritiky *Kritiky soudnosti*

Radikální povaha Bourdieuova úsilí popřít estetický rozdíl mezi vysokým a nízkým, mezi „čistým“ vkusem „lepších“ lidí a „hrubým“ vkusem „prostého lidu“ se projevuje v brutálním útoku proti kantovské estetice v postskriptu k *Distinkci*, kde se obrací proti filozofii jako rezervoáru nerefektovaných sociálních stereotypů reprodukujících mocenské rozdíly. Reálným jádrem tzv. „čistého“ vkusu je podle Bourdieua „viscerální“ znechucení ze všeho nízkého, sprostého, snadného, smyslného, vulgárního, nasládlého apod., vlastností, které kritická sociologie odhaluje jako atributy ovládaných vrstev a skupin (obyčejných lidí především, ale rovněž žen, dětí a menšin). Sociální základ „čisté“ estetiky tvoří nerovný vztah mezi vládoucími a ovládanými, k jehož

zamaskování čistá estetika přispívá. Základní figuru moderního estétství Bourdieu nachází vyslovenu v Kantově *Kritice soudnosti*, kterou interpretuje jako výraz sociálních zájmů profesorské vrstvy. Profesori se ptájí na udržování nerovného sociálního vztahu mezi vládoucími a ovládanými na straně vládnoucího, že vytvářejí filozofii čistého vkusu, který představuje sublimovanou a jen zdánlivě univerzalistickou formu viscerálního znechucení nad vulgaritou, jímž je čistý vkus ustavován jako ztělesněný sociální vztah [Bourdieu 1979: 585]. Estetika „nezainteresovaného zálibení“ a její projevy v umělecké kritice nebo zasvěcených soudech znalců a estétů nejsou ničím jiným než vyjádřením mocenské převahy a pohrdání, které vládnoucí projevují vůči ovládaným, ovšem přetvořeným k nepoznání v jazyce univerzalistické filozofie. Tato estetika současně maskuje sociální podmínky své možnosti, privilegovanou sociální pozici a s ní spojenou nezávislost na materiálních tlacích a dostatek volného času.

Bourdieuova redukce estetiky (i etiky – [Bourdieu 1998a: 161]) na zastírání a obhajobu privilegií vyšších vrstev je oprávněná do té míry, do jaké vyšší vrstvy estetiku a etiku využívají k nastolování, předvádění a udržování své nadvlády. Avšak dovedena do důsledků je tato pozice jednostranná a sebedestruktivní. Pokud veškerá etika a estetika jsou ve skutečnosti jen zastřenými sociálními vztahy nadvlády, pak krása a dobro jsou čistě ideologickými podvrhy a Bourdieu by měl důsledně popisovat svět bez krásy a bez dobra. Obrazoborecký zápal, s jakým ničí buržoazní mýty a iluze, ničí také samotný základ společenského soužití. Pokud vládnoucí odvozují legitimitu své společenské nadvlády od schopnosti ovládat a překonávat svou biologickou přirozenost [Bourdieu 1979: 573], znamená to, že přirozenost není možné nebo potřebné ovládat? Především však dalekosáhlá relativizace soudnosti podkopává Bourdieuovo vlastní sociologické úsilí, které je nesené určitými politickými, etickými a estetickými volbami. O jaký základ se opírá Bourdieuovo morální odsouzení kapitalistické společnosti a pochopení pro úděl ovládaných? [srov. Alexander 1995a: 186] A není skutečnost, že se jeho výběr klíčových autorů v oblasti umění a literatury shoduje s jistou široce uznávanou verzí

estetického kánonu, něčím více než jen projevem konformity vůči sociálním tlakům?

Omezující logika kulturního pole

Autoři, kteří nesouhlasí s výtkou, že Bourdieu kulturu redukuje na sociální podmínky její tvorby, poukazují na koncept relativní autonomie pole kulturní produkce, který podle nich poskytuje aktérům dostatek nezávislosti na diktátu ekonomické nutnosti a politické moci [Gartman 2007: 391-95; Szaló 2010]. Pole představuje vedle habitu druhý základní koncept Bourdieuovy obecné sociologické teorie. „Bytí – tj. historie – existuje ve ztělesněném stavu jako habitus a v objektivizovaném stavu jako pole.“ [Bourdieu 1993a: 273]. Podle Gartmana je koncept pole východiskem z problému přímé závislosti kulturní tvorby na sociálních podmínkách, kterému Bourdieu čelí v souvislosti s předpokladem, že jednání je výsledkem působení habitu, v němž se odrážejí objektivní sociální struktury. Pole kulturní produkce disponuje svou vlastní autonomní logikou, která není totožná s logikou ekonomického ani politického pole. Nelze zpochybnit, že v Bourdieuově díle se nacházejí příklady analýz některých kulturních polí, které poukazují na možnost relativně autonomní kulturní tvorby. Avšak s přihlédnutím k Bourdieuovým obecným výrokům o povaze polí je nutné formulovat závěr, že kulturní pole neunikají ovlivnění podmínkami sociálního a mocenského pole a především že vlastní logika polí je pojata natolik reduktivně (s důrazem na prosazování zájmů, strategické jednání a boj o symbolický kapitál), že nemohou představovat rámec pro skutečnou kulturní autonomii. V Bourdieuově pojetí pole se tedy projevuje jak obecně redukcionistické chápání kultury, které bylo výše ilustrováno na příkladu *Distinkce*, tak také redukcionismus druhého řádu, už zmiňovaný v úvodu článku, který kulturu redukuje na vnitřní logiku pole.

Studie *Pravidla umění*, věnovaná vzniku francouzského literárního pole v 19. století, dokumentuje, jak se literární sféra vymanila z podřízenosti ekonomickému a politickému poli a ustavila se jako

samostatné autonomní pole založené na specifických pravidlech fungování, vlastních odměnách a sankcích a pojetí literatury jako samoúčelu [Bourdieu 2010a]. Navzdory tomu, jak jej Bourdieu popisuje, je však zřejmé, že v tomto poli, které dosáhlo nejvyšší a dosud nepřekonané úrovně rozvoje ve druhé polovině 19. století, je autonomie literární tvorby výrazně omezená. Není přesné tvrdit, že jeho logika je nezávislá na logice ekonomického a politického pole, protože je založena na jejich negaci a v tomto smyslu je těmito logikami determinována. Vnitřní hierarchie literárního světa, jak je Bourdieu popisuje, jsou inverzemi hierarchií politických a ekonomických [Bourdieu 2010a: 286]. Místo nezávislosti na vnějších polích je tedy pro literární pole charakteristické jejich kopírování, třebaže negativní. Umělec usilující o maximální posvěcení své tvorby nemá podle zjednodušujícího Bourdieuova výkladu, který zde nevědomky přejímá klišé romantického kultu strádajících tvůrců, jinou možnost než popírat ústřední hodnoty a principy ekonomického pole. Avšak vedle problému odvozenosti trpí Bourdieuova analýza literárního pole také problémem formalismu. Líčení autonomního literárního pole ve Francii je skvělou ukázkou společenskovědní analýzy podmínek umělecké tvorby, avšak Bourdieuovo odmítání uznat legitimitu otázky vnitřní hodnoty uměleckého díla mu umožňuje vidět jeho vývoj a fungování pouze vnějškově nebo, což je totéž, formálně. Autonomie literárního pole se podle něj stále více upevňuje rostoucím vyzdviháním formy a reflexivitou ve smyslu hledání poslední reference umění v umění samém. Jakoukoli možnost estetických kritérií určujících hodnotu díla nezávisle na struktuře pole Bourdieu popírá podobně jako v *Distinkci* a popisuje je jako pouhou nerozpoznanou součást strategické racionality uměleckého pole: „...estetické pojmy ... jsou paradoxně nutné, pouze pokud je zpětně umístíme do čistě sociologické logiky pole, v němž jsou vytvářeny a v němž fungovaly jako symbolické strategie v bojích o symbolickou dominanci...“ [Bourdieu 1990a: 144]. Autonomie kulturního pole založená na strategickém pojetí jednání řídicího se určitou specifickou logikou není slučitelná s myslitelným maximum svobody kulturní tvorby, ale představuje její výrazné omezení, překračující jinak nutná omezení daná dostupnými mož-

nostmi a formálními požadavky umění. A ještě méně je možno chápat takto pojímanou autonomii kulturního pole jako ekvivalent relativní autonomie kultury, protože autonomii pole tvoří specifická konstelace zájmů a strategií daná objektivní konfigurací pole, nikoli vnitřní obsahová strukturovanost kultury.

Redukce tvorby na sdružený efekt polí: příklad Heidegger

Domněnku, že koncepci relativně autonomního pole není radno přijímat jako dostatečnou náhradu za relativně autonomní pojetí kultury, se nyní pokusím ilustrovat jedním konkrétním příkladem pocházejícím z oblasti sociologie intelektuální tvorby. Sféry umění a myšlení jistě nejsou totožné, ale Bourdieu často hovoří o kulturním a intelektuálním poli zároveň jako o polích vykazujících stejné základní vlastnosti a řídících se stejnými zákonitostmi. Vybraný příklad ovšem představuje, a díky tomu je obzvlášť vhodný jako ilustrace a opora mé kritiky, v Bourdieuově tvorbě určitý extrém v tom smyslu, že se v něm vlastní obsah a význam intelektuální tvorby těší minimálnímu respektu a namísto toho veškerá pozornost patří logice polí, ve kterých se tato tvorba odehrává.

V Bourdieuově díle existuje pozoruhodný a jím samým nijak neobjasněný kontrast mezi analýzami pole umění nebo literatury a analýzami pole filozofie. Není důvod předpokládat, že by tato pole nefungovala podle propozic stejné „všeobecné teorie fungování polí“ [Bourdieu 1990a: 141]. Rozsah jejich relativní autonomie sociální a politické moci je však značně odlišný. Literatura a malířství podle Bourdieua dosáhly v postavách jako Flaubert nebo Manet skutečné autonomie a tvůrčí originality. Naproti tomu filozofie pro něj představuje typ intelektuální produkce prostoupený všemi nepřiznanými nerovnostmi sociálního a politického pole, k jejichž zamaskování, a tím i legitimizaci slouží. Vedle již zmíněné „drsné“ polemiky s Kantem ze závěru *Distinkce*, spíše vášnivě než důkladně, tuto problematickou dimenzi Bourdieuova díla nejlépe dokumentuje jeho kritika filozofie Martina Hei-

deggera. Jde o text poměrně starý (kniha, vydaná v roce 1988, vznikla rozšířením článku z roku 1975), avšak nikoli o text revokovaný; právě naopak, i ve svých novějších studiích Bourdieu jeho myšlenky přejímá a dále rozvíjí [Bourdieu, Wacquant 1992: 150-158; Bourdieu 1997a: 42-47].

V knize o Heideggerově filozofii se nanejvýš zřetelně vyjevuje redukcionismus Bourdieuovy teorie produkce symbolických statků. Bourdieu zde vysvětluje specifický obsah i formu tohoto myšlení na základě Heideggerovy pozice v několika navzájem propojených sociálních polích, do kterých jej umístil strmý sociální vzestup vedoucí od skromných venkovských počátků k postavení akademika první generace bojujícího o uznání v konzervativním univerzitním prostředí a posléze k intronizaci v panteonu největších filozofů 20. století. Vysvětlit Heideggera znamená zařadit jej na příslušné pozice do pole dobové německé filozofie a dále univerzitního pole, politického pole, pole moci a pole sociálního, případně do dalších polí, jejichž důležitost vysvětluje v určitých kontextech, jako je například pole tehdejší německé politické eseistiky. Heideggerův primární habitus, který se celoživotně promítal do jeho přízvuku, způsobu vystupování a oblékání, byl určen jeho příslušností k nejnižší venkovské buržoazii. Díky úspěšné a rychlé akademické kariéře se Heideggerova pozice v sociálním poli změnila ze skromných počátků na pozici příslušníka středních vrstev. Jeho místo v poli moci bylo dáno příslušností k sociální skupině univerzitních profesorů. Heideggerova pozice na politickém poli byla určena opozicí ke kosmopolitnímu liberalismu na jedné straně a k marxismu a socialismu na straně druhé a Bourdieu ji charakterizuje jako příslušnost k „revolučně-konzervativnímu“ táboru. V rámci akademického pole Heideggerovo jednání a tvorbu ovlivňovala příslušnost k oboru filozofie, s nímž sdílel odpor k nově se rozvíjejícím vědním oblastem, které ohrožovaly privilegované postavení filozofie: přírodních věd na straně jedné, sociálních věd na straně druhé. Konečně na filozofickém poli Heidegger hledal své místo v systému pozic strukturovaném pod vlivem dominantních novokantovských směrů a dále filozofie života, fenomenologie a novotomismu [Bourdieu 1988: 51-58].

Ze všech zmíněných sociálních polí jsou podle Bourdieua pro pochopení Heideggerovy filozofie nejdůležitější pole politické a filozofické. Pro Heideggerovo dílo (a též pro fascinaci, kterou vzbuzovalo v intelektuálních kruzích poválečné Evropy) je charakteristická jeho dvojnásobnost vyplývající z úspěšného manévrování na hraně mezi politickým a filozofickým polem. Heidegger byl nositelem ultrakonzervativní revoluce, tedy určitého politického poselství, které však formuloval v jazyce akademické filozofie a nástroji akademické filozofie, s nimiž byl schopen suverénně manipulovat, také této pozici získal mimořádné akademické uznání. Jako taková Heideggerova filozofie pro Bourdieua představuje příklad „obojetného“ či „šilhavého“ myšlení (*une pensée elouche*), jež vyžaduje dvojí čtení, vědomé si toho, že Heideggerova filozofická pozice není pozicí čistě filozofickou, ač se za takovou vydává a je tak ortodoxními vykladači také chápána, ale je pozicí politickou: Heidegger byl „konzervativní revolucionář *ve filosofii*“ [Bourdieu 1988: 10; kurziva původní]. Dvojí čtení, současně politické a filozofické, odhaluje zdánlivě bezčasovou a „čistou“ ontologickou filozofii jako paradoxní spojení politiky a ontologie, zkrátka politickou ontologii, která svým skrytým konzervatismem souzní s nacionálním socialismem. Tato skutečnost je maskována zdánlivě čistě filozofickou, tedy politicky nemotivovanou podobou Heideggerova myšlení, které se takto jeví v důsledku působení mechanismů relativně autonomního pole filozofie. „Heideggerova filozofie nemohla být ničím jiným než *filozofickou sublimací* politických nebo etických principů, které způsobily příklon tohoto filozofa k nacismu, jež jí byla vnucena cenzurou specifickou pro pole filozofické produkce.“ [Op. cit.: 11; kurziva původní.]

Tato analýza jednoho konkrétního příkladu filozofického díla je pozoruhodná tím, že se vyhýbá dvěma problematickým krajnostem, totiž naprosté závislosti textu na sociálních podmínkách svého vzniku na jedné straně i absolutní autonomii textu a s ní spojené možnosti jeho pouze vnitřní četby na straně druhé. Bourdieu mezi podmínky a dílo staví zprostředkující článek v podobě relativně autonomního pole intelektuální produkce, které by, jak se zdá, mohlo tvořit základ pro nezávislost tvorby na sociál-

ních podmínkách. Avšak způsob, jakým s autonomií filozofického pole nakládá, vyjevuje už známá omezení jeho analýzy kulturních polí obecně. Tvůrce není v rámci relativně autonomního pole schopen svobodné volby obsahu a formy, protože podléhá přísné strukturální cenzuře. Tato skutečnost se v Heideggerově případě ukazuje v tom, že jeho úspěšný pokus o nalezení nové pozice na poli filozofických stanovisek, a tím tedy také o dosažení silné symbolické pozice v sociálním poli filozofie, byl omezen prostorem možností daných dostupnými filozofickými pozicemi jeho doby. Bourdieu tento výkon nechápe jako tvůrčí akt, ale jako výsledek strategického využívání forem a nástrojů dostupných v poli filozofické produkce, jehož cílem bylo posílení Heideggerovy filozofické a sociální pozice. Pokud je podle této interpretace v jeho filozofii něco původního, co nemá původ ve struktuře filozofického pole jeho doby, pak je to konzervativní revolučionářství vypůjčené z politického pole.

Avšak míra, v níž je kulturní tvorba v Bourdieuově teorii omezována sociálními podmínkami, se nevyčerpává strukturální cenzurou příslušného pole a s ní se konfrontujícím, ale v žádném případě jeho logiku nepřekonávajícím strategickým jednáním. Povaha tvorby je podle Bourdieua určena průsečíkem umístění tvůrce v celé řadě polí, základního pole sociálního a mocenského, pole univerzitního atd., jejichž vliv je neustále produkován a reprodukován habitem. Habitus vytváří homologie nejen mezi zaujetím stanovisek na poli filozofických pozic a poli politických pozic, což je v Heideggerově případě klíčové, ale shrnuje veškeré dispozice a zájmy spojené s pozicemi v nejrůznějších sociálních polích a s Heideggerovou sociální drahou vedoucí od skromných začátků až k privilegiím profesorského postavení a nejvyšší filozofické prestiži. Heideggerovy základní filozofické pozice lze odvodit z jeho odporu ke světu kosmopolitní, liberální, často židovské buržoazie, ke které patřili přední novokantovci, odporu, jenž byl pevně ukotven v jeho venkovském habitu [Bourdieu 1988: 58-59]. Heideggerovu vlastní „teoretickou linii“, s níž se úspěšně pokusil o překonání hlavních problémů německého filozofického pole své doby, není možné chápat jako pouhý výsledek specifické logiky filozofického pole, neboť je zakořeněna v nej-

hlubší části Heideggerova habitu a představuje vyjádření principu řídicího jeho volby v celku všech polí, v nichž se nacházel [op. cit.: 69]. Heideggerova filozofická tvorba, a symbolická tvorba obecně, je tedy určena vícenásobně (Bourdieu používá termín proslavený Althusserem, „nadurčena“ – *surdéterminée*) logikou všech polí, do nichž autor náleží, včetně sociálního pole, hrajícího klíčovou roli v jeho primární socializaci, a jejichž efekty habitus neustále shrnuje a překládá do praktik a reprezentací. Ukazuje se, že relativní autonomie pole intelektuální produkce je vedle omezujícího vlivu vlastní strukturní cenzury vykonávané tímto polem navíc relativizována současným působením logik jiných polí přenášených habitem. Viděno ze strany strukturní cenzury uvnitř pole vedla Heideggera jeho ctižádostivost (kterou Bourdieu předpokládá jako něco samozřejmého) a snaha dosáhnout co nejlepšího umístění ve struktuře pozic filozofického pole ke strategickému využívání dostupných zdrojů, především k volbě nejprestižnějších forem filozofické tvorby umožňujících akumulaci symbolického kapitálu. Viděno naopak ze strany vlivu vykonávaného všemi polí, jichž byl členem, se Heidegger předně jeví jako rukojmí svého venkovského a maloburžoazního habitu, kterým Bourdieu vysvětluje jeho údajnou nenávist k určitým sociálním skupinám a jeho konzervativní politické postoje. Je však také, mezi dalšími možnými určeními, reprezentantem filozofické kasty ohrožené novými akademickými disciplínami nebo příslušníkem německého středního stavu poškozeného hospodářskou krizí. Souběh strukturních omezení filozofického pole a souhrnného vlivu všech dalších významných polí je tím, co je podle Bourdieua potřebné k vysvětlení Heideggerových obsahových voleb na poli filozofických pozic.

Tento model intelektuální tvorby s sebou nese přinejmenším dvě úskalí. 1. Bourdieu odmítá opustit relativistické a arbitrární pojetí kultury, a proto jeho vysvětlení úspěchu Heideggerovy filozofie není dostatečně specifické. Redukcionistické chápání filozofických stanovisek jako výsledku pozice zaujímané ve filozofickém poli stejně jako – prostřednictvím orchestračních výkonů habitu – v různých dalších polích ukazuje, že možnosti každé tvorby jsou sociálně strukturovány a omezeny, ale nevysvětluje

jejich jedinečný obsah a filozofickou kvalitu. Bourdieu může ve shodě se svou teorií Heideggerovy mimořádné filozofické výkony vysvětlovat pouze pomocí sociálních podmínek a habitu („Jeho zcela výjimečnou polyfonickou schopnost je nepochybně třeba přičítat jeho sociální dráze.“ [Bourdieu 1988: 58]). Takové vysvětlení však není úplné. Heidegger jistě nebyl jediným konzervativním akademikem venkovského původu s filozofickými ambicemi, jistě i jiní filozofové nebo alespoň filozofové *in spe* sdíleli jeho habitus, ale pouze Heidegger se stal Heideggerem. Bylo by zapotřebí nearbitrárního pojetí kultury a hermeneutického (což ještě neznamená vnitřního) čtení Heideggerova díla k tomu, aby bylo možné vysvětlit, proč právě tento autor vyšplhal na nejvyšší příčky evropské filozofie 20. století. Takové studie nejsou přirozeně ničím neobvyklým, sám Bourdieu jich několik cituje a zdaleka nejde jen o nekritické výklady devótních obdivovatelů.

2. Předpoklad, že na konkrétní sociální dráhu působí mnoho polí současně, nelze oddělit od otázek, podle logiky kterého pole se jednájí v každé situaci rozhoduje, zdali ideálně typická představa jednání určeného pouze jedním polem není příliš zjednodušující a jakým způsobem jsou vlivy různých polí sdružovány a vyrovnávány. S touto obtíží souvisí také hlubší teoretický problém nesouladu mezi relativní autonomií každého pole a homologií napříč všemi poli.

Bourdieuova koncepce pole kulturní produkce je neobyčejně užitečná jako nástroj, který pomáhá chápat zásadní omezení a možnosti vytvářené sociálními podmínkami strukturujícími šance, jež se v každém konkrétním historickém okamžiku aktérům otvírají, avšak jeho deterministické a arbitrární pojetí kultury vede k tomu, že výsledné analýzy jsou příliš mechanické. Jak poznamenala Michèle Lamontová, ve studii o Heideggerově filozofii vládne fatalismus, neúprosné sociální zákony nepřipouštějí žádnou možnost něčeho nového nebo odlišného [Lamont 1989: 782].

Závěrem: nejasná možnost univerzalizmu

Jednou z nápadných a také paradoxních stránek Bourdieuovy analýzy filozofie Martina Heideggera je, že německý filozof je představován jako svého druhu Bourdieuovo negativní *alter ego*. Popisy Heideggerova počátečního sociálního umístění na venkovské periferii a jeho strmého vzestupu až na sám vrchol akademického světa jako by přesně kopírovaly některé věty z Bourdieuových autobiografických náčrtů [Bourdieu 1993a: 269]. Avšak Bourdieu je stejně dalek toho, aby ve vlastním sociologickém díle viděl netransparentní a zamaskovaný výsledek působení svého sociálního habitu, který se realizuje v celé řadě překrývajících se sociálních polí, jež mu vtiskují svou železnou logiku, jako toho, aby Heideggerovi přiznal možnost objektivního poznání sociálního světa. V čem spočívá rozdíl mezi Bourdieuem a Heideggerem? Chceme-li být věrní Bourdieuově vlastní teorii, pak tento rozdíl nemůžeme hledat v obsahové stránce Bourdieuova a Heideggerova myšlení, protože jejich intelektuální pozice je třeba chápat především jako nástroje strategického úsilí o získání symbolické moci v příslušném poli kulturní tvorby. Rovněž vysvětlení pomocí primárního habitu nemůže být účinné, jelikož u obou osobností si jsou tyto habitusy překvapivě podobné. Ani změny habitu během životní dráhy neposkytnou odpověď. Bourdieu sice ve svých pozdějších pracích připouští, že habitus aktérů se trvale proměňuje podle proměnlivých vnějších podmínek, ale současně zdůrazňuje postavu sociálního parvenu, který je lépe než příslušníci starých elit schopen prohlédnout sociální podmínky své situace díky rozporu mezi svým původním habitem a současným sociálním prostředím [Bourdieu 1997a: 234]. Nechceme-li se opírat o odlišnosti na rovině osobní (sama představa sociální účinnosti osobních vlastností je zcela v rozporu s Bourdieuovým pojetím), pak je třeba rozdíl vidět ve vlastnostech polí, v nichž se každý z nich pohyboval a která v případě Bourdieua zřejmě umožňovala zcela jiný, objektivní a sociálněkritický pohled na sociální realitu než v případě Heideggerově. Jaké jsou podmínky možnosti takových polí nám však Bourdieu sděluje jen velmi obecně: „...specifické zájmy kulturních producentů, nakolik jsou

spojeny s poli, která díky samotné logice svého fungování podněcují, podporují nebo vnucují překračování osobního zájmu v běžném slova smyslu, je mohou vést k politickým nebo intelektuálním činům, jež se dají nazvat univerzálními.“ [Bourdieu 1990a: 146] Analýza konceptu kulturního pole však ukázala, že nad kulturní tvorbou je vykonávána cenzura, která je ve shodě nejen s logikou tohoto pole, ale prostřednictvím homologií mezi poli také se sociálními a mocenskými rozdíly strukturujícími pole sociální a politické. Vysvětlení pro jednání intelektuálů v univerzálním zájmu tedy musí předpokládat šťastnou souhru v účincích různých polí, již je obtížné zaručit. Jiné a možná přesnější vysvětlení by koncept kultury nabízel, kdyby byl zbaven svého arbitrárního charakteru. Arbitrárnost kultury je klíčovým problémem Bourdieuova pojetí kulturního pole, protože pouze překonáním představy o kultuře jako kulturním arbitrárně, kterou Bourdieu obsahově nikdy zcela neopustil, lze pojem kultury zbavit redukcionistické závislosti na sociálních podmínkách.

Pragmatická kritika kritické sociologie: Struktura, paměť, sociologie a angažovanost

Nicolas Maslowski

Pierre Bourdieu je jedním z tvůrců, otců zakladatelů, jedním z nejvýznamnějších představitelů francouzské kritické sociologie.¹ Tato kapitola se věnuje v našem regionu méně známé části sociologické teorie, kterou Pierru Bourdieuovi nepřímě připisujeme, a tou je kritika jeho díla a kritika kritické sociologie. Konkrétně se tento text zaměří na autory tzv. pragmatické sociologie, a to na její nejvlivnější francouzské představitele, Luca Boltanského a jeho spolupracovníky na jedné straně a okruh sociologů kolem Bruna Latoura na straně druhé. Tito sociologové nabírají na významu v posledních letech ve Francii i ve světě a musíme přiznat, že bez Pierra Bourdieua a jeho školy by pragmatičtí sociologové nemohli vyvinout své práce založené na kritice jeho díla.

Připomeňme, že již ve svých prvních pracích propojuje Bourdieu specifickým způsobem myšlenky Karla Marxe, Maxe Webera a Émila Durkheima. Náboženství je pro Marxe opium lidstva [Marx 1979: 44]. Náboženství jako souhrn praxe a interpretace bylo jedním ze základů udržujících řád. Émile Durkheim [2002] pokračuje tímto směrem a označuje náboženství za nástroj zprostředkování sociálních vztahů. Bourdieu [1971] řadí náboženství do širší kategorie symbolických systémů, ke kterým náleží

---

¹ Kapitola vznikla v rámci projektu GAČR č. 13-29861P řešeného na Univerzitě Karlově v Praze, Fakultě humanitních studií v Centru pro výzkum kolektivní paměti.

také jazyk nebo umění. Všechny tyto symbolické systémy legimitizují sociální rozdíly a zakrývají sociální rozpory.

U Bruna Latoura nalezneme velmi silnou kritiku tohoto přístupu.² Zařazovat do stejných sociologických kategorií (habitus/socializace) a popisovat podobně jedince, kteří mají své vnitřní problémy spojené s dětstvím, a ty jedince, kteří promlouvají s Bohem či anděly, je podle Latoura velký omyl. Víra některých sociologů, že nebe neexistuje, by neměla ovlivňovat jejich pozorování a závěry více, než víra těch, podle jejichž přesvědčení nebe existuje. V Latourem kritizovaném přístupu nemá víra, že svět je zorganizován Bohem nebo jinou silou – třeba volným trhem, žádný význam a neovlivňuje jednání jedince. Bez ohledu na to, zda si je toho člověk vědom, či nikoliv, je jeho jednání podle kritických sociologů utvářeno sociální strukturou. Podle Latourovy analýzy se však rozhodně liší jednání lidí motivované vírou v Boha [Latour 2006: 55] od toho, které je ovlivněno např. komplexy z dětství. A my nemůžeme vědecky rozhodnout, zda habitus, Oidipův komplex nebo Bůh existují, když jsou neviditelní. Ale můžeme pozorovat jednání, jež následují případnou debatou s Bohem. Pro pochopení Jany z Arku musíme brát v potaz Boha jako takového. A pokud byla Panna Marie schopná zapříčinit to, že za ní jedou lidé vlakem, pak je na místě mluvit i o zázraku: Pannu Marii nevidíme, ale výsledek jejího jednání ano. Vysvětlení musí zohledňovat i Matku Boží, ať už v ni věříme, nebo ne [Latour 2006: 70]. Vyhledávání sociálních a neviditelných sil, které by vysvětlily vše, včetně Svaté trojice, je tajemnem, které v žádném případě nemůže být považováno za vědecké [Latour 2006: 148-149]. Náboženství se zabývá něčím jiným než právo, politika či ekonomie. Propojuje stejné věci, ale „náboženským způsobem“. Latourův přístup k problematice náboženství prolíná celková kritika Bourdieuových (ale i Marxových a Durkheimových

---

² Kritika Bourdieua od Latoura byla všestranná, a byla dokonce i v novinách [Latour 1998]. V některých publikacích kritizoval přímo a v jiných náznamem, ale nebylo pochyb, že šlo o kritiku Bourdieua. Bourdieu jednal vůči Latourovi podobně [Bourdieu 2001 a 2012].

vých) představ o tom, že symbolické systémy jsou jen legitimizací mocenských vztahů.

Lze konstatovat, že problém neadekvátního přístupu k náboženství je, podle Latoura, výsledkem nesprávného porozumění společnosti. Tato kritika přesahuje Pierra Bourdieua a může být rozšířena i na klasické autory. Věřit, že vysvětlení jevů ve společnosti lze najít v „sociálních“ jevech, které mají svoje zákonitosti, je podle Latoura obvykle omyl. Člověk je ovlivněn mnoha věcmi ve svém jednání a zákonitosti ve společnosti nejsou, protože společnost v tradičním *sociologickém* chápání neexistuje. Pro pochopení jednání musí člověk analyzovat vše, s čím je jednání propojeno (včetně věcí, metafyziky atd.), bez toho, aby eliminoval některé z elementů. Omezit vysvětlení pouze na mezilidské vztahy by znamenalo zanedbání zásadních elementů vysvětlujících lidské jednání.³

Kritika Luca Boltanského se v této otázce snaží dopracovat ke kořenu „omylu“. Zásadním způsobem rozpracoval kritiku Pierra Bourdieua již v knize *L'amour et la justice comme compétences* (Láska a spravedlnost jako dovednosti) [Boltanski 1990], v kapitole Dovednosti, která se jasně vztahuje k Pierru Bourdieuovi – *Dénonciations ordinaires et sociologie critique* (Obyčejné odsuzování a kritická sociologie) [Boltanski 1990: 37-53], i když ho necituje přímo od začátku. Jako základ argumentace a strukturování své vlastní sociologie představuje Luc Boltanski kriticky práce jiných sociologů. Všimá si, že vědecká práce sociologa je tradičně chápána jako práce na odstraňování sociální iluze, aby mohlo být poukázáno na pravou podstatu sociálních vztahů (a to u různých autorů: Karl Marx, Émile Durkheim, Max Weber, Vilfredo Pareto aj). Boltanski vidí kontinuitu mezi myšlením Karla Marxe, Émila Durkheima a Pierra Bourdieua v kontextu tvorby a v dějinách sociologického myšlení. Zajímavé je to, že

---

³ Když necháme stranou tento způsob chápání společnosti a společenských vazez, tehdy se *habitus*, jak jej chápe Bourdieu, stává dobrým konceptem. A to v případě, pokud budeme akceptovat fakt, že analýzy mohou být pluri-paradigmatické a vysvětlení lidského chování multifaktoriální [Latour 2005a: 307].

i když věnuje v této knize velkou část kritice Pierra Bourdieua, necítuje jej přímo. Kritika nás nenechává na pochybách, že šlo právě o Bourdieua.

Proč se tolik Francouzů snaží udělat kompromis mezi Émilem Durkheimem a Karlem Marxem v letech 1960 – 1980, ptá se Luc Boltanski? Je to vlivem komunismu, ba i marxismu francouzských intelektuálů a návratem Émila Durkheima skrze Clauda Levi-Strausse [Boltanski 1990: 41]. S tím, že každý z nich chápe marxismus nebo komunismus trochu jinak. V dějinách myšlení vidí Luc Boltanski původ tohoto uvažování ve filozofii Henriho de Saint-Simona, podle kterého existují reálná pravidla fungování společnosti. Společnost je chápána jako přirozený organizmus. Toto myšlení sdílí Karel Marx, který vysvětluje realitu vztahů skrze rozpory a konflikty. Émile Durkheim pak realitu vysvětluje konsenzem, ale jak sám poznamenává, zatímco „civilní právo“ je výtvorem zákonodárce, „přirozené zákony společnosti mají jinou povahu“. K tomu Boltanski dodává, že Durkheim i další autoři chápou společnost jako „abstraktního tvora“, který existuje nezávisle na tom, co vidíme a v co věříme, zároveň soudí, že právě díky tomu společnost můžeme měřit, tvořit podle ní křivky grafů, dělat průměry apod. Důsledkem takového způsobu uvažování je potom předpoklad, že zákony sociální reality objevené badatelem zjevují jakousi hlubší a reálnější skutečnost, než nám poskytují znalost norem jednotlivých oblastí sociální reality (např. civilního práva). Tímto způsobem pak podle Boltanského taktó smýšlející autoři dospívají k rozlišení mezi infrastrukturami a superstrukturami, a tím pádem k jakémusi hlubinnému „odhalení“ („*unveiling*“ anglicky, „*dévoilement*“ francouzsky). Z jedné strany existují lidmi vytvořené elementy, jakými jsou stát, právo, ideologie atd., a z druhé strany zde máme hluboké pravdy, které nepatří ke světu vědomí. Myšlení, které bylo původně spojené s koncepcí náboženství (u Marxe), je rozšířené na všechno, co je vnímané. Slovo iluze nemusí být podle Boltanského ani systematicky použité, a přesto tito badatelé postupují v intencích tohoto paradigmatu. Jestliže Durkheim věřil, že ztráta hodnot vede k anarchii a v podstatě k válce, jiné přístupy, více ovlivněné marxismem, vedou k opačným závěrům a ironicky kritizují jakékoliv hodnoty. Což vede

k tomu, že kdokoliv, kdo hovoří o hodnotách, ví, že dříve, nebo později bude kritizován. Takže vše, co je společenské, je „vírou“, ale zároveň je „jen vírou“ vedle společenských zákonů. Tento přístup vede k tomu, že každá hodnota je nakonec kritizovatelná a jen „vědecký“ přístup založený na legitimitě sociologa mu dává možnost intervenovat ve veřejném životě [Boltanski 1990: 43-44].

Ovládnání Matrixem a pozice sociologa

Když se podíváme blíže na *Dědice* [Bourdieu 1964], na *Reprodukce* [Bourdieu 1970], na *Odlišení* [Bourdieu 1979] ad., můžeme zobecnit metodu Pierra Bourdieua následovně: „Existuje svět našeho vnímání, který je velkou iluzí. Ten svět doopravdy neexistuje. Ukryto za iluzí sociálního řádu (třeba ve škole) se ukazuje, že se vyšší vrstvy nevědomě (občas i částečně vědomě) snaží o reprodukci, aniž by si toho vždy všimly. Ale je tam také dvojí mechanismus účinku a strategie, vědomé a nevědomé, s propojením mezi neznalostí (freudovskou) a popřením (sartrovským)“ [Rancière 1984: 30-32]. Nižší vrstvy jsou jimi nevědomě manipulované. Klíčové slovo strategie tady ztrácí svůj tradiční smysl, protože nejde o vědomé plánování, ale *de facto* o organické reakce sociálních skupin (tzv. nevědomé strategie) [Elster 1982: 445].

Bourdieu a jeho kolegové tady přece jen poukazují na to, že za pocitem normálnosti se schovává nespravedlnost (nerovnost, nadvláda atd.). Luc Boltanski a Bruno Latour označují tuto sociologii pojmem kritická sociologie: kritizuje nespravedlnost.

Nejde tady, v případě Luca Boltanského, o tradiční kritiku kritické sociologie, která jí vyčítá její morální relativismus, to, že odmítá, co je normativně správné (stát, zákony, náboženství atd.). Luc Boltanski tady souhlasí s Brunem Latourem [Latour 1984: 171]. Je správné kritizovat společnost a vyjadřovat svůj názor. Pokud sociolog vidí nerovnost, musí to vyjádřit. Ale problém přichází s otázkou vědeckosti metody a s redukcionismem.

Skupina mladých sociologů pracujících kolem Pierra Bourdieua v 60. – 80. letech (i Luc Boltanski a jeho budoucí manželka Elisabeth Claverieová) se stala ve Francii postupně velmi vlivnou.

System organizování vědy, včetně vědy sociologické, vede ke tvorbě nepřátelských táborů kolem vůdčích osobností (tzv. „mandarinát“⁴) a jejich následnou válku o ovládnutí různých mocenských pozic ve vědě. A tradiční kritika vedená z řad bourdieuovských sociologů byla, jak to vyjadřují mnozí z nich, v podstatě ta, že jakýkoliv jiný přístup – jiný než ten jejich – je „nevědecký“. Výzkumy „vojáků“ a „důstojníků“ sociologické armády, které vedl Bourdieu, měly za cíl analyzovat určitý sociální svět, odhalit pravdu schovanou za iluze a najít tam fenomény nadvlády, nerovnosti a soupeřivosti mezi sociálními skupinami. Corcuff [1998] tomu říká *sociologie buldozer*. Jedná se o to, že základními koncepty chce Bourdieu a jeho následovníci všechno vysvětlit a nenechávají prostor pro žádné jiné druhy vysvětlení. A hlavně, po použití těchto konceptů se zdá, že jsou si všechny situace podobné, jsou jakoby zploštělé samotným vysvětlením. Ale opak je pravdou, situací (Corcuff se odvolává na Goffmana) je na světě mnoho. A často hraje situace větší úlohu pro vysvětlení jednání nežli struktura.

Kritice vedené Lucem Boltanskim (i Brunem Latourem) lze tedy rozumět jako reakci v období obrovské nadvlády bourdieuovské sociologie, jako snaze o odražení jejího paušalizujícího kritizování ostatních proudů sociologického myšlení, kdy o vědeckosti práce rozhoduje pozice sociologa. Šlo tak vlastně téměř o válku s monopolem na způsob vysvětlení. Tento monopol však za francouzskými hranicemi občas nebyl ani znatelný. Podle výše představeného modelu bourdieuovské sociologie – záměrně zjednodušeného z heuristických důvodů – se dá říci, že žijeme ve světě, kde většina členů společnosti nepracuje se svou reflexivitou a není si vědoma toho, co se děje a co dělá naprosto „špatně“, ale přesto má zároveň neuvěřitelně složité nevědomé strategie. Například, když se muž ožení, myslí si, že je to kvůli tomu, že miluje manželku. Neví, že to dělá proto, aby si jeho sociální skupina udržela nějakou vysokou pozici. Žena nosí svetr a myslí

---

⁴ Jde o francouzský obrazný popis silně hierarchicky organizované skupiny, která se považuje za výsadní kastu. Je to obvyklý způsob popisu systému fungování francouzských sociálních věd.

si, že je to proto, že je modrý a že modrá jí sluší. Neví, že ho nosí, aby se svým skupinovým odlišením vyvyšovala nad jinými. Samozřejmě může být i více důvodů pro jedno jednání, ale redukcionismus metody Pierra Bourdieua nás vede k tomu, že musíme volit mezi fenomény zásadními a druhořadnými. Díky tomu je možné rozdělit složité problémy na menší a jednodušší.

Sociologie Pierra Bourdieua není zásadně historickou sociologií. Nicméně autor [Bourdieu 1982] reflektuje vliv dějin na dvou propojených na sobě nezávislých rovinách:

- objektivizovaná historie ve věcech, formou institucí
- paměť dějin ztělesněná v podobě systému dlouhodobých dispozic, tzv. habitu.

Objektivizovaná historie je výsledkem diferenciacie společnosti na různá sociální pole, je analyzována v duchu weberovské tradice. Jednotlivá pole mají svou vlastní logiku (např. pole ekonomické, politické, intelektuální aj.) a jsou strukturována mocenskými vztahy kolem společného cíle – pro ty, co pochopili hru – tj. soupeřením o kapitál. Existují a fungují zde přitom různé kapitály v závislosti na dějích, které se v jednotlivých polích odehrávají. Tato až příliš jednoduchá koncepce, která používá metaforu trhu, nám však nedovoluje vidět elementy spolupráce mezi aktéry, ani soucit, což kritizuje Philippe Corcuff [Corcuff 1999], který zde přebírá argumentaci Allaina Cailleta [Caillet 1988].

Z druhé strany, mocenské vztahy minulosti nechávají stopy uvnitř člověka. Paměť vlastní zkušenosti je druhem zrcadla, užitečnou praxí pro osobní vývoj v rámci sociální struktury ve chvíli nabytí této zkušenosti. Vysvětluje similaritu a jednotu osob, které pocházejí z podobného prostředí. Tyhle stopy vedou často k podobnému nevědomému jednání u lidí sdílejících stejný habitus. Avšak u Pierra Bourdieua existují nejen třídní habitusy, ale i individuální, což vysvětluje pestrost našeho světa z toho pohledu. Bourdieu se snažil vymezit proti intelektualismu a odmítal myšlenku, že by jednání jedince bylo intelektuálně plánováno. Postavil se tím proti vlivnému pravicovému francouzskému sociologovi Raymondovi Boudonovi, který vychází z teorie racionální volby. Zároveň se Bourdieu stavěl i proti Haroldu Garfinkelovi. Tvrdí, že když člověk jedná, tak je to často na základě automatismu, bez

složité kalkulace. Kritika ovšem Bourdieuovi vyčítá, že se dostal až moc daleko v tažení opačným směrem [Corcuff 1999], neboť jeho pojetí dostává člověka do pozice čistě pasivní před silou struktury (pole) nebo paměti této struktury (habitu). Navíc by se mělo uvažovat o aktérovi v množném čísle: Člověk má zároveň více způsobů myšlení a repertoárů jednání a také zároveň i více možných způsobů ospravedlnění [Boltanski 2009, Boltanski, Thévenot 1991]. Boltanski, Thévenot a další pragmatici se snaží vytvořit alternativní model, kde podle režimu jednání člověk používá více nebo méně racionálně-argumentační prvek. Nejedná se stejně v záležitostech týkajících se lásky jako v těch, které se týkají války, nebo v těch případech, kdy je potřeba ospravedlnění.

Ve světě lidí, tak jak ho popisuje Bourdieu – podobně jako ve filmu Matrix –, jednotlivci jednají, aniž by věděli proč a jak. A jen sociolog, který používá svoji reflexivitu, tu má zvláštní pozici.⁵ Lze jen těžko uvěřit, že sociolog jako Bourdieu, který se v posledních letech svého života tolik angažoval pro změnu struktur a habitusu ve veřejném životě a v různých sociálních hnutích, byl sám přesvědčen o tak rázné nadvládě struktur a o pasivní a nevědomé kleci, do níž jsou jednotlivci uvrženi.⁶ Sociolog je ten, který ví. On jediný je schopen pochopit důvody lidského jednání, spolu se zásadními fenomény, které lidem unikají. Co mu dává tuto nadlidskou schopnost? Jak podle Boltanského, tak podle Latoura, nic. Je to zkrátka nafoukanost či zaslepenost, nadměrné nebo zároveň příliš malé ambice.

I když to obvykle tak nevyznívá v knihách Pierra Bourdieua, na konferencích nebo v přístupu jeho následovníků, sám Bourdieu

---

⁵ Bourdieu není v této kritice osamocen. Ale měl natolik dominantní pozici ve francouzském sociologickém světě, že tyto kritiky nemohly být adresovány nikomu jinému než právě jemu.

⁶ Podobnou kritiku lze potkat i v české literatuře. J. Šubr [2011: 56-58] kritizuje Bourdieua za to, že i když je jeho teorie někdy hodnocena jako koncepce, která usiluje o překonání dualismu mezi individualistickým a holistickým přístupem, tak není po této stránce úspěšná, protože habitus je kolektivistický koncept, který opomíjí otázku individuálního voluntarismu a svobodné vůle.

v jedné knize přiznává, jak nezvykle těžké je pro sociologa mít na věci náhled Boha, tzn. očistit se na základě extrémní reflexivity od všech singulárních pohledů, omezit se na jiný pohled, než jaký má sociální agent, trpět jinou absolutní iluzí [Bourdieu 2001, Latour 2005a: 203 a Latour 2005b: 209].

Boltanski a Thévenot [Boltanski, Thévenot 1991, Boltanski 1990] zde nabízejí jiný přístup, oceňovaný i Latourem [Latour 2005a: 301 a Latour 2005b: 209]. Sociologie vědění: Vztah mezi člověkem a jeho okolím dává smysl. Není jen iluzí, kterou má sociolog odhalit, ale je především světem, jemuž má každý člověk kompetence dávat smysl. Každý je tvůrcem a nejen interpretátorem. Ale může se zároveň i na základě smyslu sdíleného ve společnosti ospravedlňovat nebo mít svoje odhalení kritické ne-spravedlnosti. Tehdy se sociologie stává hermeneutikou a strukturalista se musí stát interpretativistou [Latour 2005a: 303].

Struktura, nebo situace?

Nejsilnější kritika důrazu dávanému struktuře pochází od dalšího bývalého kolegy Pierra Bourdieua z *Centra evropské sociologie*, který stejně jako Boltanski a další opustil bourdieuovské paradigma z důvodu přiklonění se k pragmatické sociologii. Michael Pollak [1990] pracuje s obtížnou tematikou zkušenosti z koncentračního tábora. Ve své knize, která měla velký ohlas, není otázka metodologické kritiky Pierra Bourdieua prioritou, ale spíše vedlejším produktem jeho bádání. Kritika je však spojena z pravidelných pochval bourdieuovského uvažování a působí spíše dojmem, jako by autor cítil potřebu vysvětlit a ospravedlnit se za změny metodologie, jež byl nucen kvůli terénnímu výzkumu udělat. Tato debata byla pak znovu otevřena Cyrilem Lemieux [Lemieux 2008].

Bourdieu kritizuje interakcionismus jako metodu, v jejíchž očích je symbolický kapitál jen slabě institucionalizován, hierarchie jsou pluralitní, nejasné, měnící se a přístup ke znalostem objektivních charakteristik je málo znám [Bourdieu 1980: 240]. Pollak zde naopak vidí sílu interakcionismu a tím pádem i slabinu

Pierra Bourdieua. Analýzy, jež používají koncepty jako habitus a kapitál, jsou založené na výzkumech v situacích silné stability. Extrémní situace, jako právě zkušenost z koncentračního tábora, zachycuje lidi ve světě, kde akumulace a stabilizace získaných elementů není možná [Pollak 1990: 288]. Použití konceptů jako kapitál nebo habitus vede k vyhledávání kontinuity tam, kde převažuje pluralita hierarchií, identit, vnitřních zdrojů, neurčitostí, napětí a zkoušek. V koncentračním táboře, ne habitus, ale situace (a tím pádem interakce) vysvětluje jednání a identitu. Popis extrémní situace se nemůže zakládat na konceptech, které zdůrazňují hlavně kontinuitu a reprodukci.

Pollak vychází z fenomenologické blízkosti mezi habitusem a identitou. Neurčitost a pluralita identit ho vede k podobnému závěru na téma habitus [Lemieux 2008: 196]. Jeho závěr je, že habitus je výsledkem neustálé práce tvořené jednotlivci, která umožňuje najít kontinuitu a koherenci. Kontinuita není samozřejmá. Změna a proměna je přirozený stav. Když se najde kontinuita v habitu či v identitě, měly by se vyhledávat jejich zdroje. Paměť, vzdělání a socializace stačí pro uchycení toho, co chce vyjádřit habitus, aniž by s sebou nesly stejné metodologické problémy. Nadto se také musí brát v potaz práce se sebou, která vyžaduje od jednotlivců koherenci a identitu a která není samozřejmá, občas k ní nedojde, občas se uskuteční až se zpožděním. Paměť, socializace a vzdělání jsou občas mobilizované, aby vědomě čelily nějakým situacím. Identita se může stát pluralitní v situaci, která neodpovídá navyklé „gramatice jednání“. Příliš nespravedlivé a nepochopitelné situace vedou k neschopnosti je zařadit do nějakého interpretativního a spravedlivého schématu světa. Analýza extrémního případu koncentračního tábora vede autora k jasnému závěru: Situace, mnohem více než struktura, musí být v jádru analýzy. A když se situace mění jen málo, vede to k záměně se strukturou, což je chybné.

Problém spravedlnosti

Většina francouzských sociologických výzkumů z 60. až 90. let se zabývala nerovnostmi, což je z pohledu pragmatických kritiků Pierra Bourdieua přínosné [Boltanski 1990: 54-64]. Lze dokonce říci, že Boltanski je nadšen pocitem spravedlnosti, který tím pádem u sociologů prokazatelně existuje, a tvrdí, že je nutné tento přístup pěstovat. Zároveň však dodává, že se v této práci musí jít dál. Jeden z problémů spočívá v tom, že ne každý má stejný smysl pro spravedlnost a každý vidí spravedlnost trochu jinak. Místo rozhodování o tom, co je vědecké a co není, co je spravedlivé a co není, by měl sociolog nejdříve pochopit a popsat, co je spravedlivé a co není pro něj, jak je jím samým spravedlnost strukturována a jak je vnímána zkoumanými subjekty. Jestliže připustíme, že každý jedinec je schopen tvořit smysl způsobem kritické analýzy světa, který ho obklopuje, pak je nutné brát v potaz i vliv těchto „laických“ koncepcí na jednání lidí. Představitost a racionalita jsou základem jednání jednotlivců, což však koncepty nevědomých strategií a skryté touhy po nadvládě popírají. Proto Boltanski společně s Thévenotem a dalšími navrhuje – místo kritické sociologie, která poukazuje na to, co by nemělo být – začít od „sociologie kritiky“, která by vysvětlila, na základě jakých principů lidé nahlížejí svět kolem sebe a jednají. Zmíněné dvě větve pragmatické sociologie – reprezentované Latourem a Boltanskim – zastávají názor, že neexistuje neutrální pohled na věci, že není žádný pohled shora. Sociolog musí pochopit intersubjektivitu, a ne objektivní kritéria. Jiné téma kritiky těchto autorů je otázka nadvlády, která je stěžejní v práci Pierra Bourdieua. Symbolické násilí, jež je zásadní pro teorii Pierra Bourdieua, vysvětluje, proč mají lidé v podstatě omezené kritické schopnosti s integrovanými dispozicemi, které vedou k iluzi („*cultural dope*“ H. Garfinkel [Boltanski 2009: 42]). Podle takového modelu jednají spíše struktury, než osoby. Situace nejsou zásadním objektem zkoumání, tzn., že se analýza soustředí buď na struktury, nebo na dispozice. Ale jednatel, když není sociolog, má přístup jen k situacím, struktury a dispozice jsou monopolem sociologů. Kritická sociologie, která se tradičně soustředí na struktury

nadvlády, dělá nakonec ze státu vrcholný nástroj této nadvlády. A to právě ten stát, jenž nám dává možnost dělat sociologické výzkumy, nám umožňuje tvořit kategorie atd. Jak tedy může kritická sociologie vážně věřit tomu, že jen ona by mohla mít monopol kritiky, když samu sebe klade do tak podezřelé situace? Jak by mohla být alternativou normativizmu za těchto okolností? [Boltanski 2009: 37-45] Boltanski vidí v omezování se na vysvětlení skrze nadvládu jen teoretickou konstrukci, avšak sociologie by se měla opírat o pozorování toho, co je sociální, i když se do modelu nevejde.

Zde Latour i Boltanski věří, že lidské jednání dává větší smysl než jen soutěž o nadvládu. Systémy víry ve spravedlnost mají nějakou funkčnost a je zásadní chybou interpretovat symbolické systémy jen jako iluze. Existují totiž rodiny, které se milují, ve škole se může někdo něco naučit atd.

Otázka angažovanosti sociologa

V článku *Jaká kritika po Bourdieuovi* [Barthe, Lemieux 2002] Yannick Barthe a Cyril Lemieux shrnují svoje přístupy. Definují se předem jako sociologové, kteří věří, že angažovanost sociologů je žádaná, ba nutná. Sociolog má přispívat více k sociální spravedlnosti a demokracii. Vzniká však dojem, že ve Francii si musí sociolog vybrat mezi axiologickou neutralitou – uzavřen ve své vědecké věži ze slonoviny, nebo jít cestou angažovanosti, tj. cestou Pierra Bourdieua. Je to opomíjení faktu, že existují jiné cesty, jako Michela Croziera, Alaina Touraina nebo cesta pragmatické sociologie [Barthe, Lemieux 2002: 33].

Tito autoři čtou Pierra Bourdieua jakožto emancipační projekt pro společnost. Sociolog vidí vztahy nadvlády. Tím, že je vyjádří, dává lidem možnost si uvědomit, že existují sociální determinizmy, a pracovat na tom, aby se od nich osvobodili. Uvědomování si struktur dává lidem možnost dostat se do pozice sociologa. Tento emancipační projekt v sobě nosí neblahý výsledek. Rozděluje společnost na ty, co vědí, na ty, co se osvobodili od svého

sociálního nevědomí⁷, a na ty nejvíce podléhající vlivu tohoto nevědomí⁸. Avšak autorům tohoto textu chybí kategorie těch, co věří, že vědí. Pro ně je sociologie Pierra Bourdieua zbraň, kterou lze použít proti třídním a jiným nepřítelům. Jeho myšlení se dá používat heslovitě a používají ho právě pod vlivem sociálního nevědomí. Ti, kteří jsou sociálně disponováni kritizovat, můžou získat z Bourdieua ne osvobozující habitus sociologa, ale právě částečné pochopení sociálních mechanismů, což jim dává možnost ještě lépe zaútočit. Z emancipačního programu Bourdieua tak zbývá spíše tlak na kritizování, trestání a bránění svých sociálních zájmů [Barthe, Lemieux 2002: 34-35].

Pragmatická sociologie nabízí jiný přístup. Přiznává lidem kritické kompetence, jež následně pozoruje. Lidé reagují a kritizují nespravedlnosti, i když neznají sociologii. Sociolog tedy musí být pokorný a musí se snažit pozorovat, jak lidé nespravedlnost vnímají, nebo sledovat, co jim občas brání kritiku vyslovit. Tento přístup není útekem od angažovanosti, ale nutí udělat krok směrem k uvažování o změnách, díky nimž by sociální kritika byla politicky účinná. Snažit se věrně odevzdat myšlení a argumentaci společnosti v žádném případě není totéž, co politická neutralita. Tento přístup umožňuje nechat prostor slabým a jejich argumentacím. Otvírá také možnost využít staré kritiky a obnovit její argumentační sílu. Jejich závěrem je, že revoluční kritika nemusí mít externí pohled a může přijít od lidí zevnitř [Barthe, Lemieux 2002: 38].

V práci, která se věnuje komparaci kritické sociologie a pragmatické sociologie, Thomas Bénatouïl [1999] analyzuje sociologii Pierra Bourdieua také jako emancipační projekt. Dle jeho názoru jde svým způsobem o nejambicióznější ze třech kritických projektů (Jacques Derrida, Michel Foucault, Pierre Bourdieu). Tím, že jde o kritiku scholastického uvažování a že je založena na odhalování iluzí, je Bourdieu považován za angažovaného sociologa. Podle Bénatouïla má Bourdieuova sociologie politickou dimenzi, protože odmítá a kritizuje legitimitu systému. Už tím, jak

---

⁷ Tj. praktikující sociologickou reflexivitu.

⁸ Nepraktikující.

vybírání kritéria, dle kterých se provádí komparace sociálních rozdílů, vytváří svůj vlastní přístup k vymezení spravedlnosti. Je obsesivně reflexivní a hluboko zakořeněný v materiální analýze.

Pragmatický přístup má moc v tom, že se snaží pochopit strategie aktérů a jejich uvažování. Sociologické školy se částečně mylí, když nechtějí vidět, v čem jejich oponenti mají pravdu. Bénatouil se shoduje s Bernardem Lahirem v konstatování, že velkou chybou kritiky pragmatické sociologie je názor, že projekt Pierra Bourdieua je úplně odlišný a že teorie se má číst skrz epistemologické strategie autorů. Jak pragmatické teorie, tak vývoje konstruktivistické teorie Pierra Bourdieua, které se zabývají vědomím, uznávají (i když různě) a praktikují reflexivitu a otázku použití sociologie. Jsou to sféry, zóny pro diskursivní vyjednávání, pragmatická sociologie by dle Bénatouila mnoho získala, pokud by zahrнула kritickou teorii do svého modelu. Tyto dvě sociologie by takto mohly začít vzájemnou objektivizací.

Pragmatická sociologie a kritická sociologie mají prostor pro debatu a vzájemné pochopení. Zdá se, že kromě paradigmatických rozdílů, odehrála v kritice kritické teorie nadvlády Pierra Bourdieua svou úlohu i nadvláda jeho sociologie ve Francii. A tohle je též součástí jeho dědictví.

2. Kultúrny kapitál a symbolický svet v empirickom výskume

Pierre Bourdieu a britský (post)koloniálny literárny monopol

Dobrota Pucherová

Vo svojej práci *Odlišnosť* (*La Distinction* [1979]) Bourdieu identifikuje niekoľko druhov kapitálu, ktoré vytvárajú spoločenskú hierarchiu: ekonomický, v ktorom moc vymedzujú peniaze; sociálny, tvorený sieťou sociálnych vzťahov; symbolický, čiže schopnosť rozoznávať kódy správania a identity ľudí; a kultúrny.¹ Kultúrny kapitál je to, čo kultúrna elita uznáva ako kultúru, čiže nielen umenie a poznanie, ale aj správanie, používanie jazyka, scestovanosť atď. Spoločenský status je dôležitým faktorom toho, koľko „kultúrneho kapitálu“ niekto vlastní. Vlastniť kultúrny kapitál znamená zdieľať estetický vkus s dominantnou triedou, ktorá uprednostňuje všetko nemateriálne: formu nad obsahom, duchovnosť nad telesnosťou, abstraktnosť nad konkrétnosťou. Bourdieu tak ukazuje, že umelecký vkus nie je vrodený alebo intuitívny, ale je výsledkom výchovy, vzdelania a spoločenského pôvodu. To znamená, že je súčasťou triednej identity, a tak prispieva k legitimizácii triedneho rozdelenia a ekonomickej nerovnosti. Estetický vkus kultúrnej elity je nástrojom ovládania nižších spoločenských tried, ktoré sú nútené ho imitovať, ak chcú získať materiálne odmeny a zaistiť si spoločenské privilégia. Toto Bourdieu nazýva „symbolické násilie“ [Bourdieu 1979]: kritériá posudzovania toho, čo je vynikajúce, sú nástrojom udržiavania symbolickej moci vládnucich.

Bourdieu týmto odpovedá na Kantove dielo *Kritika súdnosti* [Kant 1975] (*Kritik der Urteilskraft* z roku 1790), v ktorom Kant

---

¹ Táto štúdia je súčasťou individuálneho grantového projektu VEGA 2/0167/11 *Súčasná africká anglofónna exilová literatúra*.

predložil tézu, že naše hodnotenie umenia je nezaujaté, autonómne a individuálne a krása sa dá univerzálne definovať ako harmónia. Naopak, Bourdieu tvrdí, že schopnosť hodnotiť, ako aj vytvoriť umenie, ktorá sa tradične považovala za individuálny prejav transcendentnej inšpirácie a slobodného ducha, sa reguluje internalizovanými kategóriami spoločenského vkusu, ktoré sa spájajú so spoločenskou prestížou a ekonomickou mocou. V diele *Pravidlá umenia (Les règles de l'art. Genese et structure du champ litteraire* [1992]) Bourdieu tvrdí, že produkcia a recepcia literatúry prebieha v pevne regulovanom poli interakcie medzi autormi, vydavateľmi, kritikmi a menšinovou verejnosťou, kde umelecká hodnota odráža vkus kultúrnych elít – tých, čo vlastnia kultúrny kapitál. Pre Bourdieua preto neexistuje niečo ako „čistá“ alebo „univerzálna“ estetika. Toto má dôležité dôsledky na inštitúcie, akými sú literárne ceny, ktoré ostentatívne odhaľujú „univerzálne rozpoznateľnú“ umeleckú hodnotu. Literárne ceny sú podľa Bourdieua paradigmatickým príkladom spôsobu, akým si elitné spoločenské triedy upevňujú svoj status a spoločenskú moc.

Kultúrny kapitál v postkoloniálnom svete

Bourdieuove úvahy majú zaujímavé dôsledky na kultúrny priestor súčasnej Veľkej Británie, ktorá je známa svojím množstvom a vysokou spoločenskou prestížou literárnych cien. V Británii existuje v súčasnosti vyše 52 národných literárnych cien. Získať a niekedy iba byť nominovaný na literárnu cenu, znamená významný nárast predaja knihy, zvýšenú viditeľnosť v médiách, ponuky od vydavateľov a spoločenské uznanie, ktoré môžu viesť k ďalším benefitom. Kým niektoré ceny sa udeľujú od 18. storočia, iné za pár rokov svojej existencie získali významnú prestíž. V tomto kontexte má zaujímavé postavenie cena *Caine Prize*, ktorú od roku 2000 každoročne udeľuje britská nadácia *Booker Prize Foundation* africkým autorom za vydanú poviedku v anglickom jazyku. Cena v hodnote 10 000 libier bola založená na podporu afrických autorov, ktorí tvoria v materiálnych podmienkach neporovnateľných so západnými autormi: nedostatok literár-

nych časopisov, vydavateľov a knižného trhu v Afrike, ktorý vedie afrických autorov k emigrácii na Západ. Cena odráža dobré úmysly a vysoké ideály jej sponzorov a teší sa širokej úcte za svoju úlohu v oživení literárnej tvorby v Afrike. Napriek tomu je *Caine Prize*, ako britská cena za africkú literatúru, nevyhnutne súčasťou problematickej histórie postkoloniálnej literatúry v európskych jazykoch, ktorej hlavným miestom hodnotenia a legitimizácie bol vždy Západ, od ktorého trhu táto literatúra vždy závisela.

Táto štúdia sa opiera o Bourdieuovu myšlienku, že literárne ceny fungujú ako legitimujúce mechanizmy, ktoré odhaľujú symbolické ako aj materiálne účinky procesu literárneho hodnotenia a odrážajú rovnako hodnoty svojich sponzorov ako aj ocenených [Bourdieu 1992]. Podobne americký kritik James English píše, že udeľovanie cien vždy zahŕňa „otázky vzťahu medzi umením a peniazmi, politikou, spoločnosťou a časom. Je to preto otázka moci, teda ako sa vytvára špeciálne kultúrna moc“ [English 2008: 3]. Postkoloniálni autori majú v tomto procese špecifické postavenie. Huggan tvrdí, že západný marketing postkoloniálnych autorov prispieva k fetišizmu inakosti, ktorý Huggan nazýva „postkoloniálnou exotikou“. Cena *Caine Prize* sa ostentatívne snaží vyvracať staré esencialistické paradigmy africkej kultúry ako uväznenej v minulosti a tradíciách. Jej latinské motto je „*Ex Africa semper aliquid novi*“, čiže „Z Afriky stále prichádza niečo nové“.² V tejto štúdii však ide o to, že *Caine Prize* legitimizuje svojich autorov nie ako tvorcov „vysokého umenia“ (podľa kritérií tých, čo vlastnia kultúrny monopol), ale ich texty ako také, v ktorých ide najmä o dokumentárnu a politickú hodnotu. Toto vplýva na pozíciu afrických autorov na globálnom literárnom trhu a ich kultúrnu identitu.

Monopol legitimizácie afrických autorov

Na webovej stránke *Caine Prize* je africký autor definovaný pomerne široko, ako „ten, kto sa narodil v Afrike, kto je občanom

---

² www.caineprize.com, cit. 5.10.2011.

africkej krajiny alebo koho rodičia sú Afričania, a ktorého práca odráža africké čítanie“³ a cena je určená najmä autorom na začiatku ich kariéry. Vyhrať *Caine Prize* znamená získať globálnu viditeľnosť a vydavateľské zmluvy s britskými alebo americkými vydavateľmi. Význam západného publikovania pre afrických autorov nemožno podceňiť vzhľadom na to, že v Afrike knižný trh pre beletriu, s výnimkou Juhoafrickej republiky, najrozvinutejšej africkej krajiny, takmer neexistuje. Spôsobil to celkový ekonomický úpadok afrického kontinentu od čias získania nezávislosti v 60. rokoch, nízka gramotnosť a krehká intelektuálna infraštruktúra. Navyše tu hrá úlohu aj korporatizácia a monopolizácia knižného priemyslu. Ak vyše 50 percent celosvetovej knižnej produkcie vytvára 5 až 7 firiem (koncentrovaných v niekoľkých západných metropolách), ktorých priemerný ročný zisk je 500 miliónov USD, zostáva tisícom menších vydavateľstiev veľmi málo priestoru [Brouillette 2007: 53]. Ak sa teda chce africký autor píšući v angličtine dostať na globálny trh, nevyhnutne to znamená publikovať v Londýne alebo New Yorku. Toto má dôsledky na spôsoby predávania a seba-predávania afrických autorov, a na to, na ktoré trhy sa ich knihy vôbec dostanú.

Nominovať poviedku na cenu *Caine Prize* môže ten, kto ju vydal. Vzhľadom na situáciu na africkom knižnom trhu nie je preto prekvapujúce, že väčšina kandidátov na *Caine Prize* nevydala svoju poviedku v Afrike, ale v britskom či americkom literárnom časopise. Z toho by sa dalo usudzovať, že africkí autori nemajú záujem publikovať v Afrike, ak môžu publikovať na Západe, kde získajú globálne uznanie. Graham Huggan to nazýva „neokoloniálny priemysel poznania“: mechanizmus kultúrnej závislosti od Západu ako dôsledok viery Afričanov, že kultúrna hodnota je situovaná inde [Huggan 2001: 51]. Takto to komentuje Binyavanga Wainaina, kenský víťaz ceny *Caine Prize* za rok 2002:

„Kým som nevyhral *Caine Prize*, nikoho v Keni nezaujímalo, že píšem, okrem mojich priateľov. Samozrejme, ak

---

³ www.caineprize.com, cit. 5.10.2011.

ste z bývalej kolónie a vyhráte niečo v zahraničí, hneď získate úspech. Je to hanba, že musíme najprv získať zahraničnú legitimizáciu, aby bola naša práca ocenená aj doma. Možno to je neokolonializmus, neviem. Ale takto to funguje. Takže tá cena mi veľmi pomohla.“ [Umaisha 2008]

Wainaina opisuje to, čo Bourdieu nazýva „monopol literárnej legitimizácie, t. j. *inter alia*, monopol moci autoritatívne určiť, komu je dovolené sa nazývať spisovateľom; alebo [...] monopol moci vysvätiť tvorcov alebo ich výtvary“ [Bourdieu 1993b: 42]. Tento monopol patrí tým, ktorí vlastnia kultúrny kapitál, ktorý, ako píše Bourdieu [1993b], je vždy nerovnomerne rozptýlený, pretože cirkuluje v rámci symbolickej ekonomiky kultúrnej hodnoty, ktorá je konfigurovaná ako séria vzájomne prepojených hierarchických štruktúr. „Vysvätený“ spisovateľ je ten, kto má moc vysvätiť iných – pomocou literárnej ceny, úvodu, pozitívnej recenzie atď. Keďže kultúrny kapitál sa momentálne koncentruje na Západe, kde cirkuluje v rámci istých „umeleckých kruhov“, kde sa všetci vzájomne poznajú a iba opatrne medzi sebou prijímajú nových členov (podobne ako v Paríži 19. storočia, ako to opisuje Bourdieu v *Les règles de l'art* pri analýze Flaubertovho románu *Citová výchova*, africký spisovateľ získa uznanie v krajine svojho pôvodu len na základe zahraničného uznania v krajine bývalého kolonizátora. Toto je zjavné aj vo vydávaní beletrie v Nigérii, kde sa vydávajú len druhé vydania románov nigérijských autorov, ktoré už zožali úspech na Západe.

Tento „prenos kultúrneho kapitálu“, ako to Bourdieu nazýva v knihe *La Distinction*, Wainainovi prospel: po tom, ako bol londýnskou literárnou spoločnosťou vysvätený za spisovateľa, založil v rodnej Keni literárny časopis a nominoval jednu zo svojich autoriek na *Caine Prize*; jej poviedka vyhrala rok po ňom. Wainaina tak použil cenu na to, aby otočil prúd kultúrneho kapitálu smerom späť do Afriky. Iní laureáti ceny získali ponuky od miestnych vydavateľov na druhé vydania ich románov vydaných na Západe. Nigérijský autor Helon Habila tvrdí, že existuje priamy vzťah medzi *Caine Prize* a nedávnym oživením vydavateľskej činnosti v Nigérii [Forna 2010]. Toto je výsledkom

globálnych prepojení, ktoré regulujú prenos, nadobudnutie a akumuláciu kultúrneho kapitálu v zložitom procese legitimizácie, ktorý prebieha cez interakcie výrobcov a spotrebiteľov symbolického tovaru.

Ako vzniká symbolická hodnota? Podľa Bourdieua každá literárna cena, hoci navonok ostentatívne hľadá objektívne definovateľnú umeleckú hodnotu, nevyhnutne uplatňuje svoje vlastné ideologické kritériá [Bourdieu 1993b: 42]. Ako píše Bourdieu, umelecká hodnota vzniká na základe umeleckého vkusu, ktorý je výsledkom výchovy, vzdelania a spoločenského pôvodu [Bourdieu 1984a: 1-3]. Žiadna cena nikdy nemôže odzrkadľovať vkus všetkých, pretože neexistujú univerzálne umelecké kvality – existujú len „kódy“, do ktorých sú umelecké diela zakódované; iba tí, čo vlastnia správny kód, budú mať prístup do „vnútornej logiky diela“ tak, aby mohli vychutnať jeho estetickú hodnotu a pochopiť jeho význam [Bourdieu 1984a: 2]. Kódmi sú napríklad „estetické konvencie istého obdobia“, „umeleckého štýlu“ alebo „konkrétneho autora“. Ten, kto nemá prístup k týmto kódom, dokáže umelecké dielo oceniť iba na primárnej úrovni na základe svojej bežnej skúsenosti – napríklad, vie vnímať „čipku ako jemnú“ alebo „pokožku ako páperovú“ [op. cit.].

Exotizácia afrických autorov

Keď hovorím o ideologických kritériách v súvislosti s *Caine Prize*, nemyslím tým nejaký konkrétny politický program alebo zoznam daných kritérií, ale celkový postoj, ktorý sprevádza recepciu postkoloniálnej kultúrnej produkcie na Západe. Tento postoj, ktorý je hmatateľný v spôsoboch, akými sa postkoloniálna literatúra predáva, číta, kritizuje a komentuje v médiách a akademických kruhoch, odráža podľa Grahama Huggana na jednej strane atmosféru postkolonializmu – vedomé oceňovanie okrajovosti a skúmanie, ako sa vytvára umelecká hodnota a kánon – a na druhej strane atmosféru postkoloniality: objektivizáciu kultúrnej inakosti, ktorá potvrdzuje, kto je v centre [Huggan 2001: 28]. Hoci

tieto dva diskurzy predstavujú protichodné záujmy, veľmi často splynú do jedného.

Tieto tendencie možno rozpoznať na webovej stránke *Caine Prize* vo formulácii „africké čítanie“, ktorá je bourdieovským kódom na istú estetiku, ktorú indická kritička Revathi Krishnaswamy nazýva „sémantikou subalternity“ [Krishnaswamy 1995: 129]. Keďže sa výberové kritériá porotcov nezverejňujú, možno o nich iba špekulovať na základe mediálnych útržkov. Je pozoruhodné, že komentáre porotcov často pripomínajú istý druh „antropologickej kritiky“, ktorú západní kritici africkej literatúry uplatňovali v 60. a 70. rokoch 20. storočia. Je to tendencia považovať africkú literatúru za viac-menej priehľadné okno na overiteľné udalosti a afrických autorov ako „uvádzačov k predpokladanému autentickému prístupu“ [Brouillette 2007: 25], tlmočníkov krajín, ktoré reprezentujú. Napríklad predsedníčka poroty z roku 2006, profesorka africkej literatúry Nana Wilson-Tago, chválila autenticitu nominovaných poviedok: „Všetky poviedky, ktoré som navrhla do užšieho výberu, poskytujú okno do súčasnej africkej reality a africkej skúsenosti“ [Llewellyn 2006]. Víťazná poviedka od Juhoafričanky Mary Watson podľa porotcov umožňuje „nahliadnuť do vnútra rodinných a spoločenských vzťahov v novej Južnej Afrike“ [Pauli 2006]. Podobne novinár Jason Cowley vo svojom článku o víťaznej poviedke Helona Habilu *Lúbosné básne* v roku 2001 oceňuje autenticitu poviedky, ktorá opisuje nedávnu históriu Nigérie v zovretí vojenskej diktatúry: „Jej autenticosť je hlboko presvedčivá – mnohí Habilovi priatelia a jeden jeho bratranec boli mnoho rokov väznení bez súdu, stratení v hĺbkach nigérijských väznic, s ich násilím a ritualizovanou brutalitou.“ [Cowley 2001]. Podobným spôsobom poznamenávajú mediálne správy o víťaznej poviedke od ugandskej autorky Moniky Arac de Nyeko z roku 2007, že príbeh sa odohráva v regióne Kitgum v Severnej Ugande, kde Arac de Nyeko vyrástla, a ktorá je od 80. rokov poznačená vojnou a sústreďujú sa na disidentskú tému lesbickej lásky, ktorá je v Ugande spoločenským tabu [pozri Anonym 2007; Musoke-Nteyafas 2007; Patel 2007; Wood 2007; Bryson 2007]. Podobným tónom hodnotí profesor Abdulrazak Gurnah laureátku z roku

2003, Yvonne Adhiambo Owuor, za jej politickú agendu: „Sila poviedky *Ťaživý šepot* je v subtitlnosti a náznakovosti spôsobu, akým dramatizuje skúsenosť utečenca a dotýka sa mnohých ďalších ťažkých problémov“ [Anonym 2003].

Tento druh „antropologickej kritiky“ vyvoláva od svojho vzniku v 60. rokoch živú debatu o prednostiach a nevýhodách mimetického prístupu k africkej literatúre [pozri napr. Clark 1962; Achebe 1988; Miller 1990]. Takáto kritika má tendenciu vidieť africkú literatúru ako zrkadlo reality, ako v prvom rade politicky angažovanú a afrického spisovateľa ako svedka a politického aktivistu, teda vytvárajú obraz, ktorý často podnietili samotní africkí spisovatelia [pozri Ngugi 1997; Achebe 1965; Azodo 1999: 436]. Naopak iní autori a kritici zdôrazňujú, že takýto obraz afrického spisovateľa je bremeno, ktoré obmedzuje estetický a etický potenciál literatúry [pozri Coetzee 2003: 51; Bryce 2003: 221; Veit-Wild 2004: 221]. Kenský kritik Simon Gikandi varuje pred takýmto (pseudo-) antropologickým vnímaním, ktoré predpokladá, že literatúra je „len reprodukcia reality a jazyk *tabula rasa*, ktorý priamo odkazuje na veci“ [Gikandi 1987: 149]. Mimetické čítanie africkej literatúry podceňuje estetickú komplexnosť víťazných poviedok ceny *Caine Prize*: ich hru s modifikovanými miestnymi a importovanými estetickými tradíciami; ich kultivovanú nejednoznačnosť; ich vytrvalé podrývanie významu africkej identity; ich dôraz na identitu ako performanciu; ich záujem o dislokáciu a diasporizáciu kultúrneho poznania.

Tu dochádza k zaujímavému rozporu s Bourdieuovou teóriou estetického vkusu ako silne ovplyvneného spoločenským pôvodom a vzdelaním. Hodnoty ako autenticnosť a mimetickosť sú podľa Bourdieua typické pre nižšie spoločenské triedy, t. j. vrstvy s nižším formálnym vzdelaním. Umeleckú produkciu, ktorú tieto vrstvy uprednostňujú, intelektuáli väčšinou považujú za „nízke umenie“: detektívky, historické filmy s dobovými reáliami, sociálny realizmus, mimetické vizuálne umenie, telenovely, reality show, sentimentálne romány, ktorých hodnota je úmerná vernosti, s akou imitujú realitu. Ako píše Bourdieu, ľudová estetika robotníckej triedy kladie dôraz na obsah umenia pred formou a uprednostňuje realizmus v umení pred akýmkoľvek formálnym

experimentovaním, ktoré by im zabránilo plne sa identifikovať s hrdinami divadelnej hry alebo románu [Bourdieu 1984a: 5]. Porotcovia ceny *Caine Prize* sa však naopak zaraďujú medzi vzdelané intelektuálne triedy: sú to profesori, novinári, spisovatelia a umelci, ktorí sa považujú za vlastníkov kultúrneho kapitálu. A čo teda s Bourdieuom?

Podľa administrátora ceny „tvoria väčšinu porotcov Afričania“ [Elam 2009]; no v skutočnosti to tak nie je. Väčšina z nich predstavuje kultúrnu hybridnosť kozmopolitného občana: mnohí z nich majú africký pôvod, vyrástli na viacerých kontinentoch a spájajú ich tituly z elitných britských univerzít ako Oxford a Londýn. Patrí medzi nich Fiametta Rocco, kenská investigatívna novinárka tretej generácie s titulom z Oxfordu; Aminatta Forna, známa novinárka pôvodom zo Sierra Leone, narodená v Británii a vzdelaná na *University College London*; Margaret Busby, autorka a rozhlasová redaktorka narodená v Ghane, ktorá vyštudovala na Londýnskej univerzite; Hisham Matar, spisovateľ narodený líbyjským rodičom v New Yorku ktorý študoval v Londýne; Hannah Pool, novinárka pre denník *Guardian* a absolventka Londýnskej univerzity, narodená v Eritrei, ale vychovaná v adoptívnej anglickej rodine v Manchesteri; Jonty Driver, juhoafrický básnik, spisovateľ a vysokoškolský profesor s titulom z Oxfordu; Nana Yaa Mensah, londýnska novinárka pre denník *The New Statesman* narodená v Ghane; Ellah Allfrey, redaktorka prestížneho literárneho časopisu *Granta* zimbabweanskeho pôvodu, ktorá vyrástla v USA; Mpalive Msiska, profesorka na Birbeck College v Londýne s doktorátom z britskej *University of Stirling*, tiež pôvodom zo Zimbabwe; Anna Umbima, britská rozhlasová novinárka narodená ghanským rodičom (s titulmi z *University of Essex* a *City University London*); Nana Wilson-Tagoe, Ghančanka vzdelaná na *University College London*, ktorá je profesorkou na prestížnej londýnskej Škole orientálnych a afrických štúdií (SOAS); ako aj Ben Okri, Abdulrazak Gurnah, Buchi Emecheta a Biyi Bandele, svetoznámi diasporickí africkí autori, ktorí žijú v Londýne 20 až 50 rokov. Oxfordské vzdelanie má napríklad aj porotkyňa Maya Jaggi, vplyvná kultúrna komentátorka narodená v Londýne; Shirley Chew, profesorka postkoloniálnej literatúry na *University*

of Leeds, pôvodom zo Singapuru; alebo barónka Young, britská konzervatívna členka parlamentu. Ako je zrejme z tohto zoznamu, legitímnosť porotcov ceny *Caine Prize* nie je až tak založená na ich „africkosti“ alebo „africkom cítení“ (nech to znamená čokoľvek), ale na ich afiliácii s elitnými britskými univerzitami a kultúrnymi inštitúciami, ktorých hodnoty reprezentujú.

Postkolonializmus a symbolické násilie

Je zrejme, že postkoloniálne umenie sa na Západe hodnotí podľa iných kódov a kritérií ako západné umenie, pretože sú od neho iné očakávania: nielen potešenie z estetického zážitku (*plaisir*), o ktorom píše Bourdieu [1979], ale najmä politický odpor. Okrajovosť postkoloniálneho umenia (vo vzťahu so Západom) totiž v sebe implicitne skrýva potenciál politického odporu proti hegemonizujúcim systémom moci, ktorý sa zo západnej literatúry vytratil. Podľa Huggana je preto západná tendencia prikladať veľkú hodnotu nezápadným politickým textom seba-posilňovacou stratégiou: tieto texty sú pre Západ vzácnym zdrojom novej energie na politický odpor. Zahrnutím marginálnej literatúry tretieho sveta do západnej kultúry Západ oživuje a posilňuje svoju opozíciu proti hierarchickým spoločenským štruktúram a hegemonizujúcim kultúrnym kódom [Huggan 2001: 20].

Toto oceňovanie okrajovosti, ktoré Huggan nazýva „postkoloniálny exoticizmus“, je „istý spôsob estetického vnímania, ktorý odcudzuje predmety, ľudí a miesta a zároveň ich domestikuje, a ktorý vlastne vyrába inakosť, i keď tvrdí, že sa poddáva jej imanentnej tajomnosti“ [Huggan 2001: 13]. Postkoloniálny exoticizmus je viditeľný napríklad v dôraze na autorovu identitu v mediálnych komentároch poviedok *Caine Prize*. Napríklad v súvislosti s juhoafrickou autorkou Mary Watson médiá opakovane spomenuli, že autorka je miešanka, patriaca k rasovej skupine, ktorú bývalý apartheidový režim utláčal a znevýhodňoval [Forna 2006; Jaggi 2006]. Nigérijčana Helona Habilu podobne ako Mary Watson situujú do pozície marginality a podprivilegovanosti: článok o ňom už v podtitulku zdôrazňuje, že Habila

poviedku napísal pri svetle sviečky v lagoskom nájomnom byte a ďalej opisuje autora ako autentického (t. j. chudobného) Afričana, ktorý prežil celý svoj život v Nigérii [Cowley 2001]. Podobne Mary Watson rozhovory a články o autorke Arac de Nyeko naznačujú, že jej poviedka o lesbickej láske pre ňu v homofóbnej Ugande znamená hrozbu [Wood 2007; Anonym 2007; Musoke-Nteyafas 2007; Bryson 2007]. Autorova autentickosť sa stáva legitimujúcim prvkom: ako píše Timothy Brennan, marketing postkoloniálnych autorov sa spolieha na ich exotickosť – t. j. na ich pôvod v nerozvinutých krajinách, ktorý identifikuje autora ako niekoho, kto trpel [Brennan 1997: 38]. Toto utrpenie prepožičiava postkoloniálnym autorom autoritu písať. Sarah Brouillette súhlasí, že „títo autori sú sčasti úspešní, pretože sú spájaní s istými (okrajovými) lokalitami“ [Brouillette 2007: 61].

James English píše v širšom kontexte literárnych cien, že „tí, čo držia pod kontrolou globálnu hierarchiu spoločenského statusu [...] systematicky zamieňajú literárnu hodnotu za spoločenskú hodnotu“ [English 2008: 308]. Wole Soyinka, prvý africký nositeľ Nobelovej ceny za literatúru z roku 1986, bol vo Švédsku známy nie ako spisovateľ, ale najmä ako politický disident bojujúci za slobodu prejavu v Nigérii [op. cit.: 309]. Kým od západných autorov sa očakáva „čistá“ estetická hodnota, od autorov tretieho sveta sa vyžaduje spoločenská hodnota politického odporu. Toto umenie však podľa logiky postkoloniality zostáva „okrajové“, kým „hlavný prúd“ (*mainstream*) vytvára postmoderné umenie s „čistou“ estetickou hodnotou. Západná literárna kritika preto implicitne nepovažuje politicky angažovaných postkoloniálnych autorov za skutočnú súčasť kultúrneho kapitálu, ale za čosi ako jeho oživujúci doplnok. Toto je zrejme aj zo študijných plánov katedier anglickej literatúry v Británii a USA, kde sa v prvom rade vyučuje britská a americká literatúra, kým masívna postkoloniálna anglofónna literatúra (ktorá zahŕňa krajiny Afriky, Ázie, Karibiku, Austráliu a Nový Zéland) sa typicky zhrnie do jedného seminára.

Táto objektivizácia postkoloniálnej literatúry vyplýva z nerovnomerného rozptýlenia kultúrneho kapitálu, ktorý sa sústreďuje na Západe, čím dáva západným kritikom monopol na kritiku nezápadnej literatúry. V svojej kritike trhovej dynamiky, ktorá reguluje

vzťahy medzi západnými akademikmi a africkým svetom, beninský filozof Paulin Hountondji zdôrazňuje nespravodlivosť rozdelenia práce: vysoko oceňovaná rola teoretika patrí takmer exkluzívne západniarom, kým Afričania sú tí, čo „dodávajú suroviny“ [Hountondji 1992]. Túto nerovnomernú situáciu spôsobuje aj prúdenie afrických intelektuálov na Západ, kde nachádzajú lepšie podmienky na svoju prácu, no kde si osvojujú postkoloniálny exoticizmus ako privilegovaný spôsob kritiky africkej literatúry. Západný kritický monopol preto vedie k mnohým zjednodušujúcim interpretáciám.

Táto štúdia sa nesnaží vytvárať polarizovaný obraz „západných“ a „afrických“ kritikov africkej literatúry, z ktorých tí prví sú nevyhnutne subjektívni, pod vplyvom exotizujúcej estetiky postkoloniality a neschopní vidieť africkú literatúru ako umenie, ako to tvrdili mnohí Afričania [pozri Amuta 1989; Soyinka 1966 a 1976; pozri tiež Moore 1965; Heywood 1971; Linfords 1984]. Presadzovanie tohto argumentu by znamenalo, že iba Afričania smú interpretovať africkú literatúru, čo Biodun Jeyifo nazval „ontologizáciou“ africkej literárnej kritiky [Jeyifo 1990: 38]. Lenže ako píše nigérijský kritik Abiola Irele,

„schopnosť, ktorá poskytuje kritikovi jeho videnie dovnútra (*insight*) väčšinou nie je vrodená, ale vychádza z jeho celkovej skúsenosti, jeho vzdelania, jeho kultúry, a jeho veku – jeho vlastného veku. [...] Literatúra vychádza z istého kultúrneho prostredia a žiadna zmysluplná interpretácia nie je možná bez existencie istého hodnotového spoločenstva, ktoré spisovateľ a kritik zdieľajú.“ [Irele 1971: 12]

Abiola tu nepriamo odkazuje na Bourdieuvu tézu, že „umelecký vkus“ je výsledkom spoločenského pôvodu (rodinného zázemia, vzdelania a skúsenosti) a umelecká hodnota nie je niečo esenciálne, ale relatívne. Preto keď kritik kritizuje africkú literatúru z pohľadu elitných britských univerzít, musí si silno uvedomovať svoju pozíciu. Na rozdiel od *Caine Prize*, iné ceny za africkú literatúru, ako napr. *NOMA Award* (sponzorovaná z Japonska) alebo *Commonwealth Writers' Prize* (financovaná britskou *Commonwealth Foundation*) pracujú s kritikmi a vydavateľmi pôso-

biacimi v Afrike. Fakt, že inštitúcia *Caine Prize* spolupracuje hlavne s britskými intelektuálmi s titulmi z Oxfordu a Londýnskej univerzity (hoci mnohí majú africký pôvod), problematizuje status ceny ako niečo, čo legitimizuje africkú beletriu v anglickom jazyku. Je to problematické aj vzhľadom na históriu africkej literatúry, ktorá vždy musela hľadať „odobrenie“ u koloniálneho „rodiča“. Západné ceny za umenie tretieho sveta považuje James English za nepriamy nástroj udržiavania starých schém imperiálnej kontroly nad kultúrnou praxou: „Oceňovať a vyzdvihnúť miestny kultúrny počin z globálnej pozície nevyhnutne znamená zvonku zasahovať do miestneho systému kultúrnych hodnôt“ [English 2008: 298].

Seba-exotizácia afrických autorov

To, že západná kritika nevyhnutne mení lokálne africké systémy kultúrnych hodnôt estetiky je zrejmé aj z poviedok nominovaných na *Caine Prize*. Africkí autori sú tu nielen objektom západnej exotizácie, ale sami manipulujú exotizujúce kódy vo svojom umení, a tak predávajú západným čitateľom to, čo chcú čítať. Podobne ako mnohí indickí autori, ktorí na Západe zožali enormný úspech za svoju „postkoloniálnu exotiku“, mnohí kandidáti na *Caine Prize* vedome použili estetiku utrpenia: stereotypné obrazy Afriky ako kontinentu rozorvaného vojnami, kde chudoba degraduje ľudskú dôstojnosť, vládne elity vykorisťujú masy, znásilnenia, genocídy a chemické explózie sú na dennom poriadku. Hlavní hrdinovia sú typicky ľudia žijúci na okraji spoločnosti – utečenci, exulanti, ľudia vyhostení zo svojich domovov, deti ulice – ktorí sú v hraničnej situácii a ktorých africká identita je často rozporná, predmetom boja alebo hrozby. Mnohé poviedky sa odohrávajú na pozadí konkrétnych historických udalostí, ako napríklad rwandská genocída, diktatúra generála Abachu v Nigérii alebo ekonomický kolaps v Zimbabwe 90. rokov 20. storočia. Je to zároveň estetika postkoloniálnej migrácie (čítaj „subverzie a hybridnosti“), ktorá je prítlačlivá pre anglo-amerických čitateľov. Revathi Krishnaswamy túto estetiku označuje ako „schopnosť

vystupovať ako tlmočníci krajín, ktoré opustili“, „zlúčiť miestny kolorit s globálnym dosahom“, použiť „sémantiku subalternity“ a „pozerať sa zároveň zvnútra aj zvonka“ [Krishnaswamy 1995: 127-136].

Príkladom je víťazná poviedka *Čakanie* z roku 2009 od Nigérijčana E. C. Osondu žijúceho v USA, ktorá získala u poroty úspech za svoj „minimalistický a dojímavý obraz skúsenosti utečencov z detského pohľadu“ [Flood 2009]. Poviedka, ktorá sa odohráva v africkom utečeneckom tábore, buduje na irónii vytvorenej posunom významu, keď deti v tábore dostanú tričká od Červeného kríža. Exotické destinácie napísané na tričkách, ktoré boli kedysi turistickými suvenírmi – Londýn, Paríž, Acapulco – symbolizujú cestovanie pre potešenie a ostentatívnu spotrebu – ktoré sú pre africké deti neznáme a nemožné. Nápis na tričkách sa stanú predmetom túžby detí, ktoré sú uväznené v tábore uprostred púšte. Tieto nápisy sú skutočnejšie než skutočné prostredie detí a ústredným prvkom v konštrukcii ich nových identít. Poviedka sa pohráva s intertextuálnymi narážkami na kánonické diela západnej literatúry *Čakanie na Godota* a *Oliver Twist*, čím sa vedome pripája do arény globálnej postkoloniálnej beletrie v anglickom jazyku: spája „sémantiku subalternity“ [Krishnaswamy 1995: 129] (nahé africké deti zabudnuté v utečeneckom tábore) s odkazmi na veci a fenomény, ktoré sú globálnemu čitateľovi známe (diela kánonickej anglickej literatúry) a „jazyk exilu, hybridnosti a pobastardenej subjektivity“ [Huggan 2001: 38] (hybridné nové mená, ktoré si deti vytvoria), ktorých výsledkom je „metropolitný kultúrny vkus“ [Huggan 2001: 27], umožňujúci západnému čitateľovi vnímať tento text ako exotický a zároveň dôverne známy.

Vo svojej parodickej eseji *Ako písať o Afrike*, kenský laureát ceny *Caine Prize* Binyavanga Wainaina protestuje proti stereotypným obrazom Afriky ako „hladujúci Afričan, ktorý chodí po utečeneckom tábore takmer nahý a čaká na západnú charitu“ [Wainaina 2005]. Žiaľ, píše Wainaina ďalej, takmer nikdy sa nedočítame o „každodennom domáckom živote Afričanov, láske medzi Afričanmi (iba ak sa končí smrťou), afrických spisovateľoch či intelektuáloch, deťoch, čo chodia do školy a nie sú obe-

ťami frambézie, vírusu eboly alebo ženskej obriezky“. Je paradoxom, že mnohí aspiranti na *Caine Prize* zjavne reprodujú tieto stereotypy a nahrávajú západnej objektivizácii africkej chudoby a bolesti v médiách výjavmi hladujúcich detí s nafúknutými bruchami, amputovanými končatinami, zabíjania psov pre mäso, hromád mŕtvych tiel, úmrtí pri potrate či smrti spôsobenej ochorením AIDS.

Samozrejme existuje zásadný rozdiel medzi mediálnymi obrazmi anonymného afrického utrpenia a beletriu, ktorá sa snaží humanizovať trpiaceho Afričana a vytvoriť mu subjektivitu, s ktorou sa čitateľ môže stotožniť. Ak západný voyeurizmus traumy tretieho sveta v médiách a hollywoodskych filmoch (súťaž *World Press Photo* je toho paradigmatickým príkladom) potvrdzuje vzdialenosť medzi pozerajúcim sa a jeho objektom, africká beletria sa snaží zdôrazniť ľudskosť svojich postáv, a tým odstrániť pomyselnú bariéru medzi postavou a čitateľom. Napriek tomu, ako píše Wainaina, je tu priveľmi málo obrazov bežného života.

Nejde tu o to, či poviedky nominované na *Caine Prize* ponúkajú „pravdivé“ alebo „zmanipulované“ obrazy Afriky, ale o ideológiu za týmito obrazmi. Hoci všetci kandidáti na *Caine Prize* predstavujú intelektuálov strednej vrstvy a typicky sú zamestnaní ako vysokoškolskí učitelia, prekladatelia, novinári a redaktori, iba málo z nich si vyberá za svojich hrdinov ľudí, ako sú oni sami. Marginalita sa stavia na piedestál na trhu symbolickej hodnoty neskorého kapitalizmu [Huggan 2001: 29]. V tomto zmysle píše aj English, ktorý hovorí, že „svetová literatúra, podobne ako svetová hudba [...] je v podstate falošným turistickým tovarom, špeciálne vyrobeným, hoci nie vždy vedome, pre euroamerickú spotrebu, zamaskovaná ako domorodý kultúrny výraz“ [English 2008: 307]. Olufemi Terry zo Sierra Leone, ktorý vyhral *Caine Prize* v roku 2010, kriticky komentuje tento trend v africkej literatúre:

„Nálepka ‚africký spisovateľ‘ nie je príliš užitočná [...]. Či ide o dokumentaristiku alebo beletriu, príliš sa zdôrazňujú problémy ako chudoba a choroby, a myslím, že nálepka ‚africká literatúra‘ túto tendenciu zhoršuje. Rád by som videl viac literatúry o Afrike, ktorá sa neodohráva na konti-

nente, ale viac sa zaoberá problémami diaspóry.“ [Flood 2010]

Nigérijský komentátor Ikhide Ikheola si myslí, že Terryho komentár je pokrytecký najmä po tom, čo vyhral *Caine Prize* za poviedku o afrických deťoch ulice s odkazmi na Tolkiena:

„Napísal poviedku podľa pravidiel tejto konkrétnej ceny a vyhral ju na základe svojej ‚veľmi africkej‘ poviedky. A teraz ide kritizovať Západ, že ho nazýva africkým spisovateľom. Olufemi Terry si nezaslúži *Caine Prize*. Mal by ju vrátiť.“ [Ikheola 2010]

Ikheola sa stavia veľmi kriticky k africkým autorom, ktorí sa podľa neho zapredali Západu:

„Nazývam to písanie na vidinu dolárov. Poviedky na objednávku bielych Johnov za doláre: ‚Hm, napíšte nám poviedku, v ktorej budú chatrče, armádni generáli a roľníci. Veľmi sa mi páčila tá veta vo vašej delikátnej poviedke *Všetko zhnité v Nigérii*, ‚ryba v polievke egusi mala tvár!‘ Vynikajúce!.“ [Ikheola 2010]

Ikheolov cynický komentár odhaľuje, ako „strategická exotizácia“ uspokojuje globálne potreby kultúrnej inakosti [Huggan 2001: x]. Ako ukazuje Brouillette, knižnú tvorbu dnes menej reguluje „inšpirácia“ a oveľa viac požiadavky trhu: v tomto Bourdieuovom literárnom poli, redaktori často prispôbujú rukopis istej skupine čitateľov [Brouillette 2007: 67] a autori vo svojich predslovoch často ďakujú mnohým redaktorom nielen za redakčné úpravy, ale aj rady pri tvorbe diela.

Záver

Otázka na záver znie, čo s Bourdieuovou teóriou v kontexte produkcie a recepcie africkej (a všeobecnejšie postkoloniálnej) literatúry. Vyzerá to, že jeho teória sa tu nedá presne aplikovať. Hoci tu stále ide o princíp symbolického násilia, nie je to v rámci triedneho rozdelenia, ale geografického rozdelenia Západ – tretí svet. Západní intelektuáli sú tu v pozícii kultúrnej elity a umelci

tretieho sveta v pozícii strednej triedy, ktorá sa snaží získať pozíciu v rámci kultúrnej elity tým, že produkuje to, čo kultúrna elita uznáva ako umenie tretieho sveta. Teda v tomto prípade nejde o napodobňovanie elitného západného umenia, ale o špeciálne kritériá vytvorené práve pre týchto umelcov – akými sú napríklad autentickosť, mimetickosť a politický odpor – ktoré by tí istí intelektuáli neočakávali od západného umenia.

V knihe *Nadvláda mužov (La domination masculin)* Bourdieu rozvíja teóriu, podľa ktorej keď ovládaný prijíma a aplikuje kategórie myslenia splodené vzťahom nadvlády, môže to viesť k extrémnej forme dominancie, k láske k vládnucemu a jeho nadvláde, k vytvoreniu *libida dominandis* (túžby po držiteľovi nadvlády), spôsobujúcej rezignáciu na uplatnenie vlastného *libida dominandi* (túžby vládnuť) [Bourdieu 1998b]. Toto môže vysvetľovať seba-exotizáciu afrických autorov, ktorí sa všemožne snažia písať to, čo západná kultúrna elita očakáva a oceňuje, aby sa mohli stať súčasťou tejto elity, ale aj preto, lebo internalizovali západné kritériá. Výsledkom je postkoloniálna estetika, ktorá analyzuje mocenské rozdelenie sveta, no zároveň oslavuje a exotizuje marginalitu.

Majú títo autori a kritici inú možnosť? Vo svetle komplikovaných, hierarchických vzťahov v procese kultúrnej legitimizácie nie je jasné, ako je možné interpretovať africkú literatúru zo Západu a pritom sa vyhnúť exotizácii, antropologizácii a oslavovaniu subalternity. Miroslav Tížik upozorňuje na koncept čistej lásky u Bourdieua ako riešenie aj takýchto metodologických problémov vedy [Tížik 2001]. Podľa Bourdieua by bola „čistá láska“ alternatívou takéhoto mocenského vzťahu, ktorá na rozdiel od rôznych foriem ovládania umožňuje človeku realizovať svoju jedinečnosť. Vysvetľuje ju ako „vzájomné uznanie, založené na pozastavení boja o symbolickú moc poháňanú túžbou byť uznaný a pokúšením ovládnuť ako jeho korelátom, uznanie, pri ktorom sa každý poznáva v tom druhom a zároveň ho uznáva ako toho druhého a sám je takto uznávaný aj ním, môže vo svojej dokonalej reflexívnosti presiahnuť alternatívu sebestvo – altruizmus, a tým aj predel medzi subjektom a objektom a viesť až k stavom akéhosi prelínania a zjednotenia, aké často zachytávajú metaforu blízke

mystike, stavu, keď sa dve bytosti môžu ,strácať jedna v druhej‘, bez toho, že by sa stratili“ [Bourdieu 2000a: 101]. V kontexte západnej recepcie africkej literatúry by to zrejme znamenalo, ako píše Huggan, „rozoznať kultúrnu inakosť bez toho, aby sme z nej vytvárali esenciu“, „schopnosť oceniť inakosť bez privilegovania seba“ a „pozitívne hodnotiť okrajovú kultúru, no nerobiť to iba pre potreby centra“ [Huggan 2001: 57].

Koncepce (sub)kulturního kapitálu a sebereflexivní metodologie při studiu subkultur

Martin Stanoev, Dušan Janák

V následujícím textu nám jde o využití některých Bourdieových teoretických a epistemologických koncepcí (kapitál, pole, zúčastněná objektivace, epistemický a empirický subjekt) při výzkumu subkultur.¹ Nejedná se o případovou studii, ale naše reflexe Bourdieových kategorií byla inspirována zcela konkrétními problémy, které se vynořují při empirickém výzkumu subkultur. Aktuálně využíváme zkušeností z probíhajícího výzkumu drogového prostředí.

Text je rozdělen do dvou hlavních částí. První se věnuje Bourdieovým teoretickým konceptům klíčovými pro koncepci subkulturního kapitálu, který v návaznosti na Pierra Bourdieu rozpracovala Sarah Thorntonová při výzkumu klubových subkultur. Zasazuje jej do kontextu subkulturních studií a klade si otázku možnosti aplikace tohoto konceptu na prostředí drogových subkultur. Pokouší se dále na příkladu analýzy prodrogového prostředí představit vlastní interpretaci koncepce scény, jakožto určité alternativy pohledu na subkulturní problematiku. Metafora scény konceptuálně souvisí s Bourdieovými pojmy prostoru a pole. Také scéna je prostorovou metaforou. Její významové konotace ji však činí schopnějšími při zkoumání prodrogového prostředí.

---

¹ Vznik příspěvku byl podpořen stipendijním fondem Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a institucionální podporou Slezské univerzity v Opavě.

Druhá část příspěvku se věnuje epistemologickým názorům P. Bourdieua, které jsou relevantní pro subkulturní výzkumy. Jde o řešení metodologického problému, který je při studiu subkultur relativně častý a výraznější než v jiných oblastech výzkumu a který plyne ze skutečnosti, že výzkumník je zároveň participantem zkoumaného sociálního dění. Protože Bourdieu věnoval tomu problému nemalou pozornost, věnujeme se systematickému zhodnocení jeho specifického metodologického postoje, který je roztroušen v různých textech v průběhu celé Bourdieuovy kariéry. V závěru textu naznačujeme tři konkrétní cesty aplikace Bourdieuových epistemologických a metodologických názorů na výzkum drogových subkultur, resp. drogových scén.

Bourdieuova teoretická koncepce a studium subkultur

Bourdieuův vliv na subkulturní studia je víceméně zprostředkovaný, neboť sám Bourdieu se problematikou subkultur nezabýval. Výrazně však ovlivnil koncepci Thorntonové, která v návaznosti na jeho teorii kulturního a symbolického kapitálu vytvořila koncepci subkulturního kapitálu. Její pojetí je dle soudu autorky ve shodě s Bourdieuovými koncepcemi a sám Bourdieu přišel s myšlenkou, že slangový slovník (často spojený s marginálními skupinami) zakládá svého druhu „aristokratickou“ distinkci, ačkoliv sám pojem kapitál v tomto kontextu nepoužívá [Thornton 1995: 11]. Pojem subkulturní kapitál odkazuje k distinkci uvnitř populární kultury, a než se mu budeme v textu věnovat, obrátíme nejprve pozornost na definování pojmu subkultura a subkulturní studia.

Pojem subkultura a subkulturní studia

V odborných textech se můžeme setkat s dvěma odlišnými vymezeními pojmu subkultura. V prvním pojetí jsou subkultury stavěny do konfliktu, napětí s většinovou společností. Toto pojetí je typické pro chicagskou i birminghamskou školu, i když obě pojímaly subkultury odlišně. Výzkumníci chicagské školy (působící

v 30. – 50. letech 20. století) se zabývali především kriminálními a delikventními skupinami mládeže. Na deviantní chování bylo nahlíženo jako na protestní nebo ochranné reakce proti dominantní kultuře, kdy jedinci uspokojují emoční, sociální a statusové potřeby delikventním způsobem, protože je nedokážou uspokojit konvenčními prostředky [Smolík 2010]. V pozdějších výzkumech subkultur birminghamská škola (působící v období 60. až 80. let 20. století), pod vlivem autorů spjatých s neomarxismem (Gramscim a Barthesem), vnímá subkultury jako výraz odporu dělnické mládeže. Jsou vnímány jako kolektivní reakce na strukturální změny společnosti a vzdor dominantním hegemonním institucím britské společnosti [Smolík 2010]. Klasická práce spojená s touto školou je práce Dicka Hebidge *Subculture: the meaning of style* [1979], která popisuje poválečné dělnické subkultury mládeže – jak dodnes známé subkultury, jako jsou skinheads či punkeři, tak v českém prostředí neznámé subkultury, jako jsou mods a teddy boys.

Zcela odlišné užití pojmu subkultura najdeme u Arnolda [1970] a Irwina [1977, 1996]. V jejich pojetí je subkultura podmnožina pojmu kultura. Arnold [1970] uvažuje o subkulturách asociovaných s odlišnými sociálními třídami, regiony, jeho chápání rozšiřuje vnímání subkultur jako okrajových skupin. O souhrnu norem, hodnot, symbolů atd., pokud se vztahuje k celé společnosti, hovoří jako kultuře, pokud se vztahuje pouze k dílčí části jako subkultuře. Podobně chápe subkultury Irwin, zachází však dál než Arnold a zpochybňuje představu výsadního postavení národní kultury (dnes je tento pojem nedostatečný též s růstem globálních vazeb, ale o toto tu primárně neběží). Jednotlivé subkultury, scény, jsou typické pro dobu, jež je vymezena kulturním relativismem a kulturní pluralitou. Pojem subkultura se u těchto autorů tedy stává aktuálním v době, kdy klesá (nebo téměř zcela ustupuje) vliv centrální dominantní kultury a roste význam dílčích kultur – subkultur.

Nabízí se ještě jedna, méně akademická dichotomie – subkultura jako danost (kdy o volbě se dá uvažovat ve velmi omezené míře), jak je tomu u marginálních sociálních skupin, které ve své adaptaci na podmínky vytvářejí určitou (sub)kulturu – první

takovouto subkulturou je dle Geldera [2007], který se zabývá historií subkulturních formací, subkultura vagabundů alžbětinské Anglie. A subkultura jako volba, charakterizovaná stylem, spojená především s poválečnými hudebními směry a kulturními trendy mládeže, kdy se tyto kulturní formace staly masovou záležitostí (i když z Gelderova textu je patrné, že i tyto subkultury mají své historické předchůdce – například v dandyech). Tyto subkultury jsou pro jejich participanty často spíše epizodou a jsou méně určující pro život jakožto celek. Obvykle definují jen část rolí, které jedinec ve svém životě zastává.

V současné době hraje významnou roli při studiu subkultur tzv. postsubkulturní teorie, ovlivněná postmodernismem. Nejde ani tak, jak by se zdálo, o opuštění pojmu (i když se můžeme setkat s různými alternativami pojmu subkultura) jako o opuštění koncepce subkultury, asociované právě s výše zmíněnou birminghamskou školou, vůči které se postsubkulturní teorie do značné míry vymezuje.

Subkulturní studia reagují také na proměnu subkulturních uskupení v soudobé společnosti. Důraz je kladen na proměnlivost subkultur, jejich pluralitu a diverzitu subkulturních stylů a na mobilitu členství v subkultuře, kdy dochází k proměnám členství jedince v jednotlivých subkulturách, jednotlivec také může být zároveň členem více subkultur. Zpochybněn je jejich protestní charakter (a oslaben politický rozměr, i když není zcela opuštěn) i jejich autenticita, kdy náklonnost k subkulturám může být často projevem prchavé módy. Příznačná je metafora supermarketu stylů [Muggleton, Weinzierl 2003].

Muggleton s Weinzierlem [2003: 5] jako jednoho ze tří klíčových teoretiků utvářejících nové paradigma subkulturních studií uvádějí Pierra Bourdiea (vedle Judith Butlerové a Michela Maffesoliho). A to zejména díky jeho pracím *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste* [1984a] a *The field of cultural production* [1993b].

Je pochopitelné, že to je především Bourdieuovo pojetí habitu utvářejícího životní styly, které odrážejí sociální hierarchii, jež má vliv na postsubkulturní studia. Habity představují mentální struktury, Bourdieu pro ně používá metaforu „vtělená sociální

struktura“, habity jsou produkovány sociálními podmínkami a zároveň je reprodukují. Subkultury jsou záležitostí do značné míry vkusu a kulturních preferencí, životního stylu, což jsou oblasti, pro které nabízí teorie habitu mnohé využitelné podněty.

Teorie kulturního pole je chápána jako aplikovatelná na oblast subkultur – kdy Bourdieu [1993b] zdůrazňuje autonomii pole kulturní produkce (kultury v užším slova smyslu), jehož hierarchie je tvořena jinými principy než hierarchie společnosti – a to především symbolickým a kulturním kapitálem. Uvnitř tohoto pole je hierarchie do značné míry určována právě touto autonomií, kdy největší prestiž mají menšinové žánry oproti žánrům svázaným s většinovým publikem, tj. S požadavky nabídky a poptávky. Stahl [in Weinzierl, Muggleton 2003] vidí určitou podobnost vztahu mezi menšinovým autonomním polem kulturní produkce (respektovaným uměním) a populární kulturou (kulturou pro masy), které se řídí distinkcí komerční/čistě a ideologickou konstrukcí rozlišující mezi „prodejným“ mainstreamem (kulturou popu) a okrajovými „autentickými“ (subkulturními) žánry. Tuto ideologickou konstrukci popisuje ve své práci také Sarah Thorntonová [1995], které se budeme v textu, především s ohledem na koncepci subkulturního kapitálu, věnovat.

Koncepce subkulturního kapitálu

Sarah Thorntonová ve své studii taneční scény v Británii devadesátých let vytvořila koncepci subkulturního kapitálu v návaznosti na Bourdieuovu koncepci habitu (tento koncept však explicitně nezmiňuje) a dále jeho koncepci kulturního (i symbolického) kapitálu jako specifického principu hierarchie v poli mládežnické kultury.

Zdůrazňuje, že taneční kultura je kulturou vkusu. Subkulturní kapitál poskytuje status v očích relevantního aktéra, vztahuje se k hierarchii ve skupinách mládeže. Asi neadekvátnější by bylo hovořit ve vztahu k subkulturnímu kapitálu o kultuře adolescence a časné dospělosti, nicméně v dnešní době sféra subkultur mládeže přesahuje toto období a o mládí a mladosti bývá často uvažováno

jako o určitém evergreenu s přesahem do pozdějších životních epizod.

Subkulturní kapitál nabízí princip hierarchie, který vykazuje autonomii na třídní struktuře společnosti. Podobně jako kulturní kapitál může být objektivizován – například vlastněním těch správných desek a toho správného oblečení a stejně tak být vtělen – znalostí správného tance, používáním toho správného slangu atd. Dokonce podobně jako kulturní kapitál může být konvertován do kapitálu ekonomického – v podobě např. DJingu, v organizaci klubového života [Thornton 1995: 11-12].

Jak jsme uvedli, tento autonomní princip hierarchie (na rozdíl od kapitálu kulturního) vykazuje autonomii vůči třídní struktuře společnosti, ba dokonce dle autorky zatemňuje třídní rozdíly.² Subkultury revoltující vůči třídní kultuře rodičů vyznávají až určitou iluzi beztřídnosti [Thornton 1995: 12]. To však neznamená, že třída je ve vztahu k této distinkci zcela irelevantní, více určujícími sociodemografickými charakteristikami jsou však pohlaví, rasa, věk a sexuální orientace.

Subkulturní kapitál se vztahuje ke světu volného času, což je oblast, ze které mladí lidé čerpají svoji identitu a dle které hodnotí své vrstevníky. „Mladí lidé, nezávisle na třídě, často odmítají zodpovědnost a identitu světa práce a volí investovat svoji pozornost, čas a peníze do světa zábavy.“ [Thornton 1995: 101] Mladí je také pro mnohé oblastí dočasného odložení ekonomických tlaků, což vede ke stylizaci životního stylu, většímu smyslu pro distinkci, jinak typickému spíše pro vyšší vrstvy. Thorntonová vidí hlavní rozdíl v médiích jako ústřednímu faktoru utvářejícímu hierarchii na principu subkulturního kapitálu – zde připomíná malou pozornost, kterou Bourdieu věnoval ve své teorii vkusu masovým médiím – především rádiu a televizi (o jejichž konzumaci bývá uvažováno často právě v opačných intencích, než je Bourdieuovo pojetí vkusu). „Základní rozdíl mezi subkulturním kapitálem (jak ho popisují) a kulturním kapitálem (jak tento pojem

---

² Spíše však myšleno v subjektivním slova smyslu z pohledu aktéra subkulturního života, který vůči těmto rozdílům není vnímavý.

vyvinul Bourdieu) je, že média jsou primární faktor řídící cirkulaci subkulturního kapitálu.“ [Thornton 1995: 13]

Konkrétně autorka zmiňuje důraz na hodnotu autenticity (autentické kulturní produkce a konzumace), mýtus mainstreamu (mainstream je vnímán nikoliv jako pojem s analytickou hodnotou, ale pojem – mýtus, se kterým pracují subkultury, právě při posuzování autentičnosti kulturních produktů) a vztah kulturní prestiže a médií – kdy různá média různého dosahu (letáky, časopisy životního stylu mládeže, bulvár) hrají specifickou roli při konstituování subkultury.

Některá média jsou přímo spjata se subkulturním životem a hrají v něm aktivní roli (ač jejich vliv s rozvojem internetu klesá, typickým příkladem jsou tzv. ziny), některá se podílejí na pojmenovávání subkultur, dávají definice vágním kulturním formacím – autorka má na mysli, v českém prostředí pravděpodobně méně zastoupené než v britském, časopisy o životním stylu pro mládež. Subkultury také přitahují pozornost masových médií, subkultury však vnímají pozitivně negativní prezentaci v masových médiích, protože se vůči nim vymezují (mýtus mainstreamu). Jejich integrace do tohoto diskursu a pozitivní prezentace je pak naopak dle autorky „polibkem smrti“ pro konkrétní subkulturu, ztrátou autentičnosti subkulturního žánru a jeho „zaprodání se“ mainstreamu. Takto tomu je v očích účastníků subkultury (autorka tento pohled nepřejímá, pojem mainstream chápe jako konstitutivní mýtus, nikoliv jako analytickou kategorii).

Předmětem klasifikace příslušníků taneční scény jsou především vkus v hudbě, formy tance, určité rituály a styl oblékání. Vedle hodnoty autentičnosti je vnímání svého žánru jako undergroundu a především to, co autorka označuje jako „*hipness*“ (tento pojem převzala od Howarda Beckera, který ho použil při popisu subkultury jazzových muzikantů), což je schopnost držet krok s módou, podstatou subkulturní hierarchie. „Subkulturní kapitál uděluje status jeho vlastníka v očích relevantního pozorovatele. V mnoha aspektech ovlivňuje postavení mladého člověka jako jeho dospělý ekvivalent.“ [Thornton, 1995: 11] – myšlen kulturní kapitál.

Otázkou je možnost zobecnění této teorie, která má sice ambice být obecnou teorií subkultur, ale vznikla při výzkumu jedné konkrétní subkultury (britské taneční scény na začátku 90. let). Základním problémem je, zda lze chápat subkulturu jako především kulturní fenomén (zde je myšlena kultura v užším slova smyslu), řídící se kulturními principy hierarchie, tak jako by se jednalo například o hierarchii ve vztahu k literárnímu poli, budeme-li chápat subkultury obdobně jako Bourdieu chápal kulturní pole – literatury, divadla atd.

Na všechny subkultury lze dle našeho soudu vztáhnout pojetí autorky chápající subkultury jako specifický prostor s autonomní hierarchií na sociální struktuře. Každá subkultura má také své specifické způsoby kulturní distinkce (jinak by nemohla být subkulturou). Autorka ale podle nás nedoceňuje subkultury jako především sociální fenomén.

Některé subkultury nestrukturuje princip kulturní hierarchie uvnitř. Představme si např. subkultury hráčské nebo sportovní – např. subkulturu horolezců, nebo subkultury vyznačující se agresivním chováním – např. *hooligans*. Jedná se o specifické formace s kulturní distinkcí (vyznačují se svým stylem oblékání, specifickým slangem), jejichž vnitřní autonomní hierarchie však bude pravděpodobně utvářena na jiných principech (zmínili jsme subkultury, pro které bude důležitá také fyzická síla jednotlivce). Zde se vracíme k začátku textu – je podstatné, jakou definici pojmu subkultura přijmeme.

Autorka podobně jako sociolog, ze kterého čerpá, dokázala dobře skloubit teoretické uvažování a empirické studium jevu. Při dalším studiu subkultur však nelze pouze mechanicky aplikovat její koncepci, stejně jako teorie P. Bourdieua nám poskytnou spíše pouze obecný rámec analýzy – pokud se budeme například zabývat subkulturním prostředím ve vztahu ke konzumaci nelegálních drog, je třeba vytvořit novou konkrétní koncepci adekvátní pro tento jev.

Exkurs – analýza subkultur spjatých s konzumací drog

Dále se pokusíme o krátký exkurs do výzkumu sociálních aspektů průběhu drogové závislosti. Subkulturní perspektiva se stala při tomto výzkumu nosnou, nicméně nevycházíme z koncepce S. Thorntonové, ale z koncepce scény J. Irwina. A to zejména z důvodu často velmi volného, nepevného vztahu k jednotlivým subkulturám, kdy subkulturní kapitál není tolik určujícím faktorem. I když o konzumaci určitých drog určitým způsobem v tomto prostředí lze uvažovat jako o určité formě subkulturního kapitálu [srov. Kajanová 2012].

Přestože otázka povahy subkultur, respektive postsubkultur je spojena až s posledními dvěma desetiletími, rysy jako nejasnost hranic subkultur, přechodnost členství v jednotlivých subkulturách, odlišná míra participace na jejich životě, jejich prostupnost popisují již američtí teoretikové subkultur před více než čtyřiceti lety – Irwin [1970, 1996] a Arnold [1970].

Irwin vytvořil koncepci scény jakožto pojmu, který do teorie převzal z jazyka běžných sociálních aktérů a používá ho v obdobném smyslu. Na jedné straně tento pojem předpokládá určité umístění v prostoru a přechodnost a na druhé straně se vztahuje k životnímu stylu. Tento styl je chápán jako zřetelný a sdílený, je znám širšímu okolí, než jen účastníkům scény. Scén jedinci dostupných je více a náklonnost ke scénám je přechodná a proměnlivá.

Při srovnání s Bourdieuem je zajímavé si všimnout, že scéna, stejně jako Bourdieův pojem pole, je prostorová metafora. Zatímco jednotlivá pole, která Bourdieu popisuje, jsou stálé, institucionalizované útvary, scény jsou prchavými, nestálými kulturními formacemi.

Pojem scény dobře koresponduje se sociálním prostorem, který se stával při výzkumu drogově závislých zřetelný.³ Prodrogová scéna je sociálním prostředím, kde dochází již k pokročilému experimentování s drogami a k počátkům vzniku závislosti na

---

³ Odkazováno je na dosud nedokončený výzkum v rámci disertační práce.

drogách. Toto prostředí vykazuje specifické sociální a kulturní normy. Normou v tomto prostředí je pravidelné i denní užívání cannabinoidních drog, případně užívání vysoce rizikových drog, ve fázi experimentů. Toto prostředí není ještě prostředím někde na okraji společnosti zahrnující sociálně vyloučené jedince. Lidé v tomto prostředí obvykle neztratili kontakt na širší sociální okolí, chodí do školy, práce, mají stále vztahy s „nedrogovým“ prostředím – ať už přátelské, či jiné, stále udržují rodinné vazby. Tyto vztahy však mohou být již do určité míry narušeny. Toto prostředí pro někoho může být pouze epizodou dospívání, pro jiné předstupněm hlubšího sociálního propadu.

Toto prostředí vykazuje specifickou kulturu – vyjádřenou způsobem oblékání, poslechem určité hudby, slangem, je spojené s určitými podniky (bary, kluby) nebo akcemi (rave parties). Nejčastější z rozšířených subkultur je inklinace k punku, hip hopu, graffiti a zejména, to je třeba zdůraznit, technu (a to jak v jeho „podzemní“, tak i tzv. komerční variantě). Jedinci pohybující se v tomto prostředí se vyznačují afinitou především k výše zmíněným subkulturám, členství bývá přechodné, proměnlivé a hranice mezi jednotlivými subkulturami neostře – tak jak to dobře naznačuje koncept scény.⁴

---

⁴ Vymezení pojmu prodrogová scéna není samoúčelné – má své specifické místo v drogových kariérách jedinců. Schematicky bychom drogovou kariéru mohli naznačit takto:

Iniciační prostředí → Prodrogová scéna → Subkultura drogově závislých

Jak naznačuje výše uvedené schéma, prodrogová scéna je určitým předělem dvou prostředí – prostředí pro adolescenty relativně běžného a prostředí sociálně vyloučené skupiny drogově závislých. V iniciačním prostředí se obvykle můžeme setkat s někým, kdo se pohybuje v prodrogové scéně, často je to ten člověk, který do tohoto prostředí nelegální drogu přinese. V prostředí prodrogové scény se vedle experimentátorů a jedinců na počátku závislosti můžeme setkat s jedinci z prostředí drogové subkultury. Tento model je v souladu se sekvenčním pojetím vzniku sociální deviace H. Beckera [Becker 1973]. Dle Beckera se deviantní motivy utvářejí postupně, a to při procesu sociálního učení, při interakci s dalšími devianty,

Koncepce scény dobře zachycuje sub/kulturní prchavost a nestálost prostředí, která je pro prostředí spojené s konzumací drog typická (subkulturní aspekt je však v tomto prostředí podstatný). Zastavme se ještě u této koncepcce, která již byla zmíněna v úvodu. Pojem scéna vznikl v návaznosti na teorii subkultur, ale zároveň tuto teorii v původním slova smyslu zaměřenou na menšinové kultury přesahuje a vztahuje se k životnímu stylu obecně. Reflektuje situaci ve městě, kde došlo k rozpadu tradičních společenstev a dochází k zvýšenému kontaktu s cizinci. Scény saturují potřebu vytvoření osobních vazeb v anonymním městském prostoru.

U Irwina se poměrně brzy objevují postmoderní motivy plurality, rozpadu formativní většinové kultury, ale také hédonismu. Vedle těchto postmoderních motivů se autor hlásí k dramaturgické sociologii, sám pojem scéna je divadelní metafora (obdobně jak používal jiné divadelní metafory zakladatel dramaturgické sociologie E. Goffman), kdy jedinci pohybující se na scénách jsou vědomými aktéry předvádějícími své role v kontextu scény publiku té které scény. Použijeme-li dnešní slovník, Irwin [1977] si všímá určité „stylizace“ života, která je právě pro život scén (subkultur) typická, a zároveň toho, že jedinci, vzhledem k pluralitě životních rolí (a často také scén, na kterých participují) si jsou více vědomi, že jejich jednání v určitém kontextu je sociální rolí vázanou na tento kontext.

Irwin si pochopitelně všímá určité sociální a také třídní determinovanosti scén. Ta však pochopitelně není absolutní. Nelze říci, že jeho teorie by byla v rozporu se základními myšlenkami Bourdieovy teorie třídní podmíněnosti vkusu, neakcentuje však perspektivu struktur, ale perspektivu aktéra. A tím nabízí cenné podněty pro empirický výzkum subkultur.

Koncepce scény více odpovídá (sub)kulturnímu prostředí mimo jádro subkultury, kdy není pevná vazba mezi identitou a příslušností k subkultuře. Roste-li vědomí příslušnosti k určité

---

při socializaci do deviantní subkultury. Posledním krokem kariéry devianta je začlenění do skupiny deviantů (outsiderů).

subkultuře a význam tohoto vztahu pro identitu, roste také na adekvátnosti užití pojmu subkulturní kapitál.

A zde se vyjevuje jeden aspekt, který je při studiu subkultur podstatný – prodrogová scéna je arbitrárním označením pro analytické účely. Některé subkultury však jsou známy širší společnosti a samy si uvědomují svou kolektivní identitu. Subkultury tedy kromě jejich praxe definuje způsob jejich percepce. Zde můžeme rozlišit tři roviny – definování subkultur akademickým kontextem, nazírání a definování subkultury okolím a širší společností a „subkulturní vědomí“ – tedy sebeuvědomění subkultury, její vnímání kolektivní identity. Některé skupiny mohou být pouze analytickým arbitrárním pojmem sociálních věd, jindy může být jejich sebeuvědomění velmi silné – jak je tomu například u poválečných subkultur dělnické mládeže, které popisuje Hebdige [1979]. Nedávno vyšla kniha mapující pražské subkultury – *Kmeny* (2011), která je produktem členů jednotlivých subkultur. Jedná se o spontánní snahu, o popis městské „subkulturní geografie“ –, sice nesplňuje parametry odborného textu, ale nese sebou mnoho hodnotných sociologických informací. Jak vyplývá z Gelderovy práce o historii subkultur *Subcultures, Cultures histories and social practice* [2007], není výjimkou, že autory sociálněvědných prací o subkulturách byli lidé se silnou afinitou k popisované subkultuře, či dokonce sami byli jejich členy. A zde se již dostáváme k tématu druhé poloviny textu.

Využití Bourdieuovy epistemologie a metodologie při výzkumu subkultur

Metodologické dilema

V metodologické části našeho příspěvku se věnujeme Bourdieovu řešení klasického metodologickému problému, který vyplývá ze skutečnosti, že badatel je v sociálních vědách součástí předmětu, který zkoumá. První zřetelné formulace tohoto problému jsou patrné u W. Diltheye, který rozpracovává distinkci mezi vnitřní a vnější zkušeností (např. Dilthey [1901, 1980]). Systematicky jej rozpracovává M. Weber (navazuje jak na Diltheye, tak

na Tönniese) v kategorii „rozumění, jako možnosti vědeckého průniku do sociální skutečnosti“ (k Weberově metodologii viz např. Keller [2004: 242-246, 260-264, 287-289]). Zařazuje tak celkem přesvědčivě do arzenálu sociálních věd subjektivizující metodický prvek. V jeho případě jde však spíše o metateoretické úvahy, neboť vlastním polem Weberových analýz byly rozsáhlé historické, ekonomické a právní studie opírající se spíše o písemný pramenný materiál než o vlastní žitou zkušenost. V kontextu české sociologie můžeme zmínit I. A. Bláhu, jenž se snažil o rozvíjení metody sociální introspekce, mj. s využitím Diltheyovy argumentace a poznatků novokantovců [Janák 2006].

Ačkoli uvedený problém je imanentní každému sociálnímu výzkumu, v některých oblastech empirického výzkumu je tento problém spíše latentní a v jiných, jako například při výzkumu subkultur, vyvstává zřetelněji a s větší naléhavostí. Že tomu tak je, můžeme dokumentovat jednoduchými příklady. Studentské kvalifikační práce často přicházejí s výzkumem subkultur nebo obecně skupin, které jsou jejich zpracovatelům blízké, nezřídka bývají jejich aktivními členy. Často ty nejlepší diplomové práce zpracovávají problematiku, která je blízká žitému světu jejich autorů – ať už ve světě práce, rodiny, nebo volnočasových aktivit. Podobné je to i u zkušených výzkumníků. Z prostředí subkulturních studií lze zmínit H. Beckera [1973], který psal o jazzových muzikantech a sám jazzmanem byl, nebo D. Muggletona [Gelder, 2007], který psal o punku a hrál v punkové kapele.

Základní metodologické dilema takové situace spočívá v tom, že intimní spojení s určitým sociálním světem nám dává na jedné straně jakési porozumění zevnitř (tj. informačně nás obohacuje, rozšiřuje naše vědění o něm), ale na druhé straně vede ke ztrátě objektivit, protože naše bytí ve světě včetně našeho praktického vědění je prosáknuto zájmy, hodnotami, vůlí. V dílech sociologických klasiků se můžeme setkat s obecnými metodologickými úvahami zaměřenými tímto směrem, ale konkrétní návody, co si počít ve výzkumné praxi, tam příliš nenajdeme. Bourdieu své teoretické pojmy precizoval v úzké vazbě na praxi empirického výzkumu. Protože se ve své práci nezřídka věnoval výzkumu sociálních světů, k nimž měl blízko, resp., v nichž aktivně parti-

cipoval (za všechny jmenujme *Nadvládu mužů* [Bourdieu 2000a] nebo *Homo academicus* [Bourdieu 1990b]), přistoupili jsme k jeho dílu s otázkou, zda a případně jak se s tímto problémem vyrovnal.

Uvedený metodologický problém zabírá v Bourdieuově díle poměrně dost místa. Někdy systematicky, jindy spíše v glosách, ale přítomen je dost často po většinu jeho sociologické kariéry od 80. let 20. století až do období po roce 2000. Např. v *Homo academicus* [1990b]⁵ tomuto problému věnuje většinu své úvodní metodologické kapitoly a hned na první straně úvodu otevírá problém spojený s výzkumem „svého rodného prostředí“ spjatý s nutností „exotizace domácího“, jež je vlastně inverzní k antropologickému postupu „domestikace exotického“ [Bourdieu 2000a: xi]. V souvislosti s výzkumem francouzského akademického pole mluví o objektivaci objektivizujícího subjektu (*to objectify the objectifying subject*) a za hlavní zisky tohoto procesu považuje snížení rizika chyby plynoucí z úhlu (každého) pohledu [Bourdieu 1990b: xii–xiii]. V *Nadvládě mužů* hned na počátku první kapitoly čteme: „Protože každý z nás, ať muž, nebo žena, je do předmětu, který se snaží poznat, zapojen, osvojili jsme si ve formě podvědomých schémat vnímání a hodnocení historické struktury mužského řádu; když chceme uvažovat o mužské nadvládě, je nebezpečí, že se uchýlíme ke způsobu myšlení, které je samo plodem této nadvlády. Uniknout z tohoto kruhu můžeme jedině tehdy, jestliže najdeme praktický postup, který nám umožní předmět vědeckého zkoumání objektivizovat.“ [Bourdieu 2000a: 6]. Uvedená citace ukazuje na Bourdieuovo zřetelné vědomí problému plynoucího z toho, že badatel je součástí objektu zkoumání. Při zkoumání rodové dominance jde o nebezpečí přejímání do vědeckého poznání těch myšlenkových stereotypů, které jsou součástí nebo výsledkem této dominance. Stěžejním tématem se problém stává v jeho slavnostní přednášce v Královském antropologickém institutu v Londýně v roce 2000, kterou nazval *Zúčastněná objektivace*, jíž míní „objektivaci subjektu objektivace, analyzujícího subjektu, zkrátka výzkumníka samotného“ [Bourdieu 2003: 4], a kterou prezentuje jako způsob vytvoření si odstupů od sebe samot-

---

⁵ 1. vydání z roku 1984, anglicky 1988.

ného za účelem odhalení možných zkreslení plynoucích z vlastní sociální situovanosti.

Bourdieuovo řešení: objektivace

Problém, jak ze svého „rozumění zevnitř“ zkoumaného sociálního světa získat vědecky relevantní informace, Bourdieu příliš ne-problematizuje. V této oblasti převážně v glosách mluví o intuitivním přístupu, který stále zpřesňujeme a ověřujeme, nebo o jakési fenomenologii vlastní sociální zkušenosti. V centru jeho metodologických úvah stojí více otázka, jak minimalizovat zkreslení či spíše postihnout povahu vědění, plynoucí z participace v určitém sociálním světě. Řešení, které Bourdieu nabízí, je povytce sociologické. Pro minimalizaci ztráty objektivitivy buduje specifickou sociologii vědění či „sociologii sociologa“, neboli jakousi „sociologickou sebe-analýzu“, ve které je klíčovým pojmem objektivizace či objektivace (*objectification, objectivation*)⁶. Objektivizace či objektivace označuje proceduru, kterou se badatel stává sám sobě objektem analýzy za účelem zvýšení objektivitivy svého vědeckého poznání. Přitom nejde ani tak o zkoumání a rozbor žité zkušenosti badatele, ale o sociální podmínky této zkušenosti. Jde o odhalení objektivních sociálních dispozic habitu.

Přitom můžeme u Bourdieua rozlišit dvě roviny řešení: metateoretickou a empirickou. Přejchod mezi nimi však není nikterak přímočarý, což činí jeho přístup obtížně replikovatelným. Metateoretická je poměrně systematicky rozvedena na desítkách nebo spíš stovkách stran metodologických úvah. Východiskem jeho úvah je jednoduché zjištění, že každé hledisko neznamená nic víc, „než pohled zaujatý z nějakého místa, jež samo sebe jako takové nemůže odhalit“ [Bourdieu 2003: 6]. Každému hledisku (včetně toho vědeckého) Bourdieu připisuje schopnost určitým způsobem formovat reprezentace objektu, který je nahlížen. Poměrně hodně

---

⁶ Oba pojmy Bourdieu používá v podstatě jako synonyma. Jemnou konotativní „distinkcí“, kterou lze někdy tušit, a jindy nikoli, snad může být, že pojem objektivace klade důraz na předmětnost a termín objektivizace na nestrannost plynoucí ze zpředmětnění. Jedna konotace v sobě vždy obsahuje druhou.

pozornosti [zejména v Bourdieu 1990b; 1993b] věnuje otázkám, co všechno působí na naše vnímání reality. Jako by byl věrný novokantovskému myšlenkovému postupu, podle kterého metoda vytváří svůj předmět, zabývá se Bourdieu i způsoby, jimiž je konstruován předmět vědeckého studia v procesu zkoumání.

Rozlišuje epistemický (vědecký) a empirický subjekt, tj. analyticky odlišuje subjekt vědění od subjektu praxe, a pravděpodobně se domnívá, že ačkoli místem jejich společného výskytu je jedna individuální lidská mysl, je možné jejich reálné oddělení, alespoň do jisté míry. Epistemický subjekt získává navrch ve chvíli, kdy výzkumník využívá neosobní vědecký aparát, který mu umožňuje zaujmout určitou distanci ke světu, ve kterém je jako empirický subjekt hluboce vsazen svým chtěním, snažením, vůlí. Podobně rozlišuje Bourdieu epistemická a empirická individua. Epistemická individua jsou jedinci konstruováni popisem v jazyce proměnných a formalizovaných procedur. Empirická individua jsou reálné bytosti. Tím, že Bourdieu tematizuje jejich rozdíl, zavádí určitou relativizující diferenci mezi realitou a její reprezentací. Reprezentace získává nádech kontingence, kterou přináší perspektivismus. Na stranu druhou je však Bourdieu vzdálený relativismu tím, že poměrně zřetelně favorizuje vědecký pohled jako nejobektivnější perspektivu.

Nárok na objektivní pravdu vědy podržuje Bourdieu tím, že se snaží dokázat, že vědecký pohled je i přes svou situovanost nejméně zatížen partikularismem pozice. Respektive, že vědecká perspektiva nabízí nejuniverzálnější pohled, jakého jsme schopni. O polích intelektuální produkce tvrdí, že je polem, kde se rodí univerzální díky tomu, že jejich atributem je relativní osvobození od tlaku nutnosti a naléhavosti (hl. ekonomické). V těchto polích se sice vyvíjejí specifické tlaky a struktura, což mj. znamená, že rozum je sociálně a historicky formovaný, ale jsou to tlaky, které vedou v těchto polích k produkci univerzálního. „Kdo se v nich chce prosadit, musí prosazovat důvody, kdo v nich chce vítězit, musí vítězit argumenty, uváděním důkazů a protidůkazů. ‚Patologické pohnutky‘ (...) se v nich musí, mají-li být uznány, měnit v logické, to jest symbolicky účinné, motivy.“ [Bourdieu 1998a: 163-164]

Právě v procedurách objektivace spočívá Bourdieuova cesta, jak zvyšovat univerzální platnost neboli objektivitu poznatků. Jejím prostředkem však není žádný „narcistický“ sebezpyt prostřednictvím fenomenologického pohroužení, ale objektivistická konstrukce jako podmínka odpoutání se od intuitivních vizí – jak v případě reflexe okolního sociálního světa, tak při poznání svého vlastního empirického habitu. Racionálně poznávat můžeme pouze skrze pojmové konstrukce. Poznání totožné s realitou (s bytím) je utopie. Objektivitu poznání a nárok na jeho univerzálnost lze zvyšovat postupy, které nám umožní přesahovat partikularitu vlastní pozice, vystoupit ze sebe nad sebe. Metafora ptačí perspektivy a absolutního nadhledu není přitom Bourdieuovi cizí. Je to ideál, ke kterému se můžeme blížit, ale nemůžeme jej dosáhnout zcela.

V *Homo academicus* popisuje jakési tři cesty objektivace. Vystoupit z perspektivistické pasti pozice (ať už vlastní, nebo převzetím cizí) závisí na výzkumníkových teoretických a technických metodách objektivizace a především (1.) na jeho schopnosti užít je na sebe, tak říkajíc objektivizovat svou vlastní pozici skrze objektivizaci prostoru, ve kterém jsou definovány jak jeho pozice, tak jeho prvotní vnímání této pozice a pozic k němu opačných; dále (2.) na jeho schopnosti zároveň objektivizovat hlavní intenci objektivizace a docílení ptačí perspektivy či kvazi-absolutního nadhledu a konečně (3.) také na jeho schopnosti učiněnou objektivizaci vztáhnout k zájmům a dispozicím své kariéry, své pozice a vědecké praxe vzhledem k očekáváním, co objektivace způsobí ve vědeckých konceptech o dané problematice a vzhledem k očekáváním ohledně jeho etických a politických cílů jeho pozice ve vědeckém poli [Bourdieu 1990b : 15].

Z objektivace participanta plynou podle Bourdieua dvojí zisky. Jedním jsou zisky pro vědecké poznání sociálního světa. Druhým typem je obohacení směřující k praktickému světu sociálního původu badatele. Vědecké vědění proměňuje zpětně empirický subjekt, u kterého vědecké poznání vede k určité proměně vlastního vztahu ke světu svého sociálního původu. Dochází k dvojí proměně, jednak teoretického vědění epistemického subjektu a

jednak praktického vědění empirického subjektu [Bourdieu 2003: 11-15].

Objektivace/objektivizace v praxi

Jak své poměrně abstraktně formulované metodologické názory Bourdieu prakticky realizoval ve vlastních výzkumech? Jak vlastně vypadají jeho konkrétní výzkumné postupy? Při studiu jeho děl nalezneme poměrně velkou různost postupů, které bychom mohli nazvat objektivizačními.

Pokusíme-li se o typologizaci Bourdieuem použitých technik objektivizace, můžeme odlišit tři typy dost odlišných objektivizačních postupů. Zdá se, že určité výsadní místo mezi nimi má především popis badatelova světa a jeho místa v něm jazykem formalizovatelných, a tím kvantifikovatelných proměnných. Statistickou analýzu označuje Bourdieu za nejbrutálnější nástroje objektivismu [Bourdieu 2003: 7]. Nepochybně proto, že je relativně nejvzdálenější rovině subjektivní hermeneutické interpretace. Tento přístup nejvíce uplatnil v *Homo academicus*, pro který je charakteristická snaha o nalezení co možná nejformalizovatelnějších postupů a zdrojů dat. Mezi klíčové proměnné, pomocí kterých Bourdieu zařazuje jednotlivé profesory sociálních věd do prostoru akademického pole, patří ekonomický a sociální kapitál, kulturní kapitál, kapitál univerzitní moci, kapitál vědecké moci a prestiže, kapitál politické či ekonomické moci a politické dispozice. Jako indikátorů využil celou řadu různorodých údajů (vyznání, typ střední školy, místo bydliště, rodina, původ, členství v akademických institucích a komisích, podpisy politických peticí, akademické funkce, množství absolvovaných konferencí, scientometrické citační údaje atd.) z neméně různorodých zdrojů (existujících oficiálních statistik, administrativních údajů, univerzitních ročenek, biografických slovníků, portrétů v novinách atp.). Pro určení míry zděděného kapitálu (jeho různých forem) věnoval Bourdieu tím nemalé úsilí k získání relevantních informací o situaci rodičů profesorů zahrnutých do vzorku. Ačkoli ve výzkumu využil i rozhovorů (hloubkových i telefonických) a pochopitelně i kvalitativních postupů při analýze textů v novinách

atp., převládající metodologická linie je kvantitativní, vedená snahou postavit analýzu na „tvrdých“ datech.⁷ Nástrojem objektivizace je především kvantifikující formalizace.

Zcela odlišnou strategií, kterou označujeme jako exotickou analogii, používá Bourdieu v *Nadvládě mužů*. Postup zde použitý bychom mohli nazvat jakousi antropologickou „psychoanalýzou“ sociálního historického nevědomí. Namísto kvantifikujících nástrojů objektivace nastupuje „[e]tnologický popis sociálního světa, dostatečně vzdáleného, aby se dal snáze objektivizovat, a zároveň cele zbudovaného na mužské nadvládě“ [Bourdieu 2000a: 51]. Takovýto popis může být podle Bourdieua „jakýmsi detektorem nepatrných stop a rozptýlených fragmentů androcentrického pojetí světa, čili může nám posloužit za nástroj historické archeologie nevědomí, které se v našich společnostech nepochybně utvořilo“ [Bourdieu 2000a: 51]. V tomto případě se jedná o etnologický popis Kabyľů známých i z jiných Bourdieuových výzkumů. Pro svůj postup odhalování skrytých struktur symbolické dominance v dnešním světě prostřednictvím nastavení zrcadla kabyľské maskulinní kultury si dokonce Bourdieu vypůjčuje z psychoanalytického slovníku termín „anamnéza“ [Bourdieu 2000a: 52].

A opět jiný přístup nalezneme v obecně metodologické knize, která obsahuje i Bourdieův pokus o sebeanalytickou skicu [Bourdieu 2004a: 94-114]. Namísto kvantifikace nebo exotické analogie se zde setkáváme s (neformalizovanou) reflexivitou zaměřenou k poli sociálních věd a filozofie v době Bourdieuových studií a jeho vstupu do vědeckého světa. Zamýšlí se zde např. nad tím, kolik bylo možných míst, jak byla personálně sociologie strukturovaná, jaký měla status v kontextu ostatních věd a jak byla rozsáhlá vůči ostatním vědám. Bourdieu zde nedělá obrazně řečeno nic jiného, než že „bere hlavu do dlaní“ a přemýšlí na základě své znalosti a vzpomínek o vlastní biografii, neveden ničím metodicky pevnějším než millsovskou sociologickou imaginací.

---

⁷ Podrobný seznam zdrojů dat při operacionalizaci hlavních proměnných viz Bourdieu [1990b: 227-243].

Problém s aplikací – chybějící střední člen

Škála Bourdieuových objektivizačních postupů tak zahrnuje de facto celý repertoár sociálněvědních postupů. V *Homo academicus* převažoval kvantitativní přístup, v *Nadvládě mužů* přístup kvalitativní a ve *Vědě o vědě* [2004a] nalezneme především spekulaci (či jeho slovy reflexivitu). Na jedné straně máme propracovanou metateorii, na straně druhé celkem obsáhlé případové studie. Co však chybí, je univerzálnější metodika nebo univerzálně použitelná operační definice klíčových proměnných, která by umožnila snadnější replikovatelnost.

Hlubší „strukturální“ důvod této absence leží pravděpodobně v tom, že celá Bourdieuova koncepce je jakýmsi strukturalismem bez struktur. Samotné klíčové pojmy pole a různé typy kapitálu nemají jasné operační definice. Vždy závisí jak na širší teoretické optice, pomocí které nazíráme na nestrukturovanou fenomenální látku a pole „konstruujeme“, samozřejmě vždy s ohledem k samotné předmětné látce, která může jít vědecké konstrukci vstříc (optika je vhodná) nebo klást vytrvalý odpor (optika je špatná). Jasně se to ukazuje právě při aplikaci na subkulturní studia – kulturní a symbolický kapitál v různých subkulturách se „vydělává“ jiným způsobem, je vázán na jiná prostředí, schopnosti i principiálně jiné cesty akumulace a reprodukce (např. subkultury sportovní, umělecké či drogové). V důsledku toho je vždy nutná *ad hoc* operacionalizace objektivizačních postupů, a ta závisí vždy do značné míry na individuálních schopnostech badatele. Z toho důvodu nakonec úspěch objektivace silně závisí na neredukovatelných individuálních schopnostech myšlení a určité sociologické imaginaci, abychom užili Bourdieuův slovníku, reflexivně. V závěru *Pozvání do reflexivní sociologie* Bourdieu mluví o objektivaci particpanta jako o „nejvyšší formě sociologického umění“ [Bourdieu, Wacquant 1992: 260]. Pojem „umění“ podle nás odkazuje k nemožnosti nějaké přímočaré aplikace objektivizačních technik, které povedou k úspěchu.

Hodnota Bourdieuova díla v těchto otázkách spočívá především v obecně metodologickém rozboru problému pro potřeby empirického výzkumu, který učinil pravděpodobně se systema-

tičností dosud nebývalou. A dále v tom, že vedle pojmů přišel také s příklady „dobré praxe“ v podobě metodických postupů vlastních výzkumů, ze kterých se dá poměrně dobře vyjít. Bourdieu tak dává příklady, které ukazují jako záblesky různorodé způsoby, jež mohou vést k objektivaci. Jednou cituje cizí badatele (např. feministické postřehy k telefonování), jindy si vypomáhá rozbořením televizní debaty s účastí odborníků, ve které ukazuje habituální podmíněnost jejich stanovisek, na jiném místě zase ukazuje svět co nejvíce vzdálený, který nám umožní nastavit zrcadlo, v práci o francouzském akademickém prostředí, při jejímž psaní se nepochybně musel připravovat na kritiku a konfrontaci, se snaží využívat co nejvíce „tvrdá“ data. Tyto a mnohé další postupy lze použít pro inspiraci vlastních bádání. Stěžejní část je však na individuálních schopnostech konkrétních badatelů v rámci konkrétních výzkumů, kteří se s problémem svého zahrnutí do předmětu vlastního výzkumu musí vždy znovu a sami za sebe vyrovnat.

V kontextu zkoumání drogových subkultur se vynořují dvě, resp. tři základní možnosti metodologického využití bourdieovské inspirace.

1. Objektivizace sociálního backgroundu badatele a jeho vztahy k drogovým subkulturám. Pomocí objektivizačních nástrojů, jako je popis habituálních dispozic badatele, jak jej predisponují k interpretaci (epistemický subjekt) i jednání (empirický subjekt) v rámci drogové scény. Badatel by si měl zkusit pomoci uplatnění co nejvíce tvrdých charakteristik, jako je věk, třídní sebezafazení, etnicita, pohlaví, vzdělání, určit, jak je bez ohledu na jedinečnost své biografie predisponován přistupovat k drogové scéně. Pokusit se popsat svoji situaci nezúčastněným „technologickým“ jazykem proměnných. Přičemž důležitou proměnnou je i institucionální příslušnost k výzkumné organizaci a institucionální pozadí výzkumu a zdroje jeho iniciace. Ve druhém kroku doplnit tato zjištění introspektivní reflexí a interpretací relevantních událostí a konfigurací své individuální biografie. To znamená pokusit se zodpovědět následující otázky: Které drogy jsem vyzkoušel/a? Jak se vyvíjel můj vlastní vztah k různým drogám v různých etapách mého života? Jaký je vztah a postoj k různým drogám mých

nejbližších příbuzných? Jak to mohlo ovlivnit mé vlastní postoje? Kdo byl v různých etapách mého života mým názorovým vůdcem v této oblasti? Jaké byly jeho habituální predispozice (věk, rasa, rod, třída, vzdělání)? Jak reflektované a nalezené charakteristiky empirického subjektu determinují subjekt epistemický? Jaké předsudky, stereotypy a očekávání dodává empirický subjekt subjektu epistemickému?

2. Reflexe vlastního místa na scéně pomocí prostorové metafory a dramaturgického pojmosloví, zodpovězením následujících otázek. Jaká je pozice badatele na scéně při výzkumu? Jaké různé role při svém vstupu na scénu hraji? V jakých momentech se se svou rolí ztotožňuji plně a kdy naopak zaujímám odstup od role? Jaké typizované reakce publika mohu očekávat. Jaké role hrají moji respondenti a informátoři? Má scéna nějaký scénář, který definuje rolová očekávání a interakce mezi rolemi, které hraji já a moji informátoři.

3. Rekurz k praxi obsahující poznatky, jak vědění epistemického subjektu ovlivňuje praktické vědění a jednání empirického subjektu. Otázky této třetí cesty objektivace jsou např.: Jak očekávané výsledky mého výzkumu ovlivní moji vědeckou kariéru? Bylo součástí mé motivace k výzkumu dosažení praktických terapeutických cílů? Dosáhl jsem aplikovatelných poznatků? Jak změnil výzkum můj habituálně určený vkus ohledně drog, drogové scény a drogových subkultur a hodnocení postojů a jednání lidí z mého okolí?

Metareflexi lze pochopitelně rozvíjet dále, hlouběji a systematictěji. Zkoumání konkrétní subkultury nás dovedlo k metodologickým otázkám, jejichž řešením se Bourdieu zabýval systematicky. Důkladné zkoumání jeho epistemologických názorů odhalilo nemožnost formalizované aplikace na konkrétní zkoumání, ale zároveň ukázalo možné cesty, jak bourdieovské inspirace zužitkovat v konkrétním empirickém výzkumu. Naplnění těchto inspirací a dokončení zpáteční cesty od epistemologie Pierra Bourdieu k empirickému výzkumu je však úkolem jiných textů, než je tento věnovaný především myšlenkám uvedeného sociologa.

Význam teórie Pierra Bourdieua pre sociologické skúmanie životného štýlu

Ivan Chorvát

Úvod

Pierre Bourdieu sa zaslúžil o to, že do povedomia širšej (nielen) sociologickej verejnosti uviedol niekoľko konceptov, ktoré sa stali populárnymi a aj inými autormi hojne využívanými.¹ Ide napríklad o koncepty sociálneho priestoru, poľa, ekonomického, kultúrneho, symbolického a sociálneho kapitálu či habitu. Zjednodušene možno povedať, že časť diela P. Bourdieua, v ktorej tieto pojmy zohrávajú ústrednú rolu, je venovaná kultúrnemu vysvetleniu sociálnych rozdielov a vplyvu, aký má spôsob života či životný štýl na vytváranie a reprodukciu spoločenských nerovností. Zdá sa, že je to práve pojem životný štýl, ktorý je možné považovať za jeden z jednotiacich prvkov Bourdieuovej sociológie, hoci sa v Bourdieuovom diele nevyskytuje s takou frekvenciou, ako je to u vyššie spomínaných pojmov.

V tomto príspevku poukážeme na to, ako je možné o niektorých vyššie spomínaných konceptoch uvažovať v spojitosti so životným štýlom, ktorý sa stal v poslednom období v sociológii pomerne široko používaným pojmom.² Pojem životný štýl sa

---

¹ Tento príspevok bol vytvorený v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 1/1132/11 *Premeny životného štýlu v súčasnej slovenskej spoločnosti*.

² O vzrastajúcej popularite pojmu životného štýlu je možné hovoriť napríklad v prípade českej sociológie, o čom svedčia vydané publikácie učebnicového

v súčasnej sociológii spája napríklad s kultúrou individualizmu, v ktorej vytvára priestor sebavyjadrenia jednotlivca [Jacyno 2012], alebo sa chápe ako integrovaný súbor praktík, ktoré dávajú materiálnu podobu výpovediam o vlastnej identite [Giddens 1991]. Jiří Šafr v nadväznosti práve na Bourdieuovo chápanie konceptualizuje životný štýl ako manifestovaný kultúrny vkus a konanie, ktoré napomáhajú vymedzovať symbolické kultúrne medziskupinové hranice [Šafr 2008a].

Pri snahe o pochopenie pravidiel (a pravidelností) spoločenského života stelesnených v pojmoch kapitálu, habitu a životného štýlu v našom výklade využijeme i metaforu hry ako užitočného poznávacieho nástroja, s ktorým Bourdieu pracoval. V modernej spoločnosti sa časť herného zápolenia odohráva v oblasti kultúrnej spotreby. Jednotlivé triedy sa líšia vo svojej orientácii na kultúrnu spotrebu, Bourdieu však zdôrazňuje aj to, že aj v rámci jednej sociálnej kategórie sa prejavujú odlišnosti v intenzite kultúrnych aktivít, ktoré sú podmienené veľkosťou bydliska a priestorovou vzdialenosťou od kultúrneho centra. Na základe sumarizácie zistení z výskumov voľného času, ktoré sú nám k dispozícii, sa pokúsime aplikovať koncept hierarchizovaného geografického priestoru na slovenské podmienky.

Pierre Bourdieu nebol jediným autorom, ktorý sa venoval problémom kultúrnej spotreby v modernej spoločnosti. Týmto otázkam venoval pozornosť aj jeden z klasikov sociologického myslenia Thorstein Veblen [1999]. Porovnanie Bourdieuovej koncepcie s Veblenovou v záverečnej časti príspevku nám zároveň poslúži aj na upozornenie na niektoré obmedzenia Bourdieuovho prístupu.

V príspevku vychádzame nielen z myšlienok P. Bourdieua, ale reflektujeme aj názory niektorých sociológov, ktorí sa Bourdieuovým dielom obšírnejšie zaoberali, aj keď pri svojich analýzach nie vždy explicitne vyjadrovali súvislosť medzi životným štýlom a pojmami, ktoré sa s jeho dielom tradične spájajú.

[Duffková, Urban, Dubský 2008; Kubátová 2010] i monografického charakteru [Šafr 2008a; Kubátová 2013] v poslednom období.

Životný štýl, diferencujúce životné štýly

Pri výskume tém ako sú životný štýl, voľný čas a spotreba výskumník nevyhnutne narazí na nutnosť hlbšieho poznania relevantnej časti Bourdieuovej sociológie. A pri jej poznávaní si možno uvedomí, že práve termín životný štýl (u Bourdieua skôr v pluráli, t. j. ako životné štýly) môže byť emblematickým pojmom významnej časti Bourdieuovej sociológie. Životné štýly Bourdieu charakterizuje ako systematické produkty habitu, ktoré, vnímané vo svojich vzájomných vzťahoch cez schémy habitu, sa stávajú spoločenským znakom vymedzujúcim napríklad to, čo je spoločensky významné, čo je prízemné a ordinárne a pod. [Bourdieu 2010c: 168].

O koncepte životného štýlu ako podstatnom pre Bourdieuovu teóriu sa zmieňuje i M. Petrussek a s náznakom ľútosti konštatuje, že s týmto konceptom sa Bourdieu spája menej než s takými pojmami ako sú pole, symbolická dominancia a habitus. Podľa Petruska sú Bourdieuove životné štýly „produktmi sociálneho postavenia (samozrejme vzťahového),³ sú výslednicou toho, k čomu disponuje habitus, a sú súčasne diferencujúcim znakom najmä *spoločenských tried*“ [Petrusek 2000: 126-127]. Petrussek s istým zveličením tvrdí, že Bourdieu odvodil svoju predstavu spoločenských tried od životných štýlov, v čom nachádza inšpiráciu u Maxa Webera. Weber nepochybne ovplyvnil Bourdieua v jeho systematickej teórii vzťahu – na jednej strane životných štýlov a znakov, ktoré ich určujú, a na druhej strane materiálnych podmienok existencie, čo znamená, povedané weberovsky, že ide o vzťah stratifikácie podľa statusu a stratifikácie podľa triedy [Brubaker 1985]. Weberovské vymedzenie tried sa v sociologickej

---

³ V predhovore k textom – prednáškam, ktoré vyšli pod názvom *Teorie jednání* aj v češtine, Bourdieu zdôrazňuje, že podstatou jeho práce je filozofia vedy, ktorú je možné nazvať vzťahovou, lebo prvotné sú pre ňu vzťahy. Hoci ide o filozofiu celej modernej vedy, v spoločenských vedách sa uplatňuje len zriedka, pretože bežné rutinné spoločenskovedné myslenie sa zaujíma skôr o substanciálne skutočnosti (jedincov, skupiny) než o objektívne vzťahy [Bourdieu 1998a]. Pre Bourdieua je však spoločnosť súborom vzťahov medzi aktérmi, ktoré sú usporiadané do polí.

literatúre tradične dáva do kontrapunktu k Marxovej teórii tried a hoci je nespochybniteľné, že Bourdieu bol do veľkej miery ovplyvnený ideami marxizmu, ostro sa vyhraňuje voči marxistickému chápaniu spoločnosti, na ktorú sa dá nazeráť predovšetkým cez optiku tried a triedne podmienených záujmov a ideológií. V podstatnej časti svojho diela naopak zdôrazňuje nezávislú úlohu vzdelania a kultúrnych faktorov, veľkú dôležitosť pripisuje formálnym vzdelávacím inštitúciám v modernej spoločnosti [Wallace-Wolf 1999: 110].

Tento Bourdieuov prístup možno považovať za významný príspevok kulturalistického prístupu k triednej analýze, ktorá vychádza z myšlienky, že triedne postavenie určujú symbolické prostriedky a interakcie. Príslušnosť k triede sa neurčuje výhradne na základe ekonomických vzťahov, ale tiež prostredníctvom kultúrnej praxe a na princípe medziskupinového vymedzovania, akéhosi symbolického umiestňovania seba a druhých na základe hodnôt, vkusu, spotrebných preferencií, t. j. životného štýlu. Ako poznamenáva Šafr [2008b: 40-41], takéto chápanie triedy sa podobá Weberovej statusovej skupine (*Stände*), ktorá sa nevymedzuje na základe objektívnych ekonomických kritérií ako je to u sociálnej triedy (tá sa u Webera určuje majetkom, pôvodom alebo povoláním), ale subjektívne v hodnotení druhých, najmä na základe prestíže. O triedach tu môžeme hovoriť, v súlade s Bourdieuom, ako o teoretických „triedach na papieri“, t. j. empiricky identifikovateľných súboroch jedincov vyznačujúcich sa podobným životným štýlom. Hoci pri výskume triedneho postavenia orientuje Bourdieu svoj záujem na výskum reprodukcie hierarchií a nerovnosti prostredníctvom kultúrnych praktík a odlišností životného štýlu, jeho chápanie triedy stále v značnej miere závisí od ekonomického postavenia profesijných skupín, respektíve pozícií profesijných kategórií na trhu práce, čím Bourdieu prekonáva pôvodné Weberovo rozlíšenie triedy a statusu.⁴ Status

---

⁴ Reprodukcia triednych vzťahov je v Bourdieuho chápaní závislá od konverzie ekonomického kapitálu ľudí obsadzujúcich profesionálne a manažérske pozície na rozličné formy kultúrneho kapitálu. Kultúrny kapitál sa potom prenáša na nasledujúcu generáciu detí zo stredných tried prostredníctvom

jedinci získavajú individuálne (alebo sa odvodzuje od pozícií, ktoré zaujímajú v spoločnosti) výhradne cez symbolický rozmer životného štýlu. Životné štýly sú preto symbolickým vyjadrením spoločenského postavenia a systematickým produktom habitu. Bourdieu zvyrazňuje predovšetkým kultúrne pozadie nerovnosti, na základe odlišných praktík a hodnôt, na základe odlišného vkusu. „Ten predstavuje klasifikačný systém ovplyvňujúci voľby, ktoré vytvárajú odlišné životné štýly. Vkus spája a zároveň rozdeľuje sociálne skupiny tým, že negatívne definuje životný spôsob iných skupín... Ide vo svojej podstate o formu symbolického násilia, ktoré manifestuje materiálnu dominanciu nemateriálnym spôsobom.“ [Šafr 2008a: 26]. Podľa Bourdieua je vkus organizujúcim princípom predmetov vlastníctva, toho, čo máme a ľudí, s ktorými sa stýkame. Aj preto poznamenáva, že často hovoríme o ľuďoch, ktorí sa k sebe dobre hodia, o priateľoch, ktorí o sebe hovoria, že majú rovnaký vkus. Je to „systém klasifikačných schém, ktoré sa len čiastočne stávajú uvedomovanými, aj keď pri vzostupe na rebríčku sociálnej hierarchie je životný štýl vo vzrastajúcej miere záležitosťou toho, čo Weber nazýva štylizáciou života“ [Bourdieu 2010c: 169].

Myšlienku o životných štýloch ako každodenných mechanizmoch selekcie (inklúzie a exklúzie), ktoré sa prejavujú vo vkuse a ktorých úlohou je pôsobiť ako určitá bariéra medzi jednotlivými triedami, zvyrazňuje aj Miroslav Dopita. Životný štýl vysvetľuje tiež ako určitý „zmysel pre miesto“, ktorý je daný pozíciou v sociálnom priestore a spája sa so stratégiami (praktikami, vnímaním, postojmi, schopnosťami), ktoré môžu byť nevedomé [Dopita 2007: 98-99]. Radim Marada v podobnej súvislosti hovorí o zdieľanom „kolektívnom nevedomí“, ktoré reprezentujú určité kultúrne formy, ktoré sa však nespája s triednym vedomím či uvedomovaním si spoločnej identity. „Novú strednú triedu tak napríklad nespája jednotná doktrína individualizmu, ale

---

vzájomne sa posilňujúcich vzťahov medzi domovom a školou, čoho dôsledkom je, že deti zo stredných tried, ktoré sú úspešné vo vzdelávacom systéme, sú schopné premeniť osvojený kultúrny kapitál na ekonomický kapitál v momente vstupu na pracovný trh [Bennett 2010: xx].

typický spôsob, ako individualizmus intuitívne chápu a prakticky realizujú.“ [Marada 2003: 175]

Životné štýly ako produkty habitu

Ako sme už naznačili, Bourdieuho teória triednych životných štýlov je kombináciou Marxových aj Weberových teoretických prístupov. Jednotlivé pozície v sociálnom poli sa vyznačujú odlišnými ekonomickými zdrojmi i kultúrnymi záujmami, ktoré sa v spoločnosti prejavujú v rôznorodosti životných štýlov. Prostredníctvom odlišných životných štýlov dochádza k reprodukcii odlišností ekonomických zdrojov a kultúrnych záujmov medzi jednotlivými triedami.⁵ Odlišné životné štýly následne pôsobia ako spätná väzba, ktorá posilňuje kreovanie rôznorodých životných podmienok, t. j. zdrojov a záujmov, ktoré dávajú vznik životným štýlom. Kľúčovým princípom, ktorý spôsobuje odlišnosti medzi životnými štýlmi rozličných tried, je habitus.⁶ Habitus

---

⁵ O svojom chápaní triedy Bourdieu píše toto: „Spoločenskú triedu nedefinuje vlastníctvo (ani to, ktoré je najviac podmieňujúce, ako rozsah a zloženie kapitálu), ani súbor vlastností (pohlavie, vek, sociálny pôvod, etnický pôvod..., príjem, vzdelanostná úroveň atď.), dokonca ani nie... pozícia vo výrobných vzťahoch...; ale [definuje ju] štruktúra vzťahov medzi všetkými relevantnými vlastnosťami, ktoré dávajú svoju špecifickú hodnotu každej z nich a účinkom, ktorými pôsobia na konanie [Bourdieu 2010c: 100] Brubaker uvádza, že trieda je pre Bourdieua univerzálnym vysvetľujúcim princípom, čím sa jeho chápanie triedy odlišuje od chápania triedy Marxa i Webera, pre ktorých má trieda len obmedzenú výpovednú hodnotu – pre Marxa vo väzbe na výrobné prostriedky v kapitalistickej ekonomike, pre Webera vzhľadom na jednu dimenziu distribúcie moci. Pre Bourdieua sú pojmy trieda a habitus spojenými stĺpmi jeho metateórie. Dispozície (habitus) usmerňujú správanie a keďže pre Bourdieua sú triedami jedinci s tými istými dispozíciami a s tými istými vonkajšími podmienkami existencie, trieda sa u neho stáva tým, čo robí správanie človeka zrozumiteľným [Brubaker 1985: 762].

⁶ Pojem habitus je v sociológii známy vďaka Bourdieuovi, používali ho však už pred ním aj iní autori, i keď v rôznych významoch – napríklad Max Weber, Norbert Elias [King 2006], Marcel Mauss [Bennett 2010] a Thorstein Veblen [Petrušek 1999]. Veblen rozlišoval medzi civilizovaným a

vytvára vzory správania, konania, vnímania a hodnotenia sveta a spoločnosti, ktoré charakterizujú určitú triedu a je tak princípom, ktorý nielen spôsobuje odlišnosti v životných štýloch, ale aj v hodnotení, vnímaní a oceňovaní jednotlivých aspektov sociálnej reality. Ľudia bojujú nielen o ekonomické pozície a moc, ale aj o spoločenské uznanie a prestíž, ktorá je významnou pohnútkou ľudského konania. Majetok ani vzdelanie (t. j. ekonomický a kultúrny kapitál) nemajú význam sami o sebe, získavajú na význame až spoločenským uznaním, určitou symbolizáciou. Vzory na hodnotenie a posudzovanie významu poskytuje práve habitus, prostredníctvom ktorého ľudia oceňujú svet a dávajú mu význam [Kubátová 2010: 69-74]. Zdôrazňovaním významu symbolických činiteľov a praktík v organizácii spoločenského života Bourdieu zároveň nadväzuje na francúzsku tradíciu sociologického a antropologického myslenia, tak ako ju reprezentujú práce E. Durkheima a M. Maussa [Bennett 2010].

Životné štýly sú teda v Bourdieuovom vymedzení späté s konceptom habitu – oba tieto pojmy sú vhodnou ilustráciou charakteristického spôsobu sociologického písania P. Bourdieu a môžu slúžiť ako príklad systematického teoretického poznania praktických stránok každodenného života. Ako však Bourdieu vysvetľuje koncept habitu? Habitus je možné definovať ako systém internalizovaných dispozícií, stabilizovaných dlhodobých postojov, ktoré vytvárajú most medzi sociálnymi štruktúrami a praktickou činnosťou. Sú formované vonkajšími okolnosťami a zároveň ovplyvňujú a regulujú opakované dlhodobé postoje, orientácie a sú základom sociálnej aktivity. Bourdieu považuje habitus za kľúčový prvok spoločenskej reprodukcie, ktorý generuje pravidelné, opakované činnosti, ktoré sú základom spoločenského života. V koncepte habitu dochádza k prepojeniu aktuálneho správania (t. j. subjektívneho konania na základe vlastnej úvahy) a pozície

---

barbarským habitom; barbarský habitus je podľa neho znakom modernity, respektíve, ako aktualizuje Petrussek, dá sa operacionalizovať znakmi, ktoré sú významne prítomné nielen u záhaľčivej triedy v USA na konci 19. storočia, ale aj v kultúre súčasnej spoločnosti [Petrussek 1999: 326-327].

aktéra v sociálnom priestore, t. j. vzhľadom na jeho sociálne postavenie a spoločenskú situáciu [Bourdieu 1977].

Hoci je habitus systémom trvalejších dispozícií k určitému konaniu, ktoré sú výsledkom socializačného procesu, nemožno si ho zamieňať so zvykom, t. j. niečím, čo človek vo svojich názoroch a postojoch neustále opakuje [Katrňák 2004]. Habitus je „praktickým zmyslom pre to, čo je treba v danej situácii urobiť“ [Bourdieu 1998a: 32], toto konanie sa však uskutočňuje v štrukturálnom rámci, ktorý Bourdieu nazval sociálnym poľom. Aktéri sa pohybujú v rámci určitého poľa, zároveň prechádzajú do iných polí a tak preberajú do svojho habitu hodnoty, pravidlá a imperatívy jednotlivých polí. V každom poli sa hrá podľa určitých pravidiel, čím zároveň aktéri tieto sociokultúrne pravidlá reprodukovujú a v rámci jednotlivých polí v nich vytvárajú špecifické životné štýly.

S pomocou konceptov kultúrneho kapitálu a habitu buduje Bourdieu teoretický rámec, v ktorom sa môžu životné štýly rozličných spoločenských skupín dávať do vzťahu s hierarchickými štruktúrami. Po prvé, habitus vysvetľuje, ako isté hierarchicky usporiadané prvky životného štýlu môžu ovplyvňovať správanie jedincov. Po druhé, rôzne životné štýly sú asociované s určitými kombináciami kultúrneho a ekonomického kapitálu. Životné štýly tak nemajú vzťah len k vertikálnej dimenzii triednej hierarchie, ako napríklad u Veblena, ale idú naprieč sociálnymi hierarchiami, t. j. aj horizontálne. Týmto chápaním sa Bourdieu vymedzuje voči predstave viacerých postmoderných autorov, ktorí hovoria o širokej palete životných štýlov („zbierke“ životných štýlov), ako niečom, čo je odtrhnuté od sociálnej štruktúry [Trigg 2001: 110]. Bourdieu sám zdôrazňuje, že oporným stĺpom jeho koncepcie je pár základných pojmov – habitus, pole a kapitál – ktorých „hlavným svorníkom je vzťah medzi objektívnymi štruktúrami (štruktúrami sociálneho poľa) a osvojenými štruktúrami (štruktúrami habitu)“ [Bourdieu 1998a: 7]. Týmto svojím chápaním Bourdieu úspešne prekonáva rozpor medzi objektivistickými a subjektivistickými interpretáciami ľudského konania, ktorý je typický pre významnú časť spoločenskovedného poznania. V jednej zo svojich kľúčových prác Bourdieu zdôrazňuje, že zo všetkých

opozícií, ktoré umelo rozdeľujú spoločenské vedy, tým najfundamentálnejším a najničivejším je rozpor medzi subjektivismom a objektivismom [Bourdieu 1977]. Pojmy sociálneho poľa a habitu potom slúžia Bourdieuovi ako nástroje myslenia, ktoré prekonávajú subjektivisticko-objektivistický rozpor spoločenských vied [Webb, Schirato, Danaker 2002: 32].

Habitus ako cit pre hru

Kľúčové Bourdieuove koncepty ako habitus, kultúrny kapitál, pole, symbolické násilie sú užitočnými sociologickými nástrojmi sami o sebe, ale teoreticky najviac prínosné je uvažovanie o nich vo vzájomných vzťahoch. Bourdieu na viacerých miestach [napríklad Bourdieu 1977; Bourdieu 2010c] pri opise spoločenského života využíva metaforu hry⁷ a práve na tejto metafore je možné vhodne vysvetliť ducha Bourdieuových pojmov a ich vzájomnú súvzťažnosť. Hrou nemá na mysli len aktivitu v zmysle prostého rozptýlenia a zábavy, ide o hru v zmysle naozajstného športového zápolenia, ktoré mu je, ako bývalému hráčovi rugby, veľmi blízke. V takejto hre sa človek cíti byť jej neoddeliteľnou zložkou, je ňou

---

⁷ Českému a slovenskému čitateľovi môže byť táto metafora známa aj zo súboru Bourdieuho prednášok, ktoré vyšli pod názvom *Teorie jednání*. Vyššie sme uvázali Bourdieuho myšlienku o habite ako praktickom zmysle na to, čo je treba urobiť v určitej situácii. Bourdieu píše: „Týmto praktickým zmyslom pre to, čo je treba v danej situácii urobiť – v športe sa tomu hovorí cit pre hru, umenie predvídať ďalší vývoj hry, ako je potenciálne obsiahnutý v jej momentálnom stave – je práve habitus“ [Bourdieu 1998a: 32]. Na inom mieste konštatuje, že „sociálne svety sa podobajú hrám... ľudské konanie prebieha v priestoroch hry...“ [op. cit.: 110]. Pri vysvetľovaní svojej teórie konania Bourdieu vychádza z myšlienky, „že princípom ľudského konania je väčšinou niečo celkom iné než zámer, že ide o získané dispozície, ktoré umožňujú a vyžadujú chápať konanie ako orientované k tomu či onomu cieľu, aj keď nemožno povedať, že vedomé sledovanie onoho cieľa je jeho princípom... Najlepším príkladom dispozície je nepochybne cit pre hru: hráč, ktorý si do hĺbky osvojil pravidlá určitej hry, robí, čo je potrebné, vo chvíli, keď je to potrebné, bez toho, aby si ono potrebné konanie potreboval vytýčiť ako explicitný cieľ.“ [Op. cit.: 126]

úplne pohltý, a bez ohľadu na svoje často enormné individuálne snaženie si je sústavne vedomý, že je súčasťou niečoho väčšieho – a to nielen tímu, ale hry samotnej. No a spoločenský život je v Bourdieuovom chápaní podobný takejto hre, je zápolením, ktoré však vyžaduje neustálu improvizáciu. Na to, aby človek hre porozumel, však nestačí ovládať jej pravidlá, ale musí rozumieť jej zmyslu, mať cit pre hru. To vyžaduje, aby si bol vedomý hry súperov i spoluhráčov a dokázal na nich reagovať. Dobrý hráč vníma celé ihrisko (sociálne pole) ako celok, predvída akcie spoluhráčov, vie, kedy rýchlo nahráť, kedy loptu podržať. Dobrý hráč sa nevyznačuje len tým, že vie napríklad dobre strieľať, ale i tým, že vie odhadnúť, kedy má strieľať. Dôležitou v každej hre je voľba stratégie, pre každý jednotlivý zápas, ale aj pre úseky hry počas zápasu. Dobrú stratégiu pravdaže determinujú pravidlá hry, ale aj zhodnotenie súperových silných a slabých stránok a tiež reflexia vlastných schopností. To, či si napríklad tenista v určitom momente nabehne na sieť, je komplexom množstva faktorov a nie je jednoducho len vedomým rozhodnutím. Ak by to bolo premysleným vedomým aktom, hráč by bol pri sieti pravdepodobne neskoro. Každá akcia hráča počas zápasu je výsledkom dlhodobého tréningu, nadobudnutých skúseností, teoretického poznania, rešpektovania zvolenej stratégie, osobných inklinácií, reakcie na momentálneho oponenta a improvizácie. Naozaj dobrý hráč sa navyše vyznačuje určitým rozpoznateľným štýlom, ktorý pomerne konzistentne uplatňuje počas hry [Calhoun 2000]. Práve toto Bourdieu pomenúva ako habitus.

Ako na adresu Bourdieuho poznamenáva Calhoun, môžeme sa narodiť s väčšími či menšími vrozenými predpokladmi pre hru v určitom poli, „nerodíme sa však s habitom. Už pôvod slova naznačuje, že je to niečo, čo získavame opakovaním, ako zvyk, a čo je i súčasťou nášho tela, nielen myslenia“ [Calhoun 2000: 697]. Bourdieu v tejto súvislosti upozorňuje, že je to práve táto skúsenosť zápolenia, snahy dosiahnuť úspech, ktorá nás učí vnímať a prijímať nerovnosť v spoločnosti. Učíme sa a do nášho habitu začleňujeme primerané očakávania a povedomie o tom, čo môžeme dosiahnuť. Akceptujeme, že v niektorých oblastiach nás úspech nečaká, a ak aj vstupujeme na takéto pole, je to len

z dôvodu, napríklad, rekreačnej hry. Iné hry berieme vážnejšie, lebo sme sa už skôr naučili, že sme v nich úspešnejší, snažíme sa napr. budovať kariéru v inom poli.⁸ A potom existujú hry, ktoré väčšina z nás hrá bez ohľadu na to, či sme v nich dobrí alebo nie, pretože ich považujeme za dôležité – „láska a manželstvo, výchova detí a snaha pomôcť im uplatniť sa, snaha o materiálne zabezpečenie či hľadanie náboženskej spásy“ [Calhoun 2000: 698].

Kultúrna odlišnosť v hierarchizovanom priestore

Jedným z najdôležitejších zápolení (v kontexte predchádzajúcich úvah by sme mohli použiť aj slovo hra) v modernej spoločnosti je to, ktoré sa odohráva na poli kultúrnej spotreby a ktoré sa používa na odlišenie sociálnych skupín [Turner, Edmunds 2002: 221]. Sociálna rozdielnosť (dištancia) je pre Bourdieua hlavne kultúrnou odlišnosťou, ktorá spočíva v schopnosti a príležitosti jedinca ovládať kódy legitímnej kultúry. Deje sa tak na základe ním vlastného vteleného kultúrneho kapitálu,⁹ ktorého objem podmieňuje priestorová vzdialenosť od kultúrneho centra [Šafr 2008b: 14]. Sociálnu dištanciu totiž Bourdieu vníma prostredníctvom priestorového ukotvenia sociálnych rozdielov. Na zachytenie diferencií v životnom štýle jednotlivých tried využíva koncept *sociálne*

---

⁸ Pole, sociálny priestor či priestor životných štýlov (týmto rôznymi pomenovaniami má Bourdieu na mysli zhruba to isté) sú územím, kde rôzne triedy navzájom súťažia v „hre“, ktorej výsledok podmieňuje rozličná miera ekonomického, sociálneho a kultúrneho kapitálu, ktorú sú schopné naakumulovať, i relatívnou váhou jednotlivých kapitálov u jednotlivých tried [Bennett 2010].

⁹ Kultúrny kapitál existuje podľa Bourdieua v troch základných formách. Výstižne ich sumarizuje T. Katrňák [2004: 42]: „Vtelený kultúrny kapitál sú intelektuálne a telesné dispozície človeka, získané v priebehu socializácie. Objektívizovaný kultúrny kapitál sú kultúrne artefakty, napríklad obrazy, sochy, knihy, fotografie a nástroje, ktoré sa v domácnosti používajú. Inštitucionalizovaný kultúrny kapitál sú akademické tituly a vedecké hodnosti.“

*hierarchizovaného geografického priestoru.*¹⁰ „Rozmiestnenie triedy a frakcií danej triedy v sociálne hierarchizovanom geografickom priestore – obzvlášť jej vzdialenosti od kultúrnych a ekonomických centier – je takmer vždy prejavom vnútorných hierarchií. Napríklad sekundárna analýza ... výskumov voľnočasových aktivít ukazuje, že vo všetkých socio-profesijných kategóriách platí, že ich kultúrna aktivita narastá s veľkosťou miesta bydliska... Zdanlivá homogenita jednotlivých sociálnych kategórií zakrýva odlišnosti vnútri týchto kategórií, ktoré závisia od veľkosti bydliska a kultúrneho kapitálu.“ [Bourdieu 2010c: 566]. Inými slovami povedané, mnohé odlišnosti, ktoré je možné pozorovať pri kultúrnych (ale aj iných) praktikách rôznych častí či frakcií určitej triedy je možné pripísať veľkosti bydliska, v ktorom žijú. Reálna sociálna dištancia určitej skupiny podľa Bourdieua závisí od rozmiestnenia tejto skupiny v geografickom priestore a od distribúcie vzácných statkov v tomto priestore [Bourdieu 2010c].

Bourdieuov predpoklad závislosti ovládania kódov legitímnej kultúry od priestorovej vzdialenosti od kultúrneho centra sme overovali na dátach zo slovenskej časti výskumného modulu ISSP Voľný čas a šport, ktorý sa uskutočnil v roku 2008.¹¹ Tento výskum i niektoré iné výskumy u nás (napríklad Voľný čas a dovolenkové správanie na Slovensku realizovaný v roku 2010)¹²

---

¹⁰ Preklad výrazu *socially ranked geographical space* z anglického vydania knihy *Distinction* [Bourdieu 2010c].

¹¹ Sociologický výskum spoločne realizovali Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied a Katedra sociológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Zber údajov zabezpečila agentúra FOCUS, s. r. o. na vzorke 1 138 respondentov s využitím viacstupňového stratifikovaného náhodného výberu a je reprezentatívny pre populáciu Slovenskej republiky nad 18 rokov podľa veku, pohlavia, vzdelania, národnosti, veľkosti sídla a kraja [Voľný čas a šport... 2009].

¹² Výskum sa realizoval vo vzájomnej spolupráci Ústavu vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a Sociologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave v rámci projektu VEGA č. 1/0632/08 *Sociologická a antropologická analýza spotreby produktov a voľnočasových aktivít na Slovensku*.

a v Českej republike (taktiež výskumný modul ISSP Voľný čas a šport) ukazujú, že ľudia s vyšším príjmom a vyšším vzdelaním (a teda vyšším statusom) sú častejšími návštevníkmi kultúrnych podujatí (napríklad koncertov, divadelných predstavení, výstav) a častejšie sa aktívne venujú športu [Chorvát 2011; Špaček, Šafr 2010]. Orientáciu na kultúrne náročnejšie aktivity a na aktívne vykonávanie športu je preto možné aj v našich podmienkach považovať za súčasť legitímnej kultúry tvoriacej dominantný kultúrny kód. Ako poznamenáva Šafr, tento kód predstavuje referenčný bod správania a konania, ktorého dominancia neznamená najväčšiu rozšírenosť v spoločnosti, ale to, že ide v Bourdieuovom chápaní o produkt symbolického násilia, t. j. o videnie sveta, ktorému sa ostatní, pokiaľ chcú byť úspešní, podvedome a dobrovoľne prispôsobujú. „Ak parafrázujeme Bourdieuovu myšlienku, potom vyššie triedy prvky legitímnej kultúry prijímajú prirodzene, zatiaľ čo stredné triedy sa vo svojom úsilí získať čo najvýhodnejšiu pozíciu v symbolickom priestore o ne iba snažia.“ [Šafr 2008a: 32]

Bližší pohľad na výsledky slovenskej časti výskumného modulu ISSP Voľný čas a šport naznačuje, že výskyt dominantného kultúrneho kódu (ktorý sme vymedzili ako orientáciu na kultúrne náročnejšie aktivity a na aktívne vykonávanie športu) je do istej miery závislý od priestorovej vzdialenosti od kultúrneho centra a čiastočne tiež od veľkosti bydliska. Obyvatelia Slovenska sa v súčasnosti vyznačujú predovšetkým pasívnymi spôsobmi trávenia voľného času. V prípadoch aktívneho trávenia voľného času, ktoré reprezentujú fyzické aktivity (šport, fitnes, posilňovanie a prechádzky) a návšteva kultúrnych podujatí (koncertov, divadelných predstavení, výstav) zisťujeme, že na frekvenciu ich vykonávania má výraznejší vplyv veľkosť sídla. V prvom prípade pomyselná deliaca línia prechádza osou mesto – vidiek. Je dôvod predpokladať, že vidiecke obyvateľstvo (v sídlach do 5 000 obyvateľov) prejavuje svoju fyzickú aktivitu vo zvýšenej miere skôr prostredníctvom produktívnych manuálnych činností, t. j. prác okolo domu či v záhrade. Súvisí to zrejme aj so širšími možnosťami, ktoré pre aktívny pohyb vytvára infraštruktúra urbánneho prostredia. Väčšie mesto pravdepodobne poskytuje viac možností

na športové vyžitie (ihriská, telocvične, plavárne, fitnesscentrá). Zdá sa, že najhorlivejšími vyznávačmi pohybových aktivít sú respondenti z miest od 50 001 do 100 000 obyvateľov, kde podiel tých, ktorí sa venujú fyzickým aktivitám na dennej báze, výraznejšie prevyšuje vyznávačov každodenného pohybu v ostatných mestských sídlach.

Podrobnejší pohľad na kultúrne aktivity (návšteva kultúrnych podujatí, napr. koncertov, divadelných predstavení, výstav) prináša poznatok o tom, že obyvatelia Slovenska sú len veľmi občasnými aktívnymi konzumentmi kultúry a veľká väčšina z nich kultúrne podujatia navštevuje len „niekoľkokrát ročne alebo menej často“ či „nikdy“. Frekvencia odpovedí „nikdy“ nám opäť delí respondentov na dve skupiny. Jednu tvoria obyvatelia väčších miest nad 50 000 obyvateľov, druhá skupina pozostáva z ľudí žijúcich v mestách pod 50 000 obyvateľov a na vidieku. Podobne ako pri športových aktivitách aj pri návšteve kultúrnych podujatí môžeme pozorovať, že obyvatelia miest od 50 001 do 100 000 obyvateľov sú o niečo aktívnejší než občania žijúci v najväčšom sídelnom type.¹³

Na prvý pohľad môže byť prekvapujúce, že obyvatelia miest od 50 001 do 100 000 obyvateľov sa prejavujú aktívnejšie pri vykonávaní športových činností a pri kultúrnych aktivitách ako obyvatelia miest nad 100 000 obyvateľov. Druhú menovanú sídelnú kategóriu na Slovensku tvoria obyvatelia dvoch miest – Bratislavy a Košíc. Hoci počet respondentov z týchto dvoch miest v reprezentatívnej vzorke výskumného modulu ISSP Voľný čas a šport (89 v Bratislave, 57 v Košiciach) nie je dostatočne veľký na to, aby sme mohli z analyzovaných údajov vyvodzovať významnejšie zovšeobecnenia, rozhodli sme sa medzi nimi diferencovať. Po rozdelení z analyzovaných údajov vyvodzovať významnejšie

---

¹³ Návšteva kina nebola zahrnutá do návštevy kultúrnych podujatí, tvorila samostatnú kategóriu. Zo zoznamu ponúkaných možností bola návšteva kina respondentmi označená ako najmenej frekventovaná voľnočasová aktivita. Všeobecne je možné konštatovať, že s rastúcou veľkosťou sídla rastie podiel respondentov, ktorí do kina chodia „niekoľkokrát ročne alebo menej často“ a klesá podiel tých, ktorí kino nenavštevujú vôbec.

zovšeobecnenia, rozhodli sme sa medzi nimi diferencovať. Po rozdelení obyvateľov miest nad 100 000 obyvateľov sa medzi bratislavskou a košickou vzorkou objavili významnejšie rozdiely v trávení voľného času, ktoré aj vo svetle Bourdieuovho predpokladu závislosti ovládania kódov legitímnej kultúry od priestorovej vzdialenosti od kultúrneho centra nemusia byť náhodné. Pri diferencovanejšom pohľade na veľké mestá vidíme veľký rozdiel medzi obyvateľmi Bratislavy a Košíc, ktorí deklarujú, že sa na kultúrnych podujatiach nikdy nezúčastňujú. Kým u Bratislavčanov zaznamenávame 17 % podiel takýchto respondentov (a teda o niečo nižší ako v mestách od 50 001 do 100 000 obyvateľov, kde sa k neúčasti na kultúrnych podujatiach hlási 20,5 % respondentov), v prípade Košíc ich je až 36,2 %, čo sa zhoduje s celoslovenským priemerom. Na základe spomenutých dát je možné konštatovať, že v záujme o kultúru sa košickí respondenti výraznejšie odlišujú od bratislavských a kopírujú skôr správanie obyvateľov menších sídiel.

Podobné konštatovanie platí aj v prípade fyzických aktivít (napríklad športu, fitnessu, posilňovania a prechádzok). Znovu sa v prípade Košíc stretávame s odlišnými vzormi správania než v Bratislave a v iných väčších mestských sídlach.

Ukazuje sa, že veľkosť sídla a rozdiely v spôsobe života v meste a na vidieku sú v slovenských podmienkach dôležitým diferenciačným kritériom životného štýlu. Dôležitú úlohu zohrávajú v prípade manuálnych užitočných prác (bližšie pozri Chorvát [2011]), športových aktivít aj návštevy kultúrnych podujatí. Deliacia čiara u rôznych voľnočasových aktivít však vždy neprebieha len na osi mesto – vidiek, ale aj na línii väčšie mesto verzus menšie mesto a vidiek. V súvislosti s Bourdieuovým konceptom sociálnej hierarchizácie geografického priestoru sú zaujímavé zistenia o odlišných vzoroch trávenia voľného času obyvateľov dvoch najväčších slovenských miest.

Aj keď obmedzený počet respondentov z Bratislavy a Košíc v celoslovenskej vzorke nám nedovoľuje formulovať všeobecnejšie platné závery a na ich potvrdenie by bol potrebný výskum, v ktorom by boli respondenti z dvoch najväčších slovenských miest zastúpení vo väčšom počte, výskumom naznačené rozdiely

v oblasti trávenia voľného času (u obyvateľov Košíc významnejšie preferovanie pasívnych činností, nižšie zapájanie sa do kultúrnych a športových aktivít, ale napríklad aj odlišné dovolenkové správanie)¹⁴ dovoľujú v budúcnosti, v prípade dostatočnej vzorky, uvažovať o možnostiach aplikácie konceptu sociálne hierarchizovaného geografického priestoru pri zachytení diferencií v životných štýloch aj v slovenských podmienkach.

Od okázalej spotreby ku kultúrnej všežravosti: Bourdieuove tézy v konfrontácii s minulosťou a súčasnou teóriou

V záverečnej časti nadviažeme na predchádzajúce úvahy o význame kultúrnej spotreby ako významnej súčasť životného štýlu v modernej spoločnosti a porovnáme Bourdieuovu koncepciu s teóriou okázalej spotreby Thorsteina Veblena. Najskôr však poukážeme na niektoré obmedzenia Bourdieuovho prístupu, ktoré sa stali predmetom kritiky u viacerých autorov.

Bourdieuove tézy z knihy *La Distinction*, ktorá vyšla pôvodne v roku 1979 (v anglickom preklade o päť rokov neskôr),¹⁵ sa stali predmetom záujmu, sympatií a kritiky aj u autorov mimo Francúzska. Bourdieuova analýza sociálnych odlišností založených na empirickom materiáli z Francúzska 70. rokov 20. storočia sa považuje za pravdepodobne najdôležitejší medzník v sociologickom skúmaní spotreby aj vo Veľkej Británii a v Severnej Amerike. Niektorí autori (za všetkých spomeňme aspoň Michèle Lamontovú, Alana Warda, Bernarda Lahira) však zároveň upozorňujú na to, že hlavné Bourdieuove závery neznesú prílišné zovšeobecňovanie. Ich validita sa vzťahuje na realie francúzskej spoločnosti 60. a 70. rokov 20. storočia, ktorej vzdelávací systém je hierarchický a centralistický vo väčšej miere než v iných západoeurópskych či severoamerických krajinách. Americká

---

¹⁴ Bližšie k výskumným zisteniam pozri Chorvát [2011].

¹⁵ V tomto texte pracujeme s vydaním z roku 2010.

Tabuľka č. 1.1: **Venovanie sa fyzickým aktivitám** (napr. šport, fitness, posilňovanie, prechádzky) **vo voľnom čase podľa veľkosti sídla**

Riadkové % N = 1138 respondentov	Denne	Niekoľko- krát týždenne	Niekoľko- krát mesačne	Niekoľko-krát ročne alebo menej často	Nikdy	Nevie si vybrať + neodpo- vedal	SPOLU
CELÁ VZORKA	8,7	21,5	22,1	18,3	28,8	0,6	100,0
do 2 000 obyvateľov	5,5	16,5	22,3	18,3	36,6	0,8	100,0
2 001 – 5 000	4,6	17,9	18,5	21,3	37,1	0,6	100,0
5 001 – 10 000	10,5	30,5	28,4	18,2	12,4	0,0	100,0
10 001 – 20 000	11,6	27,6	20,6	16,1	22,3	1,8	100,0
20 001 – 50 000	7,3	19,9	26,6	17,6	28,6	0,0	100,0
50 001 – 100 000	20,0	25,7	15,5	21,7	16,4	0,7	100,0
100 001 a viac	9,6	26,7	24,5	14,3	24,9	0,0	100,0

Zdroj: Voľný čas a šport. ISSP na Slovensku 2006 – 2008.

Tabuľka č. 1.2: **Návšteva kultúrnych podujatí (napr. koncertov, divadelných predstavení, výstav) vo voľnom čase podľa veľkosti sídla**

Riadkové % N = 1138 respondentov	Denne	Niekoľko- krát týždenne	Niekoľko- krát mesačne	Niekoľko- krát ročne alebo menej často	Nikdy	Nevie si vybrať + neodpovedal	SPOLU
CELÁ VZORKA	0,5	2,9	12,8	46,9	36,3	0,7	100,0
do 2 000 obyvateľov	0,1	1,6	9,9	45,2	42,0	1,2	100,0
2 001 – 5 000	0,6	2,8	12,5	41,4	42,7	0,0	100,0
5 001 – 10 000	0,0	3,2	11,8	47,7	37,3	0,0	100,0
10 001 – 20 000	0,0	1,1	7,6	51,1	40,2	0,0	100,0
20 001 – 50 000	0,5	6,2	11,8	43,9	37,6	0,0	100,0
50 001 – 100 000	0,0	3,3	23,5	50,2	20,6	2,5	100,0
100 001 a viac	2,6	2,9	15,8	54,0	24,7	0,0	100,0

Zdroj: Voľný čas a šport. ISSP na Slovensku 2006 – 2008.

Tabuľka č. 1.3: **Návšteva kultúrnych podujatí** (napr. koncertov, divadelných predstavení, výstav) **vo voľnom čase podľa veľkosti sídla** (vmestách nad 50 000 obyvateľov)

Riadkové % N = 1138 respondentov	Denne	Niekoľko- krát týždenne	Niekoľko- krát mesačne	Niekoľko- krát ročne alebo menej často	Nikdy	Nevie si vybrať + neodpovedal	SPOLU
CELÁ VZORKA	0,5	2,9	12,8	46,9	36,3	0,7	100,0
50 001 – 100 000	0,0	3,3	23,5	50,2	20,6	2,5	100,0
100 001 a viac	2,6	2,9	15,8	54,0	24,7	0,0	100,0
Bratislava	3,4	4,5	17,0	58,0	17,0	0,0	100,0
Košice	1,7	0,0	13,8	48,3	36,2	0,0	100,0

Zdroj: Voľný čas a šport. ISSP na Slovensku 2006 – 2008.

Tabuľka č. 1.4: **Venovanie sa fyzickým aktivitám** (napr. šport, fitness, posilňovanie, prechádzky) **vo voľnom čase podľa veľkosti sídla** (v mestách nad 50 000 obyvateľov)

Riadkové % N = 1138 respondentov	Denne	Niekoľko- krát týždenne	Niekoľko- krát mesačne	Niekoľko-krát ročne alebo menej často	Nikdy	Nevie si vybrať + neodpovedal	SPOLU
CELÁ VZORKA	8,7	21,5	22,1	18,3	28,8	0,6	100,0
50 001 – 100 000	20,0	25,7	15,5	21,7	16,4	0,7	100,0
100 001 a viac	9,6	26,7	24,5	14,3	24,9	0,0	100,0
Bratislava	13,6	31,8	25,0	13,6	15,9	0,0	100,0
Košice	3,5	17,5	24,6	15,8	38,6	0,0	100,0

Zdroj: Voľný čas a šport. ISSP na Slovensku 2006 – 2008.

autorka Michèle Lamontová na základe výskumov v štyroch rôznych amerických a francúzskych mestách konštatuje, že diferenciácia vo sfére kultúry je v Spojených štátoch relatívne slabým zdrojom statusového vymedzovania a súhlasí s DiMaggiovým vykreslením Spojených štátov ako spoločnosti s voľnejšími hranicami predovšetkým vo sfére kultúry, ktoré nevytvárajú podmienky na vytvorenie univerzálnejšieho hierarchického kultúrneho systému a vzorov kultúrnej hegemonie [citované podľa Warde, Martens, Olsen 1999]. Situácia sa navyše mení i vo Francúzsku, kde Bourdieuov kritik Bernard Lahire poukazuje na zmeny vo vzdelávacom systéme aj v tejto krajine a konštatuje, že v dnešnej dobe získa osoba pochádzajúca z robotníckej rodiny s omnoho väčšou pravdepodobnosťou vyššie vzdelanie než tomu bolo v časoch písania *La Distinction*. Nepochybniteľným javom je i to, že vkus a životný štýl sa čoraz viac individualizujú a ich variantnosť sa neustále zvyšuje [pozri napr. Warde, Martens, Olsen 1999, Purhonen, Gronow, Rahkonen 2008].

Bourdieuove tézy o prepojenosti kultúrnych hierarchií a sociálneho statusu sú pomerne intenzívne empiricky overované od 90. rokov 20. storočia v súvislosti s tézou tzv. kultúrnej všežravosti (*cultural omnivorousness thesis*), s ktorou pôvodne prišiel americký sociológ Richard Peterson v súvislosti s dlhodobejším výskumom hudobných preferencií v USA [Peterson 1992]. Podstata kultúrnej všežravosti spočíva v tom, že v posledných dekádach sa ľudia s vyšším statusom, resp. tí, ktorí patria ku kultúrnej elite, už viac nevyznačujú exkluzívnym vkusom a stávajú sa konzumentmi širšieho spektra kultúrnych žánrov – nielen tých, ktoré sú tradične asociované s vyšším statusom a vzdelanosťou, ale aj populárnych žánrov a masovej kultúry. Kultúrne omnivorné tézy však nevyhnutne nepochybňujú Bourdieuov všeobecný predpoklad existencie osobitého vkusu vyšších vrstiev a nepopierajú vertikálne statusové usporiadanie. Nižšie vrstvy sa naďalej vyznačujú preferenciou nízkej kultúry, zostávajú kultúrne vyhranenými (*univores*), kým vyššie vrstvy si k obľube žánrov vyššej kultúry priberajú aj populárne žánre. Kultúrny záber statusovo vyšších vrstiev, ich orientácia v rozličných kultúrnych formách a konzumácia kultúrnych statkov sú oveľa širšie a nekonvenčnejšie než

predtým. Viaceré výskumy poukazujú tiež na rodové (hlavne vo vyšších statusových skupinách) a generačné rozdiely ako veľmi významné faktory formovania odlišností vkusu a kultúrnych preferencií – čo sú dimenzie, ktoré v Bourdieuových štúdiách nezohrávali významnejšiu rolu [Purhonen, Gronow, Rahkonen 2008, Šafr 2008a].

Bourdieu nepochybne významným spôsobom prispel k riešeniu vzťahu medzi spotrebou a stratifikáciou a jeho koncepcia, ktorá vychádza z mnohopočetných výskumov kultúrnej spotreby vo Francúzsku býva porovnávaná s teóriou okázalej spotreby amerického sociológa a ekonóma Thorsteina Veblena. Na pripomenuť uvedieme, že Veblenova práca *Teória záhaľčivej triedy* (*The Theory of the Leisure Class*) sa vo svojej dobe vymedzovala voči neoklasickej teórii spotreby, ktorá bola založená na myšlienke statickej maximalizácie úžitku. Veblen rozvinul evolučný rámec, v ktorom sú preferencie determinované sociálne vo vzťahu k pozícii jedincov v sociálnej hierarchii [Trigg 2001]. Podľa Veblenovej teórie jedinci napodobňujú spotrebné vzory tých jedincov, ktorí na spoločenskom rebríčku stoja o jeden stupeň nad nimi, s touto triedou súperia a snažia sa jej vyrovať [Veblen 1999]. Spoločenské normy, ktoré toto napodobovanie orientujú, sa menia s tým, ako sa mení hospodárstvo a jeho sociálna organizácia. V modernej spoločnosti existujú podľa Trigga v zásade dva spôsoby, ktorými môže jedinec manifestovať svoje bohatstvo – cez rozsiahle voľnočasové (záhaľčivé) aktivity a cez nadmerné výdavky na spotrebu a služby. V oboch prípadoch je prítomný aspekt plytvania – v prvom prípade času a úsilia, v druhom prípade ide o plytvanie spotrebnými statkami, ktorými ľudia manifestujú svoje bohatstvo a vyšší status. V spoločnosti, ktorá sa už vo Veblenových časoch (koncom 19. storočia) stávala mobilnejšou a v ktorej sa komunitné väzby a vzťahy čoraz viac uvoľňovali, bolo nepochybne ťažšie dozvedieť sa o tom, ako ľudia trávia svoj voľný čas. Aj preto začala byť prezentácia bohatstva cez spotrebu tovarov efektívnejšia ako prezentácia voľnočasových aktivít. Tendenciu k uprednostňovaniu dobre viditeľnej spotreby nazval Veblen okázalou spotrebou, v rámci ktorej ľudia utrúcajú peniaze na spotrebné statky, aby prostredníctvom nich ukázali

svoje bohatstvo tým členom spoločnosti, na ktorých mienke im záleží. Okázalú spotrebu vníma Veblen ako najdôležitejší faktor, ktorý determinuje konzumné správanie, a to nielen u bohatých, ale univerzálne u všetkých spoločenských vrstiev, pretože snahou každej triedy je napodobňovať konzumné správanie tej triedy, ktorá sa nachádza o jeden stupeň vyššie. Aj tie najchudobnejšie vrstvy sú potom vystavené tlaku zapojiť sa do okázalej spotreby – okázalej z hľadiska ich sociálneho postavenia. V intenciách Veblenovej teórie sa potom ako logický javí predpoklad, že snaha o získavanie vyššieho statusu cez spotrebu je nekončiacim procesom, t. j. jedinci sa musia neustále snažiť získavať nové spotrebné predmety, aby sa odlišili od ostatných. Z týchto dôvodov býva Veblen kritizovaný za to, že jeho prístup je príliš rigoróznym v tom zmysle, že sa spolieha výhradne na „trickle-down efekt“ spotreby, t. j. nápodobu zhora, imitáciu spotrebného správania elitných vrstiev. Často sa ale prehliada kľúčový argument Veblenovej analýzy, že určité vrstvy záhaľčivej triedy (tradičné elity) sa snažia odlišiť od novozbohatlíkov využívaním akumulovanej kultúry. Kultúra im slúži ako bariéra, ktorá zabraňuje čerstvým príslušníkom vyšších vrstiev vstupovať na ich územie. Táto myšlienka je blízka Bourdieovmu kultúrnemu kapitálu, pomocou ktorého je možné interpretovať individuálny vkus ako akumulovanú zásobu poznania. Jedinci si osvojujú stratégie, ktoré im umožňujú získavať požadovaný kultúrny kapitál na zabezpečenie či uchovanie pozícií v spoločenskej hierarchii. Veblenova okázalá spotreba sa chápe ako vedomý akt a Bourdieuov koncept habitu ako súboru prevažne nevedomých signálov a socializáciou osvojených dispozícií sa často dáva do protikladu k Veblenovej teórii. Trigg sa však nedomnieva, že Bourdieuov koncept habitu je alternatívou voči Veblenovi, skôr ho treba chápať ako určitú formalizáciu náhľadov vyplývajúcich z Veblenovej analýzy okázalej spotreby [Trigg 2001: 99-109].

Sociológovia zaoberajúci sa spotrebou vo vyspelých krajinách v poslednom období pozorujú trend znižovania rozdielov v konzumných vzoroch medzi triedami. Pripisujú to vplyvu masových konzumných vzorov a pôsobeniu globálnej kultúry. Bourdieuov dôraz na dištingkcie, t. j. spôsoby vyjadrovania odlišností voči

iným, na diferencie v spotrebe medzi triedami, sa preto v situácii homogenizujúcich tlakov masovej spotreby môže javiť ako menej produktívny explanačný rámec. Narastajúci rozpor medzi triednou dištinkciou a masovým životným štandardom vedie mnohých autorov v tradícii P. Bourdieua k záveru, že stratifikácia sa stáva menej dôležitou pri štruktúrovaní spotreby. Vhodnou odpoveďou na túto kontradikciu môže byť názor D. Holta, ktorý tvrdí, že rozdiely medzi triedami sa môžu prejavovať viac v spôsobe používania alebo využívania určitých predmetov než v samotnom fakte ich vlastnenia či nevlastnenia, spotreby či absencie spotreby. Takýto pohľad umožňuje, aby boli určité predmety masovej spotreby „prístupné analýze dištinkčných praktík v procese, ktorý môže spájať habitus masovej spotreby s Bourdieuovým habitom triednej dištinkcie“ [citované podľa Dwyer 2009: 339].

Warde so spoluautormi poukazujú tiež na fakt, že významnou črtou súčasnej konzumnej kultúry je obrovský nárast kultúrnych produktov. To môže tiež vytvárať problémy v rámci bourdieuovskej interpretácie, ktorá sa opiera o všeobecne rozšírenú schopnosť identifikovať a interpretovať kľúčové znaky, ktoré sa viažu na tú-torú sociálnu pozíciu. Komunikácia kultivovanosti či dištinkcie určitej skupiny sa stáva zložitejšou. Pre skupiny či vrstvy, ktorých ašpiráciou je odlišenie na základe „lepšieho“ vkusu sa stáva problematické legitimizovať nadržanosť svojich kultúrnych praktík a vôbec nejakým spôsobom demonštrovať, že sú naozaj príslušníkmi elitnej skupiny [Warde, Martens, Olsen 1999].

Nespochybniteľným významom tej časti Bourdieuovho diela, ktoré sme sa v tomto príspevku snažili priblížiť, je skutočnosť, že analyticky prínosným spôsobom reflektuje kľúčové javy a problémy, ktoré sa objavujú pri interpretácii životného štýlu a identity v súčasnej konzumnej spoločnosti, a to nielen v oblasti vedeckej sociológie, ale aj praktického prežívania každodennosti. Fakt, že i napriek rýchlo sa meniacej sociálnej realite súčasní autori cítia potrebu reflektovať témy, ktoré Bourdieu nastolil, alebo sa i kriticky vyrovnávať s jeho koncepciami, svedčí o „dištinkčnosti“ myšlienok a serióznosti „hráčskeho“ pôsobenia Pierra Bourdieua na poli sociálnej vedy.

Má folklór právo existovať? K teórii a metodológii ľudového realizmu

Joseph Grim Feinberg

Hoci sa Pierre Bourdieu zjavne veľmi nezaujímal o folklór, predsa mu venoval niekoľko komentárov a poznámok. Vnímal ho skôr negatívne, ako mýtus či fantáziu vytvorenú romantizujúcimi intelektuálmi. Čo môže takýto postoj znamenať pre výskumníka, akým som ja, ktorý skúma práve týchto údajných romantikov, ktorí veria v mýtus folklóru? Mám na mysli nadšencov, ktorí vedome kultivujú folklór: vo voľnom čase spievajú a tancujú, chodia do „terénu“ zbierať folklórny materiál, interpretujú tento materiál na scéne a vyzývajú verejnosť, aby folklór uctieval. Mali by sme opísať predmet tohto nadšenia ako čiru romantickú fantáziu? Alebo a priori odpísať všeobecnú legitímnosť romantických fantázií?

Povedali sme „ľudové“?

Bourdieu sa málo vyjadroval priamo k folklóru ako takému. Viac však písal o ľudovej resp. „populárnej“ kultúre, čiže *culture populaire*. Vo francúzštine je to široký pojem, zahŕňajúci to, čo sa slovensky zvyčajne nazýva „populárna kultúra“ a zároveň to, čo sa nazýva „folklór“. Naznačuje kultúru „ľudu“ (*du peuple*), či už v moderných a mestských prostrediach alebo v prostrediach predmoderného vidieku. Dôraz vo francúzskom diskurze býva skôr na mestskej a modernej stránke ľudovosti, pričom v slovenskom diskurze o ľudovosti sa kladie väčší dôraz na starobylosť a

na vidiek, no v zásadnejšom a širšom slova zmysle a napriek využitiu v rozličných kontextoch, ide o tú istú koncepciu populárnosti-ľudovosti.

Čo písal Bourdieu o ľudovosti? Je známe ako v knihe *La distinction*¹ [1979, 1984a] Bourdieu poukázal na rozdiely medzi „vysokou“ a „nízkou“ kultúrou, ktorých rozlíšenie slúži okrem iného na rozlíšenie (alebo roztriedenie) spoločnosti na vyššie a nižšie sociálne triedy. Vysoká kultúra je zdrojom symbolického kapitálu, prostredníctvom ktorého ľudia bojujú o lepšie postavenie v danom symbolicko-ekonomickom režime. Na druhej strane aj nízka, populárna kultúra je v Bourdieuovej analýze nástrojom sociálneho rozdeľovania (odlišovania, diferenciacie). Bourdieu uvádza, že v lepších prípadoch slúži ako kompenzačný mechanizmus, ktorým sa tí nižšie postavení bez prístupu k vysokej kultúre snažia zachovávať nejaké minimum spoločenskej prestíže [Bourdieu 1984a: 287]. V horších prípadoch je populárna kultúra sama nástrojom symbolickej nadvlády, nálepkou, ktorou tí mocnejší označujú kultúrnu podriadenosť tých nižšie postavených. Populárna, ľudová kultúra teda v tomto význame nemá svoju vlastnú hodnotu, ale má hodnotu len odvodenú od iných lepšie vnímaných kultúr. Nemá svoju samostatnú existenciu, ale je vytvorená simultánne s inými kultúrami v širšom priestore bojov o symbolickú moc.

Hoci je táto analýza celkom presná, nie je úplná. Ľudová kultúra určite hrá úlohu v mocenských bojoch a nielen na symbolickom poli. No hrá aj iné úlohy. Vo svojom výskume sledujem zmeny vo význame a fungovaní folklóru ako kľúčového konceptu modernej estetiky a politiky. Nemôže mi preto stačiť, aby som skúmal pojmy „folklór“ a „ľudové“ len ako prostriedky sociálneho rozdelenia. Musím ich zároveň chápať ako prostriedky *spojenia*, ktoré prinášajú pocity dobra, a ktorých použitie má pravdepodobne (aspoň podľa mojej hypotézy) aj praktické následky na tvorenie sociálnych štruktúr, v ktorých sa dá okrem ovládania a hierarchie pozorovať aj napríklad solidarita a rovnosť.

---

¹ Názov knihy sa prekladá do slovenčiny rôzne, ako *Dištinkcia*, *Odlíšenie*, *Rozdeľovanie* alebo *Rozdielnosť*.

Vo svojom dlhodobom výskume sledujem premeny v ľudovosti napríklad od obdobia romantizmu, keď folklór začal zobrazovať dôstojnosť obyčajných ľudí, súdržnosť národa, úctu k predošlým pokoleniam či spojitosť s krajom. Potom ako vzniklo socialistické hnutie, začala ľudovosť stále viac slúžiť ako symbol rovnosti, bratstva medzi národmi, túžby po lepšom živote, práva chudobných a vylúčených v boji proti utlačovaniu. V mojom etnografickom výskume so súboristami na súčasnom Slovensku sa snažím opisovať nový, práve sa vytvárajúci sociálno-semiotický systém folklóru. Pozorujem posun od explicitnejšieho politického angažovania folklóru v rôznych obdobiach a spoločenských k novým interpretáciám folklóru, ktoré minimalizujú explicitný politický význam. V praxi to znamená, že sa kladie dôraz na estetické a emocionálne pocity a na osobné vzťahy medzi ľuďmi, ktorí folklórne umenie spoločne tvoria v súčasnosti, pričom sa málo rozpráva o významoch z veľkej politiky ako o národe vo vzťahu s inými národmi, alebo o ľude vo vzťahu k neľudovým elitám.

Uvediem tu niektoré z odpovedí na anketu, ktorú som dal členom jedného folklórneho súboru v Košiciach. Na otázku „Prečo sa folklóru... venujete?“ odpovedali napríklad: „Folklór je môj život...“, „je to niečo také krásne... od čoho sa nedá nikdy odísť, a keď je pri tom ešte super kolektív... Folklór na veky“; „je to droga:)“; „[Folklór je] uvoľnenie, sloboda“. Na otázku „Čo pre Vás znamená folklór v súčasnosti?“: „zábava“; „peckový kolektív“; „kontakt s minulosťou“; „odreagovanie od ostatných vecí“; „naplňa ma radosťou“; „vyplnenie nielen voľného času, ale aj miesta v mojom srdci, úžasné zážitky... kraj, spev, tanec, proste všetko“; „to je v podstate môj život“; „som šťastná, že som aj naďalej súčasťou veľkej folklórnej rodiny“; „všetko“. A takéto vyjadrenia sa veľakrát opakovali počas mesiacov etnografickej práce, či už pri nácviokoch a vystúpeniach súborov, v školách tanca a na „Tanečných domoch“, ale predovšetkým na folklórnych festivaloch. Ľudovosť pre tých, ktorí sa ňou každý deň zaoberajú, neznamená ani misiu národu alebo ľudu, no ani symbolickú nadvládu.

Zdalo by sa mi, žeby nebolo odo mňa ako výskumníka zodpovedné, aby som tieto výroky nebral vážne. A tiež sa mi zdalo ako človeku neslušné, nevidieť v nich skutočné a potenciálne legitímne pocity. Aj keby bola pravda, že pozitívne myslenie o folklóre napomáhalo tomu, aby napríklad podriadení ľudia uznali nadriadenosť odborníkov, ktorí im folklór organizujú a interpretujú alebo aby ovládani ľudia akceptovali svoju nízku sociálnu pozíciu a vnímali folklór ako kompenzáciu za svoju podriadenosť – aj vtedy by bolo dôležité chápať, prečo ľudia premýšľajú o folklóre práve v *týchto* kladných termínoch. No v mojom výskume som nepozoroval popri sociálnych štruktúrach hierarchie a nadvlády len jednotlivé dobré pocity. Zároveň som pozoroval aj štruktúry, ktoré uprednostňovali symbolickú rovnosť, tvorivú spoluprácu, vzájomnú pomoc, kolektívnu identitu a toleranciu voči iným. Rovnosť, spolupráca atď. nenahradili všetky ostatné a niekedy aj protikladné javy. No moja hypotéza znela, že rovnostárske javy boli tie, ktoré sa najužšie spájali s použitím pojmov o ľudovosti – ktoré sa objavujú aj v takom prípade, keď sa explicitný politický význam folklóru nezdôrazňuje. Podľa tejto hypotézy je folklór zaujímavý preto, lebo sa týka nielen ilúzie o rovnosti a solidarite, o kráse a zábave, o „peckových kolektívoch“, ale aj preto, lebo sa týka *činnosti*, ktorá sa usiluje takéto ideály rôznymi spôsobmi realizovať.

Dovolím si predpokladať, že Bourdieu by popri úlohe ľudovosti v symbolickej nadvláde akceptoval tieto ďalšie významy ľudovosti. Avšak v prípade, ku ktorému sa podrobne vyjadril v článku *Povedali ste „ľudové“? (Vous avez dit „populaire“?)* [Bourdieu 1983], je Bourdieuov postoj pomerne jednoznačný. Tvrdí, že ľudovosť nemá jasnú definíciu a jej významom sa „manipuluje“ podľa „záujmov“, „predsudkov“ a „fantázií“ (*fantasmes*) tých, ktorí ju definujú [Bourdieu 1983: 98]. Ľudovosť má „mystifikačné hodnoty“ (*virtus mystificatrices*) [op. cit.], ktoré krásnymi ideálmi zakrývajú rôzne formy ovládania. A viera v existenciu niečoho nazývaného „ľud“ (*peuple*) či „ľudové“ (*populaire*) je falošný realizmus produkovaný „mýtickými kategóriami“ [Bourdieu 1983: abstrakt, strana neuvedená], ktoré nám bránia porozumieť „paradoxným dôsledkom“ zdanlivého odporu

Ľudovej kultúry voči vládnucej kultúre [Bourdieu 1983: 101]. Ideály ľudovosti sú mystifikáciami; idea ľudovosti ako odporu je v skutočnosti výtvorom ovládania; ľudovosť je „realistická predstava“, ktorá bude „rozbitá“, keď sa odhalia mýtické kategórie, z ktorých tá predstava vychádza [Bourdieu 1983: abstrakt, strana neuvedená].

Je pravda, že pojmy „ľud“ a „folklór“ vznikli a menia sa podľa záujmov a strategických potrieb tých ľudí, ktorí ich vyslovujú. No to nič nemení na tom, že folklór pre nich samotných stále znamená „uvoľnenie, slobodu“, „kontakt s minulosťou“, „kraj, spev, tanec, proste všetko“. Je pravda, že v rámci definovania folklóru sa niektorí ľudia stavajú do pozície odborníkov alebo autentických interpretov a koncentrujú tak svoju moc nad tými, ktorí nemajú toľko symbolického kapitálu, aby sami seba postavili do takých pozícií a sami definovali folklórnu autentickosť. Ale čo robíť s pretrvávajúcim faktom, že pre tých istých ľudí a tiež tých údajne (čiastočne) ovládaných, folklór „je niečo také krásne“, „napĺňa... radosťou“, vyplní „miesta v... srdci“? Ako písať o tých prvých faktoch (ako ovládanie a rozdeľovanie), ktoré sú veľmi dôležité, bez toho, aby sme im podriadili tie druhé fakty (ako pocity krásy a radosti), ktoré nemusia byť menej významnou súčasťou sociálneho sveta?

Okrem iného existujú ďalšie fakty, ktoré sa blížia k chápaniu folklóru ako *folklóru*, t.j. k folklóru ako k sfére ľudskej skúsenosti, ktorá sa líši od iných sfér a má určité zaujímavé vlastnosti, ktoré si zaslúžia špecifickú pozornosť. Bourdieu síce mal čo povedať o tom, čo poznáme ako „ľudové“, ale to, čo povedal, bolo o všetkom inom, len nie o folklóre ako ho chápajú tí, čo sa folklóru aktívne venujú. Folklór ako krása a kraj, tradícia a zábava, dôstojnosť a odpor, to všetko sa v Bourdieuovej analýze stráca a za mystifikáciami zostávajú len procesy ovládania. Folklór mizne ako folklór (ako folklór v zmysle, ktorý mu jeho zástancovia dávajú) a zostáva ako zásterka niečoho iného. Viera v ľudovú kultúru sa prejavuje ako omyl alebo – aby sme použili pojem, ktorý sa objavuje v iných Bourdieuových analýzach – ako „nerozpoznanie“ (*méconnaissance*). Je ale štúdium folklóru odsúdené na to, aby bolo len štúdiom nerozpoznania alebo omylov?

Metódy a predmety

V prvom rade ide o *metodologickú otázku*. Existujú aj situácie, pri ktorých analytik nemá povinnosť rešpektovať idey tých, ktorých študuje. Do tejto kategórie dajme napríklad kritiku nelegitímnych politických režimov, keď hlavnou úlohou je zosmiešňovať a zničiť mylnú nebezpečnú ideológiu nepriateľov. Sú ale iné prípady, keď cieľom výskumníka nie je len poraziť tyranov, ale aj rešpektovať ľudí, ktorí nám okrem iného venovali svoj čas a svoju pozornosť počas nášho výskumu □ keď cieľom nie je len kritizovať, ale aj hľadať pozitívny potenciál, nielen poukazovať na nedostatky z hľadiska nestranného analytika, ale aj poukazovať na nádeje a ideály a na možnosti ich realizácie z hľadiska účastníka. Je možné, v prípade, ak metóda chápe predmety výskumu ako mystifikácie, viesť výskum k vytvoreniu dostatočne mnohovrstevného obrazu sociálnych ideálov (mýtov, fantázií), ktoré tvoria významnú časť ľudského života?

No ak by sme aj nemuseli rešpektovať konkrétnych skúmaných ľudí, nevyhli by sme sa otázke, či takáto metóda dostatočne rešpektuje tematický predmet, ktorý ideme študovať. V mojom príklade je to folklór. Ak je štúdium folklóru fakticky štúdiom fenoménov, ktoré síce folklór obklopujú, ale ktoré ho nedefinujú – fenoménov ako sú mocenské stratégie, ovládanie, sociálny odstup – je otázne, či ešte vlastne ide o štúdium folklóru ako takého. Asi práve preto došlo k tomu, že v posledných desaťročiach, keď výskumníci folklóru (nielen pod vplyvom Bourdieua) prestávali akceptovať tradične ponímané hodnoty folklóru, veľa z nich prestalo úplne používať pojem „folklór“. Keď sa koncept autenticity začal vo vede objavovať ako zdroj nebezpečného romantizmu, objavili sa aj návrhy premenovať folkloristiku (t. j. vedecké štúdium folklóru) na niečo nové [napr. Bendix 1998]. Keď v druhej polovici dvadsiateho storočia národ a ľud vypadli z módy, disciplíny ako „*Volkskunde*“, „*folkslivsforskning*“ a „národopis“ sa stali „antropológiou“, „európskou etnológiou“ alebo len „etnológiou“. Keď sa lingvistickí antropológovia v Severnej Amerike rozhodli, že pojmy ako *folk* a *lore* majú príliš vágnu vedeckú hodnotu, z odboru *folklore studies* prešli na „verbálne umenie“

(*verbal art*) [Bauman 1977], „ústnu tradíciu“ (napríklad časopis *Oral Tradition*) alebo „umeleckú komunikáciu v malých skupinách“ (*artistic communication in small groups*) [Ben-Amos 1971: 13],² ktoré s presne definovanými a pozorovateľnými kategóriami neohrozili nikoho v jeho nedefinovateľnej vášni vyvolávať rozhorčenie.

Myslím, že títo vedci urobili dobre – správne naznačili, že v skutočnosti už *neskúmali folklór*, ale čokoľvek, čo s ním súviselo, no čo bolo zároveň niečím iným. Neskúmali už folklór v tom zmysle, ktorý má pre väčšinu tých, čo sa mu vedome venujú. Neskúmali ani ideály, aké v ich očiach folklór charakterizujú a definujú ho. A pokiaľ sa folklór neskúma vo svojej špecifickosti, ale ako hociktorý iný sociálny jav, nereprezentuje potom špecifickú problematiku, ktorá by si vyžadovala špecifický vedecký prístup a ani nepotrebuje špecifický odbor – folkloristiku. No na druhej strane, pokým má folklór v sebe niečo špecifické – pre čo sa ľudia oň špecificky zaujímajú – a pokým je folklór zaujímavý nielen preto, lebo je verbálnym umením, komunikáciou v malých skupinách či *logosom etnie*, ale práve preto, lebo je folklór – tak si práve toto zaujímavé špecifikum folklóru zaslúži metódu, ktorá ho berie do úvahy a nevedie k tomu, že sa toto špecifikum v priebehu analýzy stratí.

Reálne existujúce pojmy

V druhom rade teda ide o *ontologickú otázku*. Keďže predmet môjho výskumu sa stále stráca pod lupou skúmania, je vhodné sa pýtať, či tento jav vôbec existuje. K tej otázke nás vedie Bourdieu sám, keď v článku „Povedali ste „ľudové“?“ spája kritiku ľudovosti s nálepkou, že viera v ľudovosť je „realistickou predstavou“

---

² Ben-Amos sám, aspoň neskôr, obhajoval názov „folklór“ proti snahám odstraňovať „folklór“ z názvu tohto akademického odboru [Ben-Amos 1998]. Ben-Amosovo vplyvné spresnenie definície folklóru ako „umeleckej komunikácie v malých skupinách“ však slúžilo na to, že sa veľa etnológov preorientovalo zo štúdia „folklóru“ ako takého, na štúdium špecifických a užšie definovaných komunikatívnych procesov.

[Bourdieu 1983: abstrakt, strana neuvedená]. Nepíše, že pojem ľudovosť je zlý alebo že jeho použitie vedie k nechceným následkom, ale konštatuje, že je „produktom mýtických kategórií“ a že ak si tento fakt všimneme, „rozbijeme“ ho ako pojem. Na rozdiel od realizmu, ktorý predpokladá reálnosť svojich kategórií, sa Bourdieu implicitne zaraďuje do pozície nominalistu, ktorý vidí ľudovosť len ako slovo, ktoré nemá inú reálnu podstatu, než že ide o praktický a premenlivý význam slova. Rozprávame o niečom. Naši informátori o niečom rozprávajú. Ale nie je to reálne. Respektíve realita tejto veci neprekračuje hranice slov, ktoré ju označujú.

To by mohlo byť v poriadku. Bourdieu vychádza zo štrukturalistickej tradície, ktorú by sme mohli považovať za určitý neo-nominalizmus, podľa ktorého žiadna vec nie je reálna sama o sebe, a ktorý nehľadá metafyzickú podstatu vecí, ale hľadá ich praktickú existenciu v tom, že majú hodnoty a významy, ktorých dôkazom je, že sa vyskytujú v našich hovorených a písaných znakoch. Štrukturalistická existencia vecí (objektov, javov alebo znakov) pochádza z ich vzájomných vzťahov a súvislostí, t. j. zo štruktúr, v ktorých sa veci nachádzajú, a ktoré im dávajú význam. Nič nemá samostatnú existenciu, ale všetko existuje spolu, každá vec vo vzťahu k ostatným. Populárna či ľudová kultúra neexistuje samostatne, ale vždy ako protiklad inej, napríklad vyššej či oficiálnej kultúry.

Nálepka nominalizmu ale Bourdieuovej teórii úplne nesedí. V *La distinction* Bourdieu píše, že „poriadok slov nikdy nereprodukuje presne poriadok vecí“ a vysvetľuje, že sociálni aktéri stále bojujú o to, aby vecná existencia bola označovaná všeobecne uznávanými slovami, aby aktéri-veci boli sociálne uznávaní cez takéto uznávané slová [Bourdieu 1984a: 481]. Klasifikácia slov klasifikuje aktérov, no zároveň klasifikačná činnosť aktérov vytvára nové klasifikácie slov. V „sociálnej semiológii“ [Bourdieu 1984a: 483] sa realita chápe ako výtvor „triediacich bojov“ (*luttés des classements*). Bourdieu teda odmieta pozitívnu, substanciálnu esenciu jednotlivých vecí, ale akceptuje ich existenciu v kategóriách vytvorených negatívne, vzťahovo – to je ich „prvá a posledná realita“ [Bourdieu 1998a: 20].

Domnievam sa však, že v prípade folklóru nepripúšťa ani takúto vzťahovú existenciu. Píše, že „pojmy príbuzné rodine ‚ľudovosti‘ ...sú husto obklopené sieťou zmätených reprezentácií, ktoré sociálne subjekty produkujú pre potreby obyčajného poznania, a ktorých logika je logikou mýtického rozumu“ [Bourdieu 1983: 99]. Samozrejme, pojmy súvisiace s popularnosťou sú naozaj plné zmätených reprezentácií, „nesúvislosti“ (*incohérences*) a „neurčitosti“ (*incertitudes*) [op. cit.] – veď aké normálne existujúce pojmy využívané rôznymi ľuďmi na rôzne účely by také neboli? A určite to má niečo spoločné s mýtickým rozumom. Ale prečo je tento fakt pre Bourdieua problematický? Predsa veľkým prínosom klasického štrukturalizmu bolo, že dokázal nájsť v takom zmatku poriadok, súvislosť, určitosť a štruktúru, a že dokázal nájsť práve v mýte rozum [porov. napr. Lévi-Strauss 1996, 2006a, 2006b, 2007, 2009].

Zdá sa, že Bourdieuovi ide o niečo iné. Na rozdiel od napríklad Lévi-Straussa, ktorý sa usiloval poukazovať na kontinuitu medzi mýtom a vedou, Bourdieu predstavuje vedu ako niečo výnimočne a implicitne lepšie než mýtus. „Obyčajné poznanie“ mátie významy a zmysel pojmov, ktoré používa; a sociálna veda, ako Bourdieu pokračuje, mieni „zbaviť myslenie o sociálnom svete všetkých predpokladov, ktoré zvyčajne prijíma prostredníctvom obyčajných slov a prostredníctvom predmetov, ktoré tieto slová vytvárajú“ [Bourdieu 1983: 100]. Sociálna veda sa dokonca má „konštruovať proti“ tomu neurčitému „praktickému poznaniu“ [Bourdieu 1983: 100]. Veda sa predstavuje ako projekt demaskovania mylných predpokladov. Ako keby veda mala odhaľovať realitu, ktorá sa skrýva pod nereálnym povrchom slov. Ako keby Bourdieuov údajný nominalizmus vlastne zakrýval iný, súvislejší a určitejší realizmus nemýtických vedeckých kategórií, do ktorých ľudovosť nepatrí.

Bourdieu je síce známy ako autor takzvanej reflexívnej sociológie, no nezabránilo mu to v tom, aby tým reflexívnym uvedomením nepostavil svoje vedecké kategórie na vyššiu ontologickú úroveň ako kategórie nevedcov (napríklad informátorov) a ich „obyčajného poznania“. Je pochopiteľné, že si vedec, rovnako ako hociktorý človek myslí, že práve jeho kategórie sú tie správne

(aj keď reflexívny sociológ by mal voči nim pristupovať skepticky). Zaujíma ma ale ten *spôsob* kritiky ako odhaľovania, ktorým Bourdieuu narába v priebehu celej tejto argumentácie. Prečo vôbec ako argument proti určitému pojmu slúži to, že pojem je vytvorený vo vzťahu k iným, že je použitý v mocenskej činnosti alebo že je plný zmätených a mätúcich reprezentácií, keďže to je normálny stav všetkých pojmov? Prečo by to malo znamenať, že je takýto pojem menej legitímny?

Aj keď môže byť pravda všetko, čo Bourdieuu píše o kategóriách obyčajného poznania, takmer to isté by sa mohlo napísať aj o Bourdieuových vedeckých kategóriách. Možno by sa našiel rozdiel v miere presnosti vedeckých pojmov (t. j. v úzkosti a nepremenlivosti ich možných významov). No pojmy sa používajú ako vedecké nie preto, lebo sú presné, ale najmä preto, lebo sú na niečo *užitočné*, teda preto, lebo uspokojujú rôzne *potreby*, ktoré si vyžadujú presnosť alebo podobu presnosti z určitých sociálnych dôvodov (samozrejme, okrem iného, zo snahy zachovať prestíž vedcov pred nevedcami), a tým pádom sa ocitajú v tom istom nebezpečí ako všetky obyčajné a mýtické kategórie. Ale u Bourdieuu vidíme, že keď „obyčajne“ rozmýšľajúci ľudia rozprávajú o svojich predpokladoch a ideáloch, je treba ich týchto ideálov zbaviť a namiesto nich poukazovať na symbolické ovládanie a mocenské zásahy, ktoré za nimi stoja. A ak vedci píšu o symbolickom ovládaní a mocenských zásahoch, nie je treba *im* ukazovať predpoklady a ideály, ktoré za *nimi* stoja? Nepochybné za ideálmi stoja záujmy, predsudky a fantázie. Ale nie je takisto pravdou, že za záujmami, predsudkami a fantáziami – aj za snahami ich odhaľovať – stoja krásne ideály?

Rád by som opustil tieto Bourdieuove postoje akoby šlo len o výsledok momentálneho prehánania a provokácie. No podobné argumenty sa nachádzajú nielen na iných miestach v Bourdieuovom diele – ktoré sa ako celok skladá z rôznych snáh o odhaľovanie mocenských záujmov za symbolickými kategóriami – ale aj v celom hlavnom prúde súčasného sociálno-vedeckého myslenia, ktoré rozdeľuje svet na dve strany: na jednej strane skúmame ideologické kategórie, cez ktoré naši informátori a iní nevedci vidia svet a na druhej strane odlišujeme drsné, cynické analytické

kategórie, ktorými my vedci odhaľujeme ich realitu. Čo by sa stalo, keby sme *a priori* odmietli takéto rozdelenie sveta na ideologické a analytické časti? Ak sú symbolická nadvláda a stratégie zápasu dosť reálne nato, aby ich sociálni vedci skúmali, nemôžu byť do rovnakej miery reálne tie krajšie kategórie, ktorých sa obyčajní nevedci nechcú vzdať?

Vedci a ľudia

Preto ide v treťom rade o *politickú otázku*. Rozdiely medzi vedeckým cynizmom a ideálmi nevedcov odhaľujú dôležité rozdiely v ich politickom postoji. Vytvára sa akási del'ba práce, v rámci ktorej vedci vytvárajú kritiku a nevedci ideály, ktoré vedci kritizujú. V lepších prípadoch sa to odôvodňuje tým, že veda má skromne obmedzený úžitok, ktorý netreba prekročiť. V horších prípadoch sa ukazuje isté aristokratické sebavedomie, že vedci-kritici sú tí lepší, ktorí pohrdajú hlúpyimi ideálmi ostatných. No nič nie je potrebnéjšie než kritika a vedci sú dobre kvalifikovaní na to, aby túto úlohu mohli plniť. Ale znamená to, že vedci majú prenechať ideály iba nevedcom? Alebo ide o to, aby vedci nevedeli chápať alebo uznať tie ideály, ktoré skutočne motivujú ich vlastnú kritickú prax? Pokiaľ budú všetky ideály pochopené ako mystifikácie a ako implicitne zlé, tie z ideálov, ktoré ostanú nemystifikované, budú jednoducho nepochopené. A tie ideály, ktoré si vedci dovoľia nechať alebo ktoré nevedomele ponechajú, zostanú mimo vedeckej analýzy.

Ostáva druhá možnosť. Veda si môže dať za cieľ odhaľovanie ideálov popri ďalšom ciele, ktorým je odhaľovanie mystifikácií. Ak je pravda, že „kognitívne štruktúry ...sú stelesnené sociálne štruktúry“ [Bourdieu 1984a: 468], prečo hľadať iba implicitne zlé štruktúry (ako ovládanie) a nie zároveň a explicitne hľadať lepšie štruktúry, ktoré sa niekedy objavujú alebo ktoré ešte môžu vzniknúť? Táto druhá možnosť má precedens napríklad u Durkheima, ktorý o vzťahu medzi kognitívnymi a sociálnymi štruktúrami tvrdil v podstate to isté, ale našiel popri kognitívno-sociálnej hierarchii aj solidaritu [Durkheim 2002]. Durkheim môže byť

oprávnené kritizovaný, že nepoukazoval dost jasne na prípadné súvislosti medzi hierarchiou a solidaritou; no to nemusí byť dôvod na to, aby vedci prestali skúmať solidaritu (ako sa do určitej miery už stalo) alebo aby neporovnávali druhy solidarity a hľadali tie, ktoré sa napríklad najmenej spájajú s hierarchickou nadvládou. Bourdieu sám raz spomína, že uznávanie sociálnej skupiny „závisí od schopnosti mobilizovať sa okolo mena, ‚proletariát‘, ‚robotnícka trieda‘, ‚káder‘ atď., privlastniť si spoločné meno a podeliť sa o vlastné meno, a tak mobilizovať jednotu, ktorá ich robí silnejšími, okolo jednotiacej moci jedného slova“ [Bourdieu 1984a: 481]. No tie krásne slová v Bourdieuovej analýze, inak celkom pesimistickej v súvislosti s možnosťami ovládaných skupín mobilizovať sa proti ovládaniu, znejú skôr ironicky a Bourdieu ich nevnímal ako smer ďalšieho sociologického výskumu [porovnaj Laclau 2005].³ Prečo ale neskúmať takéto stratégie solidarity popri iných stratégiách ovládania?

Veda môže hľadať a vysvetľovať dobrú činnosť rovnakým spôsobom, ako hľadá a vysvetľuje zlú. A v tom prípade musí veda aj skúmať významy pojmov dobra a zla, ktoré aspoň implicitne vedú vedeckú analýzu aj vtedy, keď sa vedec usiluje o neutralitu. Neznamená to, že vedci nemôžu v určitých prípadoch vyhľadávať neutralitu; znamená to len, že aj v takýchto prípadoch by vedci mali chápať hodnoty, ktoré sú sociálne spojené s kategóriami, ktoré používajú, bez ohľadu na úmysel vedca. Keďže Bourdieu sám v rámci presadzovania reflexívnej sociológie dokázal, že neutrálna veda je súčasťou hodnotových systémov, naším cieľom tu môže byť dosiahnutie *dôslednej reflexívnosti*, ktorá je reflexívna nielen tým, že poukazuje na implicitné zlo skryté za údajnú neutralitu, ale aj tým, že vykladá dobro, ktoré sa skrýva za snahami poukazovať na zlo.

---

³ Ďalší potenciálny, doteraz nesledovaný smer výskumu, by mohol nadväzovať na tvrdenie Hollowaya [2002], že triedny boj by mal byť boj *proti* triedeniu. Ako by vedec mohol empiricky sledovať snahy sociálnych aktérov, nie aby boli uznávaní a lepšie klasifikovaní (ako robí Bourdieu [1984a: 480]), ale aby *nezostali* chytení v systémoch klasifikácie, ktoré ich údajne ovládajú? Existujú na takéto štúdium vôbec vhodné metódy?

Takáto reflexívnosť by sa uskutočňovala na dvoch úrovniach. Po prvé, na úrovni *predmetu* výskumu, a to tak, že vedci by skúmali ideály nielen ako mystifikácie, ale aj *ako ideály*. Po druhé, na úrovni *vedeckých kategórií* samotných, a to tým, že by samotné vedecké kategórie boli pochopené ako kategórie, ktoré rovnako ako kategórie nevedcov, obsahujú ideály – ideály zasa chápané *ako* ideály. Čiže na jednej strane by vedci samozrejme naďalej kritizovali svoje vlastné kategórie, ale na druhej strane by boli ochotní uznať tie kategórie, ktoré nakoniec prežijú kritiku ako určitý druh ideálov. Vedec by napríklad neváhal priznať, že symbolická nadvláda, ak ju akceptuje ako kategóriu, obsahuje aj nádej na symbolickú slobodu či rovnosť. Alebo naopak, ak kategória symbolickej nadvlády tú nádej neobsahuje, vedec by mal vysvetliť, prečo nie. A vedec by mal vysvetliť fungovanie takejto nádeje alebo jej neprítomnosti. A to takým spôsobom, že vedci občas zostúpia z kriticko-analytických výšin a podedia sa s ľuďmi o svoje vízie lepšieho sveta – aby teda (tak ako Feuerbachovi „ľudskí filozofi“) vedci nepovažovali sami seba za absolútnych, samostatných, ale za *ľudí medzi ľuďmi* [Feuerbach 1986: 71-2].

Čo robiť?

Aký by mala takáto zmena zamerania význam vo vedeckej praxi?

1) *Vedec by minimálne rozlišoval analytické vedecké kategórie od kategórií vychádzajúcich z predmetu vedy* – teda tú stranu výskumného sveta, ktorú antropológovia zvyknú volať *etic* od tej, ktorú zvyknú volať *emic*. Obe strany by sa chápali nie ako dva oddelené svety, ale ako dve z rôznych *pozícií* na jednom jednotnom poli. Uchopenie vedeckej – *etic* – pozície by vedcov neoslobodila od faktu, že sú stále ovplyvňovaní nevedeckým, teda *emic* svetom. Takisto by neočisťovali predmety výskumu od všetkých vplyvov a vedeckých zásahov. Sociálno-kultúrne konštrukcie sa vytvárajú zároveň a vzájomne v symbolickom konaní vedcov a nevedcov, teda skúmajúcich a skúmaných. Vždy, keď vedci skúmajú, mali by skúmať zároveň aj vedeckú metódu, ktorou realizujú ten výskum. V tradičnej analytickej vede sa

vedecké (*etic*) kategórie definujú vopred a vedci sa správajú, ako keby sa počas výskumu už nemenili. Dôsledná reflexívnosť by uznala, že vedecké kategórie sa stále menia a k ich definícii by prišiel vedec až na konci výskumu.⁴ To znamená, že najvýznamnejšie termíny nemajú na prvý pohľad jasné a jednoduché definície.⁵ Najvýznamnejšími termínmi sú práve tie, ktoré sa najviac používajú, a tým pádom získajú najširší záber rôznych, súperiach definícií. Používajú sa najviac preto, lebo v ľuďoch vzbudzujú najrôznejšie emócie, túžby, fantázie, ktoré im umožňujú „mobilizovať jednotu, ktorá... sa stáva silnejšou okolo jednotiacej moci jedného slova“ [Bourdieu 1984a: 481]. Bola by škoda na to zabudnúť v snahe o zachovanie čistoty analytických pojmov, ak to znamená používať tie najmenej zaujímavé kategórie, t. j. tie, ktoré sú bezpečné pre vedu, pretože nikto iný ich nepoužíva a nikoho okrem vedcov nezaujímajú.

2) *Vedci by sa tým pádom nemali báť účasti v realite, ktorú skúmajú.* No to nestačí len uznať, že veda je súčasťou reality, tak ako to klasický postoj reflexívnosti už dávno uznáva. Vedci by mali tiež narábať s tými ľudovými pojmami, ktoré majú síce premenlivý a nie jednoznačný význam, no ktoré sú o to významnejšie. Keď reflexívni vedci skúmajú konštrukciu kultúrnych kategórií, mohli by sa zároveň zúčastňovať na debatách o význame týchto konštruovaných kategórií. A nielen preto, ako sa to často stáva, aby upevnili a spresnili definície slov, ktoré neodborníci používajú možno vágne a neurčite, ale ako ľudia, ktorí zo svojho vedeckého poznania vyvodzujú argumenty o výhodách a nevýhodách rôznych významov, medzi ktorými si je treba

---

⁴ V rámci takého procesu, ktorý Blumer [1954] nazval „senzitivizácia“ („*sensitizing*“).

⁵ Podľa Blumera sú pojmy „senzitivizujúce“ a nie „definičné“ („*definitive*“). Napriek tomu s Blumerom musím nesúhlasiť, keď píše, že: „Neurčitý charakter konceptov je najzákladnejším nedostatkom sociálnej teórie.“ („*This ambiguous nature of concepts is the basic deficiency in social theory.*“) [Blumer 1954: 5]. V metodickom prístupe, ktorý tu navrhujem, je práve tá neurčitosť konceptov dôkazom, že sociálna teória ide dobrým smerom – smerom k tým konceptom, ktoré sú najvägnejšie, lebo sú najpoužívanejšie a najzaujímavejšie.

spoločne vyberať. Vedci, ktorí používajú metódy zúčastneného pozorovania sa príliš často dívajú na splývanie definícií a debát, vedcov a informátorov ako na problém, ktorý musia prekonať jasným odlišovaním *etic* a *emic*. Ale pozícia zúčastneného pozorovateľa poskytuje aj veľkú *výhodu*: vedec sa dostáva doprostred ringu, v ktorom významy kategórií zápasia o verejnú podporu a kde je vedec v tej najlepšej pozícii, aby zo svojej vedy vyťažil nejaký prospech a podelil sa oň so svetom.

3) *Vedci by prestali používať ontologické argumenty proti pojmom, ktoré sa im nepáčia*. Ak vedci berú vážne postmetafyzický predpoklad, podľa ktorého veda už nehľadá esenciálnu realitu vecí, mali by z toho vyvodit' záver, že všetky časti skúmanej empirickej reality sú do rovnakej miery reálne a nemali by implikovať, že niektoré javy sú len nerozpoznané mystifikácie, kým iné sú zasa pomenovateľné, implicitne solídnejšie a reálnejšie sociálne vzťahy. Buď je mystifikáciou všetko alebo nič, čo znamená v podstate to isté. Akceptovať reálnosť skúmaných javov je ale len začiatkom toho, aby bolo možné sa dostať k dôležitejším otázkam. Nie ontologickým, ale praktickým, etickým, politickým, estetickým: ktoré mystifikované konštrukcie, ktoré reality a možné reality sú horšie a ktoré sú lepšie?

4) *Vedci by tvorili nielen kritiku, ale aj hodnoty*. Inými slovami, priznali by sa k tomu, čo už aj tak robia a hľadali by najlepšie metódy na to, aby to robili efektívne a v prospech alebo v spolupráci s vybranou verejnosťou. Vedci by sa usilovali o to, aby chápali a zodpovedne narábali s procesmi, ktorými veda zhodnocuje určité pojmy a znehodnocuje iné. Táto úloha vedy sa nedá opisovať v termínoch tradičných metód dedukcie a indukcie, lebo ide o niečo iné: nie o argumenty, ktoré presvedčajú logikou a rozumom, ale o argumenty, ktoré zvädzajú emóciami a pocitmi. Táto stránka vedy vždy bola a bude, ale nemá svoje vlastné rozvinuté metódy, ktoré by neboli deduktívne alebo induktívne, ale zvädzajúce □ *seduktívne*.

Dôsledne reflexívny vedec stojí pred vážnou úlohou. Vyberá si predmet výskumu, no zároveň musí spresniť a zdôvodniť svoj výber. Dajme tomu, že sa chce sústrediť na sociálne vzťahy a udá aj dôvody, prečo je, aspoň v tom konkrétnom prípade, užitočnej-

šie, dôležitejšie alebo naliehavejšie poukázať na sociálne vzťahy než napríklad na vysnívané ideály. Takýto vedec chápe, že svojou prácou potom udá nielen logické argumenty, ale aj estetické a emocionálne pocity, ktoré sa spájajú s vybraným výskumným pohľadom.

Alebo si za príklad vezmeme vedca, ktorý chce skúmať folklór. Možno hľadá sociálne vzťahy, ktoré sa vyskytujú popri folklórnej praxi. Ale ako nazýva folklórnu prax? Akými kategóriami ju označuje vo výskume? Ak ho zaujíma špecificky folklór, nebojí sa svoj predmet nazývať práve termínom „folklór“. Skúma sociálne vzťahy, ktoré sa vytvárajú v činnosti, ktorú aktéri-informátori nazývajú folklór. Vyhľadáva a porovnáva definície a hodnoty, ktoré sa s folklórom spájajú. A ako výsledok výskumu prezentuje aglomeráciu vzťahov, definícií a hodnôt a povie, „to je folklór.“ Nemusi povedať, „sú to tieto sociálne vzťahy, ktoré sa skrývajú za pojmom folklór“, lebo folklór *je* súbor sociálnych vzťahov. Nemusi povedať, „to *oni* si myslia, že takýto jav je folklór,“ lebo folklór *je* práve to, čo si pod ním predstavujú – a to aj vtedy, keď ich myšlienky sú v údajnom rozpore samé so sebou a so vzťahmi, s ktorými sú spojené. Znamená to len, že folklór obsahuje napätia a protirečenia, ako každý živý sociálny pojem. Narážajúc na Bourdieuove kritické slová o „realistickom pojme“ ľudovosti, mohli by sme nazvať ten nami navrhnutý postoj „ľudový realizmus“.⁶

Vedec teda verí v realitu ľudovosti, folklóru, ľudu prinajmenšom v rovnakej miere, ako verí v realitu všetkých ideí a všetkých sociálnych vzťahov, ktoré možno empiricky pozorovať prostredníctvom slov, obrazov, pocitov a znakov. Práve preto je vedec otvorený možnosti, že nielen vedecko-kritické kategórie, ale aj kategórie, ktoré sú predmetom výskumu, vystihujú empirickú realitu. Popri ovládaní a silnej konkurencii hľadá vedec aj obľúbené predstavy milovníkov folklóru: krásu, tradíciu, kolektív. Vedec sa snaží chápať spôsob, ako folklór môže pre niekoho skutočne predstavovať „miesta v mojom srdci, úžasné zážitky ...kraj, spev, tanec, proste všetko“. Snaží sa rozumieť významu

---

⁶ Bourdieu sám použil tiež frázu „ľudový realizmus“, hoci na iný účel [Bourdieu 1983: 101].

týchto predstáv, porozumieť ich empirickému fungovaniu, a tiež pochopiť, čo s nimi robí on sám a čo si o nich myslí. Nemusí prijať všetky kategórie ako svoje. Ale neodmieta kategórie z dôvodu, že sú priveľmi používané ľuďmi. Odmieta ich alebo ich prijíma podľa toho, či sú *dobře* používané. A tak uplatní svoje vedecké poznanie nielen na odhaľovanie zla, od ktorého si vedec drží bezpečný odstup, ale aj na tvorenie dobra, v blízkosti ktorého sa vedec už nebojí priznať, že túži žiť.

3. Právo a moc

Formovanie sveta náboženstva na Slovensku

Miroslav Tížik

Úvod

V sociologickom skúmaní náboženstva a náboženského života má špecifické miesto teória Pierra Bourdieua. Nepatrí síce medzi najznámejších a najcitovanejších klasikov a autorov sociológie náboženstva, no jeho všeobecná sociologická teória umožňuje (a často je takto aj využívaná) skúmať náboženstvo neesencialisticky, a tým poukázať aj na jeho rôzne neexplicitné podoby. Skôr ako sociológiu náboženstva rozvíjal Bourdieu sociológiu poznania, inštitúcií a kultúry, čím v analýzach preniesol dôraz na také súvislosti náboženského života, akými sú napríklad: formovanie náboženského presvedčenia a náboženských inštitúcií, moc cirkvi v symbolickom svete spoločnosti, princípy (*doxa*),¹ o ktoré ide rôznym aktérom duchovného alebo náboženského života, formovanie autonómneho a samostatného sveta náboženstva (náboženského poľa) v rámci štruktúrovanej spoločnosti, prienik náboženstva do sféry politiky a podobne. Hoci sa v rámci svojho obsiahleho diela venoval téme náboženstva explicitne v podstate len okrajovo (asi najzásadnejším článkom je štúdia *Vznik a štruktúra náboženského poľa* [Bourdieu 1971]), jeho všeobecná sociologická teória ponúka široké možnosti interpretácie aj konkrétnych prípadov náboženskej situácie, prípadne náboženských

---

¹ Swartz poznamenáva, že Bourdieuov termín *doxa* rezonuje s Durkheimovým konceptom „kolektívneho vedomia“, no s tým zásadným rozdielom, že *doxa* závisí od špecifickosti poľa a nereprezentuje systém nevysloveného (tichého) porozumenia pre celú spoločnosť [Swartz 1996: 80].

zmien v rôznych krajinách. Dianteill [2003], Dillon [2001], Swartz [1996] a iní pri uvažovaní nad Bourdieuovou sociológiou náboženstva vychádzajú (okrem uvedenej štúdie o zrode náboženského poľa) z jeho prác, ako boli napríklad štúdie v knihe *Choses dites* (Inými slovami) [Bourdieu 1987a], spoločný článok s Monique de Saint-Martinovou o francúzskom episkopáte v poli moci [Bourdieu, de Saint-Martin 1982] alebo zo štúdie o viere a sociológoch [Bourdieu 1987b]. Okrajovo sú zmieňované aj ďalšie texty, z ktorých boli niektoré aj vo výbere prednášok *Raison pratiques. Sur la théorie de l'action* (z roku 1994), ktoré vyšli v českom preklade knihy v kapitole o ekonómii symbolických statkov [Bourdieu 1998a]. Väčšina komentátorov Bourdieuovej koncepcie náboženstva sa však odvoláva aj na jeho ďalšie kľúčové práce z oblasti sociológie umenia [Bourdieu 1979, 2010a] alebo teórie konania [Bourdieu 1972, 1980].

Podstata Bourdieuovej teórie kladie dôraz na dynamickosť vzťahov a premenlivosť sociálnej štruktúry akejkoľvek spoločnosti, no na druhej strane práve pohľad na dynamiku zmien mu umožňuje jasnejšie vidieť to, čo sa reprodukuje, teda analyzovať kontinuitu. Slovenská spoločnosť môže byť ukázkovým príkladom využitia a testovania možností tejto teórie, a to z dvoch hlavných dôvodov. Po prvé, ide o spoločnosť, ktorá prešla po roku 1989 zmenou sociálno-politického usporiadania, a teda zásadnou rekonpozíciou jej sociálneho priestoru. Po druhé, ide o spoločnosť, ktorá v prvom období zmeny princípov fungovania sociálneho priestoru prešla, pri vzniku samostatnej Slovenskej republiky v rokoch 1992 až 1993, deinštitucionalizáciou pôvodných federálnych a zároveň inštitucionalizáciou jej nových základných symbolických rámcov a pravidiel, ktoré regulujú vzťahy medzi jeho rôznymi aktérmi.² Okrem toho, že v roku 1993 bol vznikom štátu inštitucionalizovaný nový symbolický priestor, len niekoľko

---

² Vo svojich francúzskych textoch Bourdieu uprednostňuje termín *agent*, ktorý je však z praktických dôvodov v tomto texte prekladaný autorom štúdie ako aktér. V niektorých komentujúcich textoch v angličtine zachovávajú toto rolíšenie a používajú tiež slovo *agent* [Swartz 1996], v niektorých prekladoch do češtiny je použitý preklad *činitel* [Bourdieu 2002b].

rokov po jeho vytvorení začal proces jeho integrácie do širšieho celoeurópskeho priestoru odlišných symbolických, ekonomických aj právnych princípov. Práve tento faktor integrácie národného štátu (samostatného sociálneho priestoru) do nového, nadnárodného sociálneho priestoru viacerých iných, pôvodne autonómnych sociálnych priestorov (spoločností), je výzvou na testovanie možnosti využitia Bourdieuovej teórie, ktorá je na prvý pohľad akoby šitá na podmienky národných štátov.

Danilo Martuccelli poukazuje na dvojaké možnosti využitia Bourdieuovej teórie pri analýze. Prvým spôsobom je synchronný prístup a druhým diachrónny [Martuccelli 2008: 96]. V synchronnom prístupe ide o zachytenie aktuálnych vzťahov v rámci určitého sociálneho priestoru alebo konkrétneho poľa (náboženského, ekonomického, umeleckého a podobne), ktoré je sociálne štruktúrovaným priestorom, a kde sa aktéri stretávajú v nerovných pozíciách a s rôznymi prostriedkami, aby si zlepšili postavenie pri získavaní prístupu k tomu, čo je v rámci poľa aktérmi považované za najcennejšie. A práve tieto zápasy zároveň zaručujú prežitie poľa. Na druhej strane synchronná analýza umožňuje skúmať nejaké pole až vtedy, ak je už vyformované a funguje podľa nejakých pravidiel. Umožňuje odkrývať konkrétnu podobu vzťahov medzi rôznymi aktérmi, ich umiestnenie v rámci poľa a tiež umožňuje odkrýť podstatu *doxy* poľa, teda toho, čo je jednotiacim princípom snaženia sa všetkých aktérov v poli, teda čo je tým, o čo im ide. Diachronická analýza umožňuje štúdium genézy (a vývoja) sociálneho priestoru alebo poľa, lebo práve tento proces podľa Bourdieua poznamenáva neskoršiu funkciu poľa. Prostredníctvom tohto postupu je možné ukázať moc rôznych aktérov v rámci poľa – tú moc, ktorá je však len dôsledkom relatívnej pozície a schopnosti aktérov ovplyvňovať okolie. Prvý z prístupov možno názorne vidieť v štúdiu o vzniku náboženského poľa [Bourdieu 1971], druhý vo viacerých prácach zameraných na reprodukcie, napríklad o stratégiách reprodukcie a formách nadvlády [Bourdieu 2002b].

Pred začiatkom analýzy konkrétneho príkladu je však nutné urobiť jednu terminologickú a jednu metodologickú poznámku, aby bolo možné sa vyhnúť často opakovanému nedorozumeniu,

keď sa Bourdieuova teória aplikuje zjednodušene alebo sa na nej priveľmi zdôrazujú štrukturalistické princípy. Bourdieu z analytických dôvodov nahrádza zvyčajne používaný termín spoločnosť alebo národný štát termínom sociálny priestor, ktorý je formovaný množstvom autonómnych, no zaľudnených sociálnych polí s vlastnými pravidlami, v ktorých aktéri medzi sebou zápasia o uznanie a zároveň aj o moc. V súvislosti s terminológiou pri analýze sociálneho priestoru Bourdieu upozorňuje, že používa metaforu geografického jazyka, ktorá však nezodpovedá úplne realite. Samotný koncept sociálneho priestoru, ktorý je dôležitou pomôckou v terminologickej výbave jeho teórie, je niekedy zároveň problémom, spôsobujúcim viaceré nedorozumenia alebo dezinterpretácie tejto teórie. Napríklad Michele Dillon [2001] na základe analýzy plurality diskurzov o katolíckej doxe v USA pri témach ordinácie žien kritizuje úzku zameranosť Bourdieuovej teórie na jednosmerný vzťah ovládajúci (klérus) a ovládaní (laici) a na priveľmi štrukturalistický charakter jeho prístupu. Dillon pritom odhliada od odlišných princípov náboženského poľa v tradične väčšinovo katolíckom Francúzsku deklarovanom za laický štát, čo skúmal Bourdieu a vo väčšinovo protestantských Spojených štátoch, kde je práve pluralita jedným zo základných princípov *doxy* náboženského poľa. V oboch prípadoch štát iným spôsobom reguluje náboženský život a Vatikán, ako katolícky aktér medzinárodného práva, má tiež iný vplyv na politiku štátu. Hoci Bourdieu zvyčajne používa svoj koncept sociálneho priestoru ako náhradu za termín národný štát, nejde o synonymá a práve tento fakt je kľúčový pre interpretáciu možnosti využitia Bourdieuovej teórie pri skúmaní konkrétneho segmentu kolektívneho života na súčasnom Slovensku.

Okrem toho je dôležité brať do úvahy iné špecifiká Bourdieuovej teórie. Szaló a Katrňák považujú jeho teoretický aj metodologický prístup za obrat k praxi a hľadisku aktéra, čo ho odlišuje od štrukturalistického prístupu. Jeho prístup považujú za inovatívny práve preto, lebo nenahradil štrukturalistický pojem pravidla len iným pojmom (stratégia), ale ako predpoklad konania ho nahradil dualitou stratégie a habitu [Szaló, Katrňák 2002: 95]. Táto poznámka je dôležitá práve preto, lebo sústredenie sa na

vývoj právneho systému a právnych noriem na Slovensku, na čom je postavený základ argumentácie tejto štúdie, môže zväzdať k štrukturalistickej interpretácii Bourdieových tvrdení, čo by však bolo dezinterpretáciou jeho teórie. Sústredenie sa viac na inštitucionálnu podobu formovania konkrétneho poľa, v tomto prípade náboženského, sa opiera o snahu prekonať jednu z ilúzií, ktorú relativizoval Bourdieu – v tomto prípade ilúziu čistej slobody a racionality aktéra. Analýza vzniku a štruktúry náboženského poľa je rekonštrukciou habitu ako praktických dispozícií aktérov na určité konanie a k praktickému zmyslu pre sociálnu hru v každodennom svete. Sústredenie sa na štruktúry, ktoré reproduktujú spoločenský poriadok dôrazom na analýzu habitov má zabrániť štrukturalistickému pohľadu, podľa ktorého si štruktúry sami v sebe nesú princípy vlastného pretrvania. Východiskom k interpretácii Bourdieuovho prístupu bude jeho téza, že základom každej spoločnosti je vzťah dvoch nerovnomerných dynamických princípov, v rôznych spoločnostiach rôzne významných, z ktorých je jeden vpísaný v objektívnych štruktúrach, presnejšie v štruktúrach distribúcie kapitálu a v mechanizmoch, ktoré majú túto distribúciu zabezpečovať, a druhý v (reprodukčných) dispozíciách. Práve na základe týchto dvoch princípov sú definované rôzne spôsoby reprodukcie a najmä charakteristické reprodukčné stratégie [Bourdieu 2002b: 78].

Východiskom Bourdieuovho analytického prístupu je chápanie. A pochopiť, to znamená v prvom rade pochopiť pole, s ktorým a proti ktorému sme sa formovali [Bourdieu 2012a: 16]. Analýza formovania náboženského poľa v rámci slovenskej spoločnosti od roku 1989 až do roku 2012 umožňuje pochopiť okolnosti, za ktorých bol každý z nás socializovaný a v ktorých sa vyvíjali inštitúcie štátu a jeho symbolický jazyk. Takáto analýza zároveň umožňuje využitie oboch analytických úrovní: 1. naznačiť, ako sa formuje jedinečný sociálny priestor a v ňom špecifické sociálne pole a 2. dokázať rekonštruovať aj jeho súčasnú kompozíciu. Kombinácia oboch prístupov zároveň umožňuje preveriť platnosť Bourdieuovho predpokladu, že pôvodné podmienky pri vzniku poľa sú rozhodujúce pre jeho neskoršiu funkciu v rámci sociálneho priestoru. Ďalšou analytickou výzvou je overiť primeranosť

konceptu sociálneho priestoru (ako autonómneho národného štátu) pri vysvetľovaní fungovania náboženského poľa v nadnárodnej a transnárodnej integrácii štátov (napríklad do Európskej únie) ako nového symbolického, politického, hospodárskeho, právneho a mocenského priestoru.

Príklad analýzy vývoja v jednom segmente slovenskej spoločnosti – pri formovaní náboženského poľa – je inšpiratívny aj z toho dôvodu, že umožňuje testovať Bourdieuv univerzalistický model, ktorý má ambície všeobecnej platnosti, a to nielen v prípade rôznych konkrétnych štátov v rôznych historických obdobiach (tradičné a moderné spoločnosti), ale aj ako súčasť rôznych sociálno-politických systémov. Slovenská spoločnosť bola do roku 1990 usporiadaná na základe dominancie iných diferenciacných kritérií, ako boli západoeurópske krajiny, keďže napríklad tzv. politický a sociálny kapitál mali vyššiu mieru relevancie v zápasoch o pozície v symbolickom priestore ako ekonomický kapitál [Bourdieu 1998a: 21-25]. No princípy diferenciácie existovali rovnako ako aj tam, len v inej podobe. Rozličné dispozície aktérov v roku 1989 im však dali aj rôzne možnosti, ako byť súčasťou vytvárania nového symbolického poriadku spoločnosti po roku 1989 a aj pri vzniku Slovenskej republiky v roku 1993. Viac ako dvadsať rokov vývoja novovytváraného sociálneho priestoru je pomerne dostatočné obdobie na zachytenie základných trendov a princípov, ktoré ovládajú vzťahy vo svete náboženstva na Slovensku.

Náboženské pole

Autori, ktorí sa zameriavajú na sociológiu náboženstva Pierra Bourdieua sa opierajú predovšetkým o jeho skúmanie kultúry, výrazne inšpirované materializmom Karla Marxa a sociológiou náboženstva Maxa Webera. Vytvoril v podstate politickú ekonómiu symbolických praktík, ktorá obsahuje teóriu symbolických záujmov, teóriu kultúrneho kapitálu a teóriu symbolickej moci [Swartz 1996: 72]. Podľa Swartza je Bourdieu materialistom v zmysle, že ľudské vedomie zakoreňuje do praktického

spoločenského života a tiež preto, lebo sa zaoberá formou falošného vedomia, čo rozoberá pri úvahách o „nerozpoznaní“ (*mis-recognition, méconnaissance*) mocenských vzťahov. Za špecifikum prístupu však považuje, že Bourdieu zdôrazňuje relatívnu autonómiu náboženstva a kultúry od ekonomiky a politiky, no bez toho, aby spochybnil fundamentálnu jednotu sociálneho sveta. Swartz na Bourdieuovej teórii pre potreby reflexie náboženstva zdôrazňuje niekoľko kľúčových termínov – náboženský záujem, náboženský kapitál, symbolickú moc, „nerozpoznanie“, symbolickú prácu a štruktúrnú homológiu. Všetky procesy a fenomény, ktoré definuje týmito pojmi, sa odohrávajú v priestore vymedzovanom termínmi sociálny priestor a sociálne pole, ktoré sú rozhodujúce na využitie tejto teoretickej koncepcie.

Koncepty sociálneho priestoru a sociálneho poľa sú jedným z nosných prvkov teórie Pierra Bourdieua, ktorým sa venuje vo všetkých svojich zásadných prácach a možno ich považovať za jadro jeho sociologickej teórie. Bourdieu nestotožňuje sociálny priestor so štátom mechanicky, ako sa s jeho konceptom často narába, ale ako sám zdôrazňuje, sociálny priestor je „len výsledkom činnosti sociológie a má konštruovať a odhaľovať princípy diferenciacie, na základe čoho môže spätne teoreticky znovu vybudovať empiricky pozorovaný sociálny priestor“ [Bourdieu 1998a: 38]. Sociálny priestor, ktorý je najčastejšie v prípade moderných spoločností spájaný s národným štátom, je štruktúrou rozdielov (diferencií), ktoré je možné pravdivo postihnúť len vtedy, ak určíme princíp, ktorý tieto rozdiely objektívne zakladá, teda ak poznáme princíp, ktorý štruktúrne rozdeľuje formy moci a druhy kapitálu rozhodujúce pre dotýčny sociálny svet.

Akekoľvek sociálne pole je dielom rôznych aktérov, ktorí majú v celkovej spoločnosti protichodné a odlišné pozície a aktívne hľadajú spôsob, akým by tieto rozdiely a odlišnosti rozvinuli do usporiadaných univerz [Bourdieu 1979]. Vznik nejakého sociálneho poľa je na jednej strane dôsledkom existujúcich sociálnych rozdielov, no na druhej strane ich nanovo formuje a vytvára úplne nové odlišnosti. Poľu pripisuje sklon „vytvárať podmienky vhodné na zblíženie tých, ktorí zastávajú totožné alebo blízke pozície v objektívnom priestore“ [Bourdieu 2010a: 350], no to nie je

dostatočnou podmienkou na to, aby došlo k zoskupeniu do celku, teda k vytvoreniu *korporatívneho účinku* [tamtiež]. Pole prakticky existuje až vtedy, keď vzniká v tomto priestore nadindividuálny a istým spôsobom dialektický vzťah, na čo Bourdieu upozorňuje, keď hovorí o účinku poľa. Tento nastáva sčasti prostredníctvom konfrontácie a zaujimaním postojov voči celku alebo časti tých, ktorí sú do neho tiež zapojení a ktorí sú sami dostatočne rôznorodými a antagonistickými inkarnáciami vzťahu medzi habitom a poľom. Priestor možného sa uskutočňuje v jednotlivcoch, ktorí sú k sebe buď „priťahovaní“, alebo „odpuďzovaní“. Závisí to od „váhy“ týchto jednotlivcov v poli, to znamená od toho, ako sú viditeľní, a tiež na intenzite ich sympatií k rôznym habitom, ktoré vedú k tomu, že im myšlienky a činy týchto habitov pripadajú „sympatické“ alebo „nesympatické“ [Bourdieu 2012a: 31]. Práve popis genézy konkrétneho poľa umožňuje vidieť faktory, ktoré boli súčasťou podmienok jeho vzniku.

Analyzovať odlišné polia (náboženské pole, pole vedy a podobne), ktoré sú rôzne usporiadané v závislosti od rôznych období a národných tradícií, a pritom s každým z nich zaobchádzať ako so *zvláštnym prípadom*³ v pravom slova zmysle, teda ako s hypotézou iných možností usporiadania, znamená podľa Bourdieua, vložiť všetku energiu do porovnávacej metódy. Vedie to vlastne k chápaniu každého prípadu v jeho čo najkonkrétnejšej jedinečnosti, a to bez toho, aby sa výskumník nechal zviazať k úslužnej práci idiografického opisu (daného stavu daného poľa) alebo k pokusom o súčasné postihnutie nemenných vlastností všetkých polí a špecifického tvaru, ktorý na seba v každom poli preberajú všeobecné mechanizmy a systém konceptov ako kapitál, investície, zisk a podobne, ktoré sú využité na jeho popis [Bourdieu 2010a: 243-244]. Swartz považuje Bourdieouv koncept poľa za nástroj na naplnenie ambícií jeho politickej ekonómie symbolickej moci v moderných diferencovaných spoločnostiach. Práve polia sú tými arénami, kde sú vytvárané, investované, vymieňané a akumulované rôzne špecifické formy kapitálov [Swartz 1996: 78]. Hoci to môže vyzeráť ako neoklasická predstava trhu, Bour-

---

³ V pôvodnom texte kurzívou zdôraznil Pierre Bourdieu.

dieuovo chápanie poľa je podľa Swartza inkluzívnejšie, pretože zdôrazňuje „silu poľa“, vyjadrujúcej v distribúcii kapitálu hierarchické mocenské vzťahy medzi súťažiacimi jednotlivcami, skupinami alebo organizáciami. A na rozdiel od Marxovej teórie mu koncept poľa umožňuje považovať ho za sprostredkujúce vzťahy medzi štruktúrami a kultúrnym životom. Swartz identifikuje celkovo päť štrukturálnych vlastností – „univerzálnych mechanizmov“ alebo „invariantných zákonov“ poľa v zmysle, ako to definuje Bourdieu [Swartz 1996: 79-81]:

- 1) Polia sú arénami zápasov o kontrolu nad oceňovanými zdrojmi alebo formami kapitálu. Zápasy v poli sa sústreďujú okolo špecifickej formy kapitálu – napríklad náboženského.
- 2) Polia sú štruktúrované priestory nadriadených a podriadených pozícií na základe typu a množstva špecifického kapitálu. V tejto súvislosti existujú vzťahy opozície medzi etablovanými a novopríchodzími aktérmi, napríklad medzi kňazmi a prorokmi, inými slovami medzi tými, ktorí ochraňujú *ortodoxiu* a tými, ktorí obhajujú *heréziu*. Ide teda o konfliktnú opozíciu ortodoxia/heterodoxia v zápase o monopol kultúrnej legitimacy. V prípade náboženstva existuje takýto spor napríklad medzi klérom a laickými pracovníkmi v cirkvi, prípadne medzi sociológmi náboženstva a teológmi. Na základe logiky odlišnosti (dištinktivnosti) v poliach kultúry vyvoláva každá ortodoxia svoje heterodoxné opozície.
- 3) Polia vytvárajú na aktérov špecifický druh nátlaku. Vstup do poľa vyžaduje nevy povedané (zamlčané – *tacit*) prijatie pravidiel hry, teda zmyslu, že niektoré špecifické formy nátlaku sú legitímne, zatiaľ čo iné nie. Hĺbkové štruktúry poľa – *doxa* – reprezentujú nevy slovený, základný súhlas stávk na zápas medzi tými, ktorí hlásajú heterodoxiu a tými, ktorí presadzujú ortodoxiu.
- 4) Polia sú štruktúrované do významnej miery svojimi vlastnými vnútornými mechanizmami a vývojom, čím si udržiavajú istý stupeň autonómie od vonkajšieho prostredia. „Relatívna autonómia“, napríklad najviac inštitucionalizovaných náboženstiev, odkazuje na schopnosť kontrolovať nábor, socializáciu a kariéry aktérov, a tiež presadzovať svoju vlastnú ideológiu. Ide

teda o relatívnu autonómiu hociktorého z polí kultúry od ekonomického a politického poľa.

- 5) Základným metodologickým nástrojom je zameranie sa na vnútornú analýzu polí. Aj vonkajšie vplyvy sú totiž „pretlmočené“ do vnútornej logiky poľa.

Swartz na Bourdieuovej analýze polí zdôrazňuje, že smeruje pozornosť výskumníka na tú úroveň analýzy, ktorá odhaľuje integrujúcu logiku súťaže medzi odlišnými uhlami pohľadu. To zároveň umožňuje výskumníkom nájsť zdroje konfliktov v určitej oblasti a zasadiť tento konflikt do širšieho prostredia tried, moci a taktiež identifikovať základ zdieľaných predpokladov oponujúcich strán [Swartz 1996: 81].

Danilo Martuccelli spája bourdieuovský koncept sociálneho poľa s jazykom. Tvrdí, že pole je založené na zdieľaných presvedčeniach a predpokladoch, ktoré presahujú odlišnosti medzi aktérmi a na zdieľaní myšlienkových kategórií uložených v jazyku. Štruktúra objektívnych pozícií je v akomkoľvek sociálnom poli preto v princípe len predstavou, akú majú aktéri každej pozície o iných pozíciách [Martuccelli 2008: 96]. Na dôležitosť jazyka ako dôležitého prvku formovania náboženského poľa poukazoval Bourdieu už vo svojej štúdii o vzniku a vývoji náboženského poľa [Bourdieu 1971]. V tejto štúdii definuje náboženstvo ako druh jazyka, ktorý je nástrojom komunikácie a zároveň aj nástrojom poznávania. Sociológiu náboženstva zároveň považuje za dimenziu sociológie poznania. V prípade, ak budeme považovať náboženstvo za jazyk, teda za nástroj *komunikácie* a zároveň za nástroj poznávania, alebo presnejšie za *symbolické médium* zároveň *štruktúrované* (teda vyžadujúce štruktúrálnu analýzu) a *štruktúrujúce*, tak ho budeme považovať aj za podmienku možnosti prvotnej formy konsenzu, ktorý je súladom o zmysle symbolov a o zmysle sveta. V takom prípade ide o pokus znovu založiť tú funkciu, ktorú ma jazyk, mýtus (alebo náboženstvo), umenie a veda vo vytváraní rôznych „oblastí objektivít“ [Bourdieu 1971: 295-296].

Okrem toho Bourdieu zdôrazňuje, že náboženstvo môže zmeniť svoje funkcie zo sociálnych na politické – vytváraním mentálnych štruktúr a systému reprezentácií a praktík s nimi

spojených. „Tým, že symbolické systémy majú svoju štruktúru, ako je vidieť na príklade náboženstva, systematické aplikovanie jediného a toho istého princípu rozdeľovania nemôže organizovať prírodný a sociálny svet inak, ako len ich rozdeľovať na antagonistické (protikladné) triedy. Týkať sa to môže jediného slova, ktoré vytvára zmysel a konsenzus o zmysle, a to na základe logiky exklúzie a inklúzie. Takéto symbolické systémy sú predisponované svojou štruktúrou rovnako k tomu, aby slúžili zároveň na inklúziu a exklúziu, spájanie aj rozdeľovanie (*sociation et dissociation*), integráciu a dezintegráciu. Tieto „sociálne funkcie“ majú vždy tendenciu sa premeniť na politické funkcie, a to ako logické funkcie vytvárania poriadku sveta, ktorý mýtus napĺňa sociálne nezaangažovaným spôsobom, operujúc *diacrisis*, ktorá je zároveň arbitrárna a systematická a v priestore vecí sa podriaďuje funkciám, ktoré sú sociálne diferencované sociálnou diferenciáciou a legitimizovaním rozdielov, teda v miere do akej rozdeľovanie, s ktorým narába náboženská ideológia, znovu maskuje (v dvojakom zmysle slova) spoločenské rozdelenie na skupiny alebo konkurenčné či antagonistické triedy.“ [Bourdieu 1971: 298]. Vznik náboženského poľa z tohto hľadiska možno vidieť ako vytváranie nového druhu jazyka, ktorý do politického života vnáša nové druhy triedenia a nové princípy diferenciácie rôznych aktérov v sociálnom priestore. Zároveň pri aplikácii tejto teórie na konkrétnu situáciu možno sledovať, či platí Bourdieuv predpoklad, že po inštitucionalizácii náboženstva toto začína napĺňať konzervačnú funkciu sociálneho poriadku tým, že prispieva k „legitimizácii“ moci „vládnucich“ a k „podrobeniu ovládaných“ [Bourdieu 1971: 299].

Na to, aby mohlo vzniknúť samostatné a autonómne pole, by mali byť splnené niektoré podmienky, ktoré Bourdieu opisuje vo viacerých svojich prácach. Pri aplikácii na konkrétny príklad vzniku a formovania náboženského poľa na Slovensku by sa dali zjednodušene opísať v šiestich bodoch:

- 1) Musí existovať počiatočná spoločná aktivita aktérov, ktorí sa ocitli mimo už existujúcich polí
- 2) Dôjde k zavedeniu pravidiel poľa – *doxy*
- 3) Dochádza k autonomizácii (profesionalizácii) poľa

- 4) Vzniká právna regulácia (štátom)
- 5) Existujú podmienky na ekonomickú nezávislosť poľa a vzniká špecifický vzťah s poľom moci
- 6) Vytvárajú sa mentálne štruktúry a habity (samozrejmosť) v sociálnom priestore a v samotnom poli súvisiace s existenciou poľa.

„Vznik“ náboženstva v rokoch 1989 a 1992

Po roku 1948, najmä po prijatí tzv. cirkevných zákonov v roku 1949, došlo k zániku samostatného (od štátu relatívne autonómneho) náboženského poľa v rámci vtedajšieho Československa. Arbitrom a zdrojom definície toho, čo je a čo nie je náboženstvo, sa stal štát, ktorý zákonmi vymedzoval pomerne prísne priestor pre činnosť cirkví a definoval hranice normálnej (legitímnej) a nenormálnej (nelegitímnej) náboženskej viery. Cirkevné zákony zmenili aj pôvodnú (relatívnu) ekonomickú autonómiu cirkví a kňazi sa stali v podstate zamestnancami štátu. Preto do konca roku 1989 nemožno hovoriť o existencii samostatného náboženského poľa. V podstate len preto, lebo aj pred rokom 1989 existovali rôzne nezávislé náboženské skupiny mimo regulácie právnym systémom (Jehovovi svedkovia, moonisti, hinduisti a podobne) alebo paralelné štruktúry v rámci oficiálnych cirkví (napr. tzv. podzemná katolícka cirkev), existovalo niečo ako protozáklady náboženského poľa. Tými predpokladmi budúceho poľa boli napríklad aktivity viacerých jednotlivcov a skupín, ktorí sa vymedzovali (alebo pôsobili paralelne) voči oficiálnym politickým a cirkevným štruktúram a ktorí zároveň spoločne vyvíjali aktivity za dosiahnutie náboženskej slobody, teda svojej autonómie od poľa moci (štátu). Organizovanie veľkých náboženských pútí od polovice 80. rokov a najmä zorganizovanie tzv. sviečkovej demonštrácie v marci 1988 boli prvými prejavmi štruktúrovania základov budúceho náboženského poľa. Všetky tieto prejavy sa vymykali pravidlám, ktorými štát priamo alebo nepriamo prostredníctvom uznaných cirkví reguloval náboženský život.

Prvými krokmi k otvoreniu priestoru na vytvorenie autonómneho náboženského poľa bolo zrušenie ústavne zakotvenej vedúcej úlohy KSC v spoločnosti v novembri 1989, čo znamenalo začiatok ideovej pluralizácie symbolického sveta slovenskej spoločnosti. Výsledkom bola rekonpozícia symbolických významov v poli moci, kde sa o uznanie a moc začali uchádzať aj dovtedy marginalizované politické a svetonázorové skupiny. Postupujúca dynamika novembrových zmien priniesla aj rastúce volanie po garantovaní náboženskej slobody, čo bolo koncom roku 1989 a v prvej polovici roku 1990 viacerými prijatými zákonmi prakticky zabezpečené (podrobnejšie v [Tížik 2011]). Po prvej úprave Ústavy ČSSR, keď bol vypustený článok o vedúcej úlohe strany v spoločnosti, došlo k jej doplneniu Listinou základných práv a slobôd, čo bol dôležitý impulz aj v diskusiách o zabezpečení slobodného náboženského života. Došlo tiež k zrušeniu kontroly štátu nad cirkvami a do programových vyhlásení vlád sa dostali zmienky o napravení krívd cirkvám. Od začiatku roku 1990 postupne začali aj cirkvi vstupovať do verejných diskusií o politickom smerovaní spoločnosti a legislatívne sa stali subjektmi verejného práva. Začali sa prejavovať prvé prepojenia časti náboženského a časti politického poľa. Vznikla kresťanskodemokratická politická strana KDĽ (Kresťanskodemokratické hnutie) ako strana, ktorá spočiatku chcela vytvoriť ekumenickú kresťanskú platformu vo verejnom živote, no ktorá sa pomerne rýchlo stala úzko spätá s katolíckou cirkvou a spolupracovala napríklad na organizovaní návštevy pápeža Jána Pavla II. a Matky Terezy v Československu, čo využívala aj vo svojej predvolebnej kampani na jar 1990.

Prvé zákony, prijaté po novembri 1989, boli prvým indikátorom vytvárania obsahu náboženstva vo verejnom živote ako špecifickej kategórie práva a princípu verejného života. Nová legislatíva, postupne prijímaná v rokoch 1989 až 1992, sa týkala najmä týchto základných princíпов (podrobnejšie v [Tížik 2011]):

- a) Zrušenie kontroly štátu nad náboženstvom a cirkvami.
- b) Obnovenie legality náboženských rádov z obdobia pred rokom 1949.
- c) Vytvorenie štatútu uznaných cirkví samostatným zákonom.

- d) Zachovanie finančnej podpory uznaným cirkvám (ponechanie princípu z roku 1949).
- e) Deklarácia náboženskej neutrality, kombinovanej s kristianizačnými princípmi štátu v Ústave Slovenskej republiky z roku 1992.

Legislatíva vytvorila v systéme vzdelávania nový druh školstva, popri štátnom (verejnom) umožnila zakladanie súkromných a okrem toho aj náboženských škôl všetkých stupňov. Práve zavedenie samostatnej špecifickej kategórie náboženských škôl, ktoré nie sú súčasťou verejného, no ani súkromného školstva, je dôležitým indikátorom vytvárania samostatného symbolického poľa.

Aktéri, ktorí sa stali súčasťou zápasu o podobu toho, čo bude považované za súčasť náboženského poľa, boli jednoznačne zadefinovaní až v roku 1992, keď bol prijatý zákon č. 192 o registrácii cirkví. Tento zákon sa stal bodom prechodu od protoštádia náboženského poľa k štruktúrovanému náboženskému poľu s vlastnými pravidlami a kritériami vzájomných vzťahov jeho súčastí. Práve nové zákony týkajúce sa náboženského života a cirkví znamenali najskôr vytvorenie predpokladov pre autonómizáciu náboženského poľa, keď boli vytvorené podmienky na garanciu náboženských slobôd a postupne aj princípy nového náboženského poľa, ktoré umožnili jeho autonómiu od iných sociálnych polí. Predovšetkým dva zákony boli rozhodujúce pre zadefinovanie princíпов (*doxy*), ktoré sa stali základom fungovania nového poľa. Konkrétne to boli zákony č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a zákon č. 192/1992 Zb. o registrácii cirkví. Prvý z nich vytvoril doxu novovznikajúceho poľa na základe princíпов najväčších kresťanských cirkví. Zadefinoval, čo to je náboženstvo a čo sú jeho základné formálne znaky a dokonca aj koho možno považovať za veriaceho (ide o „dobrovoľné združenie osôb rovnakej náboženskej viery v organizácii s vlastnou štruktúrou, orgánmi, vnútornými predpismi a obradmi“, k registrácii treba uviesť aj „ústredie“, „základné články viery“, „zásady hospodárenia, útvary s právnou subjektivitou“ a „meno osoby oprávnenej konať v mene skupiny“, „veriacim je každý, kto vyznáva náboženskú vieru“).

Novovznikajúci model by bolo možné označiť ako *cirkevno-kristianizačný* model náboženského poľa. Tieto princípy posilnil nasledujúci zákon z roku 1992, ktorý zároveň vniesol dvojakosť prístupu k náboženským aktérom ako základnú charakteristiku náboženského poľa na Slovensku. Zákon o registrácii cirkví vytvoril systém normálnych (teda registrovaných alebo uznaných) cirkví a náboženských spoločností a náboženských skupín neregistrovaných (neuznaných). Diferencujúcim princípom oboch typov náboženských skupín bolo aj ich zaradenie do agendy dvoch odlišných ministerstiev. Registrované a štátom uznané sa dostali do pôsobnosti ministerstva kultúry, zatiaľ čo všetky ostatné neuznané spadajú pod ministerstvo vnútra. Súčasťou poľa, v ktorom prebiehal zápas o formujúcu sa *doxu* sa stali len registrované cirkvi.

Registrované cirkvi majú legislatívny status právnych subjektov so špecifickým postavením v právnom systéme SR, s praktickými dôsledkami na ich vnútorné fungovanie, ale aj väčšie možnosti vo vzťahu k iným: daňové úľavy, finančná podpora od štátu, možnosť vstupovať do médií a možnosť vykonávať legálne akty sobáša a podobne. Neregistrované skupiny môžu byť len občianskymi združeniami bez náboženskej činnosti a bez špecifického postavenia v systéme náboženských skupín. Znením zákona o registrácii sa malé a dovtedy neuznané skupiny prakticky ocitli mimo náboženského poľa a na základe znenia zákona o združovaní občanov, ktoré explicitne zakazuje občianskym združeniam vyvíjať náboženskú činnosť, boli neregistrované cirkvi a náboženské skupiny vytlačené mimo symbolického priestoru normality a legality v slovenskej spoločnosti. Práve tento zákon explicitne vymedzil hranice náboženského poľa. Všetky skupiny, ktoré sa ocitli mimo definície tohto zákona, sa stali vo svete oficiálne prezentovaného náboženského života prakticky neviditeľné. Zákon o registrácii tiež vytvoril také pravidlá, ktoré výrazne obmedzili možnosť vstupu novým aktérom do náboženského poľa (bolo prijaté kritérium, podľa ktorého všetky pred prijatím zákona neuznané cirkvi a náboženské skupiny musia dokázať prihlásenie sa asi 0,4 % populácie spoločnosti, teda 20 000 obyvateľov Slovenskej republiky, k cirkvi alebo náboženskej skupine). V Európe

bezprecedentne vysoké kritérium prakticky znemožnilo rozširovanie sa náboženského poľa po prijatí tohto zákona, s výnimkou niektorých dlhodobopôsobiacich skupín ako bola Náboženská spoločnosť Jehovovi Svedkovia (v roku 1993) alebo iných nových skupín, ktorým sa podarilo využiť nejednoznačnosť znenia zákona a podarilo sa im zaregistrovať pred prijatím prísnejšieho zákona v roku 2007.

Dôležitým prvkom pri formovaní sa nového náboženského poľa bola zmienka v preambule Ústavy Slovenskej republiky, prijatej 1. septembra 1992, kde je legitimita štátu spojená s cyrilometodským duchovným dedičstvom a historickým odkazom Veľkej Moravy. Zatiaľ čo prvý zakladateľský dokument súčasnej Slovenskej republiky – Deklarácia Slovenskej národnej rady o zvrchovanosti Slovenska zo 17. júla 1992 – za základné princípy spoločnosti uvádzala právo národov na sebaurčenie, teda národný princíp a prihlásila sa k demokratickým a humanistickým odkazom Európy a sveta, ústava prijatá o necelé dva mesiace neskôr obsahuje prvé zmienky legitimizujúce ako základ vznikajúceho symbolického sveta náboženstvo. Tento prvok posilnil kresťanské princípy náboženského poľa, čím dodal väčšiu váhu tým aktérom v symbolickom svete slovenskej spoločnosti, ktorí sú spojení s kresťanstvom a zároveň vylúčil všetky nekresťanské tradície zo základov symbolického sveta novovznikajúceho štátu.

Vytvorenie základov nového poľa podľa Bourdieua znamená vytvorenie nového habitu (v tomto prípade kolektívnych) aktérov, ktorí sú jeho súčasťou. Na jednej strane by bolo možné očakávať, že postupne dôjde k vytvoreniu nového habitu obyvateľov Slovenska, keďže väčšina populácie sa v sčítaní v roku 1991 prihlásila k nejakej náboženskej skupine (72,8 %, oproti 9,8 % bez vyznania a 17,4 % nezistených). Bourdieu však za najsilnejšie prostredie formujúce habitus považuje samotné sociálne pole. Preto je primeranejšie za aktérov v náboženskom poli považovať profesionálov viery (kňazi, rehoľníci, kazatelia a neskôr všetci inak závislí od fungovania náboženského poľa) a náboženské skupiny, ktorých sa priamo dotýkali zákony formujúce náboženské pole a ktorých sa týka aj legislatíva o finančnom zabezpečení cirkví (a neskôr iné právne normy). Legislatíva dala všetkým uznaným náboženským

skupinám možnosť využívať finančnú podporu na platy duchovných a prevádzku svojich ústredí, čím vytvorila praktické podmienky pre nezávislosť profesionálov viery od komerčných princípov trhu (napríklad od záujmu a podpory veriacich), no zároveň aj od politických záujmov poľa moci. Opora v podobe legislatívy štátu vytvorila v prvej polovici 90. rokov 20. storočia pre aktérov z rôznych cirkví podobné podmienky, čím ich k sebe priblížila v rámci vznikajúceho poľa. Bourdieu hovorí o ontologickej spoluúčasti zdieľaného habitu a poľa samotného, čoho výsledkom sa stáva predstava, ba až obľuba nutnosti, čo označuje aj ako *amor fati*. Habitus, ako systém trvalých získaných dispozícií, ktorý je zároveň tvorcom praktík a zásadným tvorcom symbolickej reprodukcie, je zmyslom pre hru, vďaka ktorému je sociálny život kolektívne organizovaný „bez toho, aby bol výsledkom organizačnej práce nejakého dirigenta“ [Bourdieu 1972: 175]. Hoci sa za takmer dvadsaťročie od polozenia základov náboženského poľa nestalo kresťanstvo základným princípom videnia sveta obyvateľov Slovenska [Tížik 2011], pre aktérov v poli sa stali jeho pravidlá skutočným habitom a zdrojom legitimizácie svojho postavenia v slovenskej spoločnosti a pre štát sa stali najväčšie cirkvi samozrejým a jedným z hlavných zdrojov legitimacy a identity, čo bude v nasledujúcich častiach ukázané podrobnejšie.

V období asi troch rokov pred vznikom Slovenskej republiky je vidieť v podstate dve fázy zmeny symbolického sveta slovenskej spoločnosti. Po úvodnej etape štátnej neutrality voči náboženstvu Českej a Slovenskej federatívnej republiky a posilňovania princípov náboženskej slobody, vytvárajúcej podmienky pre autonómny rozvoj rôznych cirkví a náboženských spoločností, došlo spolu s rozpadom idey spoločného štátu k presadzovaniu kresťanských prvkov nad inými svetonázorovými odkazmi v symbolickom systéme, čo malo množstvo legislatívnych dôsledkov.

Od náboženskej slobody ku katolícko-evanjelickému dualizmu

Vznik Slovenskej republiky v januári 1993 znamenal posilnenie náboženského poľa v rámci nového symbolického systému, keďže legislatíva a symbolický priestor nového štátu už neboli v ústavných a najdôležitejších legislatívnych mechanizmoch viazané na federálnu legislatívu. Štát a jeho vznik súvisí podľa Bourdieua s procesom zjednocovania rôznych sociálnych polí (ekonomického, kultúrneho a podobne) a vznik štátu ide ruka v ruke s postupným vznikom štátneho monopolu na legitímne fyzické a symbolické násilie. A pretože štát vo svojich rukách sústreďuje určitý celok materiálnych a symbolických zdrojov, môže pomocou zásahov (finančných alebo právnych) fungovanie rôznych polí regulovať [Bourdieu 1998a: 39]. Novovznikajúca Slovenská republika mala (ako naznačuje aj preambula ústavy) iné symbolické priority a začala vytvárať odlišné princípy identity ako pôvodný federálny štát. Už pomerne autonómne náboženské pole na Slovensku sa priblížením centra a zdroja symbolickej a politickej moci do Bratislavy, ako hlavného mesta samostatného štátu, priblížilo (personálne aj fyzicky) k centru moci. Okrem symbolického privilegovania štátom legitimizovanej úlohy kresťanstva v ústave sa pozícia náboženstva v poli moci posilnila otvorenou podporou vzniku nového štátu zo strany viacerých predstaviteľov katolíckej cirkvi. Prelínanie sa časti náboženského a mocenského poľa ukazuje na význam náboženstva pre nový štát (s jeho symbolickým svetom), no zároveň ukazuje aj na väčšie možnosti formovať pravidlá náboženského poľa zo strany tých aktérov, ktorí sú okrem postavenia vo vlastnom poli súčasťou aj poľa moci.

Už relatívne štruktúrované náboženské pole sa hneď v prvom období ešte viac štruktúrovalo, keď bola posilnená ekonomická nezávislosť najväčších a najstarších cirkví prijatím tzv. reštitučných zákonov (č. 282/1993 Z. z. o zmiernení niektorých majetkových krívd spôsobených cirkvám a náboženským spoločnostiam). Aj prijatie toho zákona ukazuje na prítomnosť aktérov náboženského poľa v novovznikajúcom poli moci, lebo práve to je priestor, v ktorom môže dochádzať k zmene relatívnej hodnoty

rôznych druhov symbolických statkov alebo kapitálov, ktoré umožňujú rôznym aktérom meniť svoje pozície v sociálnom priestore. Bourdieu definuje pole moci ako priestor silových vzťahov medzi rôznymi druhmi kapitálu, presnejšie medzi aktérmi obdarenými niektorým z rôznych druhov kapitálu natoľko, aby mohli pole ovládať, a povstávajúcimi do zbrane vždy, keď je relatívna hodnota týchto rôznych druhov kapitálu ohrozená, to znamená hlavne vtedy, ak je ohrozená rovnováha v poli inštancií, ktorých špecifickou úlohou je pole moci uchovávať [Bourdieu 1998a: 39]. Reštitúcie cirkevných majetkov alebo finančné kompenzácie dodali najmä katolíckej a evanjelickej cirkvi ďalšie ekonomické zdroje, ktoré popri priamej finančnej podpore štátu posilnili ich pozície v rámci náboženského poľa.

Novovznikajúci štát ako zdroj symbolického kapitálu a ustanovujúca moc dodal symbolickú váhu náboženstvu v jeho kresťanskom charaktere. Okrem toho, obzvlášť dvom dominantným aktérom v náboženskom poli (katolíckej a evanjelickej cirkvi) dodal špecifickú váhu množstvom ďalších opatrení, ktorých výsledkom bolo vytvorenie katolícko-evanjelického asymetrického dualizmu s dominanciou katolíckeho princípu v poli moci [Tížik 2011]. Súčasťou náboženského poľa sa však stali všetky registrované cirkvi a jej jadrom všetky tie z nich, ktoré prijali finančnú podporu od štátu a stali sa súčasťou rokovania o podmienkach tejto podpory. Bourdieu práve spoločnú aktivitu rôznych aktérov považuje za podmienku vzniku akéhokoľvek poľa. Skupina zmobilizovaná na obranu svojich záujmov môže vzniknúť len za cenu a ako výsledok kolektívnej, neoddeliteľne teoretickej aj praktickej snahy ju vybudovať. Spoločenský výtvor, akým je sociálna skupina, má tým väčšiu nádej na vznik a na trvalú existenciu, čím majú sociálni aktéri k sebe bližšie. Symbolická práca *konštituovania* alebo *posväcovania*, nutná na to, aby vznikla jednotná skupina, má tým väčšiu nádej na úspech, čím viac sú dotyční sociálni aktéri svojou vzájomnou blízkosťou v priestore spoločenských pozícií, a tiež dispozíciami a záujmami spojenými s týmito pozíciami, vedení k tomu, aby sa hlásili ako jeden k druhému, tak k jednému a tomu istému politickému projektu [Bourdieu 1998a: 38-39].

Jedným z takýchto krokov vytvárania spoločného politického projektu dvoch dominantných cirkví bol výber motívov na bankovkách novej meny, na platidlách ktorej dominovali kresťanské symboly a pomerne rovnomerne sa striedali zobrazenia osobností reprezentujúce katolícku a evanjelickú tradíciu v slovenskej kultúre a politike. Podobne do systému zákonom stanovených voľných dní (sviatkov) boli vybrané viaceré explicitne a výsostne katolícke sviatky (Sviatok sedembolestnej Panny Márie 15. septembra) a súčasťou systému sviatkov je viacero tradične kresťanských sviatkov, ktoré však postupne získali aj sekulárny, národný alebo tradičný rozmer (sviatok sv. Cyrila a Metoda, Vianoce, Veľká noc). Vo všetkých náboženských odkazoch, ktoré prezentuje štát ako štátotvorné a národné princípy výrazne dominuje práve katolícko-evanjelický dualizmus, ktorý sa posilnil po roku 2000 prijatím zákonov o zásluhách významných osobností, tzv. *Lex Hlinka* a *Lex Štefánik* (viac o motívoch na platidlách, sviatkoch a významných osobnostiach v [Tižik 2011]). Bourdieu považuje za znak diferencovaných spoločností to, že sú charakterizované veľkým sústredením symbolického kapitálu v štáte, to znamená v ustanovujúcej moci. Štát je teda istým druhom banky symbolického kapitálu a zodpovedá za zostavovanie oficiálnych kategórií, podľa ktorých sú štruktúrované populácie, ale aj myslenie [Bourdieu 1994a: 143-144]. Integrovaním agendy najväčších kresťanských cirkví do politiky a identity štátu sa práve tieto stali bankou svetonázorového kapitálu.⁴

Silná pozícia katolíckej a evanjelickej cirkvi v rámci novozníkajúceho poľa sa upevnila aj ďalšími nástrojmi štátu, najmä

---

⁴ Voľne nadväzujúc na teóriu P. Bourdieua by sme mohli vytvoriť tento druh kapitálu ako hodnoty, o ktorej maximalizáciu sa uchádzajú všetci aktéri prítomní v tomto špecifickom poli, konkrétne v časti poľa moci. V tomto prípade ide o druh kapitálu, ktorý spočíva v uznaní konkrétneho svetonázoru alebo presvedčenia ako legitímneho zdroja identity spoločnosti. Bourdieu a viacerí jeho komentátori pracujú aj s termínom náboženský kapitál, no o ňom má zmysel hovoriť buď rámci fungovania organizovanej cirkvi (napríklad katolíckej) alebo v rámci priestoru všetkých náboženských aktérov snažiacich sa o „dušu“ veriacich, vrátane neregistrovaných náboženských skupín.

vytvorením toho, čo Bourdieu označuje ako štátnu klientelu. Cirkev má podľa neho nielen duchovnú moc, teda možnosť ovládať statky spásy a očakávania veriacich, ale má aj moc svetskú, ktorá spočíva v tom, že má v rukách určité pozície a posty, ktoré existujú a fungujú na základe obyčajnej ekonomickej logiky (tlač, náboženské púte, výroba sakrálnych predmetov a podobne) alebo pozície, ktoré existujú s podporou štátu, napríklad miesta v školstve, v armáde alebo v polícii [Bourdieu 1998a]. Preto je rozsah cirkevného vplyvu na spoločnosť možné sledovať na základe postov, ktoré majú svoje zdôvodnenie v existencii cirkvi a kresťanskej viery a neexistovali by, ak by prestala cirkev alebo náboženské učenie existovať.

Náboženská štátna klientela získala v podstate dve podoby. Na jednej strane ide o profesionálov viery, ktorými sú kňazi a pracovníci cirkevných úradov, ktorí sú platení zo štátneho rozpočtu (týka sa to všetkých registrovaných cirkví, ktoré túto podporu od štátu prijímajú). No okrem toho štát postupne vytváral množstvo nových pozícií a pracovných miest, ktorých obsadzovanie bolo a je v rukách (na základe poverenia) jednotlivých cirkví, predovšetkým tých najväčších (učitelia náboženstva na verejných školách a iných verejných inštitúciách). Zatiaľ čo prvá skupina je spojená s profesionalizáciou postupne sa autonomizujúceho náboženského poľa, čo podľa Bourdieuho rozvíja potrebu „moralizovať“ a „systematizovať“ náboženské presvedčenia a praktiky, druhá skupina ukazuje na prienik náboženského poľa do sféry moci. Najväčšie cirkvi ako najsilnejší aktéri náboženského poľa vedeli v školstve, zdravotníctve alebo aj v ozbrojených silách vytvoriť veľké množstvo systematizovaných pozícií financovaných z verejných zdrojov, no kontrolovaných samotnými cirkvami. V prípade školstva to súviselo s postupným zavedením povinnej voliteľnej náboženskej výchovy takmer v rámci celej školskej dochádzky, čo vyžaduje veľké množstvo učiteľov. No zároveň došlo k založeniu Katolíckej univerzity a viacerých katedrií na verejných vysokých školách, ktorých pracovníci, podriadení cirkvi, sú platení z verejných zdrojov – z rozpočtu Ministerstva školstva SR. Práve prostredníctvom školstva došlo k posilneniu možnosti posilnenia moci mocných, čo Bourdieu

vysvetľuje ako spojenie obsahu mýtického diskurzu (a rovnako aj jeho syntaxe) s náboženským záujmom tých, ktorí ho vytvárajú, ktorí ho šíria a ktorí ho prijímajú. A toto podľa neho umožňuje oveľa hlbšie vytvárať systém náboženských presvedčení a praktík ako viac-menej pretvoreného vyjadrenia stratégií rôznych skupín špecialistov, postavených do vzťahu konkurencie v zápase o monopol ovládania statkov spásy a rôznych skupín, ktoré majú záujem o ich služby. Práve v tomto Bourdieu, rovnako aj Weber súhlasil s Marxom, ktorý uviedol, že náboženstvo naplňa konzervačnú funkciu sociálneho poriadku tým, že prispieva, hovoriac tým istým jazykom, k „legitimizácii“ moci „vládnucich“ a k „podrobeniu ovládaných“ (*domestication des dominés*) [Bourdieu 1971: 299]. Podobnú legitimizáciu získali na Slovensku najmä najväčšie cirkvi napríklad zavedením duchovnej služby v armáde a iných ozbrojených zložkách (polícia, väzenská služba a podobne) zo strany štátu, čo znamenalo vytvorenie systematizovaných pracovných miest pre určených veriacich alebo kňazov najväčších cirkví.

Na Slovensku však existuje aj tretia forma vytvárania štátnej klientely, ktorá je zároveň sférou, v ktorej sa posilňuje prepojenie náboženského a mocenského poľa. Počas prípravy základnej zmluvy a neskôr aj z nej vyplývajúcich čiastkových zmlúv so Svätou stolicou štát vytvoril viaceré expertné a odborné pracovné skupiny, v ktorých na príprave medzinárodnej zmluvy sedeli dve skupiny občanov Slovenskej republiky, z ktorých každá presadzovala záujmy iného poľa a aj iného štátneho útvaru. Ako uvádzajú Dányi a Baťala, v roku 1997 v Zmiešanej komisii na prípravu Základnej zmluvy zastupovali Slovenskú republiku ministri zahraničných vecí, financií, kultúry, obrany, spravodlivosti, práce, sociálnych vecí a rodiny a minister školstva. Svätú stolicu ako subjekt medzinárodného práva a inú štátnu entitu zastupovali s výnimkou apoštolského nuncia v SR Luigiho Dossena občania SR, konkrétne predstavitelia katolíckej cirkvi na Slovensku Ján Kardinál Chyzostom Korec, Rudolf Baláž ako predseda KBS a biskupi Vladimír Filo, František Rábek a Milan Chatur. Táto medzinárodná komisia umožnila, aby sa päťkrát stretli reprezentanti najsilnejšieho aktéra v náboženskom poli s reprezentáciou

moci a štátu (27. 8. 1997, 4. 5. 1998, 23. 2. 1999, 17. 9. 1999, 22. 6. 2000). Napriek tomu, že išlo o rokovania cirkvi a verejnej moci, neprebehla o zmluve verejná diskusia so zdôvodnením, že v takej chúlостivej veci sa „možno sporiť až po jej schválení na vládnej úrovni“ [Dányi, Baťala 2006: 57]. Spoločné stretnutia a príprava medzinárodných zmlúv a zákonov bola praktickým integrovaním časti náboženského poľa do poľa moci. Výsledkom spoločných stretnutí a textu podpísanej zmluvy je asymetrický vzťah, keď jedna strana (Slovenská republika) prijala množstvo záväzkov voči druhej strane (katolícka cirkev zastupovaná Svätou stolicou), no druhá strana neprijala žiadne záväzky voči prvej strane. Podoba zmluvy naznačuje, že už počas jej prípravy boli obe strany v presne opačnej pozícii, ako to bolo deklarované – teda nie štát ako reprezentant poľa moci určoval jej obsah, ale naopak, prijal podmienky, ktoré mu presadil jeden z aktérov náboženského poľa (teoreticky podriadeného poľu moci).

Blízkosť predstaviteľov katolíckej cirkvi s politikmi (na spoločných akciách) znamená možnosť vytvárať spoločný habitus v poli moci. Cirkvi sa stávali dôležitými verejnými aktérmi, pretože boli za takých posvätení (politikmi, programovými vyhláseniami vlády, intelektuálmi) a sami sa posvätili (prijali posvätenie), lebo boli uisťovaní o prestížnom postavení cirkvi v spoločnosti. „Nadvláda silne zomknutých skupín... je z veľkej časti založená na skutočnosti, že sú títo ľudia spojení akousi *collusio* v *illusio*, bazálnom spiklenectve v kolektívnom prelude, ktorý zabezpečuje každému členovi vzrušujúci zážitok z vlastného „ja“, a princípom solidarity zakoreneným v príľnutí k obrazu skupiny ako obrazu okúzenom sebou samým. Je to práve tento sociálne vystavaný pocit, že sme „vyššie bytosti“, ktorý spolu so solidaritou záujmov a príťažlivosťou habitov najviac prispieva k vytvoreniu toho, čo je treba správne pomenovať ako „kolektívny duch“ (alebo vedomie prináležitosti – *l'esprit du corp* – poznámka M. T.) – akokoľvek zvláštny sa tento výraz môže zdať, ak je použitý na označenie súboru jednotlivcov presvedčených o svojej absolútnej nenahraditeľnosti. Jednou z funkcií iniciačných rituálov je vytvoriť spoločenstvo nevedomých, ktoré umožňuje tlmené konflikty medzi dôvernými protivníkmi aj skryté výpožičky tým či

ideí, spoločenstvo, v ktorom každý cíti, že je oprávnený na to, aby si tieto výpožičky prisvojil, pretože ide o produkty inovatívnych schém veľmi blízkyh tým jeho schémam, existujúcich v prostredí nevyslovených odkazov a narážok, zrozumiteľných iba malému okruhu zasvätených.“ [Bourdieu 2012a: 19].

Bourdieu poukazuje aj na ďalšiu charakteristiku ekonómie symbolických statkov. Potláčanie alebo zamlčovanie ekonomického záujmu je v úzkom slova zmysle ekonomikou zahmlievania a neurčitosti. Výsledkom prijatia základnej zmluvy v roku 2000 a zákonov, ktoré z nej neskôr boli odvodené (a čiastkových zmlúv so Svätou stolicou) je, že „čisto symbolické“ obchodovanie s laikmi (a symbolická moc uplatňovaná kazateľstvom a starostlivosťou o duše) sa stali čímsi druhoradým a na prvé miesto nastúpilo obchodovanie so štátom, ktorý prostredníctvom financovania postov vo verejnej sfére zabezpečuje cirkvi svetskú moc nad tými aktérmi, ktorí chcú posty kontrolované cirkvou zastávať a musia byť preto kresťanmi (katolíkmí). Totiž pozície a posty, ktoré má cirkev v rukách (napríklad učítelia náboženstva, pedagógovia na teologických fakultách verejných vysokých škôl a na konfesiónálnych vysokých školách, cirkevní pracovníci v ozbrojených zložkách a polícii, pracovníci pre cirkevné zariadenia a podobne), aj keď nie sú vždy explicitne podmienené príslušnosťou k cirkvi, zabezpečujú cirkvi moc nad určitým druhom štátnej klientely, a tým cirkvi zabezpečujú aj pravidelné hmotné, pri najmenšom však aspoň symbolické zisky, a to aj bez toho, aby cirkev tieto zariadenia musela priamo vlastniť. Pomocou štátnych financií a štátneho vzdelávania, v ktorom ziskava cirkev priestor, sa podľa Bourdieua cirkev zdanlivo viac približuje obrazu nezištnosti a pokory, aký zodpovedá jej hlásanému poslaniu. Ak verejnosť nevníma túto situáciu ako problém (hoci na Slovensku prieskumy dlhodobo ukazujú, že takmer polovica občanov vníma vplyv cirkví na školstvo ako neprimerane vysoké a v súčasnom rozsahu neželateľné)⁵, nie je to len znakom jej súhlasu s existujúcou situáciou, ale môže ísť aj o prejav nemožnosti vidieť

---

⁵ Viac v [Tížik 2011: 259].

ekonomické súvislosti ako ekonomické práve z dôvodu, že nie sú explicitne definované ako ekonomické [Bourdieu 1998a].

Napriek kristianizácii náboženského poľa na Slovensku sa po jeho založení podarilo do jeho štruktúry dostať trom, pred rokom 1993 neuznaným náboženským skupinám, ktoré sa aj napriek nekresťanskému charakteru stali súčasťou (hoci len okrajovou) náboženského poľa. V roku 1993 to bola Náboženská spoločnosť Jehovovi svedkovia a neskôr, pred sprísnením podmienok registrácie v roku 2007, sa podarilo zaregistrovať aj náboženským skupinám Cirkev Ježiša Krista Svätých neskorších dní (tzv. mormóni) v roku 2006 a Bahájske spoločenstvo v Slovenskej republike (v roku 2007). Napriek tomu, že čiastočne pluralizovali pomerne homogénne kristianizované náboženské pole na Slovensku, výraznejším spôsobom nezasiahli do jeho vnútorných pravidiel a ani do jeho ďalšieho formovania. Náboženské pole už predtým, od roku 2000 zaznamenalo dôležitú transformáciu základných princípov, teda svojej *doxy*, výrazne formovanej katolíckou cirkvou. Všetky tri cirkvi totiž neprijatím možnosti financovať svoje ústredia a platy svojich duchovných z verejných zdrojov rezignovali na dôležitý princíp poľa a samé sa vylúčili z „pravidiel hry“.

Zatiaľ čo od roku 1990 do konca roka 1992 sa vytvárali podmienky pre realizáciu náboženskej slobody a boli položené základy náboženského poľa, v rokoch 1993 až 2000 sa vytvoril kristianizujúci charakter poľa so zavedením dominujúceho princípu katolícko-evanjelického asymetrického dualizmu v rámci poľa. Prijatie základnej zmluvy (tzv. konkordátu) však znamenalo nielen fixáciu tohto dualizmu ako základnej *doxy* náboženského poľa, no tiež znamenalo presunutie náboženského poľa bližšie k centru poľa moci a zásadnú zmenu postavenia náboženstva v štáte.

Hegemonizácia náboženského poľa katolíckou cirkvou

V roku 2000 bola prijatá Základná zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou (ďalej základná zmluva), ktorá na vyše roka povýšila katolicizmus za základný princíp legitimizácie štátu a katolicizmus legislatívne zadefinovala ako *doxu* náboženského poľa. Medzinárodná zmluva, ktorá má vyššiu právnu silu ako zákony prijímané národným parlamentom, nielenže upevnila dominantnú pozíciu katolíckej cirkvi medzi ostatnými náboženskými aktérmi, ale zmenila aj pozíciu cirkvi voči štátu. Tým, že záujmy katolíckej cirkvi prenikli do medzinárodných záujmov štátu a zmluva zaväzuje štát k viacerým jednostranným záväzkom voči cirkvi, došlo aj k prevráteniu zdrojov moci, keď sa stal štát slabším aktérom vo vzťahu ku katolíckej cirkvi. Práve tento zlom vo vzťahoch štátu a cirkvi je aj kritickým momentom možnosti využitia Bourdieuovej teórie a jeho chápania štátu ako zdroja symbolickej moci a fyzického a symbolického násillia. Príklad zmien pozícií a moci štátu akoby naznačovali hranice explikačných možností teórie Pierra Bourdieua. Prijatá základná zmluva totiž výrazne obmedzila moc štátu regulovať a formovať pravidlá náboženského poľa a čiastočne aj niektorých ďalších, relatívne autonómnych polí (školsťvo, bezpečnosť, zdravotníctvo a podobne). V niektorých sférach sa zdrojom autority a symbolického násillia nestal štát, ale katolícka cirkev, reprezentovaná Vatikánom ako aktérom medzinárodného práva.

Základná zmluva, na základe ktorej boli neskôr prijaté alebo pripravené ďalšie čiastkové zmluvy medzi Svätou stolicou a Slovenskou republikou, mala niekoľko základných celospoločenských dôsledkov:

- 1) Potlačenie princípu nábožensky neutrálneho štátu.
- 2) Posun od kresťanského ku katolíckemu charakteru štátu.
- 3) Inštitucionalizácia katolíckych sviatkov ako dní pracovného voľna do systému voľných dní na Slovensku.
- 4) Povinnosť Slovenskej republiky financovať katolícke vzdelávanie na Slovensku.

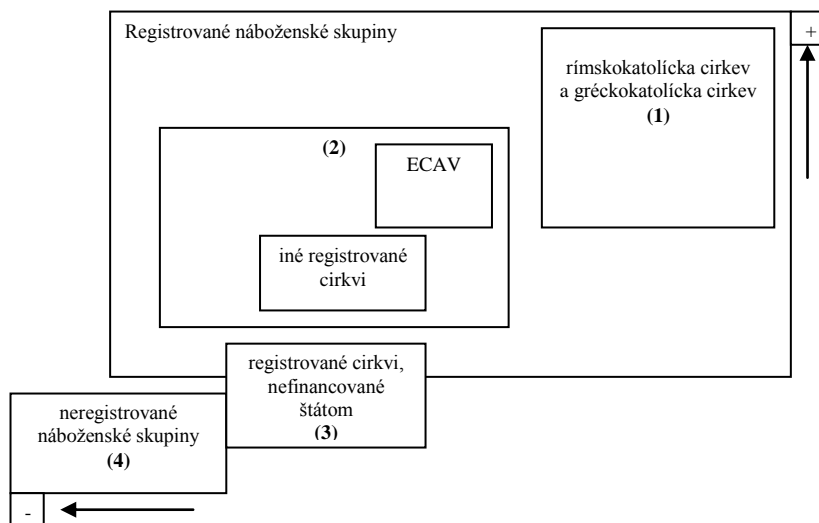
- 5) Bola základom pre ďalšie prijaté čiastkové zmluvy medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou – o duchovnej službe v ozbrojených silách (prijatá v roku 2002) a o katolíckom vzdelávaní (prijatá v roku 2004). Obsahuje tiež záväzok prijať zmluvu o financovaní katolíckej cirkvi a zmluvu o výhrade svedomia.
- 6) Spory o čiastkovú zmluvu o výhrade svedomia v roku 2005 vyústili do vládnej krízy a predčasných volieb.
- 7) Došlo k rozdeleniu náboženských aktérov na štyri typy, teda bola inštitucionalizovaná náboženská nerovnosť (schéma č. 3.1).

Výsadné postavenie katolíckej cirkvi potvrdila táto medzinárodná zmluva (a aj dve nasledujúce čiastkové zmluvy) aj tým, že sa stala modelom pre obdobnú zmluvu, ktorú uzavrel štát s väčšinou registrovaných cirkví na Slovensku v roku 2002. Rovnako ako štát, tak aj nekatolícke registrované cirkvi, ktoré pristúpili k podpisu vzájomnej zmluvy, nevytvorili zmluvu prispôbenú svojim záujmom, potrebám a učeniu, ale prebrali vzor zmluvy, ktorá bola podpísaná so Svätou stolicou. Formálne zmluva s nekatolíckymi registrovanými cirkvami ukazuje, že ide o prebratie vzoru zo základnej zmluvy, podpísanej so Svätou stolicou (Vatikánom), čím sa potvrdilo, že zdrojom *doxy* v náboženskom poli sa stala katolícka cirkev. No okrem toho katolícku *doxu* posilnilo aj to, že súčasťou základnej zmluvy sú body, ktoré sú pre väčšinu nekatolíckych cirkví z hľadiska ich učenia irelevantné. Výhrada svedomia, v podobe ako je prezentovaná katolíckou cirkvou, teda ako súlad osobného svedomia a cirkevného učenia, je dokonca v rozpore s učením väčšiny nekatolíckych skupín alebo túto tému vôbec neriešia. Pri realizácii tohto bodu v právnom systéme Slovenska by došlo k presadeniu takého princípu, ktorý by nebolo možné obdobne riešiť s nekatolíckymi cirkvami, ako tomu bolo napríklad v prípade zmluvy o duchovnej službe v ozbrojených zložkách alebo v zmluve o vzdelávaní a výchove, kde nekatolícke cirkvi reprezentuje Ekumenická rada cirkví, teda združenie len niekoľkých registrovaných kresťanských cirkví, s dominantnou evanjelickou cirkvou. Okrem toho, zmluvy s nekatolíckymi registrovanými cirkvami majú nižšiu právnu silu,

keďže nejde o medzinárodnú zmluvu. Tým potvrdili len zdanlivú, no nereálnu rovnosť náboženských skupín v náboženskom poli, no zároveň nerovnosť aj voči štátu a medzi sebou navzájom.

Právne privilegovanie jednej konfesie medzi všetkými náboženskými aktérmi nie je jediným prvkom, ktorý formálne člení aktérov do rôznych úrovní práv a ochrany. Súčasná slovenská legislatíva vo svojej podstate rozdeľuje všetky možné náboženské a svetonázorové skupiny (teda to, čo tvorí ako celok náboženské pole) do štyroch kategórií na základe toho, či sú registrované, či sú dotované zo štátneho rozpočtu a či majú špecifickú zmluvnú ochranu štátu, prípadne aj medzinárodnú ochranu. Legislatíva touto praxou vymedzuje hranice náboženského poľa a definuje aj základné princípy, na základe ktorých sa formujú možnosti jednotlivých aktérov v prístupe k *doxe* poľa.

Schéma č. 2.1: **Náboženské pole na Slovensku po roku 2000**

Poznámka: + vyjadruje množstvo symbolických privilégií, -vyjadruje mieru vzdialenosti od poľa a moci.

Na Slovensku po roku 2000, teda po prijatí základnej zmluvy s Vatikánom, je možné hovoriť o štyroch hlavných skupinách aktérov, ktorí vytvárajú: (1) jadro náboženského poľa a (2) jeho perifériu, no zároveň vytvára aj (3) oblasť duchovnej alternatívy na hraniciach existujúceho náboženského poľa, stále však regulovaného legislatívou štátu a (4) skupiny, ktoré sú alternatívou náboženskému poľu ako takému, lebo sú mimo štruktúr viac alebo menej regulovaných štátom. Schéma č. 2.1 ukazuje pozície a vzťahy medzi rôznymi aktérmi v náboženskom poli (podrobnejšie v [Tížik 2011]).

Legislatívna kategorizácia cirkví aká bola zafixovaná v roku 2002 ukazuje na postupný odklon od zdôrazňovania princípov náboženskej a svetonázorovej slobody a neutrality štátu a na príklon k modelu štátneho obmedzovania rastu náboženskej a svetonázorovej plurality. Napríklad legitimizácia katolíckej cirkvi štátom jej umožnila vystupovať na verejnosti proti registrácii iných náboženských skupín, konkrétne mormónov. Pri tejto príležitosti využili svoje najvyššie inštitúcie, keď predstavitelia Konferencie biskupov Slovenska (KBS) vydali stanovisko spochybňujúce legitimitu mormónov,⁶ v ktorom apelovali na katolíckych veriacich, aby podpisovaním žiadosti mormónov o registráciu nezrádzali svoju vieru.

Jedným z prejavov autonomizácie a stabilizácie náboženského poľa na Slovensku bol nárast legislatívy, ktorá regulovala fungovanie náboženského poľa od jeho vzniku. Zatiaľ čo v rokoch 1993 až 1999, teda v čase, keď boli položené základy náboženského poľa, bol prijatý len jeden zákon, a to tzv. reštitučný zákon, od roku 2000 až do roku 2008 ich bolo prijatých až 20 a k tomu aj tri medzinárodné zmluvy so Svätou stolicou. Väčšina zákonov sa týkala posilnenia existujúcich princípov náboženského poľa, aké boli vytvorené pri jeho vzniku v rokoch 1991 až 1993 a týkali sa vzdelávania, ozbrojených zložiek a polície, zákonníka práce, cirkevných majetkov, platov kňazov a obmedzení na registráciu nových náboženských skupín.

---

⁶ Celý text je prístupný na stránke Konferencie biskupov Slovenska (<http://www.kbs.sk/?cid=1158038974>, naposledy navštívené 12. 10. 2011).

Bourdieu pri vysvetľovaní vzniku sociálneho poľa a jeho postupnej štrukturácii upozorňuje na viaceré faktory, ktoré ovplyvňujú možnosti a pozície aktérov v ktoromkoľvek poli, čím zdôrazňuje nerovnosť jednotlivých aktérov v poli. Podľa neho k završeniu dispozícií spájaných s určitým spoločenským pôvodom dochádza len vtedy, dokiaľ sa tieto dispozície špecifikujú na jednej strane v závislosti od štruktúry možností postrehnuteľných prostredníctvom rôznej pozície a zaujímania pozícií tých, ktorí ich obsadzujú, a na druhej strane v závislosti od zastávanej pozície v poli, ktorá (prostredníctvom pomeru k tejto pozícii, ako je pocit úspechu alebo prepadu, ktorý je tiež previazaný s dispozíciami, a teda aj s trajektóriou) usmerňuje vnímanie a hodnotenie týchto možností. Rovnaké dispozície tak môžu viesť k zaujímaniu veľmi odlišných politických pozícií podľa stavu poľa, voči ktorému sa majú vymedziť [Bourdieu 2010a: 348]. Týmto naznačuje, že aj potenciálne rovnaké právne mechanizmy môžu, a zvyčajne aj umožňujú, vytvárať odlišné pozície a získať odlišnú mieru sociálneho uznania ako v rámci poľa, tak aj navonok voči poľu moci a verejnosti. Podmienkou na vytvorenie štruktúry takýchto vzťahov je však existencia spoločných pravidiel a špecifického vymedzeného priestoru v rámci sociálneho priestoru spoločnosti. Rozpor medzi dispozíciami podľa Bourdieua získava svoje úplné vymedzenie, teda svoju úplnú dejinnú jedinečnosť, až v špecifickom priestore. Nadobúda v ňom podobu systému opozícií, ktoré sa vyskytujú všade. Závažnosť dispozícií – teda aj vysvetľujúca moc „spoločenského pôvodu“ – je obzvlášť silná, len čo máme do činenia *s rodiacom sa pozíciou*,⁷ ktorá ešte len vzniká, nie je ustanovená, a preto je schopná vnútiť vlastné normy svojim držiteľom. Všeobecne platí, že voľnosť ponechaná dispozíciám sa mení podľa stavu poľa (a najmä jeho autonómie), podľa pozície zastávanej v poli a podľa stupňa inštitucionalizácie zodpovedajúceho postu [Bourdieu 2010a: 350].

Silná pozícia katolíckej cirkvi v čase vzniku Slovenskej republiky, ktorá sa prejavila aj výraznou podporou najvyšších predstaviteľov cirkvi politickej moci v rokoch 1992 a 1993, už

---

⁷ Kurzíva Pierre Bourdieu.

v čase vzniku náboženského poľa, priblížila túto cirkev k poľu moci a politiky. Neskôr sa stala katolícka cirkev dôležitým aktérom pri rozhodovaní o pravidlách, ktoré sa týkajú fungovania celého náboženského poľa, ale aj viacerých iných polí (zdravotníctva, školstva a podobne).

Globalizácia sociálneho priestoru

Pri vysvetľovaní procesov, ako sa štát ľahko „vzdal“ moci (politické pole bolo čiastočne podriadené princípom náboženského poľa), môže vyvstať otázka, či je Bourdieuova teória sociálneho priestoru a moderného štátu ako zdroja symbolickej a fyzickej moci primeraným rámcom na vysvetlenie vývoja na Slovensku. Zjavne nie je dostačujúce stotožňovať sociálny priestor s národným štátom, keďže do mocenských pomerov a symbolického kapitálu v slovenskej spoločnosti zasahovali aj iní mocenský aktéri, ktorých symbolická moc presahuje hranice národného štátu. Okrem Vatikánu, ktorý v roku 2000 podpísaním základnej zmluvy získal pomerne veľké možnosti na presadzovanie princípov svojho symbolického sveta a svojich záujmov vo verejnej sfére na Slovensku, to boli aj iné medzinárodné záväzky, ktoré výrazne ovplyvňujú autonómiu mocenských aktérov na Slovensku (vláda, parlament, politické strany a podobne). Takými záväzkami boli napríklad členstvo v OSN, v NATO (od roku 2004), a najmä členstvo v Európskej únii (od roku 2004), ktoré znamená vysokú mieru koordinácie prijímaných právnych noriem v jednotlivých členských krajinách navzájom a s právom EÚ a rozšírenie poľa moci o nadnárodných aktérov.

Bourdieuova teória môže pôsobiť ako neprimeraná aj v prípade, ak by sme prijali zjednodušenú interpretáciu jeho teórie, že subjektívne predstavy o svete a akceptácia existujúceho poriadku sú závislé od objektívnych mocenských štruktúr. Na Slovensku totiž začali pribúdať kritické hlasy proti silnému postaveniu cirkvi práve v čase, keď už mala katolícka cirkev zafixované svoje privilegované postavenie v spoločnosti a dominantnú úlohu v náboženskom poli, teda keď mala najväčšiu možnosť formovať

štruktúry myslenia obyvateľov na Slovensku. Od roku 2005, keď sa pre agendu katolíckej cirkvi (snaha prijať čiastkovú zmluvu o výhrade svedomia so Svätou stolicou) rozpadla vtedajšia vládna koalícia, sa ukázali hranice možností cirkvi ovplyvňovať pole moci a prakticky to znamenalo aj vymedzenie hraníc možností štátotvornej úlohy cirkvi. Zdrojom opozičných názorov na úlohu náboženstva v štáte sa stali mnohé osobnosti a skupiny, ktorých argumentácia sa zakladala na západoeurópskych symbolických hodnotách a veľká časť argumentácie súvisela s princípmi a právnymi normami Európskej únie.

Takto sa v prípade Slovenskej republiky pri formovaní jej štruktúr moci otvorene ukázal práve v prvých rokoch členstva v EÚ stret dvoch symbolických systémov a dvoch druhov symbolických kapitálov – sveta Európskej únie a sveta univerzalistickej katolíckej cirkvi. Zdroj ani jedného sa nenachádzal v rámci sociálneho priestoru slovenskej spoločnosti. V tomto strete sa ukazuje slabá schopnosť národného štátu formovať obsah symbolických významov v rámci spoločnosti a štruktúry myslenia jednotlivcov v čase globalizáciou oslabovaných tradičných národných štátov. Konfrontácia týchto dvoch strán zároveň ukazuje na slabé možnosti a moc štátu formovať univerzalistické výkladové schémy a symbolický kapitál. Viaceré spory, ktoré sa prejavili pri prijímaní rôznych štátnych politík (napríklad ohľadom bioetických otázok, reprodukčných práv žien, náboženského vzdelávania, sexuálnej výchovy a podobne, viac v [Kobová 2011]), ukázali na rozpory medzi snahami katolíckej cirkvi a záväzkami Slovenskej republiky voči Európskej únii a iným medzinárodným inštitúciám. Kobová ukazuje, že veľká časť diskusií k návrhom rôznych národných programov (ochrany sexuálneho a reprodukčného zdravia) sa udiala v rokoch 2004 až 2007, teda v prvom období členstva Slovenska v EÚ. No napriek tomu neboli tieto dokumenty prijaté, a to aj z dôvodu protestov katolíckej cirkvi alebo s ňou spojených organizácií a iniciatív. Sýkora [2010] zasa ukazuje na iný prejav silnej pozície katolíckej cirkvi v čase vstupu Slovenska do Európskej únie pri formovaní zákonov a politiky vlády prostredníctvom poslancov vládnych strán, presadzujúcich jej agendu. Už v prvých rokoch – v roku 2004 a 2005 – boli prijaté dva zákony, ktoré

zakázali výskum embryonálnych kmeňových buniek a robia z neho trestný čin. Toto nadväzovalo na predchádzajúce stanovisko vlády SR, ktorá z iniciatívy ministra školstva za KDH už v roku 2003 prijala návrh, podľa ktorého Slovenská republika nesúhlasí s návrhom Európskej komisie, aby bol z európskych peňazí financovaný výskum zahŕňajúci získavanie kmeňových buniek z ľudských embryí.

V niektorých otázkach sa ukázala malá autonómia Slovenskej republiky voči požiadavkám Vatikánu pri realizácii autonómnej politiky a hospodárenia (školstvo, duchovná služba v ozbrojených silách). Pri iných otázkach sa zasa ukázala malá autonómia štátu voči nadnárodným ekonomickým aktérom (ako napríklad v prípade diskusií o rušení dvoch sviatkov z dôvodu nutnosti podporiť ekonomické straty veľkých firiem pri zavádzaní nových opatrení štátu – rast daní a odvodov) po voľbách na jar 2012. Výsledkom tlaku externých (medzinárodných) aktérov bolo pozastavenie autonómnych legislatívnych riešení vnútropolitických problémov – v oblasti bioetiky, biopolitiky, ekonomických opatrení a podobne.

Zohľadnenie nadnárodných súvislostí sociálneho priestoru však neznamená spochybnenie Bourdieuovej koncepcie, ale vyžaduje jej oveľa dôkladnejšie zhodnotenie. Tá sa totiž nesústreďuje na národný štát v takom význame, ako sa môže na prvý pohľad zdať. Na rôznych príkladoch z fungovania národných štátov len ukazuje mechanizmy, ako sa sociálny priestor štruktúruje. Sociálny priestor však Bourdieu chápe oveľa širšie a v takom význame sa dá vztiahnuť aj na úroveň medzinárodných vzťahov. Sociálny priestor chápe predovšetkým ako sieť vzťahov. „Pojem priestor sám v sebe obsahuje princíp *vzťahového* chápania sociálneho sveta: hovorí totiž, že podstatou každej ním označovanej „skutočnosti“ je vzájomná *exteriorita* prvkov, z ktorých je oná skutočnosť zostavená. Zrejmé, bezprostredne viditeľné bytia, či už ide o jednotlivca alebo skupiny, existujú a trvajú v *diferencii* a prostredníctvom nej, totiž ako držiteľia *relatívnych postavení* v určitom priestore vzťahov, ktoré, hoci neviditeľné a empiricky vždy ťažko preukázateľné, sú tou najskutočnejšou skutočnosťou (*ens realissimus*, ako by povedali scholastici), a tým pravým princípom

správania jednotlivcov a skupín.“ [Bourdieu 1998a: 37] Pri takomto chápaní sociálneho priestoru netreba hľadať alternatívnu teóriu vhodnejšiu na vysvetlenie konkrétnych príkladov medzinárodných súvislostí zmien v národnom štáte, ale je potrebné túto Bourdieuovu teóriu rozvíjať dôslednejšie a práve s ohľadom na to, že sociálny priestor neznamená len národný štát v jeho modernom chápaní. Na pochopenie situácie v národnom štáte preto treba brať do úvahy aj medzinárodné súvislosti a vzťahy k aktérom, nachádzajúcim sa aj mimo priestoru národného štátu („exteritoriálnym“), na čo najmä v súvislosti s rastúcim globálnym vplyvom neoliberalizmu upozorňuje aj vo svojom článku z roku 1998 *Podstata neoliberalizmu* [Bourdieu 2010b]. Je to nutné najmä, ak v politických entitách typu nadnárodnej EÚ vznikajú spoločné právne normy, keď sa vytvára nový druh sociálneho priestoru prekračujúceho úroveň národných štátov, teda priestoru, v ktorom je národný štát so svojou mocou a legislatívou len jedným z mnohých iných polí v špecifickom postavení v novom mocenskom poli generujúcom nové obsahy legitímnej moci a poriadku. A takéto nadnárodné štruktúry v podobe národného, ale lepšie nadnárodného štátu (napríklad európskeho) môžu byť podľa Bourdieua schopné kontroly, regulácie, a tak odolávať ničivým dôsledkom pôsobenia trhov a tých entít, ktoré potláčajú verejný záujem v prospech svojich vlastných ekonomických a politických záujmov. Sociálna sila programu týchto aktérov totiž pochádza z politicko-ekonomickej sily tých, ktorých záujmy presadzuje [Bourdieu 2010b].

No aj pri redukcii sociálneho priestoru na úroveň národného štátu je Bourdieuova teória plodná, najmä pri analýze sociálnych polí, ktorých fungovanie je oveľa silnejšie limitované práve priestorom národných štátov, vytvárajúcich základné legislatívne podmienky ich pravidiel a fungovania.

Záver

Na Slovensku môžeme za obdobie dvoch posledných dekád identifikovať niekoľko základných fáz formovania náboženského

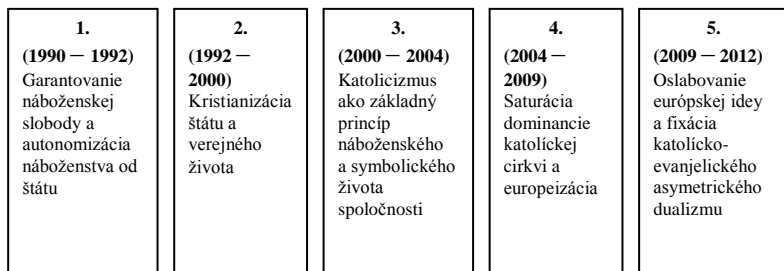
poľa (schéma č. 3.2).⁸ V prvom období (1990 – 1992) sa vytvorili podmienky pre vznik náboženského poľa, keď bola právne garantovaná náboženská sloboda a autonomizácia (ekonomická a právna) náboženstva od štátu. V druhom období (1993 – 2000), spojenom s budovaním inštitúcií novej Slovenskej republiky, sa zvýšil spoločenský význam náboženstva v symbolickom charaktere štátu a posilnili sa základné pravidlá náboženského poľa, v ktorom sa dominantnými stali katolícka a evanjelická cirkev. Náboženské pole, podobne ako aj symbolický priestor štátu, sa kristianizovali a kresťanstvo sa stalo národotvorným a štáto-tvorným princípom. Tretie obdobie (2000 – 2004) začalo prijatím Základnej zmluvy medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou v roku 2000, keď došlo k posilneniu katolicizmu ako *doxy* náboženského poľa a k stabilizácii prítomnosti dominantných aktérov náboženského poľa v poli moci. Rast vplyvu a mocenského postavenia katolíckej cirkvi v rámci poľa moci a symbolického priestoru na Slovensku sa zastavil v roku 2004 vstupom Slovenskej republiky do Európskej únie, čo sa však explicitne prejavilo v roku 2005, keď došlo k vládnej kríze, ktorej dôsledkom boli predčasné voľby. Dôvodom krízy boli spory o agendu katolíckej cirkvi (zmluva o výhrade svedomia so Svätou stolicou), ktorá na jednej strane ukázala prítomnosť katolíckej cirkvi v mocenských zložkách štátu, no na druhej strane nemožnosť presadiť jednostranne výhodnú zmluvu proti záujmom štátu, ktorý si chránil svoj doterajší (obmedzený) monopol na symbolické násilie v štáte a ktorý bol viacerými medzinárodnými záväzkami viazaný k politickej agende Európskej únie a iných medzinárodných aktérov. Zatiaľ posledným obdobím je obdobie od roku 2009, keď Slovenská republika prijala spoločnú menu euro, a tým sa stala súčasťou európskeho menového mechanizmu. Časť hospodárskej politiky sa výrazne koordinovala na celoeurópskej úrovni, a tak došlo k ďalšiemu čiastočnému obmedzeniu zvrcho-

---

⁸ V Tížik [2013a] sú identifikované tri základné fázy, pričom v rámci poslednej sú identifikované ešte dve sub-fázy. V tejto štúdii sa však do úvahy viac berie aj medzinárodnopolitický vývoj SR, a preto sa členenie mierne odlišuje.

vanosti mocenského poľa Slovenskej republiky nad sociálnym priestorom spoločnosti. V čase prijímania spoločnej meny euro na Slovensku však došlo tiež k prvým štruktúrnym prejavom globálnej finančnej a hospodárskej krízy, čo zasiahlo aj Európsku úniu.

Schéma č. 2.2: **Základné etapy vývoja symbolického charakteru slovenskej spoločnosti od roku 1989⁹**

Práve diskusia o spoločnej mene (jej prežití) a hlbšej politickej integrácii Európskej únie zároveň zviditeľnili hlas a ambície národných štátov. Na Slovensku po diskusiách o členstve v Európskej menovej únii a o existencii Európskej únie ako takej (teda na základe agendy súvisiacej s medzinárodnými záväzkami), v čase prehľbujúcej sa hospodárskej krízy došlo v jeseni 2011 k vládnej kríze, výsledkom ktorej boli predčasné voľby v roku 2012 a zmena vlády. Nová vláda opäť výraznejšie vrátila cirkev do hry vo verejnom a politickom živote. Od jari 2012 došlo k fixácii katolícko-evanjelického asymetrického dualizmu v náboženskom poli a ďalšiemu prehľbeniu vplyvu cirkví vo vnútropolitickom živote Slovenskej republiky (zasahovanie do predvolebnej kampane, zriadenie modlitebnej miestnosti v NR SR,

⁹ Schéma č. 2.2 a graf č. 2.1 vychádzajú z modelov prezentovaných v Tížik [2013a], no sú doplnené o členitejšiu periodizáciu, zdôrazňujúcu viaceré medzinárodnopolitické súvislosti vzťahov štátu a náboženstva na Slovensku – poznámka autora.

snahy zriadiť výskumné historické centrum spojené s agendou katolíckej cirkvi a podobne).

Posledné z období, teda od jari 2012 možno z viacerých dôvodov považovať za začiatok možnej samostatnej fázy vývoja vzťahov štátu a náboženstva. Napriek saturácii vplyvu katolíckej cirkvi na ústavný charakter štátu a medzinárodné vzťahy Slovenskej republiky a Svätej stolice, od začiatku roku 2012 dochádza k sérii ďalších legislatívnych prienikov náboženstva do verejného života a k posilneniu ekonomických väzieb cirkví (najmä najväčšej) na štát. V období kampane pri predčasných voľbách na jar 2012 organizovala Konferencia biskupov Slovenska konzultácie s predstaviteľmi najväčších kandidujúcich politických strán, ktorým predostrela požiadavky, ktoré chce katolícka cirkev presadzovať. Medzi požiadavky, s ktorými sa cirkev na politické strany obrátila, patrili zákaz interrupcií, ochrana manželstva ústavným zákonom, obmedzenie podpory antikoncepcie a práce v nedeľu. Predseda Konferencie biskupov Slovenska Stanislav Zvolenský na to využil stretnutia so stranami Smer, SDKÚ, KDH, Most-Híd a SaS, ktorým odovzdal obsiahly dokument s návrhmi katolíckej cirkvi.¹⁰

Symbolické a právne privilegovanie kresťanských aktérov (najmä katolíckej a evanjelickej cirkvi) štátom pri jeho vzniku a ich začlenenie do symbolického charakteru štátu bolo v priebehu celých dvoch dekád neustále posilňované a explicitným vyjadrením ich blízkosti k moci sa stalo ich začlenenie do Rady solidarity a rozvoja SR, ktorú iniciovala vláda, vzišla z volieb na jar 2012.¹¹ Spomedzi všetkých registrovaných cirkví sa popri zamestnávateľských zväzoch, odboroch a zástupcov dôchodcov v rade objavili len predstavitelia katolíckej a evanjelickej cirkvi, ktorých vláda týmto povýšila na reprezentantov náboženstva ako dôležitého integračného a sociálneho aktéra v spoločnosti a zá-

---

¹⁰ KRČMÁRIK, R.: Cirkev sa opäť mieša do politiky. Pravda, 15. 2. 2012, dostupné na <http://spravy.pravda.sk/domace/clanok/173357-cirkev-sa-opaet-miesa-do-politiky/> (naposledy navštívené 20. 2. 2013).

¹¹ Rada solidarity a rozvoja SR, <http://www.vlada.gov.sk/rada-solidarity-a-rozvoja-sr/> (naposledy navštívené 20. 2. 2013).

stupcov cirkví a náboženských spoločností na Slovensku. V rovnakom období – v máji 2012 – sa spustila iniciatíva z podnetu poslancov NR SR za viaceré politické strany, hlásiacich sa najmä ku katolíckej cirkvi, aby bola v priestoroch NR SR zriadená ekumenická kaplnka. V roku 2012 tiež prebehol symbolický zápas medzi vládou a cirkvami o ponechanie alebo zrušenie niektorého z náboženských sviatkov, ktorý sa týkal predovšetkým katolíckej a evanjelickej cirkvi. Vládi sa nepodarilo presadiť svoje zámery, a to aj z dôvodu ochrany katolíckych sviatkov medzinárodnou zmluvou a nechotou evanjelickej cirkvi pristúpiť na súhlas so zrušením sviatku Veľký piatok, ktorý je však sviatkom uznávaným aj v katolíckej cirkvi.¹²

Ďalším z prvkov, ktoré posilňujú kresťanský charakter verejného života a štátu, so silnou väzbou na katolícku cirkev, je iniciatíva poslancov KDH a SMER na zriadenie Slovenského historického ústavu (SHÚ) v Ríme, ktorý by mal byť samostatným vedeckovýskumným inštitútom a ktorého zriadenie bolo schválené zákonom NR SR 26. 3. 2013. Predkladatelia sa vyjadrili, že podpora činnosti SHÚ je nielen z vedeckého pohľadu, ale aj z perspektívy *národných a štátnych záujmov Slovenska*¹³ o to naliehavejšia, že všetky okolité štáty majú v Ríme podobné ústavy, ktoré vyvíjajú aktívnu výskumnú, publikačnú a kultúrno-diplomatickú činnosť.

Celkovo by sa dalo miesto katolíckej cirkvi medzi ostatnými cirkvami a náboženskými spoločnosťami a v symbolickom svete Slovenskej republiky schematicky vyjadriť tak, ako naznačuje graf č. 1. Ide o graficky zjednodušené znázornenie kľúčových období, ktoré posilňovali alebo oslabili niektoré z dôležitých symbolických princípov, ktorými sa slovenská spoločnosť identifikuje prostredníctvom legislatívy a politických aktérov, formujúcich verejný život na Slovensku.

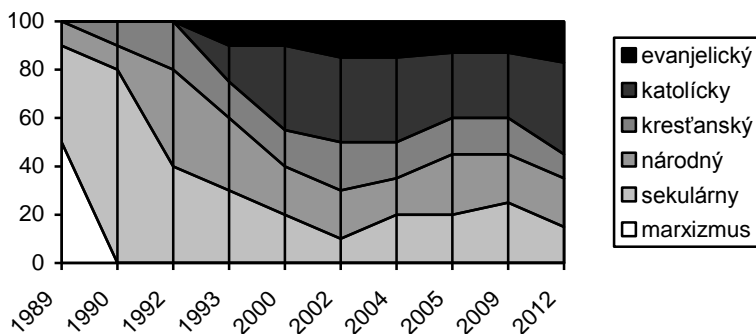
---

¹² Zrušiť štátny sviatok je ťažšie, ako sa zdalo. Pravda, 12. 11. 2012. Dostupné na internete <http://spravy.pravda.sk/domace/clanok/251771-zrusit-statny-sviatok-je-tazsie-ako-sa-zdalo/> (naposledy navštívené 20. 2. 2013).

¹³ Kurzíva autor.

Ako ukazuje graf, medzi symbolických prvkami identity Slovenskej republiky sa po roku 2000 výrazne oslabil sekulárny princíp (po čiastočnom posilnení v období vstupu Slovenska do Európskej únie a do Európskej menovej únie), ktorý je deklarovaný Ústavou Slovenskej republiky a došlo k neustálemu zvyšovaniu prítomnosti kresťansky zameraných princípov, medzi ktorými sa najsilnejšie a s rastúcou tendenciou prejavovali odkazy na katolícku tradíciu slovenskej spoločnosti. Dôsledkom tohto vývoja však je, že symbolický svet neráta a nepriamo zo svojho univerza vylučuje štvrtinu svojich obyvateľov, teda všetkých veriacich, ktorí sa nehlásia k niektorej z dominantných cirkví (v roku 2011 asi 1 %) a všetkých tých, ktorí sú bez náboženského vyznania (v roku 2011 asi 24 %).

Graf č. 3.1. **Princípy obsiahnuté v symbolickom charaktere slovenskej spoločnosti od roku 1989**

V podstate sa dá vývoj náboženského poľa na Slovensku považovať za ukázkový príklad potvrdzujúci základné princípy teórie Pierra Bourdieua. Okrem mechanizmov, akými sa formuje náboženské (alebo aj iné) pole, sa v podstate potvrdzuje Bourdieuov predpoklad, že podmienky a princípy zakladajúce pole predurčujú aj jeho budúce fungovanie. Symbolické a právne privilegovanie kresťanských aktérov (najmä katolíckej a evanjelickej cirkvi) štátom pri jeho vzniku v rokoch 1992 až 1993 a ich

začlenenie do symbolického charakteru štátu ich v priebehu celých dvoch dekád neustále posilňoval. V poli moci sa stali dôležitými aktérmi predstavitelia katolíckej cirkvi, ktorá sa stala hegemonom princípov *doxy* v náboženskom poli na Slovensku. Posilňovanie ekonomických pozícií, symbolické privilegovanie tradičných cirkví sú silnými faktormi, ktoré umožňujú reprodukciu princípov náboženského aj politického poľa, založeného pri vzniku Slovenskej republiky.

Možnosti a meze využití konceptu právního pole Pierra Bourdieua

Martin Vávra

„Ti, kdo jako Max Weber stavějí do opozice charismatické právo kolektivní přísahy nebo ordálu a racionální právo založené na předvídatelnosti a kalkulovatelnosti, zapominají, že i to nejrigorózněji racionalizované právo není nikdy ničím víc než aktem fungující sociální magie.“

Pierre Bourdieu
(*Language and symbolic power*)

V současných pracích z oblasti sociologie práva jméno Pierra Bourdieua¹ buď vůbec nenajdeme, nebo v nich má, alespoň na první pohled, pouze okrajové místo [Deflem 2008; Anleu 2009] ve srovnání třeba s Maxem Weberem nebo, abychom jmenovali některého z jeho současníků, Niklasem Luhmannem.² V tomto textu chci ukázat, že Bourdieua lze efektivně využít k popisu práva (ve smyslu psaného práva i „práva v akci“³) a především pro interpretaci jeho širšího kontextu. Cílem tohoto příspěvku není pouze upozornit na silné stránky Bourdieuovy konceptualizace

---

¹ Napsání textu bylo podpořeno Grantovou agenturou Univerzity Karlovy, číslo grantu 351411.

² Který právo nejen vystudoval, ale také právu věnoval řadu sociologických prací.

³ Toto rozlišení беру pouze jako analytické. Jak ukazuje Bourdieu (a z českých autorů například právní teoretik Zdeněk Kühn [2002], když popisuje aplikaci práva ve složitých případech), neexistují nějaká dvě oddělená práva, ale spíše jeden konglomerát, do kterého spadá jak text norem, tak i právní zvyklosti, očekávání aktérů atd.

práva. Pokouším se ukázat, že Bourdieuovo pojetí práva představuje v několika ohledech omezený pohled, a je proto výhodné doplnit jej při teoretických i empirických analýzách autory, kteří se zabývají fenomény, které Bourdieu odsouvá do pozadí nebo úplně pomíjí. Mezi těmito autory je pro mě důležitý zejména Michel Foucault a jeho následovníci, rozvíjející Foucaultův koncept *governmentality*. Pro ilustraci svých vývodů využívám jeden z institutů, který patří k definici viny a odpovědnosti za jednání, tedy k jádru toho, jak společnost s využitím zákona trestá. Jde o tzv. zaviněnou nepřičetnost, to znamená stav, kdy se někdo přivede do stavu nepřičetnosti (stavu, který vylučuje trestní odpovědnost jedince)⁴ vlastní vědomou aktivitou – nejčastěji požitím alkoholu.

Bourdieuovo pojetí právního pole

Bourdieu nebyl sociologem práva v tom smyslu, že by to byl dominantní objekt jeho zkoumání. V rámci svého zájmu o státní moc a byrokracii se ovšem právu nemohl vyhnout. Tématu se věnoval zejména v pracích Bourdieu [1993c] a Bourdieu [1987c]. Zde nejrozsáhleji a nejsystematičtěji aplikoval koncepty sociálního pole, habitu, kapitálů a symbolické moci na oblast práva.

Bourdieu se staví jak proti formalismu při vysvětlování práva (který v právní vědě zastupuje například Hans Kelsen, v rámci sociologie práva je pak nejznámější Niklas Luhmann), tak i proti marxistickému dogmatismu, který autonomii práva neuznává a vidí ho jako nějaký „přímý odraz“ ekonomických a mocenských nerovností. Bourdieu formuluje jakousi „střední pozici“ částečné autonomie, která ovšem není jen nějakým průměrem mezi těmito krajními přístupy, ale využitím vlastní specifické teoretické výbavy.

---

⁴ Koneckonců slovo „nepřičetnost“ odkazuje k „nepřičitatelnosti“ – nepřičetnému není v právních systémech moderních společností možné jeho jednání přičítat, protože se ho nedopustil jako vědomý racionální subjekt.

Právní pole, které Bourdieu popisuje jako relativně autonomní „společenský prostor“, se vyvinulo postupně. Ve stále složitější společnosti již moc nedokáže vládnout nahodile pomocí ad-hoc příkazů vynucovaných fyzickou silou, ale potřebuje systém norem a aparát na jejich vymáhání. I když již ve středověku existují náznaky specializace (existence právnických fakult na univerzitách, specialisté na výkon práva), až do druhé poloviny 18. století bylo zákonodárství i výkon práva ve srovnání s dneškem nesytematické a „iracionální“ (alespoň ve smyslu Weberovy formální racionality). Relativně velmi rychle jsou v této osvícenské době vytvářeny nové zákoníky i nové instituce na jejich vymáhání. Dnes je už právní pole do značné míry rozsáhlým společenským „subsystémem“, s řadou specializovaných aktérů. Díky rozdílu v historickém vývoji v různých zemích mají aktéři různou pozici. Například v Anglii, kde existuje *Common law* od 12. století, nikdy neexistoval takový tlak na racionalizaci a byrokratizaci výkonu práva nebo oddělení tvorby práva a výkonu práva, oproti tomu ve Francii pole zvýrazňuje význam „profesorů“ a tvůrců práva a potlačuje význam právní praxe⁵ [Bourdieu 1987c]. Platí, že výčet významných aktérů pole se mezi „vyspělými“ zeměmi příliš neliší – všude mezi ně patří tvůrci práva, právní vědci, soudci, státní zástupci, advokáti.⁶ Podstatnější než samotní aktéři jsou tedy skutečně vztahy uvnitř pole i mezi právním polem a jeho okolím, právě to působí jako diferenciatní činitel.

Právní pole má definované kompetence a způsob, jak je získat (studium na právnických fakultách), specifický jazyk, který je nutné používat, aby byl aktér uznán jako kompetentní, má také preferované přístupy k řešení problémů a koneckonců v rámci pole vzniká i vědomí toho, co vůbec „právní problém“ je.⁷

To, co bylo zatím o Bourdieuovu přístupu napsáno, se příliš neliší od toho, co se můžeme o právu dočíst v textech Niklase

---

⁵ Míneho především „nalézání práva“ soudy.

⁶ Tyto role se samozřejmě mohou v jednotlivých aktérech prolínat.

⁷ Jak Bourdieu [1987c] zmiňuje, důkazem moci (nejen právního) pole je to, že i odpor se odehrává v rámci možností a s využitím jazyka, který pole produkuje.

Luhmanna.⁸ I on se přece zabývá tím, jak se v průběhu vývoje (diferenciace) společnosti, mimo jiné i jako následek ústupu náboženství z veřejné sféry a oslabování stabilního statusového členění společnosti, etabluje autonomní právo jako v podstatě jediná instituce, která si může nárokovat platnost všeobecného pravidla. Právo se tak postupem času vyvinulo v relativně sebe-referenční subsystém v rámci společnosti se svými vlastními pravidly fungování.

Byla by chyba snažit se převádět Bourdieuovo a Luhmannovo pojetí na společného jmenovatele („oba říkají vlastně totéž“). Právní pole má podle Bourdieua určitou autonomii, ale ve srovnání s uměleckým nebo vědeckým polem je jeho autonomie relativně menší, a to proto, že se v rámci právního pole hraje o velké množství „kapitálu“: ekonomického, sociálního, symbolického.⁹ Proto také uvnitř právního pole¹⁰ i ve vztahu právního a politického pole vzniká řada nerovností, sporů i usilování o vliv. Tam, kde Luhmann vidí především autonomní subsystém schopný komunikovat už jen se sebou samým, subsystém, který si definuje i své vlastní vnitřní konflikty, tam Bourdieu dosazuje „autentický“ konflikt, boj o vliv, strategie usilující o reprodukci či změnu. Nerovnosti, moc a konflikt se podle Bourdieua mohou projevovat ve více dimenzích, například v tom, že právo vykonávají pravděpodobněji lidé z určitých společenských vrstev a ve výkonu práva se mohou projevovat ekonomické nerovnosti (lidé, kteří mají více ekonomického kapitálu, si mohou pořídit lepší právní pomoc; lidé

---

⁸ Zde vycházím především z jeho knihy *Law as a Social System* [Luhmann 2004].

⁹ I když se Bourdieu explicitně nevěnuje tomu, co je kapitálem specifickým pro toto pole, můžeme dovozovat, že jde o znalost práva a schopnost právní argumentace, tedy určitý kulturní kapitál.

¹⁰ Bourdieu na příkladu Francie upozorňuje na spory mezi předními právními experty, „profesory“ na jedné straně a právními „praktiky“ (především soudci) na straně druhé. Nerovnost a (potenciální) konflikt podle něj existuje i mezi různými právními odvětvími. Občanské právo podle něj systému dominuje, zatímco například právo sociálního zabezpečení „živoří“ na jeho okraji.

s větším množstvím sociálního kapitálu mohou s vyšší pravděpodobností využít důležité kontakty a informace relevantní pro úspěch v právním systému atd.). Zároveň podle Bourdieua platí i to, že nerovnosti ve společnosti mají negativní vliv na delikvenci, zločinnost atp. [Bourdieu 2005a: 210], což se také odráží ve fungování právního pole. Bourdieu bere v úvahu i tento klasický rozměr společenských nerovností ve fungování právního pole. To, co Bourdieua zajímá nejvíce, je právě struktura právního pole samotného a jeho vztah k poli mocenskému. Právo se musí opírat o moc, aby mělo efekt, a zároveň moc tlačí právo k tomu, aby jí nějakým způsobem „sloužilo“. Zdá se, že Bourdieu nejde tak daleko jako Foucault, který viděl vztah expertního vědění a moci jako v podstatě nutný¹¹ a neodstranitelný.

Bourdieuův pohled na právo je značně kritický. I v tom se odlišuje od Luhmanna. Například v přednášce *Paradigm lost* se Luhmann [2002] vyslovuje pro proces „autonomizace“ právního subsystému a odmítá nároky jiných subsystémů na takové zasahování do fungování právního systému, které by s jeho vnitřní logikou bylo v rozporu. Luhmannova kritika fungování práva je tedy zaměřena spíše na vliv ze strany ostatních subsystémů. Tento vliv vidí naopak Bourdieu jako něco, co je právnímu poli a jeho vztahu k poli mocenskému vlastní.

Podle Bourdieua je potřeba chápat zákon a obecně efekty právního pole jako exemplární případ symbolického násilí, které má za cíl udržet mocenský *status quo* ve společenském poli. Není to tedy podle něj výsledek nějaké společenské shody (jak by vyplývalo například z Durkheimových zmínek o právu), ale ani nějaké „autopoesis“ řízené vlastními pravidly. Spíše jde o důsledek a současně nástroj společenské mocenské nerovnosti. Význam zákona je právě v tom, že v rámci politického diskurzu je (většinou úspěšně) prosazován pohled na zákon jako na objektivní a poslušnosti hodný výsledek ústavního procesu na úkor jeho chápání jako mocenského nástroje vyjadřujícího nějaké parciální zájmy. Instituce veřejného prostoru (politické, vzdělávací, média) se snaží zakrývat formující vliv sociálních, ekonomických,

---

¹¹ Viz například úvod knihy *Dohlížet a trestat* [2000].

psychologických a lingvistických praktik, které, i když nejsou oficiálně zaznamenány, nebo nejsou dokonce ani rozpoznány, právo ovlivňují [Bourdieu 1987c].

Objektivistický pohled na věc tím, že bere to, co je historické, jako něco přirozeně daného, pouze potvrzuje mystérium předjednané společenské harmonie nebo představu mechanismu hladce fungujícího díky vědomé koordinaci. To se může týkat mýtů, rituálů, ale také zákonů [Bourdieu 1977: 79]. I když Bourdieu vidí za fungováním společenských polí snahu o reprodukci či změnu jejich mocenské rovnováhy a pro pole práva to platí vzhledem k jeho blízkému vztahu k moci dvojnásob, neměli bychom se podle něj nechat svést myšlením, které vidí za vývojem institucí nějakou intenci, nějaký promyšlený plán. Strategie, o kterých Bourdieu často mluví, jsou neintencionální, nevyplyvají z nějaké čistě individuální racionální úvahy, ale spíše jsou do značné míry určeny habitus sociálních aktérů.¹²

Na tomto místě je potřeba se zastavit u toho, jak Bourdieu nahlíží roli norem, pravidel a zákonů ve společnosti všeobecně, tedy nejen těch právních. Bourdieu v celém svém díle vystupuje proti „legalismu“, pod kterým míní snahu určitých sociálních vědců vysvětlovat společnost v pojmech pravidel – jako by stačilo najít nějakou explicitní normu, která dané chování popisuje v tom smyslu, že dané chování předpisuje.¹³ Logika praxe je vzdálena striktní koherenci, kterou představuje například zákon usilující o to stát se aplikovatelným na všechny myslitelné případy, stát se základem pro homogenní rozhodování. Je spíše jednotou stylu [Bourdieu 1990c: 102]. Nyní můžeme lépe pochopit kritiku, kterou Bourdieu směřuje vůči právnímu poli, vůči jeho symbolické moci. Ta totiž do značné míry, alespoň ve Francii Bourdieuovy

---

¹² Či spíše agentů – abych byl blíže Bourdieuově terminologii.

¹³ Vzpomeňme zde, že i Foucault kritizoval juristicko-politický přístup k analýze moci, zde šlo ovšem o něco trochu jiného. Foucault tento přístup kritizuje především proto, že se podle něj soustřeďuje na význam zakazování a potlačování („zákaz zákona“) a zapomíná, že moc vytváří normu a normalitu – spíše než by jen trestala její překračování. Zkrátka – juristický přístup podle Foucaulta připomíná na to, že moc je tvůrčí (pozitivní).

doby, vychází z představy o moci abstraktního zákona, který je nestranně aplikován. Tím, co stojí za „řádem“ ve společnosti, za tím, že pravidla jsou většinou dodržována, není pouhá „ortodoxie“ (poslušnost pravidlům), ale to, čemu Bourdieu říká „doxa“, tedy přesvědčení většiny o správnosti a rozumnosti pravidel. A tato doxa je lidem vštípena v průběhu socializace, takže nakonec tvoří specifický habitus člověka – specifický třídně, ale také specifický z hlediska polí. Právnické vzdělávání můžeme nahlížet jako způsob vytváření a potvrzování specifického habitu.¹⁴ Právě habitus stojí za schopností koordinace praktik a také za praktikami koordinace [Bourdieu 1977: 81].

Z toho, co bylo napsáno, lze odvodit, co je důležité při analýze právního pole. Podle Bourdieua je potřeba se soustředit při jeho analýze především na vzájemné pozice aktérů v poli a na habitus těchto aktérů – k čemu jsou vedeni svým původem i právnickým školením. Bourdieuův přístup nás vede právě k tomu, abychom nahlíželi právo ne jako autopoietický subsystém společnosti, ale spíše jako pole¹⁵ neustále propojené s ostatními sférami společnosti. Právo má samozřejmě svá pravidla fungování, svůj jazyk i své „zájmy“, ovšem to může být lépe a také srozumitelněji vyjádřeno Bourdieuovým konceptem pole než Luhmannovým pojetím práva jako autopoietického subsystému. Jinak (a snad spravedlivěji vůči Luhmannovi) řečeno, Bourdieuův přístup nás více „analyticky zcitlivuje“ vůči propojení práva s dalšími oblastmi společnosti a také vůči habitům a strategiím hráčů v tomto poli.

Hranice a omezení Bourdieuova přístupu k právu

Výše jsem se pokusil uvést Bourdieuovo pojetí práva a ukázat jeho silné stránky. Chci ale také ukázat, že pokud provedeme analýzu pole práva v duchu Bourdieua, může zůstat něco důležitého nepopsáno. Co mám konkrétně na mysli? Komentátoři

---

¹⁴ „Habitus je imanentním zákonem (*lex insita*), který je založen v každém aktérovi v socializaci“ [Bourdieu 1977: 81].

¹⁵ Silové pole, pole vztahů.

Bourdieuových textů víckrát upozornili na to, že slabá místa jeho popisu sociálního světa tvoří omezené pojetí společenského aktéra a také kultury. Omezené v tom smyslu, že jak aktér, tak kultura postrádají autonomii, neboť jsou podřízeni sociální struktuře. Jak uvádí Anthony King [2000], Bourdieu sice na jednu stranu prezentuje tohoto aktéra jako tvůrčí bytost, která se s citem pro hru pohybuje ve společenském prostoru, ovšem na stranu druhou člověka žijícího ve společnosti uzavírá do objektivistické logiky habitů, tedy struktur vědění postojů i citění, které jsou odvozeny od jeho třídního postavení. Jiný významný kritik, Jeffrey Alexander [1995b], zdůrazňuje, že u tohoto autora chybí aktér, který by měl nějaký skutečný obsah a hloubku (danou kulturou, v níž se pohybuje), aktér, který je objektem i subjektem diskurzů, které určitá kultura produkuje. Alexander říká, že se Bourdieuova vlastní teorie nakonec, přestože se ve svých pracích vymezuje proti deterministickému marxismu, klasickému strukturalismu s jeho objektivně existujícími strukturami významu i proti teorii racionální volby, v mnoha aspektech nebezpečně blíží všem koncepcím, které tolik kritizoval. Bourdieu podle Alexandera jednání spojuje se strategiemi (čímž do hry vrací racionalistický a ekonomizující behaviorismus), tyto strategie jsou ovšem pro něj z větší části nevědomé, ovládané obecnými symbolickými kódy (to podle Alexandera znamená, že podpořen je i symbolický strukturalismus), a to vše je v konečném důsledku podřízeno struktuře ekonomických nerovností odvozené od „materiální základny“ společnosti, což nás ovšem vrací k marxismu a jeho vztahu základna – nadstavba [Alexander 1995b: 130]. Pokusím se na příkladu trestního práva ukázat, že Bourdieuovo uvažování o právu nelze vytrhnout z celku jeho díla, které Alexander takto přísně posuzuje, a že i v této oblasti lze ukázat limity týkající se analýzy sociálních aktérů a kulturních jevů. Budu se při tom opírat, samozřejmě kromě Bourdieuových vlastních textů, zejména o práce Michela Foucaulta. Rozhodně nechci zobecňovat a tvrdit, že Foucault může Bourdieua nahradit. Chci pouze ukázat, jakým způsobem se může náš pohled na právo obohatit, pokud pro jeho analýzu použijeme tohoto autora, který si více všimá kulturní (diskurzivní) zakotvenosti a podmíněnosti člověka.

Vyjděme z Foucaultovy práce *Dohlížet a trestat* [2000] a podívejme se s její pomocí na oblast trestního práva a trestání. Foucault zde popisoval proces modernizace jako neustálý rozvoj a posilování technik, které slouží k disciplinaci individua, tedy k tomu, že je individuum stále společensky konformnější a „poslušnější“, a to nikoliv proto, že by bylo pod neustálým dohledem druhých, ale proto, že je pod nepřetržitým dohledem sebe sama. Tuto sebedisciplínu si podle Foucaulta zvnitřňujeme a upevňujeme v rámci institucí, jako je rodina, škola, armáda nebo i nemocnice. Nejintenzivnějším prostředím disciplinace je samozřejmě trestní systém. Cílem moderního legálního trestání není primárně likvidovat zločince, ale spíše je převychovávat a navracet do společnosti. V konečném důsledku jde o to učinit z člověka „poslušné tělo“. Poslušné proto, že je ovládáno poslušnou (disciplinovanou) duší. Trestní systém je podle Foucaulta v jistém smyslu vzorem všem ostatním disciplinujícím technikám a institucím. V pozdějších pracích¹⁶ Foucault ještě posunul tento směr zkoumání k „subjektivaci“, tedy analýze toho, jak se lidé stávají ovládanými a ovladatelnými díky tomu, že přijímají určitý pohled na sebe sama a na svůj vztah k moci. V průběhu těchto zkoumání vyvinul koncept *governmentality*. Ten vypovídá právě o tomto vztahu subjektu a moci, o diskurzích, které definují, co je člověk.¹⁷ Současné analýzy *governmentality* proto analyzují vládnutí nikoli (především) jako vztahy ekonomické nadvlády nebo činy státu a jeho orgánů, ale spíše z hlediska diskurzů vypovídajících o tom, zač je člověk jako individuum zodpovědný a zač je odpovědná společnost či komunita, nebo o co by měl člověk usilovat. K nejčastějším závěrům studií jdoucích v tomto duchu patří, že současné vyspělé

---

¹⁶ Ve druhém a třetím dílu *Dějin sexuality*, v některých kratších textech, jako je *Subjekt a moc*, a ve svých přednáškách na *Collège de France*, které nyní také vycházejí knižně.

¹⁷ Jak ukazuje Paul Veyne [2010], v textu Foucault revolucionizuje historii, „člověk univerzálně“ neexistuje, vždy existuje v nějakém společenském a kulturním kontextu (což je ze sociologického hlediska skoro samozřejmost), který je (a to už je důležité) spoluurčen tím, jak moc a mocenské diskurzy člověka chápou, jak k němu přistupují, jak jej „konstruují“.

společnosti skrze diskurzy individualizace¹⁸ a odpovědnosti za sebe samého (za své bezpečí, kvalitu života, zdokonalování sebe sama)¹⁹ podřívají „sociálně“, které není něčím pevným a neměnným, ale je do značné míry efektem společenských diskurzů. Nejúčinnější je taková moc, která je skrytá. Skrytá ne v tom smyslu, že někdo tahá v pozadí za nitky, ale skrytá tím, že není vůbec chápána jako moc, ale spíše jako racionalita, jako „pravda sama“, pravda, kterou člověk přijal za svou, pravda nejen o věcech, které člověka obklopují, ale také o něm samém.

Vina a odpovědnost v trestním právu

Přestože je trestní právo unikátní společenskou institucí, která může zcela zásadním (někdy i fatálním) způsobem ovlivnit životy těch, kdo jsou jím zasaženi, jeho empirická zkoumání nejsou příliš frekventovaná.²⁰ Pokud už jsou takové výzkumy prováděny, pak

---

¹⁸ Jeden z autorů vycházející z Foucaulta píše: „Jestliže existuje nějaká hodnota, která je mimo diskusi v našem zmateném etickém klimatu, pak je to hodnota člověka a pojmy, které s ní souvisejí – autonomie, identita, individualita, svoboda, volba, naplnění.“ [Rose 1998: 2]. Tím důležitým na tomto citátu je ovšem fakt, že podle Rose nejen, že jsou všechny tyto pojmy a jejich současný význam efektem vývoje společnosti a kultury, ale jsou to také pojmy, které nějakým způsobem hrají roli v mocenském uspořádání společnosti – moc je využívá.

¹⁹ Foucault upozorňoval, že zájem o rozvíjení kapacit jedince (v současném pojmosloví lidský kapitál) není jen nějakou nahodilostí ani nějakým čistě akademickým výmyslem, ale jde o důsledek změn v oné *governmentality* aplikované v současných společnostech. „Ekonomika tvořená podnikovými jednotkami, společnost tvořená podnikovými jednotkami: to je princip dešifrování, jenž je spojen s liberalismem a s jeho programováním racionalizace jak společnosti, tak ekonomiky.“ [Foucault 2009: 199]

²⁰ Přitom význam sociologického zkoumání trestního práva má svou oporu i u sociologických klasiků. Emile Durkheim se v práci *Společenská dělba práce* [2004] snaží ukázat, že jedním z nejvýznamnějších zdrojů pro poznání hodnotové struktury společnosti jsou její trestní zákony. Durkheim (na rozdíl od Bourdieua) ovšem předpokládal, že zákon je v zásadě výrazem společenského konsenzu o normách.

se věnují většinou konkrétním trestným činům, či obecněji proměnám, které nastávají v tom, co je určitou společností trestáno.²¹ To, na čem je trestání jednotlivých činů založeno – tedy pojetí viny a odpovědnosti zůstává téměř mimo pozornost. Historická i praktická kontextualizace debat o odpovědnosti je slabá. Koncept odpovědnosti jako by měl metafyzický status. To ovšem není žádná zvláštnost českého práva a debat o něm (pro případ britského práva viz Nicola Lacey [2001]). V rámci samotného právního pole je odpovědnost za jednání jako téma čas od času rozsáhleji traktováno [Solnař, Fenyk, Císařová 2003], jde ovšem o texty, které slouží právnímu systému a řídí se jeho pravidly. Sociologie by měla nabídnout jiný pohled, který bude zahrnovat právě odstup od těchto pravidel, předpokladů a údajných daností, které právo nereflektuje. Pohled, který ukáže právo jako společenskou konstrukci.

Bourdieu nám ukazuje vliv sociální struktury obecně i vliv struktury pole práva. Méně se již zabývá obsahy práva samotného či debat, které se o něm vedou. Výše popsáný „foucaultovský“ směr zkoumání nás při analýze činí citlivými na to, jak moc (která rozhodně není jen mocí ekonomickou, ale je to také moc diskurzu, moc toho, co bylo uznáno za racionální a pravdivé) působí na člověka skrze něho samého. Při svém zkoumání viny a odpovědnosti za jednání tak, jak jsou tyto fenomény konstruovány v trestním právu [Vávra 2012], jsem si uvědomil, že nejde jen o to, kdo určuje znění zákonů a kdo na jejich základě rozhoduje nebo o jakých problémech se v této oblasti vedou spory a co je bráno za dané, ale také o to, jaký člověk je (může být) činěn zodpovědným. Trestní právo lze uchopit (také) jako určitou „filozofickou antropologii“, tj. jak popis, tak i jistý normativní ideál člověka, kdy vina a odpovědnost tvoří jeden z opěrných momentů této antropologie.

Slovem vina se označují v obecné mluvě velmi různé významy. Vina ovšem představuje i centrální pojem trestního práva. Trestní

---

²¹ Jako příklad lze uvést homosexualitu, respektive „homosexuální jednání“. Podobu debat o tomto tématu v rámci polí trestního práva a také medicíny ukazují autoři monografie *Od žaláře k oltáři* [Seidl a kol 2012].

právo České republiky je založeno na subjektivní vině pachatelů trestných činů. To znamená, že pro to, aby mohl být někdo trestán za své jednání, nestačí dokázat kauzální vztah mezi tímto jednáním a trestaným následkem, tedy že jej způsobil, ale je potřeba také dokázat, že ten, kdo se takového jednání dopustil (eventuálně kdo nejednal za situace, kdy jednat měl), je za něj také zodpovědný, že mu tento čin může být přičítán.

Pro to, aby byl někdo trestán orgány státu na základě trestního práva, jsou tedy důležité tři základní věci:

- 1) dané jednání je definováno jako trestné zákonem (z hlediska sociologie to ihned vyvolává otázku, kdo a jak jej definuje – zde nám může pomoci právě Bourdieuv koncept pole práva),
- 2) tohoto jednání se sociální aktér dopouští úmyslně, pokud jde o jednání neúmyslné, pak musí být jeho součástí opomenutí, kterému bylo možné se vyhnout,
- 3) ten, kdo se tohoto jednání dopouští, naplňuje jisté individuální charakteristiky (dostatečný věk, přičetnost).

Druhá a třetí vlastnost nás odkazují k charakteristikám individua nebo jinými slovy k různým způsobům, jimiž je v určité kultuře konstruován člověk jako subjekt. Abychom zjistili, jak onen člověk trestního práva vypadá, je potřeba analyzovat nejen text práva, ale také typy argumentace (v právním i politickém poli), hledat, co jsou sporná místa a co naopak sdílené předpoklady o člověku. Zkoumat, oč je argumentace opřena – vědecké argumenty nebo morální argumenty atd. Tato argumentace se točí například kolem různých forem intencí spojených s pácháním trestného činu, kolem celkové „morální zachovalosti“ člověka nebo i okolo jeho sociální situace. Jak napsal už jeden z klasiků trestněprávní nauky před druhou světovou válkou: „Trestný čin nám umožňuje, abychom si učinili obraz o pachatelově duševním životě, jmenovitě o stupni jeho společenské nebezpečnosti... vina je tím menší, čím lze více vysvětlit vnějšími podmínkami a méně osobními pachatelovými vlastnostmi.“ [Kallab 1935: 45-46]. Tento obraz před námi ovšem jen stěží vyvstane sám od sebe, nějakým přímým náhledem věcí. Stanovení existence a míry viny tedy vyžaduje pečlivé pozorování, sbírání dat a jejich interpretaci. Vzpomeňme zde znovu na knihu *Dohlížet a trestat* [Foucault

2000]. Foucault ukazuje, že moderní trestní systém (vlastně disciplinární instituce a techniky obecně) nejen že využil poznatky věd o člověku. Sám jejich vytváření podněcoval a také umožňoval, mimo jiné i tím, že poskytoval vhodné prostředí k jejich sběru. Vězení, psychiatrická klinika, výchovný ústav – tyto instituce vytvářejí prostor, ve kterém je člověk pod dohledem, ve kterém může být testován a zkoumán. Toto testování a zkoumání se děje na základě práva,²² podnět k němu (v případě trestního řízení) dávají soudci či státní zástupci, stejně tak využívají závěry tohoto testování. S pomocí Bourdieua lze popsat příslušná pravidla, interpretace, aktéry, vymezit diskurz a s pomocí jeho analýzy se přiblížit specifickým habitům. Stejně tak může koncept sociálního pole pomoci při popisu vztahu oblasti práva a oblasti, ve které operuje psychiatrie či psychologie. Když se soustředíme na tyto průniky polí, uvidíme, že nepřičetnost je sice konstatována soudem, ale ne bez toho, že by byl vypracován psychiatrický znalecký posudek. Medicínské vědění získalo v oblasti hodnocení duševního stavu v oblasti trestního práva naprostou dominanci.²³ Ovšem nahlíženo z jiného úhlu – právní teorie odkazuje na medicínské vědění velmi výběrově a instrumentálně. V právní praxi sice má medicína vliv, ale v právní teorii jde čistě o využití moci jejího vědění, nebo spíše prestiže, která je s ním spojena. Je to vidět například na tom, že v právněteoretických pracích jsou reprodukovány především starší citace z oblasti soudní medicíny a psychiatrie.

Je však možné vše, co se zde děje, popsat pomocí terminologie právního, medicínského a politického pole a jejich vzájemných průniků? Domnívám se, že ne. Podívejme se na tento stručný citát z parlamentní debaty z roku 1960, kdy byl schvalován nový trestní zákoník, který mimo jiné ustanovil to, že pokud se někdo dopustí trestného činu v nepřičetnosti, kterou si sám způsobil požitím

---

²² Člověk může být umístěn na návrh soudu na pozorování do psychiatrického zařízení, pokud není možné provést posouzení duševního stavu jinak.

²³ Jak ukazují kritici jeho vlivu, místo toho, aby produkovalo nějaké skutečné poznatky, ve skutečnosti pouze nějakým způsobem reprodukuje v kultuře zakotvené předsudky.

omanné látky, tak se na něj nepoužije obecné ustanovení o nepřičetnosti, které by jej vyvíňovalo („byl nepřičetný, a tedy mu není možné vinu přičítat, nelze jej činit morálně odpovědným a nelze jej tedy ani trestat“), ale bude trestán tak, jako by byl v době činu přičetný.

„Poněvadž kolem této zásady byly v období přípravy zákona četné diskuse, pokládám za důležité uvést názor ústavněprávního výboru při projednání zákona, že totiž socialistická společnost, která pečuje o člověka od jeho narození až do jeho smrti, je plně oprávněna vyslovit zásadu, aby ten, kdo si zaviněně způsobil stav opilosti, nesl plně zodpovědnost za trestný čin, který v tomto stavu spáchal.“²⁴

Moc (jejímž mluvčím je v tomto případě jeden z poslanců) zde formuluje určitý nárok na člověka (na pravdu o něm), který vyplývá z toho, že „společnost“ dává a pečuje. Člověk je představován jako někdo, kdo je odpovědný za své jednání, i když je opilý, je odpovědný proto, že je členem určité společnosti, která o něj pečuje, ne například proto, že je individuem mezi jinými nezávislými individui, a proto musí vždy nést odpovědnost za své jednání vůči nim.

Je to jistě jen zlomek z významů, které se v dané debatě objevily, ale chci na něm ukázat, že lze najít aspekty diskuse, které se vymykají Bourdieuovu pojmovému rámci. Jak můžeme nahlédnout při analýze práva i k němu vztaženému diskurzu, trestní právo je také určitou antropologií, jejíž čas změny je poněkud jiný než u proměny struktur pole.²⁵ Bourdieu nechává to, jak je člověk sociálně konstruován a jaký je (díky této konstrukci) vztah člověka k sobě samému stranou, je to pro něj jen efekt habitu. Politické pole se po roce 1989 rychle proměnilo a také pole práva dožalo značných změn. Během několika měsíců až let došlo nejen

---

²⁴ <http://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/010schuz/s010002.htm> (navštíveno 20. 2. 2013).

²⁵ Pole práva se může proměňovat velmi rychle, jak ukázalo dění po listopadu 1989. Během několika měsíců až let došlo nejen k výměně řady aktérů, ale také k proměně struktury pozic v rámci pole [Zatecká 2009].

k výměně řady aktérů, ale také k proměnám struktury pozic v rámci pole. Velmi rychle také byly zrušeny nebo radikálně přeformulovány po roce 1989 různé skutkové podstaty trestných činů jako „opuštění republiky“ nebo „poškození zájmů republiky v cizině“, s určitým odstupem byl zrušen trest smrti atd. [Žatecká 2009]. Ovšem proměny pojetí člověka („antropologie“) tak, jak se v právu ukazuje, mohou být (a jsou) mnohem pozvolnější než proměny struktury právního pole. Když se podíváme na vývoj v průběhu 20. století, tak například podmínky trestní odpovědnosti, jeden ze základních kamenů zkoumané „antropologie“, se neměnily nebo jen velice zvolna a relativně okrajově a také často bez přímého vztahu k proměnám politického a právního pole. Proto bychom tyto proměny mohli snadno přehlédnout a považovat podmínky odpovědnosti za něco daného a přirozeného. Domnívám se, že právě Foucault nám může poskytnout nástroje pro tuto analýzu. Rozhodně to neznamená, že bychom Bourdieua měli nechat stranou. Foucaultovská diskurzivní analýza bez analýzy pole, ve kterém diskurz vzniká, se může snadno proměnit v sociologicky málo významné lingvistické cvičení a stejně tak i analýza „vládnosti“ (governmentality) bez interpretačního rámce, který by pomohl vysvětlit, co stojí za oněmi proměnami pojetí člověka, může po pečlivé analýze významů skončit například konstatováním, že za vším je potřeba vidět neoliberalismus.²⁶

Závěr

Výše v textu jsem uvedl kritický názor Jeffreyho Alexandera na Bourdieua, zejména na jeho pojetí jednání a opomíjení role kultury. Nechci tvrdit, že Alexander nemá pravdu, rozhodně je možné číst Bourdieua tak, jak to činí on. Snažím se však nahlížet možné využití Bourdieua pragmatičtěji. Je potřeba využít to z jeho

---

²⁶ V pracích, které se ohánějí pojmem *governmentality*, často neoliberalismus funguje jako dále nevysvětlovaný pojem, který má sám o sobě vysvětlovat dění.

práci, co je silné a přesvědčivé. To je přinejmenším v jeho historizaci a kontextualizaci práva, kterých je dosahováno bez toho, že by právo samotné bylo (zcela) převedeno na pouhý efekt jiných společenských fenoménů (například ekonomických nerovností) – relativní autonomie práva je tedy zachována. Abychom se vyhnuli omezením juristického přístupu, který bere právo jako určitou (autonomní) danost a ve většině případů se nezabývá jeho kontextem, je právě potřeba analýzu historizovat a „socializovat“ – tj. analyzovat právo jako historicky proměnlivý produkt určité společnosti – a k tomu, domnívám se, může dobře posloužit právě Bourdieuův přístup. Bourdieu je přínosný ve svém úsilí analyzovat „konkrétní strukturu“ (vztahy pozic a habitus jejich držitelů tak, jak existují a působí) právního pole a jeho vztah k poli mocenskému. V tom, že jsem se rozhodl pokusit se aplikovat Bourdieuův koncept i na tuto oblast práva a společenské praxe, rozhodně nejsem první. Například podle Loïc Wacquanta (blízkého Bourdieuova kolegy), abychom dokázali popsat současnou podobu trestání, musíme se vyhnout jak pozitivismu, tak i radikálnímu marxismu (například v Althusserově pojetí) a vyjít právě z Bourdieua, který popisuje vnitřní komplexnost a dynamiku pole právního, byrokratického i politického, které se podílejí na fungování trestního systému [Wacquant 2009: xvii].

Podle Wacquanta nám Bourdieu také ukazuje konstitutivní sílu symbolických struktur trestání. Jen prostřednictvím těchto struktur můžeme popsat společné působení tržní a morální disciplinace, tak jak prochází skrze ekonomické, welfare a trestní instituce. Bourdieu nás na symbolickou dimenzi práva ovšem spíše pouze upozorňuje a ve svých textech ji nechává stranou. Jeho zacházení s obsahem samotného práva se zdá poněkud neuspokojivé – analyzuje ho jako určitou formu, všímá si jeho symbolického účinku – ale „kulturní vzorce“, které se v něm objevují, například to, jaký člověk je vlastně (trestním) právem konstruován, blíže nezkoumá. Bourdieuův přístup k právu lze podle mého názoru efektivně využít pro empirické zkoumání, ovšem je přínosné jej doplnit koncepty disciplinace a *governmentality* Michela Foucaulta a jeho následovníků, které poskytují rámec k analýze trestního práva a trestání jakožto určité „antropologie“, která

představuje člověka, který je (či spíše má být) v určitém vztahu nejen k moci, ale také k sobě samému.

Je zbytečné následovat Bourdieua na všech jeho cestách. Vždy by mělo platit, že důležitější než následovat autora je následovat dané téma a jeho „analytické potřeby“.

Normotvorba: právní pole jako dynamický heteronomní prostor

Barbora Vacková, Martin Škop

Úvod

V roce 2003 předložila vláda České republiky Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky návrh zákona, kterým se měl měnit zákon č. 6/2002 Sb., o soudech, soudcích, přísedících a státní správě soudů. Tento návrh se měl týkat justice a státní správy výkonu soudnictví [Sněmovní tisk 2009/0]. Ve druhém, čtení, v podrobné rozpravě, zazněl tento pozměňovací návrh: „V § 129 odst. 1 se za slova vykonává ministerstvo doplňuje věta Sídlem Justiční akademie je Brno.“ Změněné ustanovení (§ 129 odst. 1) by mělo po přijetí návrhu takového znění: „Zřizuje se Justiční akademie. Justiční akademie je organizační složkou státu a účetní jednotkou. Dohled nad činností Justiční akademie vykonává ministerstvo. Sídlem Justiční akademie je Brno.“ Jinými slovy by takto přijatý zákon znamenal stěhování poměrně velké státní instituce ze Stráže pod Ralskem do Brna. Přitom šlo o návrh jediného poslance, který přesun Justiční akademie, jež iniciativně naplánoval, nijak nevysvětlil. Během projednávání v roce 2003 k přesunu akademie nedošlo. Stalo se tak až v roce 2006, podobným způsobem, v souvislosti s vládním návrhem na změnu zákona č. 137/2001 Sb., o zvláštní ochraně svědka a dalších osob v souvislosti s trestním řízením. V průběhu jednání o této zcela odtazižené věci padl opět poslanecký pozměňovací návrh na přesun sídla Justiční akademie tentokrát do Kroměříže, kde také tato instituce v současnosti sídlí [Předpis 349/2005 Sb.]. Přesun akademie měl vsunout do zákona poslanec Zdeněk Koudelka z Brna, který byl

současně kandidátem na ředitele akademie. Z Brna je do Kroměříže blíže než do Stráže pod Ralskem v severních Čechách.¹ Pravděpodobně i toto chování bylo důvodem, proč v roce 2012 senátoři neschválili kandidaturu Zdeňka Koudelky na post ústavního soudce.

Tento mediálně vděčný případ je příkladem toho, jak mohou osobní zájmy ovlivnit proces tvorby právních norem, resp. zákonů. Proces, který je chápán jako vysoce odborný, s jasně danými pravidly, která mají zajistit ochranu proti jeho zneužití. Prostor pro tvorbu norem, kterými se řídí chod celé společnosti, je však otevřen mnoha vnějším – ne-právním – vlivům odrážejícím zájmy aktérů z jiných než právních polí. Právě Bourdieuovy koncepty nabízejí optiku a nástroje, kterými lze spletitou podobu právního prostředí a jeho aktérů uchopit, popsat a pochopit. Mimo jiné proto, jak nahlíží na právní kapitál a jak kriticky hledí na systém práva jako takový (ostatně kritizuje jej podobně jako např. systém vzdělávací), což ve svém textu v této publikaci vysvětluje Martin Vávra [2013].

Jestliže se Vávra věnuje tomu, jak lze skrze Bourdieua pochopit to, jakým způsobem právo konstruuje (jedince, společnost, atd.), my se chceme zaměřit na moment, ve kterém je konstruováno právo samo – tvorbou jeho textů. Přitom se nelze vyhnout zvláštní povaze práva a právního pole, které je z mnoha hledisek možné charakterizovat jako silně autonomní prostor. Ovšem právě v momentě vzniku norem, resp. normativních textů, jako základu práva, se stává silně heteronomním – jeho hranice jsou během procesu normotvorby² z principu prostupné, jakkoli má tato

---

¹ Poslanec Koudelka svou kandidaturu stáhl poté, co někteří z jeho kolegů označili jeho jednání za střet zájmů [„Poslanec ...“].

² Právní věda v oblasti tvorby práva rozlišuje mezi třemi základními pojmy: normotvorbou, právotvorbou a legislativou. *Normotvorba* je nejobecnějším pojmem označujícím tvorbu jakýchkoli norem – právních, stejně jako např. sportovních pravidel nebo předepsaných technických norem. Pojem *právotvorba* označuje užší oblast, kterou je tvorba jakéhokoli objektivního práva –

prostupnost svá pravidla. Na jedné straně jsou to pravidla byrokratická. Současně je však legislativní proces (tvorba zákona) ovlivněn dalšími zájmy jeho autorů. Pravidla tvorby mají především zajistit, aby tyto zájmy nebyly prosazeny na úkor obecného zájmů občanů, jejichž práva musí být chráněna. Obecně platí, že žádný nový zákon nebo novela nemohou zhoršit stávající životní podmínky, že nesmějí znamenat zhoršení stávajícího stavu. Žádné osobní ani skupinové zájmy těch, kteří mají moc, respektive dostatek kapitálu, se na tvorbě norem podílet, nesmějí (teoreticky) toto pravidlo ohrozit. Jinými slovy je studium normotvorby jednou z možností odhalovat Bourdieuem spíše naznačené, než do hloubky studované, neoficiální praktiky ovlivňující právo (viz Vávra [2013]).

Na následujících stranách se budeme věnovat povaze právních textů a především struktuře právního pole, kterou získává v momentu normotvorby.³ Konkrétně se soustředíme na legislativní proces (viz poznámka 2), v jehož průběhu vzniká zákon – odborný text určený pro profesionální interpretace, který však současně bude ovlivňovat některou z oblastí běžného chování lidí ve společnosti. Ovšem právě proto mají nárok zasahovat při tvorbě práva nejenom odborníci v oboru, ale i zástupci jiných skupin. Lze říci, že jde o proces, při kterém vzniká právo – jeho kodifikovaná a závazná forma – a současně se v něm odráží boj o definici situace, o to, kdo ovlivní pravidla. Troufáme si tvrdit, že v málokterém specializovaném oboru lidské činnosti se na ustavování pravidel, která jsou formulována odborným jazykem a primárně určena re/interpretaci profesionály, podílí tak široké a relativně různorodé spektrum aktérů.

---

zákonů, precedentů atp. *Legislativou* právní věda rozumí tvorbu zákonů, nebo v širším slova smyslu všech právních předpisů.

³ Je třeba říci, že při psaní tohoto textu nevycházíme ze systematického výzkumu prováděného v právním poli. Využili jsme ovšem relativně dlouhodobé biografické zkušenosti jednoho z autorů s jednáním v tomto poli; oba dva autoři pak měli možnost sledovat jednání aktérů ať už při tvorbě zákonů (od psaní věcných záměrů až po schvalovací proces a uvádění do praxe), či při akademických debatách mezi právníky.

Právo a text

V Bourdieuově interpretaci je právo významnou složkou udržování mocenských pozic státu. V přednášce *Duch státu* jednoznačně ukazuje, jak je neoddělitelně spjato s genezí moderního státu, respektive popisuje roli, kterou právo a právní kodifikace sehrála a stále sehrává v procesu naturalizace státu. Skrze něj se stát ustavoval jako objektivně přijímaná jednotka, za kterou se však skrývají partikulární mocenské zájmy [Bourdieu 1998a: 72].⁴ Síla symbolického kapitálu, kterým právo disponuje, se významnou měrou ukrývá v jeho jazykovém charakteru: V úvodu *Nadvlády mužů* Bourdieu podotýká, že myticko-rituální systém kabylských Berberů „hraje obdobnou roli jako v diferencovaných společnostech právní pole: protože jím nabízené principy vidění a dělení objektivně harmonují se způsoby dělení už předtím existujícími, posvěcuje stávající řád, a ten vstupuje takto do povědomí a stává se uznávaným, oficiálním“ [Bourdieu 2000a: 12]. Právní kapitál popisuje jako objektivizovanou a kodifikovanou verzi kapitálu symbolického. Kodifikované právo je svého druhu magický systém, který dokáže ustavovat a tvořit. Skrze něj získávají držitelé státní moci „velice mysteriózní moc jmenovat“ [Bourdieu 1998a: 83], jejich slova petrifikovaná do zákonů a nařízení určují formy jednání. Bourdieu hovoří o našem sklonu podřizovat se (více či méně) příkazům státu. V zásadě každý takový „příkaz“ má nějakou právní povahu – lze říci, že stát promlouvá ke svým obyvatelům právě skrze právní předpisy (zákony, vyhlášky atd.). Právo je jazykem státu, který užívá směrem dovnitř, ale také směrem ven k ostatním státním útvarům. Stejně jako jazyk se právo jeví jako objektivní poznávací struktura, skrze kterou poznáváme svět a přijímáme jeho pravidla [srov. Berger, Luckmann 1999; Večeřa 2009; Weinberger 2010]. Právo je systémem

---

⁴ Toto pojetí práva zcela odpovídá Bourdieově snaze o koncepční propojení strukturalistického a konstruktivistického přístupu ke zkoumání sociální reality [Wacquant 2002; Bourdieu 1989].

disponující velmi silným nadáním „ustavovat“, a to skrze kodifikované právní texty a jejich kanonizovaný výklad.⁵

Právě vysoká míra kodifikace podle Bourdieua zaručuje i vysokou míru autonomie. V případě závazných psaných pravidel je zaručenější jejich dodržování, a to i v případě, že nejsou přijímána jako samozřejmá. Protože se to týká také pravidel vstupu do pole, udržuje si takové pole snáze svou samostatnost. Naopak v případě nízké míry kodifikace pravidel se zvyšuje prostupnost hranic, ale současně jsou tato pravidla „předmětem hry“ v poli. Pokud je pole autonomní, jeho pravidla hry už nebývají problematizována – hru určují, nejsou tím, o co by se hrálo [Bourdieu 2010a: 297]. Pro právní pole jako prostor, v němž kodifikace hraje klíčovou roli, však tato jednoduchá definice nepostačuje. Naopak se domníváme, že míra autonomie právního pole je jednou z největších výzev jeho studia. Její zkoumání odpovídá na otázky kladené nejen sociology, ale je významné také pro oblast teorie práva. Sociologické zkoumání autonomie právního pole, jeho struktury a habitů jeho hráčů, umožňuje pochopení mocenských struktur ve společnosti a dekonstrukci směrem k zájmům skrytým za kodifikovanými předpisy. A to je ostatně také zájem některých směrů teoreticko-právního studia.

Právo jako text: Pravidla umění ve zkoumání právního pole?

Martin Vávra [2013] se ve svém textu soustředí mimo jiné na to, jakým způsobem je možné reflektovat konstruktivistickou povahu normy (nejenom právní), tedy to, jak je skrze ni utvářen obraz člověka a jeho jednání a jak tento obraz dále ovlivňuje existenci jednotlivců i skupin. Právo však není anonymní systém, je tvořeno a uplatňováno konkrétními sociálními aktéry: Přes svou univerzalitu a zakládající moc je právo společenským produktem. Právní texty nejsou uplatňovány automaticky. Podstatné je, jak se interpretují, či jaký obsah se uzná jako správný a akceptovatelný.

---

⁵ V ČR neexistují právně závazná pravidla interpretace, přesto jsou některé způsoby interpretace právních textů uznány právní komunitou jako správné.

Jejich potenciál podílet se na konstrukci sdíleného pohledu na svět, sdílených hodnot a norem je uplatňován skrze ty, jež právem mohou nakládat a na základě platných norem rozhodovat. To se děje na základě interpretace. Právní normy působí tím, že jsou čteny a interpretovány. To je jeden ze základních argumentů přístupu, který pohlíží na právo jako na jazyk či literaturu.

Ostatně jak Vávra připomíná, Bourdieu jazykovou stránku práva také zdůrazňuje. Podstatným prvkem toho, jak píše o právu, je jeho textuální, či dokonce literární povaha – právo ve společnosti funguje jako mýtus, jako příběh ustavující pravidla. Není přitom podstatné, že normy jako takové formu příběhů nemají. Příběhy se skrývají za nimi – jedním z cílů interpretace je tyto příběhy odkrýt a formulovat tak, aby zprostředkovaly právo širší společnosti. Tento přístup nenahlíží právo pouze jako technicistní a odosobněný systém pravidel, ale jako specifické vyjádření žité zkušenosti [Cover 1983]. Z tohoto hlediska je právo literaturou.⁶

Bourdieu se literaturou, respektive literárním polem, podrobně zabývá v *Pravidlech umění*. V nich jednak popisuje vývoj tohoto pole, jednotlivé boje, které na něm probíhaly či probíhají, boje o definici literatury, umění, spisovatele atd. Pokud hovoří o literatuře, hovoří současně o specifických textech – uměleckých textech –, které aktéři, jež si kladou nárok být součástí tohoto pole, tvoří, současně však popisuje boj o uznání samotných textů za umělecké či literární. Rozvíjí zde také koncept kompetentního čtenáře [Bourdieu 2010a: 375]. Ten je při studiu práva jako literatury využíván při zkoumání role příjemců právního textu [Balkin, Levison 1999].

Může se zdát, že z hlediska procesu normotvorby není odkazování na tuto Bourdieuovu knihu relevantní. Především proto, že mezi uznáním literárního a právního textu, konkrétně norem, existují relativně velké rozdíly. Literární dílo bojuje o své přijetí po svém vzniku. Boj o uznání začíná ve chvíli, kdy je dílo

---

⁶ Zejména v anglosaském prostředí jde etablovaný a rozvětvený směr, jak dokazují např. [Posner 1986; Binder, Weisberg 2000] odborný časopis *Law and Literature* (Univerzity of California Press). Česky podrobněji viz [Škok 2011].

představeno – kritice, čtenářům, veřejnosti. Zásadní boj o povahu právního textu se odehrává i před jeho samotnou kodifikací a poté pokračuje v procesu aplikace (včetně interpretace). Definičním bojem je tak i samotné vznikání. Z teoretického hlediska je po vydání zákona jednoznačné, že je to zákon, legitimní součást pole. Tuto legitimitu mu zaručuje mimo jiné existence závazných pravidel jeho vzniku a změnit tuto výchozí situaci sice není nemožné, ale je velmi obtížné. I v případě, že je zákon později „dopracován“, respektive změněn prostřednictvím např. novelizací, bude navždy součástí jakéhosi archivu nepopiratelně patřícímu k poli. Tento postup ovšem neplatí např. pro texty soudních rozhodnutí jednotlivých soudců – zde je mechanismus uznávání opět odlišný a boji na literárním poli bližší. Právně, ale i literárně hodnotná rozhodnutí jsou citována, diskutována a interpretována podobně jako dílo literární. A je možno nalézt i další paralely: Stejně jako v literatuře i v právu hrají při tvorbě i výkladu textů významnou roli různé instituce (školy, státní instituce, teoretické směry). Stejně jako literatura i právo ctí specifické žánry, jejichž pravidla lze jen obtížně obejít. Dalším důvodem, proč považujeme *Pravidla umění* za podstatné dílo týkající se zkoumání právních textů a jejich sociálního života, je fakt, že Bourdieu zde charakterizuje obecné způsoby, jakými lze zkoumat pole [Bourdieu 2010a: 282]. Jakkoli se soustředí na pole literární, respektive umělecké, lze jej chápat jako návod univerzální a není důvod se domnívat, i vzhledem k výše řečenému, že by nebyl vhodný pro výzkum na poli právním. Ostatně je silnou stránkou Bourdieuova přístupu, že jeho koncepty jsou otevřené tak, aby bylo možno je přizpůsobit a aplikovat v různých socio-kulturních kontextech.

Na následujících stranách se budeme věnovat tomu, kdo, kdy a jak může zasahovat do procesu tvorby zákonů, jací aktéři jsou skryti za kolektivním autorem zákona, respektive kdo jsou hráči, kteří bojují o moc definovat situaci a ustavovat realitu – odpovědi na tyto otázky umožňují pochopit dynamiku právního pole během psaní zákona a jeho schvalování.

Právní pole

Legislativní proces a jeho aktéři

V průběhu legislativního procesu získávají právní normy své formální vyjádření: Výsledkem je kodifikovaná a všeobecně závazná podoba práva. Je to akt, který nemá daleko k magickému ustavení pravidel a jako takový vyžaduje dodržení předem daných formálních náležitostí. Obvykle má proces šest fází:⁷ (1) legislativní záměr; (2) příprava návrhu zákona; (3) projednávání návrhu zákona; (4) schvalování návrhu zákona; (5) podepisování; (6) publikace. Teprve poté, co proběhnou všechny fáze, můžeme mluvit o tom, že vznikl nový zákon. Význam tohoto procesu podtrhuje fakt, že obecně je upraven *Ústavou České republiky*. Požadavky na řádný legislativní proces ve smyslu pozitivního práva vyjádřil Nejvyšší správní soud takto: „Tento proces je koncipován a musí být prakticky prováděn tak, aby schvalování zákonů bylo zcela transparentní, srozumitelné a předvídatelné.“ [Nejvyšší ...].

Z našeho hlediska jsou tyto body zajímavé jako momenty, kdy se do tvorby zákona mohou zapojovat různí aktéři. Budeme vycházet z modelové situace, kdy je iniciátorem tvorby zákona (legislativní záměr) vláda. Ta pověří příslušného ministra zpracováním věcného záměru zákona,⁸ který obsahuje přehled právních předpisů, k nimž se věcný záměr váže, základní zásady, které jsou do nich zpracovány, a účel, který je jimi sledován. Je jakýmsi návodem a rámcem pro další práci. Záměr pak vládě

---

⁷ Jako v každém procesu i zde se setkáme s fázemi, které v některých případech mohou chybět či mohou být nahrazeny jinými fázemi. Tyto výjimky však musí být přesně předem stanoveny právními předpisy. Nebudeme se však věnovat podrobným pravidlům legislativního procesu, pouze zásadním momentům důležitým pro tento text.

⁸ Pokud je tím, kdo navrhuje zákon, někdo jiný než vláda, věcný záměr se obvykle nevypracovává. Dalšími subjekty, které mají zákonodárnou iniciativu, jsou: poslanec, skupina poslanců, Senát, nebo zastupitelstvo vyššího územního samosprávného celku. Ti předkládají vypracovaný návrh zákona bez toho, aby nejprve vypracovali záměr.

předkládá ministr – těmi, kdo na něm fakticky pracovali, jsou jeho zaměstnanci a často externí spolupracovníci, kteří nemusí být nutně právníci, ale specialisté z jiných oborů, již se návrh týká.

Věcný záměr je pak připomínkován, a zde se setkáváme s dalším množstvím aktérů, kteří mohou podobu zákona ovlivnit. Cílem je odstranit potenciální možné chyby a problémy, které by mohl nový předpis způsobit. Vyjadřují se k němu další subjekty státní správy, samosprávy i ostatní zainteresované skupiny, jako jsou profesní či nevládní sdružení. Protože není jasně stanoveno, kdo a kdy by se měl přizvat, je účast na této fázi tvorby zákona spíše odrazem sociálního kapitálu potenciálně zainteresovaných aktérů.⁹ Další fází je zpracování návrhu zákona, tzv. paragrafového znění, které pak opět prochází připomínkováním.

Projde-li návrh zákona připomínkovým řízením a jsou-li všechny připomínky vypořádány, může vláda návrh schválit a předložit jej Poslanecké sněmovně, kde následují tři čtení zákona, která mají představovat prostor pro demokratickou diskusi. Projednávání v parlamentu je druhým klíčovým momentem, kdy do jednání vstupují další aktéři. Dominantní je tzv. druhé čtení, ve kterém mohou jednotliví poslanci uplatnit své pozměňovací návrhy. Na závěr třetího čtení se hlasuje o pozměňovacích, nebo o jiných návrzích k návrhu zákona. Úplný závěr je spojen s hlasováním o usnesení, zda Poslanecká sněmovna s návrhem zákona vyslovuje souhlas. Pak je návrh postoupen Senátu Parlamentu ČR, kde je procedura obdobná. Senát může návrh schválit, nevyjádřit se k němu, nebo přidat vlastní pozměňovací návrhy. V případě zamítnutí může Senát přehlasovat Poslanecká sněmovna. Konečným schválením v Poslanecké sněmovně končí zásadní fáze legislativního procesu. Následuje podpis zákona prezidentem. Fakticky končí celý proces publikací ve Sbírce zákonů – zde se projevuje moc ustavovat skrze vydání textu. Toto završení procesu je spíše

---

⁹ Čl. 5 odst. 11 Legislativních pravidel vlády stanoví: „Považuje-li to orgán, který věcný záměr vypracoval, za účelné, zašle v listinné nebo elektronické podobě věcný záměr k připomínkám i dalším připomínkovým místům, například profesním sdružením, zájmovým skupinám podnikatelů nebo spotřebitelů, vědeckým a odborným institucím.“ [Legislativní ...].

rituálním ukončením vzniku nového textu, závazné kodifikované normy.

Je samozřejmé, že přes tento teoretický popis není projednávání zákona v Poslanecké sněmovně uzavřeným aktem nezávislým na okolí – naopak i zde je legislativní proces ovlivňován mnoha vnějšími zájmy. Zůstává zde zásadní otázka, kdo se může těchto kroků – všech nebo jen některých – zúčastnit. Klíčové jsou přitom fáze psaní věcného záměru, paragrafového znění a především projednávání v Parlamentu. Je zjevné, že během nich se do jednání zapojuje velké množství aktérů, včetně těch, kteří jsou z hlediska legislativního procesu téměř neviditelní (např. profesionální lobbisté, či dokonce známí poslanců či autorů návrhu). Zajímaví jsou i ti, kteří vidět jsou; jejich profesionální zájmy dané pozicí poslance se mohou proměňovat na základě dalších vnější motivací (podobně jako tomu bylo v případě uvedeném v úvodu textu). Podobnou dynamiku vztahů sledujeme v následujícím příkladu:

V únoru 2012 byl prezidentem ČR podepsán tzv. nový občanský zákoník. Z hlediska obecného kontextu jde o výjimečný akt, kdy byla nově připravena a přijata právní úprava ovlivňující zásadní sféry a velké výseky života společnosti,¹⁰ ve kterých se odehrávají běžné každodenní události, mezi jiným prodej či převod nemovitostí. Při projednávání v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR se mezi pozměňovacími návrhy objevil i § 552, jenž měl stanovit: „Písemnou formu sepsanou notářským zápisem nebo advokátním sepisem vyžaduje právní jednání, kterým se zřizuje nebo převádí věcné právo k nemovité věci, jakož i právní jednání, kterým se takové právo mění nebo ruší" [Sněmovní tisk 362/3]. Jinými slovy, k jakémukoli převodu nemovitosti by bylo třeba služeb advokáta či notáře.

---

¹⁰ Jde o krok relativně nestandardní i z hlediska historie práva. Sám proces přípravy a projednávání tohoto kodexu by si zasloužil sociologickou studii zaměřenou na postupné budování tohoto textu, na zájmy jednotlivých autorů, na interpretace, kterých se dostalo samotné myšlence vytvořit zcela nově předpis obdobného rozsahu i na dění, které následuje po jejím přijetí (boj o následnou interpretaci nového textu): podobná studie by nabízela podrobný popis mnoha zájmových skupin, jež se na českém právním poli vyskytují.

Důsledkem podobné úpravy by bylo zvýšení nákladů na převody nemovitého majetku a ostatně zkomplikování celého tohoto jinak relativně jednoduchého úkonu. Předpoklad, že nová právní úprava má situaci zjednodušovat, zde ustoupil ekonomickým zájmům advokátů a notářů – na úkor stran takto uzavíraných kontraktů: Zvýšení příjmů advokátů, případně jiných profesních skupin není dostatečným důvodem, pro zvýšení zátěže subjektů, které movitosti převádějí. Zcela to popírá obvyklé právní principy formální spravedlnosti. Aktéři, jako je v tomto případě Notářská komora, ale podobně to může být například Česká advokátní komora, vystupují v právním poli nikoli z pozic odborných, ale jako zástupci profesních organizací hájící nikoli zájmy obyvatel, ale zájmy svých členů. Tyto instituce tedy zasahují do legislativního procesu nejen tím, že figurují jako jedno z připomínkových míst. Mohou také mnohem nenápadněji ovlivňovat legislativu prostřednictvím svých členů – zejména advokátů, kteří jsou poslanci nebo senátoři. V tomto případě však odborné – právní – hledisko při ovlivňování podoby zákona ustoupilo a na vrch dostaly ekonomické zájmy jednotlivců, respektive zmíněných oborových organizací, neboť tuto službu by advokáti a notáři poskytovali výlučně za úhradu. Ukazuje se tedy, že právníci v právním poli nutně nemusí vystupovat z hlediska zájmů práva (můžeme předpokládat, že obdobně to platí v jiných polích), ale zájmů jiných (v tomto konkrétním případě ekonomických).¹¹ Síla dvou zmíněných oborových organizací pak tkví v jejich téměř monopolním postavení v rámci právního pole, neboť členství v nich je pro advokáty a notáře povinné.

Uvedený případ ukazuje na možnost, kdy mohou aktéři legitimizovaní jako odborná veřejnost využívat legislativní proces k prosazování jiných než odborných zájmů. Je to jeden z dopadů otevřenosti legislativního procesu, která ovšem nemá vždy negativní důsledky. Do boje v právním poli tak mohou vstupovat i hráči, jejichž nadání mocí nemusí nutně souviset s prestižní pozicí v mocenském poli, jakou mají poslanci nebo funkcionáři velkých

---

¹¹ Ve schválené verzi kodexu se tato úprava nakonec neobjevila, viz [Občanský...].

oborových organizací. Dobrým příkladem je vyjednávání neziskových organizací při snaze zavést zcela nová pravidla související se shromažďovacím právem. V roce 2001 ministerstvo vnitra vypracovalo zcela nový návrh zákona o právu shromažďovacím. Jednalo se o reakci na demonstrace související se zasedáním Mezinárodního měnového fondu a Světové banky v Praze v roce 2000 a návrh využíval atmosféry, která panovala po těchto protestech. Cílem předkladatelů bylo značně omezit shromažďovací práva obyvatel, na což nestátní subjekty rychle zareagovaly. V průběhu jednání v Poslanecké sněmovně se vyjednáváním s jednotlivými poslanci neziskovým organizacím a odborovým svazům podařilo docílit toho, že návrh kompletního nového zákona [Sněmovní tisk 1163/0] byl zamítnut a nakonec byla přijata pouze novela zákona stávajícího¹² [Svatošová 2002].

Struktura právního pole v momentě legislativního aktu

Na základě výše řečeného chceme nyní vyslovit některé hypotézy týkající se struktury právního pole ve chvíli, kdy v něm vzniká nový zákon. Je to moment, ve kterém je právní pole otevřeno relativně velkému počtu aktérů. Ti se mohou spolupodílet na tvorbě textu, jehož povaha odráží specifickou povahu práva ve společnosti – moc zakládat.

Právní pole je výrazně ohraničeno prostorem národních států.¹³ I proto je při jeho zkoumání nutné mít na paměti, že Bourdieu sám nikdy své koncepty nedefinoval jako definitivní, či konečné. Naopak zdůrazňoval, že je třeba je chápat jako otevřené, neboť jsou ovlivňovány aktuálními podmínkami panujícími v různých (národních) společnostech [srov. Bourdieu 1998: 9-11]. Myslet na tuto otevřenost a svého druhu přizpůsobivost konceptu pole je třeba právě proto, že právnícké pole má ambivalentní povahu a

---

¹² [Senátní tisk 301/0]

¹³ V kontextu tohoto textu není nutné zabíhat do podrobností týkajících se mezinárodního práva či obecné právní teorie, kde samozřejmě hranice národního státu takový význam nemají.

hráči v něm se mohou na svých pozicích relativně rychle měnit. To dobře ilustruje příklad hájení zájmů profesních organizací, jakou je například Notářská komora. Během jednání o občanském zákoníku jeho zástupci oscilují minimálně na dvou pozicích – jako profesní odborníci by měli hodnotit klady a zápory předkládaných řešení a současně vystupují jako organizace hájící zájmy profesního stavu. Podobně pak můžeme interpretovat pozici České advokátní komory – ta nevystupuje v procesu normotvorby pouze jako připomínkové místo. Vzhledem k tomu, že velké množství poslanců i senátorů Parlamentu ČR jsou profesí advokáti, má tato organizace potenciálně velmi silné zastoupení nejenom na poli právním, ale i politickém, respektive mocenském. A právě o to při boji na sociálním poli jde: Bourdieu jej definuje jako „sít' objektivních vztahů (nadvlády a podřízenost, vzájemného doplňování nebo protivenství atd.) mezi pozicemi ... Každá pozice je objektivně definována svým objektivním vztahem vůči ostatním pozicím, čili jinými slovy systémem relevantních, tedy výkonných vztahů, dovolujících ji situovat vůči všem ostatním pozicím ve struktuře celkového rozvržení vlastností. Všechny pozice ... závisejí na své současné i potenciální situaci ve struktuře pole, to znamená ve struktuře přidělování různých druhů kapitálu ..., o něž se v poli hraje.“ [Bourdieu 2010a: 303-304]. Pole není definitivní, představuje současně prostor možností, které závisejí na mocenské struktuře pole, a nejsou nutně aktuálně reálné. Pokud bereme Českou advokátní komoru jako modelový příklad, pak její silná pozice na českém právním poli vyplývá právě z oné potenciální možnosti využít v případě nutnosti svého silného zastoupení. Nehovoříme zde o žádné teorii spiknutí, ale o faktické mocenské pozici konkrétního aktéra, která nemusí být na první pohled patrná. V tom tkví dynamika dějů na právním poli: Vzájemné vztahy mezi aktéry, jejich pozice, se mohou rychle a operativně proměňovat. Na druhé straně se tak tento prostor stává nepřehlednějším a analyticky obtížně uchopitelným.

Tuto obtížnost popisu pole ostatně můžeme ilustrovat přímo na Bourdieuově textu, který, když se věnuje struktuře právního pole, zdůrazňuje především dvě kategorie aktérů, jež se odlišují specifickým přístupem k interpretaci práva: Hovoří o teoreticích –

profesorech, kteří s právem pracují akademicky, a o praktících – soudcích (ale má pravděpodobně na mysli i ostatní tzv. praktické právní profese), jež z povahy věci právní normy aplikují v praxi [Bourdieu 1987c: 822]. Protože se Bourdieu podrobně studiu tohoto pole nevěnoval, je toto jednoduché analytické rozlišení v zásadě jeho teoretickým konceptem. Výše uvedené příklady ukazují, jak zajímavá by byla podrobná analýza struktury právního pole, tedy popis jednotlivých aktérů a jejich vztahů, které je rozhodně bohatší než toto jednoduché rozdělení. V českém prostředí je např. otázkou prestiže, pokud právník z praxe – ať už jde o soudce, advokáta, či zástupce jiného oboru – současně přednáší na vysoké škole. Role těch, kdo právo vykládají teoreticky, a těch, kdo jej interpretují, se pak prolínají. Někteří soudci jsou např. ochotni konzultovat svá rozhodnutí s teoretiky. Bohužel v této chvíli nemáme dostatečný empirický materiál k tomu, abychom mohli přesně popsat strukturu právního pole. Na základě zkušenosti a dosavadní znalosti pole však můžeme vyslovit některé předpoklady.

Pozici aktérů v polích určuje objem a složení jejich kapitálu [Wacquant 2002]. Jaký typ kapitálu je však nutný pro úspěšné působení na právním poli? Jak bylo řečeno, Bourdieu hovoří o právním kapitálu jako o specifické kodifikované podobě kapitálu symbolického. To je ovšem statek, kterým je možno nakládat až ve chvíli, kdy je aktér vůbec na právní pole vpuštěn. Tomu předchází nabytí specifického kulturního kapitálu, který chápeme jako nutné právníkové vzdělání a další akademické či profesní atributy, jež by měly vyjadřovat míru odbornosti, a souvisí s výkonem právní praxe a pedagogické činnosti v oboru. Vysoká míra tohoto specifického kulturního kapitálu však nutně nezaručuje dobré, respektive vlivné pozice v právním poli. Podmínkou je kombinace s takovým typem sociálního kapitálu, která může uschopnit k úspěšnému působení na tomto poli. Nehovoříme pouze o vztazích budovaných např. skrze členství v politických stranách, ale také skrze aktivní přístup k občanskému životu, jak ukazuje výše uvedený příklad změny shromažďovacího zákona. Pro pozici v právním poli je podoba sociálního kapitálu stejně významná, jako kulturní kapitál v podobě právního vzdělání.

Pokud se vrátíme ke konkrétní modelové situaci, kterou se zde zabýváme – tedy normotvorbě –, můžeme dokonce říci, že sociální kapitál zde často hraje významnější roli, než nabyté právní vzdělání, protože je to právě příslušnost ke skupinám, která zmocňuje zasahovat do legislativního procesu (dokonce i v případě vysoce odborných záležitostí, např. medicínských, jsou odborníci osloveni nikoli jako jednotlivci, ale jako příslušníci skupiny). Popsat zevrubně typy pozic definovaných na základě vztahu těchto typů kapitálu v této chvíli nejsme schopni. Můžeme však vyjmenovat alespoň některé zájmové skupiny, které hrají na právnickém poli roli; některé z nich slouží jako významný zdroj sociálního kapitálu.

Teoreticky je možné tyto skupiny rozdělit do čtyř kategorií. Akademické, profesní, politické a veřejné. Konkrétní organizace se pak mohou pohybovat na pomezí těchto typů, což jsou momenty odhalující dynamiku struktury právního pole. Tyto analytické typy se zde stýkají jednak na základě právních textů, na jejichž tvorbě a výkladu se podílejí, ale (alespoň v českém prostředí) také personálně. Mezi akademické skupiny patří samozřejmě zástupci jednotlivých právnických fakult a dalších vzdělávacích institucí. Profesní skupiny jsou např. oborové organizace (jako Česká advokátní komora, Notářská komora, Exekutorská komora), ale můžeme mezi ně řadit i jednotlivé soudy a rozhodčí soudy. Jak jsme uváděli výše, akademické a profesní prostředí je v českém kontextu spjato; např. součástí habitu soudců vyšších soudů je i příslušnost k akademické obci. Soudy postavené v soudní soustavě na nejvyšších příčkách jsou lokalizovány v průniku profesních a politických zájmů, neboť jejich rozhodnutí mohou přímo ovlivňovat legislativní proces. Posledním příkladem je rozhodování Nejvyššího správního soudu a Ústavního soudu ve věci prezidentských voleb. Ústavní soud pak jako instituce stojící v zásadě mimo soudní soustavu spadá především do kategorie politických uskupení.¹⁴ Ostatně biografie ústavních soudců na toto spojení práva a politiky jasně odkazují: Současný předseda soudu Rychetský byl do svého jmenování soudcem výkonným politikem,

---

¹⁴ Sociologický pohled na hierarchii soudní soustavy nabízí [Kabele 2001].

soudkyně Wagnerová se po ukončení svého soudcovského období¹⁵ stala senátorkou Parlamentu ČR. Mezi ně však patří především vláda a parlament, svou roli sehrává i prezident republiky. Protože každá změna zákona je spojena také s politickým rozhodnutím, nelze zapomenout na zájmy politických stran. Jako veřejné v této chvíli označujeme ostatní hráče, především odborové svazy, neziskové organizace a další sdružení formovaná na základě občanských principů, jež se během legislativního procesu také snaží vyslovit a prosadit své zájmy. Podrobná analýza jdoucí do hloubky motivů by možná umožnila odhalit i kategorii aktérů soukromých, jak naznačuje příklad z úvodu textu – novinářská spekulace předpokládá, že návrh změny sídla justiční akademie byl zřejmě motivován jednoduchými osobními zájmy jednoho poslance. Je zjevné, že aktérů, kteří mohou v momentu tvorby zákona – třebaže jen krátkodobě – proniknout do her na právním poli je nepřehledné množství a stejně tak různorodé je složení jejich kapitálů. Psaní a přijetí zákona je ve svém důsledku především projevem moci státu. Zdá se, a výše uvedené příklady to dokazují, že při tomto aktu, kdy je právní pole otevřeno zájmům výše vyjmenovaných skupin, se nejpodstatnější devizou stává kapitál sociální.

Závěr

Bourdieu o právu hovoří jako o jedné z hlavních institucí reprodukce společenského řádu. Tato symbolická moc vyplývá z nástrojů, kterými právo vládne – nejsilnějším z nich je jazyk. Symbolická moc právního kodexu – verbalizovaných a psaných pravidel – zabraňuje vidět právo jako sociálně konstruovaný projekt se všemi mocenskými konotacemi, které takový projekt má. Bourdieu popisuje tyto mechanismy, jež právo užívá, jako neutralizující efekt a univerzalizující efekt. Neutralizujícího efektu dosahuje právní jazyk využíváním pasivních a neosobních větých

---

¹⁵ Specifické postavení Ústavního soudu ukazuje právě i to, že soudci zde působí pouze na dobu určitou.

konstrukcí. Univerzalizující efekt je podle Bourdieua docílen použitím oznamovacího způsobu, popisných sloves ve třetí osobě jednotného čísla, ale také odkazováním na existující nadosobní morální hodnoty (např. nezpochybnitelnou povinnost rodičů starat se o děti a obráceně) [Bourdieu 1987c: 820]. Pokud Bourdieu hovoří o tom, že hlavním rysem udržování *statutu quo* je dokonalý proces historizujících mechanismů, pak právě kodifikace (jako proces „formulace a formalizace, neutralizace a systematizace“ [op. cit.: 840]) může být vnímána jako takový proces *par excellence*. To, že samy právní texty v sobě obsahují dohledatelnou historickou linii, je zjevné pouze profesionálním právníkům, již s těmito texty pracují, popřípadě těm, kteří jsou součástí procesu jejich vzniku. Pro většinu ostatních představují tyto texty právo s velkým „P“, které je nadáno magickou silou rozhodovat o skutečnosti [op. cit.: 838]. Zkoumáním struktury právního pole lze závoj těchto historizujících mechanismů poodhalit.

V tomto textu jsme se zabývali oblastí studia právního pole, kterou sám Bourdieu podrobně nerozpracoval. Ve svém jediném textu pojednávajícím výhradně o právním poli [Bourdieu 1987c], se věnoval spíše symbolické moci právního jazyka a způsobům, kterým lidé do pole vstupují. Zaměřil se více na proces interpretace práva a možnosti jednotlivých aktérů, na otázky udržování právního monopolu na výklad a moci „jmenovat“. Ovšem nejen interpretace, ale také normotvorba je významným aktem odehrávajícím se v právním poli. Při studiu toho, jak je právo ve společnosti (re)produkováno a jak jsou konstruovány jeho texty, tak narážíme na metodologický problém. Na jedné straně je právo uzavřeným systémem norem a jejich výkladů, širšímu publiku nesrozumitelným jazykem. Z tohoto hlediska jsou hranice práva neproniknutelné – jak ukazuje odborná literatura [Derrida 2002], i např. Franz Kafka, když píše: „Před zákonem stojí dveřník.“ [Kafka 1965: 212].¹⁶ Na straně druhé má „díky své klíčové roli,

---

¹⁶ „Protože brána k zákonu je jako vždy otevřená a dveřník ustoupí stranou, shýbne se muž, aby se podíval bránou dovnitř. Když to dveřník zpozoruje, zasměje se a řekne: ' Vábi-li tě to tak, jen zkus vejít přes můj zákaz. Ale pamatuj: Já jsem mocný. Ale jsem jen nejnižší dveřník. V každé síni však

kterou hraje v reprodukci společnosti, právnícké pole menší míru autonomie než jiná pole, jako umělecké, literární či vědecké, jež také přispívají k udržování symbolického řádu „Externí změny se v právníckém poli odrážejí přímočařeji a vnitřní spory jsou častěji řešeny skrze vnější síly.“ [Bourdieu 1987c: 850]. Při zkoumání struktury právníckého pole je třeba se s tímto dvojitým charakterem vyrovnat. Je třeba metodologicky pojmut stav, kdy je pole možno popsat jako autonomní a heteronomní současně.

V momentě normotvorby se právní pole otevírá, stává se heteronomním, aby se poté opět uzavřelo, přijalo nově vzniklý text a uzurpovalo možnost jeho interpretace pouze pro ty, kdo jsou k tomu legitimizováni. V tomto momentě se zde však odehrává boj o definici situace, o moc, o právo označovat, při kterém mohou někteří aktéři rychle měnit pozice (a tím i vztahy se svým okolím), ze kterých argumentují. Studium těchto proměn argumentace, pozic a z nich vyplývajících zájmů, je možné magický řád práva „odkouzlit“. Studovat právo skrze koncept pole umožňuje odhalovat jednotlivé aktéry a jejich zájmy, které se v právníckém poli střetávají a ovlivňují nejen jeho podobu, ale i jeho působení vně své hranice [Bourdieu 1987c: 850]. Zároveň tato perspektiva dovoluje zkoumat trvání a proměnu v historii – studium právníckého pole v období dvaceti let po politickém převratu by pomohlo odhalit, jak se formuje právní systém státu, jak se formovaly nové elity, nové mocenské skupiny, i to, jaké společenské mechanismy jsou v mocenském boji ne/efektivní. Příkladem takového studia je např. zmíněná tvorba nového občanského zákoníku (z hlediska historie práva jde o ojedinělý akt a v řadách profesionálů v oboru se objevují mnohé jeho interpretace, které ne vždy nutně souvisí s právem a právní vědou) či sledování trajektorií a zdrojů sociálního a kulturního kapitálu lidí blízkých ministerstvu spravedlnosti, v návaznosti na něj některým vysokým školám či parlamentním i neparlamentním politickým stranám atp.

---

stojí dveřníci, jeden mocnější druhého. Už popatřit na třetího je dokonce i nad mé síly.’ “ [Kafka 196: 212]. Uvedená pasáž Kafkova *Procesu* se často objevuje jako samostatný text s názvem *Před zákonem*.

4. Reprodukcie a heterodoxie

Slovenský vzdelávací systém a udržiavanie nerovností

Zuzana Kusá

Úvod

O nízkom vzdelaní sa na Slovensku hovorí najmä v súvislosti s nezamestnanosťou, chudobou a rómskou populáciou.¹ Zvýšenie úrovne vzdelania má byť podľa rôznych strategických dokumentov hlavnou cestou, ako prelomiť „pascu chudoby“ a zastaviť jej reprodukciu v rodinách.

Významná časť verejného diskurzu pristupuje k tejto otázke ako k problému nerovnakých kultúrnych hodnôt a životných štýlov. Slabé školské výsledky rómskych žiakov a ich predčasný odchod zo školy pripisuje predovšetkým životnému štýlu a rómskej „kultúre“, ktorá vraj nedoceňuje význam vzdelania. Iné diskurzy, často inšpirované európskymi strategickými dokumentmi a medzinárodnými projektmi, uchopujú túto otázku konceptom nerovného prístupu ku vzdelávaniu.²

Aj tento príspevok sa radí medzi štúdie z oblasti verejnej politiky, ktoré rámčuje koncept nerovného prístupu k vzdelaniu.

---

¹ Tento príspevok bol vypracovaný ako súčasť riešenia projektu VEGA 2/0119/11 *Využitie súčasných sociologických teórií pri analýze sociálnych problémov na Slovensku* a tiež medzinárodného projektu 7 RP č. 217384 *Etnické rozdiely vo vzdelávaní a odlišujúce sa vyhliadky mestskej mládeže v rozšírenej Európe* (skrátene EDUMIGROM).

² Nerovný prístup k vzdelaniu a potreba zlepšovať prístup k vzdelaniu sa stali predmetom verejnej diskusie najmä vďaka prístupovému procesu do Európskej únie a medzinárodným výskumným a monitorovacím projektom. Z akademického prostredia sú to najmä skúmania Pupalu a Kaščáka [2008]. Aj výskumný projekt EDUMIGROM, o ktorého zistenia sa tento príspevok opiera, bol iniciovaný z externého prostredia.

Jeho cieľom je pokúsiť sa rozšíriť ich záber nadviazaním na Bourdieovu tradíciu vo výskume vzdelávania a zároveň v našich podmienkach preskúmať užitočnosť jeho konceptov, ktoré dodnes významne usmerňujú výskum v tejto oblasti.

Na rozdiel od tej časti výskumu vzdelávania, ktorá sa sústreďuje najmä na koncept kultúrneho a symbolického kapitálu či uplatňovanie taxonómii v interakcii tvárou v tvár, tento príspevok chce ukázať užitočnosť aj ďalších Bourdieuových konceptov, osobitne konceptu poľa. Skúsenosti získané v medzinárodnom porovnávacom výskume vzdelávacích šancí rómskej mládeže skrátené nazývanom EDUMIGROM³ ukázali, že tento koncept pomáha prekročiť bezprostredne pozorovateľnú rovinu individuálnej interakcie a zamerať analýzu na širšie štrukturálne a organizačné súvislosti vzdelávacieho procesu. Takto rozšírené skúmanie umožňuje vyhnúť sa prílišnému determinizmu, ktorému podlieha časť výskumu vzdelávania, inšpirovaná Bourdieuovým skúmaním úlohy kultúrneho kapitálu pri reprodukcii spoločenských nerovností.

Príspevok je usporiadaný nasledovne. Po stručnom načrtnutí rozdelenia úrovne dosiahnutého vzdelania v Slovenskej republike priblížim Bourdieovu teóriu reprodukcie spoločenských rozdielov prostredníctvom vzdelávania. Po objasnení konceptov kultúrneho kapitálu, produktivity pedagogickej práce a primárnej pedagogickej práce, budem venovať pozornosť konceptu poľa. Potom z Bourdieuovej perspektívy a s použitím tohto konceptu budem analyzovať organizáciu základného vzdelávania a nástroje, ktorými má slovenské školstvo vyrovnávať rozdiely detí

---

³ Projekt EDUMIGROM sme na Sociologickom ústave SAV riešili v rokoch 2008 až 2011. Na slovenskej časti projektu participovali Zuzana Kusá, David Kostlán, Peter Drál, Jurina Rusnáková, Monika Borovanová a ďalší. Koordinátorom projektu bola Stredoeurópska univerzita Budapešť. V projekte sa prvýkrát spojil výskum vzdelávania rómskej mládeže a mládeže z rodín prisťahovalcov. Toto spojenie vyjadruje akronym projektu. Projekt mal komplexný charakter a kombinoval diachronickú analýzu sociálnej a vzdelávacej legislatívy, prípadové štúdie škôl vo vybraných okresných mestách, dotazníkový prieskum a viacero kvalitatívnych techník skúmania, vrátane hĺbkových rozhovorov so žiakmi, učiteľmi, rodičmi a predstaviteľmi miestnych organizácií a pozorovania v triede.

v kultúrnom kapitáli (materské školy, asistent učiteľa). Nazeranie na základné vzdelávanie perspektívou poľa umožňuje vidieť, ako konkurenčný zápas škôl o žiakov a zápas rodičov o zaistenie nadštandardného vzdelávania vedie k rôznym formám triedenia žiakov, ktoré zosilňujú determinujúce pôsobenie kultúrneho kapitálu žiaka. Na záver tvrdím, že k reprodukcii nerovnakej vzdelanostnej úrovne rómskeho a majoritného obyvateľstva v Slovenskej republike prispieva aj chýbajúci záujem o evidenciu a skúmanie efektov selekčných mechanizmov uplatňovaných v školstve.

Tabuľka č. 3.1: Najvyššie dosiahnuté vzdelanie rómskej populácie, ktorá je mimo školského systému, podľa veku (v %)

Vek	ZŠ neukončené	ZŠ ukončené ISCED 2	Ukončené stredné ISCED 3 – 4	Vyššie ako stredné ISCED 5+	Špeciálna škola	Spolu
16-19	9,0	77,5	7,7	-	5,8	100,0
20-26	12,4	63,6	18,0	0,3	5,7	100,0
27-35	18,5	56,9	18,1	0,2	5,3	100,0
36-64	20,0	57,6	18,4	0,4	3,6	100,0
65+	47,4	42,1	10,5	-	-	100,0
Spolu	18,4	59,7	17,0	0,3	4,7	100,0

Zdroj: [Regionálne centrum rozvojového programu OSN 2012, upravené].

Údaje zo sčítaní obyvateľstva, domov a bytov a ďalších zisťovaní potvrdzujú existenciu značných rozdielov vo vzdelanostnej úrovni národnostných skupín žijúcich na území Slovenska. Porovnanie vzdelanostnej úrovne vekových kohort slovenskej a rómskej národnosti ukazuje, že vzdelanie majoritnej populácie rastie s klesajúcim vekom, no v populácii hlásiacej sa k rómskej národnosti nie je pozorovateľné významnejšie zvyšovanie úrovne dosiahnutého vzdelania. Podiel majoritnej populácie, ktorá pokračuje vo vzdelávaní na stredných a vysokých školách, sa sústavne

zvyšuje, no podiel rómskej populácie s vyšším ako základným vzdelaním nerastie.⁴

Dostupné údaje zo zisťovania UNDP [UNDP 2012] ukazujú, že podiel osôb s neukončeným základným vzdelaním v nižších vekových ročníkoch síce klesá, ale podiel tých, ktorí dosiahnu vyššie ako základné vzdelanie stagnuje (Tabuľka 3. 1).

Charakteristiky Bourdieuovho prístupu k analýze nerovností prostredníctvom vzdelávania

Výskum Pierra Bourdieua a osobitne v roku 1976 do angličtiny preložená *Reprodukcia vo vzdelávaní, spoločnosti a kultúre* [2000], ktorú napísal spolu s Jeanom-Claudom Passeronom (ďalej *Reprodukcia*), ovplyvnili mnoho bádateľov v oblasti školstva a nerovností vo vzdelávaní. *Reprodukcia* skúma dostupnosť vysokoškolského vzdelania a spôsob reprodukcie vysokoškolskej fakulty. Materiálovo sa viaže k prvej polovici 60. rokov 20. storočia. Časový rámec je dôležitý, pretože dané obdobie bolo obdobím rastu počtu študentov na francúzskych vysokých školách a politicky propagovanej liberalizácie vysokého školstva. Štatistiky však prezrádzali, že hoci sa vzdelávacie príležitosti rozšírili, „rozdelenie medzi triedami ostalo prakticky rovnaké“ [Bourdieu, Passeron 2000: 92-93].

Reprodukcia je pokusom sformulovať formalizovanú teóriu reprodukcie, a preto sa nečíta jednoducho. Je písaná v deduktívno-logickom móde formou axióm, ktoré sú ďalej rozvíjané vo vysvetlivkách, či okrajových poznámkach. Táto čitateľsky málo priateľská forma vysvetľuje, prečo mnohí radšej siahajú po sekundárnej literatúre než po pôvodnom diele. Bourdieuovi však nejde o „strhnutie“ čitateľa, no na druhej strane ani o otrockú poslušnosť k formálnemu kánonu. Komplikovanú formu volí so

---

⁴ Potrebné triedenia údajov zo Sčítania obyvateľstva, domov a bytov 2011 nie sú ešte spracované, naše tvrdenia môžeme oprieť len o údaje z predchádzajúcich cenzov.

zámerom budovať odstup a udržať kritické vedomie čitateľa, že predstavovaný teoretický obraz je len konštrukciou skúmaného.⁵

Otázkou, ktorú sa Bourdieu a Passeron snažili v tejto a ďalších prácach osvetliť, je ako kultúra, ktorú formujú štruktúrne charakteristiky mocenského usporiadania, pomáha toto usporiadanie spätne udržiavať. V práci rozvíjajú argument, že príspevok kultúry k reprodukcii mocenských pomerov sa uskutočňuje dvoma základnými spôsobmi. Jednak prostredníctvom legitimácie usporiadania a jednak tým, že kultúra spoluúčinkuje pri selekcii budúcich predstaviteľov moci. V *Reprodukcii* a v skoršej štúdií *Kategórie profesorského úsudku* z roku 1975 [citované podľa: Bourdieu, Passeron 2000] Bourdieu skúma sociálny pôvod a fungovanie praktických taxonómií, prostredníctvom ktorých vysokoškolskí profesori vytvárajú obraz akademickej hodnoty výkonu svojich študentov. Podľa Bourdieua tieto taxonómie, súčasne sociálne a akademicke, sú nástrojom výberu tých, ktorí týmto kritériám najlepšie vyhovujú, a ich kooptácie za členov fakulty. Hlavným argumentom, ktorý Bourdieu s Passeronom svojim skúmaním budujú, je, že reprodukcia kultúry a kultúrnych kompetencií prostredníctvom vzdelávania hrá kľúčovú úlohu pri reprodukcii systému sociálnych nerovností.

Koncept kultúrneho kapitálu

Sociálne nerovností môžeme v zhode s Bourdieuom chápať ako dispozičné nerovnosti vo vzťahu ku kapitálu a jeho formám. Kapitál sa podľa Bourdieua sprítomňuje v troch základných druhoch – ako ekonomický, kultúrny a sociálny kapitál.⁶ V *Reprodukcii* je kultúrny kapitál konceptualizovaný ako odvodenina

---

⁵ Autori napríklad namiesto pojmov používajú ich skratky, aby tým čitateľovi pripomínali, že „pojmy sú sami logické skratky systémov logických vzťahov, ktorých predpoklady tu nemôžu byť opísané v úplnosti“ [Bourdieu, Passeron 2000: 3].

⁶ Symbolický kapitál je podľa Bourdieua formou, ktorú nadobúdajú všetky menované druhy kapitálu, „ak sú uchopené v kategóriách percepcie, ktoré uznávajú ich osobitnú logiku a prehliadajú náhodnosť ich vlastnenia a akumulácie“ [Bourdieu, Wacquant 1996: 119].

triedneho statusu, ktorý je prenášaný z generácie na generáciu a ako zloženina poznania, orientácií, aspirácií a symbolických hodnôt ovplyvňuje a predurčuje vzťah študentov ku škole. Jeho podstatnou zložkou je ovládanie vyučovacieho jazyka na úrovni, ktorá dovoľuje určité majstrovstvo v symbolickom narábaní s kultúrnym kapitálom.

Škola v Bourdieuovej koncepcii stelesňuje vládnuce kultúrne formy v poli poznania, jazyka, vkusu a citlivosti. Pre súdobý vzdelávací proces podobne ako pre existujúce spoločenské rozdelenie je typické nadradenie symbolických zručností nad praktickými zručnosťami. Študenti, ktorí pochádzajú z kultúrne privilegovaných rodín s dostatkom kultúrneho kapitálu,⁷ teda z rodín, ktorých kultúra je blízka kultúre vzdelávacieho systému, sa logicky ľahšie prispôbia očakávaniam školy a budú mať lepšie výsledky v škole ako študenti, ktorých zručnosti a hodnoty nie sú pre školu relevantné.

Kultúrny kapitál žiakov je produktom „primárnej pedagogickej práce“, ktorú vykonáva a do detí investuje ich rodina.⁸ Tento počiatočný kapitál, s ktorým deti do školy prichádzajú a prichádzajú s ním nerovnako vybavené, v značnej miere ovplyvňuje pedagogickú komunikáciu, ktorá prebieha v škole.

Pre proces reprodukcie nerovností je podstatné aj to, že nadradenie symbolických zručností a osvojovanie si princípov, ktoré sú základom na ich ovládanie, sa postupom času stáva samozrejme. V dôsledku tejto samozrejmosti a v dôsledku „rastúceho rozsahu, v akom je praktické zvládnutie princípov, ktoré sú východiskom symbolického ovládania, vštepované legitímnym

---

⁷ Označenie „kultúrne privilegovaní“ je dôležité na zvýšenie citlivosti – uvedomenie si implicitných predpokladov o tom, čo je štandard, ktorý majú všetci povinne spĺňať. Kým kompetencie, ktoré tento štandard predpokladá, nie sú reflektované ako privilégium, vyrovnávacie opatrenia narážajú na nepochopenie a podozrenie, že ide o neoprávnené znevýhodnenie.

⁸ Katrňák, ktorý vo svojom výskume vzťahu robotníckych rodín ku vzdelaniu koncept kultúrneho kapitálu produktívne využíva, hovorí o tejto kapitálovej kompatibilite ako o súdržnosti školy a rodiny intelektuálov [Katrňák 2004].

adresátom primárnou pedagogickou prácou dominantných skupín či tried, prevládajúca pedagogická prax postupne prestáva s explicitným vštepovaním princípov, ktoré sú nutné pre symbolické zručnosti” [Bourdieu, Passeron 2000: 49].

Bourdieu tvrdí, že „osobitná produktivita každej pedagogickej práce okrem pedagogickej práce vykonávanej v rodine, je funkciou vzdialenosti medzi habitom, ktorý chce vštepovať (v tomto kontexte odborné zvládanie odborného jazyka) a habitom vštepovým predchádzajúcimi formami pedagogickej práce, v neposlednom rade rodinou (t. j. v tomto prípade, praktickým ovládním materinského jazyka)” [Bourdieu, Passeron 2000: 72]. Čím je táto vzdialenosť menšia, tým je pedagogický úspech ľahšie dosiahnuteľný. Tu je na mieste pripomenúť, že v prípade Bourdieuovho objektu skúmania bol materinský jazyk totožný s jazykom vyučovania a rozdiely medzi študentmi vyplývali z nerovnakého množstva symbolických zásob, ktorými disponovali ich pôvodné rodiny a nerovnako bravúrnej zručnosti ich používania.

Medzinárodné výskumy PISA, ktoré porovnávajú jazykové a logické kompetencie pätnásťročných [OECD 2010a, 2010b], potvrdzujú vzťah medzi školskými výsledkami žiakov a úrovňou vzdelania ich rodičov. Existencia súvislosti medzi kultúrnym kapitálom rodiny a školským úspechom žiaka je tým zdokumentovaná už v systéme základného vzdelávania. Tieto zistenia rozširujú platnosť Bourdieuovho a Passeronovho pozorovania aj na segment vzdelávacieho systému, ktorý nebol predmetom ich analýzy.

Záverý ďalších, najmä zahraničných výskumov, vrátane zistení projektu EDUMIGROM [Szalai 2011], taktiež potvrdzujú významný vplyv kultúrneho kapitálu rodiny na školské výsledky žiakov. Komparatívne zisťovania však ukazujú, že tento vplyv nie je všade rovnako silný. Školské systémy rôznych krajín sa líšia svojou schopnosťou znižovať vplyv kultúrneho kapitálu rodiny žiaka a stimulovať vzdelávacie ambície detí, ktoré pochádzajú z prostredia, kde tieto ambície nie sú vysoké.

Zásadná organizačná podmienka, ktorá prispieva k reprodukcii vzdelávacích nerovností, spočíva v tom, že systém vzdelávania vyžaduje zručnosti, ktoré v jeho rámci nie sú poskytované. V diskrepancii medzi implicitnými požiadavkami vzdelávacieho

systému a realitou jeho účastníkov podľa Bourdieua spočíva konzervatívna funkcia tradičnej pedagogiky, „to jest nepedagogiky, ktorú systém môže objektívne vyžadovať bez toho, aby jej uplatňovanie bolo automaticky vyžadované v učiteľskej praxi, pretože vyjadruje protirečenie systému a protirečí jej základným princípom” [Bourdieu, Passeron 2000: 101]. Povedané inými slovami, to znamená, že dobudovanie základov, ktoré sú potrebné pre tradičný pedagogický proces a úspech v ňom, nie je pedagogicky zabezpečované a nie je ani vyžadované či zavádzané verejnou politikou. Takáto organizačná či štrukturálna medzera pretrváva aj z toho dôvodu, že existuje „mlčanlivá zhoda“ v tom, že takéto opatrenia nie sú potrebné.⁹

V rozhovoroch s učiteľmi, ktoré boli súčasťou výskumu v projekte EDUMIGROM, sme sa stretli so zdôrazňovaním rovného, nerozlišujúceho prístupu ku všetkým deťom. Ak deti v rozhovoroch vyzdvihovali niektorých učiteľov, zväčša ich chválili práve za to, že sa k nim „správajú tak ako k ostatným“. Nerozlišujúci prístup však môže prispievať k udržovaniu nerovného postavenia detí s nižšou prípravou z rodiny.

Závery Bourdieuovej a Passeronovej *Reprodukcie* sa niekedy zužujú na tvrdenie, že kultúrny kapitál, ktorý si dieťa osvojí v rodine, má rozhodujúci vplyv na jeho školský úspech. Carmen Millsová, ktorá rekapituluje recepciu tohto diela v anglosaskom výskume vzdelávania, konštatuje, že Bourdieu je často zle a zúžene pochopený ako kultúrny determinista [Mills 2008]. V prehľadovej štúdií ukazuje rôznorodosť výskumu, ktorý nadväzuje na Bourdieuovu analýzu úlohy kultúrneho kapitálu a tiež na jeho koncepty symbolického násilia, poľa (vzdelávania) či habitu, ktorý si v tomto poli vytvárajú vyučujúci pri ich hodnotení študentov. Výskum pokrýva širokú paletu otázok od spôsobov hodnotenia a viac i menej skrytých foriem odradzovania študentov disponujú-

---

⁹ V spoločnosti (alebo v úvahách jej predstaviteľov) môže prevládať presvedčenie, že príprava žiaka na školu je povinnosťou rodičov alebo že náklady na vyrovnávanie šancí (podporné opatrenia pre deti bez vstupného kultúrneho kapitálu, ktorý vyžaduje škola) by boli priveľké a museli by ich znášať práve tie rodiny, ktorých deti podporné opatrenia nepotrebnú.

cich menším množstvom kultúrneho kapitálu od vzdelanostných ambícií, po skúmanie protiakcií ovládaných. Bourdieu hovorí: „aj vtedy, keď vzdelávacie šance nie sú vedome hodnotené, môžu byť intuitívne vnímané cez skupinu, ku ktorej študent patrí ... napr. cez konkrétny počet známych jednotlivcov, ktorí ešte študujú alebo už v danom veku pracujú, a to pomáha fixovať sociálnu predstavu univerzitného vzdelávania, ktorá je v určitom zmysle objektívne vpísaná do určitého typu sociálnych podmienok“ [Bourdieu, Passeron 2000: 226].

Zúženie skúmania len na evidenciu výsledkov distribúcie kultúrneho kapitálu logicky vedie k deterministickému výkladu Bourdieuovho diela. Podľa Millsovej tendencie k determinizmu pomáha prekonať práve koncept poľa [Mills 2008]. Tento koncept má v Bourdieuovom chápaní takpovediac univerzálny prínos pre poznávacie úlohy spoločenskej vedy, pretože „pomáha odkrývať štruktúru distribúcie druhov kapitálu, ktorá má sklon určovať štruktúru individuálnych alebo kolektívnych postojov prostredníctvom záujmov a dispozícií, ktoré podmieňuje“ [Bourdieu, Wacquant 1996: 114].

Koncept poľa orientuje výskum na odkrývanie štruktúry síl a podmienok, ktoré sú priaznivé pre konanie a vyžadované pre úspech v konkrétnom poli konania. V tomto dynamickom pohľade je možné silové štruktúry a podmienky poľa udržiavať, ale aj vytvárať a meniť. Takáto konceptualizácia poskytuje dobrý protipodargument voči rozšírenej téze o determinizme Bourdieuovej koncepcie, voči ktorej sa vo svojom čase silno ohradzoval sám Bourdieu. V rozhovore s Wacquantom napríklad tvrdí, že ovládanie majú v akomkoľvek sociálnom priestore možnosť konať s určitou silou, pretože „patriť k poli z definície znamená, byť schopný v tomto poli účinkovať a spôsobovať účinky (aj keď hoci len vyvolať reakciu vylúčenia zo strany tých, ktorí obsadzujú dominantné pozície)“ [Bourdieu, Wacquant 1996: 80].

Rozšírenie skúmania na organizačné formy poľa vzdelávania, ktoré ovplyvňujú (fixujú alebo menia) pôvodnú distribúciu kultúrneho kapitálu žiakov, je dôležité aj preto, lebo umožňuje dostať sa z pasce obviňujúceho diskurzu. Obviňujúci diskurz je výraznou črtou samotného poľa vzdelávania a sprevádza aj diskusie

o rozdieloch v dosiahnutom vzdelaní rôznych spoločenských skupín. Na jednej strane sa stretávame s obviňovaním znevýhodnených žiakov a ich rodičov z nedbalosti a nerešpektovania významu vzdelávania, na druhej strane je tu obviňovanie učiteľov z nedostatočnej pozornosti voči znevýhodneným žiakom. Z Bourdieuovej argumentácie v *Reprodukcii* vyplýva, že by bolo chybou obviňovať učiteľov alebo pripisovať cnosti alebo zlé úmysly tej alebo onej technike vyučovania alebo hodnotenia, pretože špecifickú produktivitu určitého pedagogického postupu nie je možné uchopiť a primerane reflektovať v bezprostrednej interakcii. Táto špecifická produktivita sa stáva zreteľnou iba „v komplexnom systéme vzťahov medzi obsahom správy, jej miestom vo vyučovanom procese, jej funkciou vo výcviku, externými požiadavkami na komunikáciu (naliehavosť či voľný čas) a morfológické, sociálne a akademické charakteristiky verejnosti či pedagogických zborov“ [Bourdieu, Passeron 2000: 106].

Skúmanie základného školstva a Bourdieuove inšpirácie

Medzinárodné komparatívne skúmania vzdelanostnej úrovne žiakov PISA potvrdzujú súvislosť medzi mierou spoločenských nerovností a silou toho, ako rodinné zázemie študentov ovplyvňuje ich školské výsledky [OECD 2005, 2007, 2008, 2010a, 2010b]. Zistenia týchto skúmaní dokumentujú, že v spoločnostiach s menšími sociálnymi rozdielmi, a teda aj menšími rozdielmi v dostupnosti kultúrneho kapitálu, sociálne zázemie menej predurčovalo školské výkony študentov [OECD 2010a]. Toto zistenie však ešte nie je argumentom dostačujúcim na vymanenie sa z deterministického pohľadu na kultúrny kapitál. Ba naopak, môže byť chápané ako podpora pre tézu o jeho determinujúcej úlohe.

Projekt EDUMIGROM sa inšpiroval analytickými prístupmi k rozdielom vo vzdelávaní, ktoré majú pôvod v Bourdieuovej teórii. Vychádzal z predpokladu, že vzdelávacie systémy smerujú – sú verejnými politikami usmerňované – k zvyšovaniu rovnosti šancí študentov pochádzajúcich z nerovnakého prostredia a

súčasne existujú tlaky k diferencovaným možnostiam, pričom tieto tlaky sú produktom zložitých štruktúr a procesov. Dôraz na historický prístup vychádzal z predpokladu, že „zmeny vzdelávacích politík sú ovplyvnené tradíciami vzdelávacieho systému, ktoré boli položené v historickom období formovania národných štátov a pôvodne odrážali inštitucionalizáciu v tom čase prevládajúcich rozdielov v spoločenských statusoch [Szalai 2007]. Inými slovami, predpokladali sme, že napriek početným reformám smerujúcim k demokratizácii vzdelávania sú vzdelávacie systémy aj dnes šité na mieru deťom z vrstiev s vyšším kultúrnym kapitálom a udržujú vplyv kultúrneho kapitálu rodiny na výsledky žiaka.

Cieľom projektu EDUMIGROM nebolo len dokumentovať tézu o determinujúcej úlohe kultúrneho kapitálu žiaka. Zámerom bolo skúmať ako aktuálne vzdelávacie politiky a ich organizačné formy a nástroje v jednotlivých vzdelávacích systémoch intervenujú do pôsobnosti kultúrneho kapitálu získaného v rodine. Povedané jednoducho, predmetom nášho skúmania boli štruktúrne a organizačné charakteristiky poľa základného vzdelávania a ich účinky. V prípade Slovenska nás osobitne zaujímalo, ako je systém základného vzdelávania prispôsobený skutočnosti, že do procesu vzdelávania vstupuje významný podiel nepriviligovanej detskej populácie s nižšími kultúrnymi a symbolickými kompetenciami, ako je úroveň, ktorú neproblematický vzdelávací proces „štandardne“ predpokladá.

Tabuľka č. 3.2, ktorá približuje zistenia dotazníkového prieskumu tohto projektu uskutočneného na úplnej vzorke 15-16 ročných žiakov v dvoch okresných mestách [Kusá, Kostlán, Drál 2009], ukazuje významné rozdiely v plánovaných vzdelávacích dráhach žiakov slovenskej a rómskej národnosti a tiež žiakov s rozdielnym sociálno-ekonomickým zázemím. Najvyššie rozdiely v rozhodnutí o pokračovaní v ďalšom štúdiu na strednej škole sú medzi rómskymi a nerómskymi žiakmi. Rómska národnosť sa spájala s viacerými znevýhodneniami: žiaci, ktorí uviedli rómsku národnosť, mali s výrazne vyššou pravdepodobnosťou rodičov s nízkym vzdelaním, žili v zlých bytových podmienkach a ich rodiny nemali pravidelný príjem. Aj v medzinárodnom porovnaní

sa ukázalo, že zloženie domácnosti, jej veľkosť, počet detí, prevažujúci zdravotný stav, úroveň príjmu a kvalita bývania sa významne prekrývajú s etnickým pôvodom (rasou, národnosťou) a ovplyvňujú pokrok dieťaťa v škole [Szalai 2011]. Prekrývanie znaku etnickej menšiny a sociálnych znevýhodnení potvrdzujú medzinárodné zisťovania PISA [OECD 2007, 2010a]. Všetky tieto zistenia potvrdzujú Bourdieuvu hypotézu o determinujúcom vplyve v rodine získaného kultúrneho kapitálu na akademické ambície žiakov.

Tabuľka 3.2: Pokračovanie v štúdiu na strednej škole v rôznych skupinách žiakov (v %)

	Pokračuje	Odhádza	Nevie, neodpovedal
Rómski žiaci	68	32	0
Nerómski žiaci	93	6	1
Vzdelanie rodičov nie je známe	73	23	4
Žiaden z rodičov nemá vyššie ako základné vzdelanie	81	16	3
Stredoškolské bez maturity	84	16	0
Stredoškolské vzdelanie s maturitou	92	8	0
Univerzitné vzdelanie	95	5	0
Rodina má pravidelný príjem vyšší ako životné minimum	93	7	0
Rodina nemá pravidelný príjem vyšší ako životné minimum	70	28	2
Bytové podmienky – výborné	93	7	0
Bytové podmienky – veľmi zlé	73	24	3
Spolu	89	10	1

Zdroj: [Kusá, Kostlán, Dráľ 2009].

Ľudsko-právne inštitúcie upozorňujú na nadpriemerné zastúpenie rómskych detí medzi žiakmi špeciálnych základných škôl a na nedostatky testov, ktoré rozhodujú o zaradení žiaka do špeciálnej školy. Naše skúmanie ukázalo, že časté zaraďovanie do špeciálnej školy je len jednou z prekážok, ktoré rómskym deťom krížia cestu k vyššiemu vzdelaniu.

Časť nášho skúmania sa zameriavala na organizačné podmienky podľa slovenského vzdelávania a na ďalšie faktory, ktoré prispievajú k reprodukcii nízkeho vzdelania a nízkeho sociálneho statusu v rodinách Rómov či naopak, slúžia na kompenzáciu deficitu ich kultúrneho kapitálu. Túto časť skúmania predstavujeme v nasledujúcej časti príspevku.

Slovenské školstvo a opatrenia na vyrovnanie rozdielov v kultúrnom kapitáli

Školský zákon, t. j. zákon č. 245/2008 o vzdelávaní (v § 3 písmeno c) postuluje princíp rovnoprávneho prístupu k vzdelávaniu, ktorý spája so zohľadňovaním výchovno-vzdelávacích potrieb jednotlivca a jeho „spoluzodpovednosťou za svoje vzdelávanie“. Postulovanie princípu rovnoprávneho prístupu k vzdelávaniu je v tomto zákone definične spojené s postulovaním spoluzodpovednosti žiaka.¹⁰ Toto spojenie je príznačné pre slovenskú spoločnosť hneď dvoma spôsobmi. Je charakteristické pre diskurz individuálnej zodpovednosti, ktorý sa po roku 1989 nastoľoval vo všetkých oblastiach spoločenského života.¹¹ Je to aj typický prejav značnej opatrnosti, pokiaľ ide o vyrovnávacie opatrenia pre znevýhodnené skupiny. Časť právnikov na Slovensku pokladá vyrovnávacie opatrenia za diskriminačné voči ostatným skupinám [Salner 2004].

Ovládanie jazyka je podstatnou zložkou symbolického kapitálu. Pedagogický proces v systéme základného vzdelávania na Slovensku je postavený na viac či menej implicitnom predpoklade, že dieťa má mať pred nástupom do školy určitý druh symbolických zručností a že je povinnosťou všetkých rodičov zabezpečiť deťom vštepenie týchto zručností a neskôr ich ďalšie precvičovanie a upevňovanie. Samozrejmosť tohto predpokladu a vyžadovanie tejto povinnosti od rodičov sú zjavné z moralizovania

---

¹⁰ Téza o spoluzodpovednosti žiaka ako aktéra vzdelávania dovoľuje súčasne klásť otázku, aké podmienky musia byť naplnené pre toto aktérstvo a spoluzodpovednosť.

¹¹ Pozri analýzu vývoja politických orientácií v [Kusá 2009].

adresovaného zaostávajúcím žiakom a ich rodičom. Týmto žiakom a rodičom sa odporúča „uvedomiť si hodnotu vzdelania“, „vážiť si hodnotu vzdelania“. Správanie, ktoré svedčí o nedostatku tohto uvedomenia a úcty, sa interpretuje ako prejav nezodpovednosti a zaostalosti.

Bourdieuova téza o vplyve praktického ovládania materinského jazyka na produktivnosť pedagogickej práce má pre rámcovanie výskumu reprodukcie nerovností v slovenskom školstve osobitný význam. Podľa výskumu Regionálneho centra OSN realizovaného v roku 2010 v 52 % rómskych domácností Slovenska je rómsky jazyk jazykom každodennej komunikácie. Z toho v sídlach, kde Rómovia žijú zmiešané s majoritným obyvateľstvom, je to 27,4 % domácností, v separovaných osídleniach 56,2 % a v segregovaných osídleniach až 71,2 % domácností [Regionálne centrum... 2012].¹² V slovenskom základnom školstve teda nemožno mechanicky predpokladať zhodu materinského jazyka a vyučovacieho jazyka u všetkých žiakov nastupujúcich do školy. Či presnejšie, táto zhoda by sa nemala mechanicky predpokladať. Pedagogická prax na Slovensku však funguje s predpokladom tejto zhody. V dôsledku toho tretia najpočetnejšia národnostná skupina na Slovensku, rómska menšina, nemá možnosť vzdelávať sa v materinskom jazyku.

Slovenská republika je signatárom medzinárodných dokumentov ako Charta regionálnych jazykov či Charta práv dieťaťa. Tým sa zaviazala prakticky naplňať právo na vzdelávanie detí vo svojom materinskom jazyku. Rómsky jazyk však nie je vyučovacím jazykom na žiadnej základnej škole ani materskej škole v Slovenskej republike. Tento fakt nie je predmetom väčšej kritiky ani medzi rómskou inteligenciou, aj z obáv, že zavedenie rómčiny ako vyučovacieho jazyka by mohlo ďalej prehĺbiť segregáciu

---

¹² Dostupné údaje zo Sčítania ľudu 2011 zatiaľ neumožňujú porovnať mieru používania rómskeho jazyka v domácnostiach, kde sa členovia hlásia k rómskej národnosti. Zatiaľ môžeme konštatovať len to, že tých, ktorých materinským jazykom je rómčina (122 518), je o takmer 17 tisíc viac ako tých, ktorí sa v Sčítaní 2011 hlásili k rómskej národnosti.

rómskych detí.¹³ Pripravované osnovy sa týkajú rómskeho jazyka ako vyučovaného a nie *vyučujúceho* jazyka a bilingválne metódy vyučovania sa na školách nevyužívajú a zatiaľ nie sú predmetom overovania [Hapalová, Daniel 2008].

Slovenský vzdelávací systém je organizovaný tak, že zúčastneným aktérom a osobitne aktérom, ktorí prijímajú systémové rozhodnutia, takmer znemožňuje uvedomiť si fakt, že časť detí má iný materinský jazyk, ako je jazyk, v ktorom sa budú vzdelávať. Pri zápise do základnej školy predpísaný formulár nezisťuje materinský jazyk dieťaťa, ale len jeho národnosť.¹⁴ Uvádzaná národnosť v prípade rómskych domácností, ktoré sa vo väčšine k rómskej národnosti nehlásia, len slabo informuje o jazyku, v ktorom sa dieťa dorozumieva. Je všeobecne známe, že rómsku národnosť si priznáva zhruba štvrtina až tretina tých, ktorí by podľa vonkajších znakov ako farba pokožky, používaný jazyk či miesto bydliska, mohli byť priradení k rómskej národnosti.¹⁵ Pripomeňme si, že staršie generácie Rómov nemali možnosť uvádzať rómsku národnosť na úradných dokumentoch a na vysvedčeniach, rodných listoch či v občianskych preukazoch mali uvedenú slovenskú, maďarskú či inú povolenú národnosť. Dá sa preto predpokladať, že rómske rodiny pri kontakte so svetom

---

¹³ Dôvodom tichej akceptácie tohto faktu môže byť aj nedostatok medzinárodnej kritiky v tomto ohľade. Tá chýba aj preto, že Rómovia v niektorých krajinách (napr. Maďarsko) už prevzali štátny jazyk a rómsky jazyk používajú v minimálnej miere a ich vzdelávacie bariéry sú najmä socio-kultúrne – v zmysle, v akom píše Katrňák o robotníckych rodinách a ich vzťahu ku škole a vzdelaniu [Katrňák 2004].

¹⁴ Vyhláška Ministerstva školstva SR č. 320/2008 Z. z. o základnej škole.

¹⁵ Odhady rozdielov v počte deklarovaného a „skutočného“ počtu ľudí rómskeho pôvodu pozri v [Vaňo 2002]. O dôvodoch neuvádzania národnosti pozri napr. [Kusá, Dráľ, Kostlán 2009]. Viacerí žiaci v ústnom styku bez problémov uviedli, že sú rómskej národnosti a pripustili, že v dotazníku vyplnili slovenskú národnosť. Podobne učitelia na školách, ktoré boli zahrnuté do skúmania, tvrdili, že podľa školskej štatistiky nemajú na škole ani jednu rómsku žiačku či žiaka, keďže nik z rodičov neuviedol takúto národnosť.

formálnych inštitúcií dodnes pokračujú v navyknutom spôsobe etnického zaradovania sa.

Jazyková bariéra sa považuje za definičný znak znevýhodnenia vo väčšine moderných vzdelávacích systémoch. Podceňovanie jazyka môžeme vidieť vo viacerých oblastiach, vrátane vývoja definície kategórie žiaka zo sociálne znevýhodneného prostredia. Školský zákon č. 245/2008 neuvádza odlišnosť materinského jazyka od jazyka vyučovania ako znevýhodnenie.¹⁶ V usmernení pre školy sa znevýhodnenie definuje len výškou príjmu, čím sa školám značne uľahčí pri diagnostike situácie dieťaťa [Hapalová, Daniel 2008].

Pri zápise do školy rodičia v prihláške uvádzajú len národnosť. Počas zápisu a vstupného pohovoru s dieťaťom sa zvyčajne ukáže, ak dieťa neovláda jazyk vyučovania v potrebnej miere.¹⁷ V takej situácii sa ponúka niekoľko riešení: odloženie školskej dochádzky a zaradenie do predškolského vzdelávania (ak je taká možnosť), zaradenie do nultého ročníka alebo odporúčanie na špeciálne psychologické vyšetrenie diagnostikujúce potrebu špeciálneho prístupu. Dôsledkom nevyhovenia symbolicko-kultúrnym kritériám je teda konkrétne donútenie k určitému druhu začiatku procesu vzdelávania. Môžeme tu teda hovoriť o vykonávaní symbolického násillia v tom význame, ako tento koncept rozpracúva Bourdieu [Bourdieu 1991].

Na Slovensku však aj niektorí odborníci zodpovednosť za znalosť vyučovacieho jazyka pripisujú rodičom a nedostatočnej pozornosti, ktorú venujú tejto otázke. „Rómske dieťa musí (v škole – poznámka Z. K.) rozprávať iným jazykom, ako je

---

¹⁶ Zákon v textparagrafe 2, písmeno c definuje dieťa alebo žiaka zo sociálne znevýhodneného prostredia ako žijúceho „v prostredí, ktoré vzhľadom na sociálne, rodinné, ekonomické a kultúrne podmienky nedostatočne podnecuje rozvoj mentálnych, vôľových, emocionálnych vlastností dieťaťa alebo žiaka, nepodporuje jeho socializáciu a neposkytuje mu dostatok primeraných podnetov pre rozvoj jeho osobnosti.“

¹⁷ Nevie prerozprávať krátku rozprávku, nerozumie pokynom hore, dole, vpredu, vzadu a pod. Pre viac pozri Pokyny <http://www.lasalle.sk/clanky/prihlaska-do-prveho-rocnika-zs/> (cit. 14.1.2013).

zvyknuté, malo by tento jazyk i ovládať. Nie vždy je to možné, keďže rómska rodina väčšinou nevenuje tomuto problému dostatočnú pozornosť. Tak sa dostáva do skupiny neprispôsobivých alebo sa preradzuje do škôl pre mentálne postihnuté deti.“ [Budayová 2010]

Materinský jazyk sa síce pri zápise do školy nezisťuje, no navštevovanie alebo nenavštevovanie predškolského zariadenia je používané ako dôležitý indikátor potreby preskúmania schopností budúceho žiaka a podnet pre zaradenie dieťaťa do nultého ročníka.

Materská škola

Predškolská výchova je uznaným nástrojom verejnej politiky v oblasti vyrovnávania rozdielov v symbolických zručnostiach získaných v rodinnom prostredí. Význam navštevovania predškolského zariadenia pre rozvoj kognitívnych schopností detí zo sociálne znevýhodneného prostredia je široko dokumentovaný [Inštitút... 2012]. Všeobecne sa uznáva, že navštevovanie materskej škôlky je zásadným predpokladom školskej úspešnosti detí, ktorých materinský jazyk sa líši od jazyka, v ktorom budú vzdelávané.

Takéto uznanie nájdeme aj v niektorých strategických dokumentoch Slovenskej republiky. Napríklad Koncepcia vzdelávania rómskych detí a žiakov schválená vládou SR 2. apríla 2008 [MŠMV SR 2008] predpokladala zvýšenú podporu na zaškolovanie rómskych detí v materských školách. Opatrenia na znižovanie deficitu verejných financií zhatili tieto plány. Dôraz sa presunul na lacnejšie riešenie, akým je organizovanie nultého ročníka, ktorý má dieťaťu doplniť potrebné symbolické zručnosti. Podľa psychológov už ide o neskorú a menej účinnú intervenciu do rozvoja kognitívnych a symbolických zručností detí.¹⁸ V politických deba-

---

¹⁸ Nultý ročník bol zavedený v 90. rokoch 20. storočia ako vyrovnávacie opatrenie pre deti, ktoré nenavštevovali predškolskú výchovu. Nultý ročník je súčasťou povinnej školskej dochádzky, čo môže mať pri opakovaní ročníka negatívne dôsledky na možnosť pokračovania v štúdiu na strednej škole. Viac napr. v [Hapalová – Daniel 2008] a [Kusá, Kostlán, Rusnáková 2010].

tách sa pritom vyťahuje ešte nákladnejšie a ľudsko-právne sporné riešenie – odnímanie detí rodičom, ktorí ich nedokážu vychovať tak, aby sa zvládli očakávania vzdelávacieho systému. Materská škola je v poslednom ročníku bezplatná pre všetky deti a pre deti v hmotnej núdzi je bezplatná vo všetkých ročníkoch a deti z rodín v hmotnej núdzi majú aj bezplatné stravovanie (s výnimkou olovrantu). Podiel detí v hmotnej núdzi medzi deťmi navštevujúcimi materské školy je však napriek týmto opatreniam rádovo nižší ako podiel takýchto detí na základných školách. Tento rozdiel je dôsledkom viacerých faktorov. Medzi ne patrí horšia priestorová dostupnosť predškolských zariadení, nedostatok kapacít predškolských zariadení a prednostné umiestňovanie detí pracujúcich rodičov a v neposlednom rade chýbajúca povinnosť obcí riešiť predškolskú výchovu detí s rómskym materinským jazykom a detí z nízkoprijmových rodín v plánoch komunitného rozvoja.

Asistent učiteľa

Ďalším nástrojom verejnej politiky, ktorý má zoslabovať determinujúci tlak rodinného prostredia, je inštitút asistenta učiteľa. Jeho predchodcom bol začiatkom prvej dekády tohto storočia pilotný projekt rómskeho asistenta učiteľa. Úlohou rómskeho asistenta bolo pomáhať žiakom s rómskym materinským jazykom prekonávať jazykovú bariéru a ďalšie prípadné bariéry pri adaptácii na školské prostredie. Ďalšie úpravy a zaradenie asistenta učiteľa medzi zákonom definovaných pedagogických zamestnancov viedli k vypusteniu znalosti rómskeho jazyka ako kvalifikačnej požiadavky na túto funkciu.

Do roku 2008 sa financovanie asistenta učiteľa uskutočňovalo na základe žiadostí škôl, ktoré mohli o asistenta učiteľa žiadať pre každú triedu, v ktorej bolo aspoň päť žiakov zo znevýhodneného prostredia.¹⁹ Nová školská legislatíva a súvisiace zmeny vo financovaní – asistenti sú teraz financovaní cez zvýšený normatív pre

---

¹⁹ Keďže finančný balík na podporu tohto programu bol vopred určený, nie všetky školy, ktoré o podporu pre asistentov žiadali, zdroje aj získali a takisto ich nezískali pre všetky triedy.

žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia – garantujú pozíciu asistenta učiteľa len na školách s veľkým počtom znevýhodnených žiakov. Na školách s viac ako 100 deťmi zo znevýhodneného prostredia Školský zákon nariaďuje použiť prostriedky z normatívu na financovanie asistenta učiteľa. Na školách s menším počtom znevýhodnených detí prostriedky zo zvýšeného normatívu nepostačujú na pokrytie mzdových prostriedkov asistenta učiteľa. Nový spôsob financovania cez normatív tak takmer eliminuje zriadenie pozície asistenta a zaistenie individuálneho prístupu k deťom zo znevýhodneného prostredia. V školskom roku 2010/2011 pripadalo na jedného asistenta učiteľa viac ako 100 žiakov zo znevýhodneného prostredia [Kusá, Gerbery 2011].

Inštitút asistenta učiteľa za takýchto podmienok nemôže zabezpečiť individuálnu prácu s dieťaťom a účinne zlepšovať jazykovú pripravenosť rómskeho žiaka. Tento nástroj tým do značnej miery stráca schopnosť kompenzovať znevýhodnenie plynúce z nedostatočného objemu kultúrneho kapitálu získaného v rodine. Z bourdieuvského pohľadu tak môžeme konštatovať, že v slovenskom školstve prevažuje v otázke budovania symbolických zručností „nepedagogika“. Povedané slovami domáceho autora: „náš školský systém akoby nerátal s takým typom detí, ktoré trpia nedostatočnou saturáciou potrebných podnetov zo strany sociálneho prostredia“ [Portík 2004: 183].

Slovenské základné školy ako pole súťaže

Aj keď sám Bourdieu vo výskume reprodukcie nerovností vo vzdelávaní nepracoval s konceptom poľa, tento koncept má pri skúmaní tohto problému osobitnú užitočnosť. Koncept poľa ako dynamickej sústavy vzťahov medzi jednotkami, ktoré medzi sebou súťažia o finančné či iné zdroje a prestíž [Bourdieu, Wacquant 1996: 100] vedie k uvažovaniu o objekte výskumu v zasadení do vzťahov a orientuje skúmanie aj na faktory, ktoré aj sami aktéri majú sklon pri vysvetľovaní svojej situácie ignorovať, aj keď tvoria zásadné podmienky a obmedzenia ich interakcie.

Základné školy sú na Slovensku jednotky s právnou subjektivitou. Školský zákon prijatý v roku 2008 dáva školám pomerne značnú autonómiu v utváraní vzdelávacích programov a v organizačných otázkach. Jednotlivé školy však nie sú nezávislé v tom zmysle, že by nemuseli súťažiť s inými školami o finančné či iné zdroje a prestíž. Normatívne financovanie podľa počtu žiakov núti školy vytvárať silové pole takejto súťaže o zdroje.

Podľa OECD Slovensko patrí ku krajinám, v ktorých existuje vysoká miera súťaživosti medzi školami [OECD 2010b]. Pri súbežne platnom práve rodiča na výber školy pre svoje dieťa a pri financovaní školstva cez normatív viazaný na konkrétnu osobu žiaka sa školy dostávajú do nutnej konkurencie v priťahovaní záujmu rodičov zapísať deti do tejto školy. Dôležitou taktikou priťahovania záujmu rodičov strednej triedy je prísľub nadštandardného vzdelávania vo výberových triedach.

Bez skúmania historickej práce, ktorou sa udržiava stálosť nejakého usporiadania či kategorizácie [Bourdieu 2000a: 11] môžeme len ťažko porozumieť reprodukcii rozdelenia zdrojov a kompetencií v konkrétnom prostredí. Historická práca je práca v minulosti vykonávaná možno cieľavedome, no v súčasnosti je často „len“ vtelená do zvykov a klasifikačných rutín daného prostredia. Skúmanie organizácie triedenia a selekcie žiakov je logickou súčasťou výskumu školského prostredia. Aktivity roztriedňovania žiakov do škôl, tried a pracovných skupín podstatným spôsobom určujú charakter vzdelávacieho systému. Systémy základného vzdelávania sa líšia podľa toho, akým spôsobom je do nich zabudované triedenie žiakov a v akom štádiu vzdelávacieho procesu k triedeniu žiakov dochádza. Na dôsledky selekcie žiakov upozorňujú aj OECD porovnávacie prieskumy PISA. Skoré rozdeľovanie žiakov do vzdelávacích skupín či prúdov podľa akademických schopností, tzv. *tracking*, zhoršuje postavenie a školské výsledky žiakov zo sociálne slabých rodín. Preložené do Bourdieuovej konceptualizácie: skoré triedenie žiakov posilňuje vplyv kultúrneho kapitálu pôvodnej rodiny na školskú úspešnosť navyše „bez pozitívneho účinku na celkové výsledky národnej populácie žiakov“ [OECD 2005, 2007, 2010b].

Prax slobodného výberu školy spôsobuje, že k prvému triedeniu dochádza už vo veku 6-7 rokov, keď sa žiaci z rodín s podobnou úrovňou vzdelania sústreďujú na určitých školách. Náš výskum napríklad ukázal, že v skúmaných okresných mestách sú na jednej strane základné školy s vysokým podielom detí, ktorých rodičia majú maturitu alebo VŠ vzdelanie a deti z robotníckych rodín sú v nich skôr rarita. Ďalej sú tu školy, ktoré majú minimum žiakov s vysokoškolsky vzdelanými rodičmi a navštevujú ich najmä deti, ktorých rodičia majú nižšie vzdelanie.

Popri špeciálnych základných školách a špeciálnych triedach na štandardných základných školách sú osemročné gymnáziá hlavným nástrojom skorého rozdeľovania žiakov podľa ich výkonnosti. V domácej odbornej literatúre najväčšiu kritickú pozornosť púta selekcia a zaraďovanie rómskych žiakov do špeciálnych škôl a nultých ročníkov [Daniel, Hapalová 2008; Rafael 2011]. Dôsledkom odchodu nadanejších žiakov na osemročné gymnáziá sa venuje malá pozornosť. Malá pozornosť sa venuje aj triedeniu žiakov, ktoré rodičia vykonávajú výberom školy, do ktorej zapíšu dieťa a triedeniu, ktoré vykonávajú pedagógovia, často na základe podnetov a žiadostí rodičov, pri prechode na druhý stupeň aj na bežných základných školách.

Na základe odporúčaní medzinárodných organizácií (OECD) tvorcovia Zákona č. 245/2008 o výchove a vzdelávaní síce v § 63 odsek 4 obmedzili počty žiakov, ktorí môžu odchádzať zo základných škôl na osemročné gymnáziá, v praxi však všetky doterajšie vlády odkladali účinnosť tohto ustanovenia. Odklad bol výsledkom silného lobizmu rodičov, osobitne v Bratislavskom kraji, kde je najväčší záujem o osemročné gymnáziá. V súčasnosti je platnosť ustanovenia odsunutá do roku 2014.

Aj pri návšteve štandardnej triedy pri prechode na druhý stupeň dochádza k rozdeľovaniu žiakov. Triedenie sa uskutočňuje na základe učebných výsledkov. Zriaďovanie výberových tried so zameraním na jazyky či nadštandardnú výučbu matematiky na druhom stupni základných škôl patrí k typickým stratégiám zvyšovania prestíže a atraktívnosti školy v súťaži o žiakov. Podľa zistení projektu EDUMIGROM triedenie žiakov po prechode na druhý stupeň praktikovali v skúmaných okresných mestách

s jednou výnimkou všetky skúmané školy, ktoré mali aspoň dve paralelné triedy [Kusá, Kostlán, Drál' 2009].

Toto rozdeľovanie sa uskutočňuje najmä na pranie nerómskych rodičov. Vo veľkých školách s paralelnými triedami v ročníku trieda „A“ sústreďuje vysoko motivovaných žiakov usilujúcich sa o vedomosti. V takejto triede spravidla chýbajú rómski žiaci. Naopak menej náročné triedy majú vyšší podiel Rómov. Naše zisťovanie tiež ukázalo, že vytváranie tried na druhom stupni podľa prospechu žiakov vedie k ďalšiemu posilneniu rovnorodosti žiackych kolektívov z hľadiska úrovne vzdelania ich rodičov. V triedach, v ktorých boli deti, ktorých rodičia mali vysokoškolské vzdelanie, mali žiaci v priemere vyššie ambície, pokiaľ ide o ich ďalšie vzdelávanie, ako v triedach, kde žiaden žiak nemal rodiča s vysokoškolským vzdelaním. Zdá sa, že je dôvod predpokladať, že prítomnosť určitého „kritického počtu“ takýchto žiakov v triednom kolektíve je potrebná, aby v ňom vzdelávanie a školské výkony hrali dôležitejšie miesto [Kusá, Kostlán, Drál' 2009].

Naše skúmanie potvrdilo, že školy súťažia najmä o deti z rodín patriacich k strednej triede, pretože miera zvažovania výberu školy rastie so vzdelaním a ekonomickou situáciou rodičov. Rodičia s obmedzenými zdrojmi a menšími ambíciami ohľadne budúceho vzdelania dieťaťa volia školu, ktorá má aktuálne praktické výhody v tom, že je najbližšia bydlisku rodiny a dieťa tam má kamarátov a pod. Takou školou je takmer vždy škola v obvode, do ktorého patria.²⁰

Skúmanie tiež potvrdilo, že procesy spontánnej, rodičmi usmerňovanej segregácie lepšie prosperujúcich detí nie sú na lokálnej úrovni vyvažované žiadnymi opatreniami.

Mnohí pedagógovia, s ktorými sme robili individuálne rozhovory a ktorí sa zúčastnili fókusových skupín, hovorili o negatívnych dôsledkoch takéhoto rozdeľovania. V slabších triedach pedagogické pôsobenie nemá dostatočný efekt a žiaci sa zhoršujú. Napriek uvedomovaniu si negatívnych efektov triedenia žiakov a ohajobe významu integrovaného vzdelávania nerómskych

---

²⁰ K podobnému záveru dospel prostredníctvom kvalitatívneho výskumu aj T. Katrňák [Katrňák 2004].

a rómskych žiakov na vytvorenie dostatočne provzdelávacej, motivačnej klímy, sa málokto pedagóg vyhol moralizovaniu o nízkej hodnote vzdelania v rómskych rodinách, ako hlavnej príčine neprospievania žiakov.

Rómski žiaci klesajúcim záujmom o učenie vyvolávajú u časti pedagógov pocity profesionálneho zlyhania a frustrácie. Pedagógovia sa s týmito pocitmi vyrovnávajú teóriou, že nechť k učeniu je „v rómskej povahe“ a horšie akademické výsledky rómskych žiakov očakávanou vecou. Aj časť rómskych žiakov nám opakovala tvrdenie, že „nás Rómov učenie veľmi nezaujíma“. Zhoda vo vysvetľovaní aktérov, ktorí majú rôzne pozície vo vzdelávaní, má sklon uzavierať proces vysvetľovania. Tu možno odkázať na Bourdieuovo zhrnutie: „Ak ovládanie prikladajú na to, čo ich ovláda, schémy touto nadvládou splodené, stávajú sa z ich aktov *poznania* nutne akty *uznania*, podriadenia sa.“ [Bourdieu 2000a: 16]. Prevzatie výkladu, že “my Rómovia sa neradi učíme” alebo že “rómski rodičia nesú hlavnú zodpovednosť za zlé školské výsledky” vidíme z Bourdieuovej perspektívy ako podrobenie sa vládnucemu výkladu problému a uviaznutie v tomto výklade [Kusá, Kostlán, Rusnáková 2010].

Zdroj slabej motivácie a slabých akademických výsledkov rómskych žiakov sa podľa učiteľov nachádza v žiakoch samých a v rodine, ktorej sú súčasťou. Rozlíšenie medzi rómskymi a nerómskymi rodičmi sa zdá byť jasné a pevné. Bourdieu nás však upozorňuje, že pevnosť podobných dichotómií je spôsobená tým, že sú „prekryté a zapojené do iných dichotomizácií, čím sa v dôsledku sociálneho vzťahu nadvlády a v dôsledku úplného prevrátenia vzťahu medzi príčinami a následkami vytvára dojem, že ide o základné, prírodné, objektívne rozdelenie“ [Bourdieu 2000a: 11].

Vyjadrenia učiteľov prezrádzajú, že pre pedagogických praktikov je zložitá či takmer nemožná, postaviť sa mimo hranice a kontextuálne súvislosti súčasného systému a hovoriť o potrebe kompenzovať v pedagogickom procese to, čo sa považuje za samozrejmu povinnosť rodiny žiaka. Ani jeden z individuálne alebo skupinovo interviewovaných učiteľov nehovoril o potrebe explicitnej pedagogiky v záujme vyváženia či nahradenia nedostatku

primárnej pedagogiky v rodinách nepriviligovaných. Naopak, za samozrejme a férové považujú vyžadovať od všetkých rodín, aby deťom zaistili onú primárnu pedagogiku, to jest dostatočnú prípravu dieťaťa, bez ktorej ich pedagogické pôsobenie vychádza do istej miery nazmar. Učitelia sú presvedčení, že škola dáva róm-ským deťom rovnaké šance ako ich nerómskym rovesníkom, ak pristupujú ku všetkým deťom rovnako. Rovnaký objem podnetov a pozornosti je v ich očiach plnohodnotným uplatnením rovnosti šancí. Potrebu kompenzovať róm-ským deťom nižší kultúrny kapitál z domu sa nezaobera ani vedenie škôl: inštitút asistenta učiteľa považujú za dostatočný nástroj a nemyslia si, že by povinnosťou školy bolo snažiť sa o ďalšie podporné programy pre rómske deti. V individuálnych rozhovoroch a fókusových diskusiách sa neobjavila ani myšlienka, že štátna politika by mala lepšie zohľadniť fakt, že časť rodín túto primárnu pedagogiku nevie poskytnúť a že je nutné vytvoriť programy, ktoré by túto nevýhodu kompenzovali.

Chýbajúce meranie

Spoločným indikátorom toho, že administrátori vzdelávacieho systému majú demokratizačné ambície, je zavedenie systému meraní výkonov žiakov. Takýto systém, ktorý umožní sledovať a porovnávať školské výsledky detí z rôznych sociálnych prostredí či s rôznym kultúrnym kapitálom, môže slúžiť aj ako systém varovania, že nástroje sú neúčinné a zlepšenia sa nedosahujú a byť podnetom na zlepšenie nástrojov verejnej politiky. Takým zisťovaním je u nás len zisťovanie PISA, ktorého odporúčania sa zvažujú pri príprave strategických dokumentov.

V roku 2013 sa mal spustiť jednotný systém merania v školstve. Tento systém mal zohľadniť aj výsledky diskusií spojených s revíziou národného akčného plánu Dekády začleňovania rómskej populácie 2005 – 2015 [Revidovaný... 2011]. Okrem iného mal umožniť sledovanie školských výsledkov žiakov zo znevýhodneného prostredia.

Táto pozitívna zmena by nemala odpútať pozornosť od faktu, že posledných dvadsať rokov neexistovala centrálna evidencia

školských výsledkov (opakovanie ročníka, ukončovanie základnej školy v nižšom ako 9. ročníku) žiakov zo znevýhodneného prostredia.²¹ Absencia takejto evidencie znemožnila posudzovanie účinnosti politik sociálnej inklúzie v oblasti vzdelávania či signalizovať potrebu ich zavedenia a zlepšovania.

Bolo by nevhodným zjednodušením tvrdiť, že chýbajúce sledovanie školskej úspešnosti rómskych žiakov je dôsledkom pedagogickej ľahostajnosti či nedostatočného optimizmu. Neexistencia údajov, ktoré by umožňovali posudzovať efektívnosť snáh o zvyšovanie vzdelanostnej úrovne rómskej populácie, však určite svedčí o nedostatku autentických ambícií v oblasti vyrovnávania vzdelávacích šancí. Naznačuje to, že verejnú politiku poznačuje fatalistická odovzdanosť. Rezignácia na akciu, ktorá je faktickým uznaním nemenného, osudového charakteru nerovností, sa občas dokonca vyzdvihuje ako žiaduci odklon od sociálneho inžinierstva, ktoré bolo charakteristické pre predchádzajúci komunistický režim. Pre liberálnu perspektívu prevládajúcu v 90. rokoch 20. storočia zavrnutie intervenčných ambícií znamenalo aj spôsob dištancovania sa od paradigmy tohto režimu.²² Programové vyhlásenie vlády I. Radičovej (2010 – 2012) ako jedno z mála explicitne uvádzalo, že „úspech vzdelávacieho systému je potrebné merať aj mierou integrácie a začlenenia znevýhodnených jednotlivcov vrátane zdravotne postihnutých“ [Občianska... 2010: 32]. Ku konkretizácii tejto tézy už nedošlo.

---

²¹ Pred rokom 1989 sa robili veľmi podrobné výkazy školskej úspešnosti podľa pedagógom pripísaného „cigánskeho pôvodu“. Pripisovanie národnostnej, etnickej a pod. identity nie je už podľa Zákona na ochranu osobných údajov dovolené. Príslušné ministerstvá sa však mohli usilovať o iné riešenia, ak by bol záujem o zlepšenie vzdelávania rómskych žiakov principiálnou súčasťou slovenského vzdelávania.

²² V roku 1990 tak z podnetu rómskych intelektuálov bol bez náhrady zrušený systém terénnej sociálnej práce zameraný na rómske obyvateľstvo.

Záver

V literatúre sa často stretávame s výkladom Bourdieuovej teórie ako kultúrno-deterministického prístupu. Tento dojem vzniká čiastočne preto, že Bourdieu vo svojom výskume vysokoškolského vzdelávania nevenuje pozornosť reformnému úsiliu či iným druhom zmien v organizácii a podpore vzdelávania, keďže svoj výskum poňal ako reakciu na prehnaný optimizmus v interpretácii uskutočňovaných reforiem. Sústreďením pozornosti na kompetencie, ktoré vznikajú v rodinnom prostredí, a ich prítlačlivou konceptualizáciou ako kultúrneho kapitálu však Bourdieu nezámerne inšpiruje jednorozmerný výskum, ktorý sa sústreďuje len na postoje k škole a pozornosť rodiny k rozvoju kompetencií žiaka. Takýto výskum logicky ignoruje (na Slovensku problematickú) organizáciu predškolského a základného vzdelania, respektíve ju pokladá za samozrejmu a neproblematickú. To zvyšuje riziko fatalistického poňatia tak Bourdieuovej koncepcie ako aj spoločenského rozdelenia. Kým fatalizmu spoločenského rozdelenia sa dá sotva účinne vzoprieť akademickými prostriedkami, fatalistickému výkladu Bourdieuovej koncepcie reprodukcie nerovností môžeme čeliť štúdiom jeho ďalších prác a konceptov.

V tomto príspevku sme sa pokúšali ukázať dve veci. Jednak to, že Bourdieuov výskum reprodukcie spoločenských rozdielov prostredníctvom vzdelávania nemusí nutne viesť k fatalistickému pohľadu na reprodukciu nerovností vo vzdelávaní a tiež to, že Bourdieuove koncepty sú inšpiratívne aj pre výskum reprodukcie nerovností prostredníctvom vzdelávania v slovenskom priestore. Opierali sme sa pritom o zistenia komparatívneho výskumu vzdelávacích vyhliadok etnicky inej mládeže, skrátene nazývanom EDUMIGROM. Aj keď sa tento projekt na rozdiel od Bourdieuovho skúmania nezameriaval na inštitúcie vysokoškolského vzdelávania, ale skúmal utváranie rozdielnych vyhliadok detí v systéme základného školstva, použitý teoretický rámec umožnil ukázať ako štruktúrne a organizačné podmienky slovenského základného školstva a v nich používané triedenia prispievajú k udržiavaniu podmieňujúceho spojenia medzi kultúrnym kapitálom rodiny, z ktorej žiak pochádza, a školskými výsledkami žiakov.

Projekt EDUMIGROM, podobne ako porovnávacie výskumy PISA, ukazuje Slovensko ako spoločnosť, kde rozdiely v kultúrnom kapitáli rodín žiakov významne vplývajú na školské výsledky. Tieto rozdiely sú sčasti dôsledkom hlbokoj deprivácie, v ktorej vyrastá časť detí na Slovensku. Nerovné disponovanie symbolickým kapitálom je tiež dôsledkom toho, že časť detí nemá možnosť vzdelávať sa v materinskom jazyku. Nedôsledné zohľadňovanie nutnosti kompenzovať sociálnu depriváciu a rozdielnosť materinského jazyka predškolskou výchovou spôsobuje, že tento kapitálový deficit sa nedarí vyrovnat' ešte pred nástupom základného vzdelávania. Nedostatočný počet asistentov učiteľa a skoré rozdeľovanie žiakov podľa prospechu znižujú efektívnosť pedagogickej práce a ďalej spoluvytvárajú fatálnosť účinkov nedostatočného kultúrneho kapitálu už na základnej škole.

Bourdieuov metodologický dôraz na situovanosť objektu skúmania v komplexných vzťahových štruktúrach pomáha vidieť, že „večnosť“ zaostávania rómskych detí žijúcich na Slovensku je výsledkom spolupôsobenia početných faktorov. Tieto faktory súvisia aj s nečinnosťou a nedostatočným reflektovaním potreby explicitnej pedagogiky tam, kde primárna pedagogika v rodine nedokáže dieťa vybaviť zručnosťami, ktoré vzdelávací systém vyžaduje ako „štandard“.

Naša výskumná skúsenosť potvrdzuje prínos Bourdieuovho dôrazu na skúmanie poľa konania, ktoré presahuje interakcie tvárou v tvár. Obmedzenie skúmania len na rovinu individuálnej interakcie nepriamo prispieva k zmenšovaniu viditeľnosti existujúcich organizačných pomerov v školstve, ktoré sú – podľa Bourdieua stále platného pozorovania – prispôsobené schopnostiam a symbolickému kapitálu detí zo strednej triedy. Chýbajúce meranie školskej úspešnosti detí zo sociálne znevýhodneného prostredia prispieva k nedostatočnej reflexii existujúcej nerovnosti a nevytýčeniu záväzku, zvyšovať šance detí z menej podnetného prostredia, a tým k pedagogickému fatalizmu, ktorý konzervuje existujúcu organizáciu výučby.

Podmienky slovenského školstva sú tak ďalším potvrdením významu a vhodnosti Bourdieuovej koncepcie kultúrneho kapitálu ako symbolických zručností: praktické zručnosti zvládania jazyka

vyučovania zavážia. Desaťtisíce žiakov sa na Slovensku po desať-ročia podrobujú pedagogickému procesu bez toho, aby disponovali základnými jazykovými zručnosťami na kompetentné odpovede. Vzdelávanie, ktoré neberie do úvahy limitované množstvo aktív symbolického kapitálu u časti detí, prispieva k reprodukcii a etnicizácii triedneho rozdelenia v slovenskej spoločnosti.

Zkoumat pole v krizi: mobilizace akademických obcí proti normativnímu scénáři reforem výzkumu a vysokého školství

Simon Smith

Úvod

Akademická sféra se netěší zrovna velkému renomé kolektivních protestů. V několika evropských zemích však poslední dobou její členové protestovali, někde velmi nahlas a viditelně, proti reformám způsobu financování, hodnocení a řízení výzkumu státem nebo samotnými výzkumnými a vysokoškolskými institucemi. Přes rozdíly ve formách a ideologii protestů mají tyto kampaně jednoho společného jmenovatele – obranu nějakého pojetí autonomie akademické sféry, odpor vůči dynamice globálního pole, obecně vnímané ve smyslu marketizace vysokého školství, a smazávání rozdílů mezi akademickou a neakademickou prací [Musselin 2007]. V základu protestů tkví rovněž rostoucí napětí mezi formami či úrovněmi autonomie, neboť vysokoškolské reformy rozšířily autonomii institucionální na úkor autonomie individuální a oborové [Felt 2002]. Tato kapitola prozkoumává na základě Bourdieovy teorie pole některé podobnosti a rozdíly mezi nedávnými akademickými protestními hnutími ve Francii, ČR a Spojeném království a naopak na základě těchto případových studií prozkoumává možnosti a limity teorie pole jako explanačního rámce. Jedná se o explorační studii založenou především na diskurzivní sebezprezentaci a mediální reprezentaci těchto hnutí (hlavní použité zdroje jsou uvedeny v příloze 1).

Posledních několik desítek let je akademická sféra podrobována sérii vnějších omezení, souvisejících se snahou vlád ustavit nové rámce vládnutí v této oblasti a nové systémy hodnocení výzkumu. Na základě užitečných shrnujících prací Felta [2002] a Musselinové [2008] lze označit tyto hlavní prvky „normativního scénáře“ nedávných reforem vysokého školství:

- delegování širších kompetencí na jednotlivé instituce, přesun státních zásahů z mikroúrovně na makroúroveň, k řízení prostřednictvím rozpočtů, smluv, mechanismů kontroly kvality a vytváření kultury hodnocení;
- ustavování nových zprostředkujících orgánů mezi státem a akademickou sférou, zejména evaluačních a grantových agentur, jako mechanismů „usměrňování“ výzkumu;
- nové nástroje alokace zdrojů, výslovně inspirované vzory ze soukromého sektoru, včetně projektového řízení a benchmarkingu;
- „organizační reforma“ univerzit, která je přibližuje firmám, neboť jim dává poměrně pevné hranice, vnitřní hierarchie, specializaci a diferenciaci posláním, nové profesionální manažerské kádry, studenty v roli spotřebitelů služeb vyráběných organizacemi, normalizaci pracovněprávních vztahů a posun od individuálního pojetí akademického povolání ke kolektivní perspektivě „lidských zdrojů“;
- vzájemné prorůstání dříve oddělených národních akademických polí na mezinárodním trhu vysokého školství a položení rovnítka (vládami) mezi internacionalizací a vysokou kvalitou.

Všechny tyto trendy se staly předmětem kritiky ze strany protestních hnutí, i když v různých zemích byly položeny různé akcenty – diskurzivně byly protesty zarámovány buď jako obrana starého řádu, nebo jako nesouhlas s prvky řádu nového.

Teoretické pozadí: pojem polí

Pole je jedním z nejrozšířenějších pojmů Bourdieuovy práce. Má řadu různých konotací, mezi nimiž bychom zde měli rozlišovat. Za prvé, označuje zvláštní způsob produkce; stejně jako ve většině

Bourdieuových empirických výzkumů, i v tomto textu se jedná o produkci kulturní. Když Bourdieu uvažoval v tomto kontextu, používal pole často jako synonymum výrazu „ekonomika“ – jedním z jeho hlavních zájmů bylo určit, jak v poli dochází k tvorbě hodnoty, a vysvětlit dynamiku reprodukce pole, které v souladu s teorií ekonomické hodnoty nutně čelí pravidelným krizím, ať již v důsledku vnějších šoků, nebo zpochybnění vládnoucího hodnotového řádu zevnitř.

Druhý význam pojmu pole v Bourdieuově práci je méně teoretický. Někdy má pole evokovat prostorové či geometrické metafory při popisu struktury relačních pout mezi individuálními a kolektivními aktéry v sociálním systému jako celku. Jedná se o prostor, ve kterém se uskutečňuje konkrétní „hra“ s pravidly odlišnými od pravidel her v jiných polích a ve kterém aktéři provádějí tahy s ohledem na tahy jiných aktérů. Uvažoval-li Bourdieu o polích v tomto kontextu, popisoval jemné vnořené struktury polí a podpolí a po čtenářích chtěl, aby si pole představovali jak jako makrostruktury typu hospodářského odvětví nebo kulturního žánru, tak i jako mikrostruktury typu specifické organizace či firmy. Hovořil-li o akademickém poli (které obvykle nazýval vědecké; přitom z vědy nevylučoval humanitní a umělecké obory, tak jako je to běžné v angličtině [Bourdieu 1975]), spatřoval jeho hlavní podpole v oborech (neboli „fakultách“ [Bourdieu 1984b]). V mnoha polích jsou však podpole přirozeně tvořena organizacemi (např. v poli ekonomickém nebo žurnalistickém), a jak budeme argumentovat níže, při studiu akademického pole jsme čím dál častěji nuceni brát ohled na dva částečně protichůdné principy členění – princip oborový a organizační. V diskusi se pak zaměříme na některé limity teorie pole při uchopení této komplexnější geometrie pole.

Třetí význam pojmu pole, který se týká specificky kulturní produkce (a zejména takové, kterou Bourdieu nazývá „omezená“ neboli „čistá“ [Bourdieu 1998c]), spočívá v odborné veřejnosti či obci. Odborné profese jsou definovány vysokým stupněm kolektivní autonomie, umožňujícím jim do značné míry kontrolovat, kdo je oprávněn nazývat se odborníkem a jakým produktům a výrobcům je připisována hodnota a status. Značná část

samosprávy, kterou odborná obec vykonává, se zaměřuje na vymezení vlastních hranic. V tomto smyslu dojednávává vztahy s širším sociálním systémem a s „polem moci“, a to jak akty symbolického odlišování, tak i akty symbolického spojování vnějších agend – slovy Gierynovými [1983] „očišťováním“ i „znečišťováním“.

Konečně může být pojem pole použit i pro označení mobilizovaného kolektivního aktéra nebo procesu kolektivního jednání. Pole v zásadě označují spíše kontexty jednání, a nikoli aktéry. Na této úrovni slouží teorie pole jako nástroj analýzy sociálních hnutí, který má lépe postihovat repertoáry kolektivního jednání, které mají aktéři v daném sociálním poli k dispozici, a jejich koaliční potenciál – pravděpodobnost navázání spolupráce – v závislosti na jejich pozici v poli a formách kapitálu, ke kterým mají díky ní přístup. Bourdieuu nicméně trval na tom, že pole musí být schopna kolektivního jednání při obraně sociálních podmínek potřebných pro své specifické formy života – v tomto případě při obraně podmínek produkce vědeckého poznání. S odvoláním na kolektivní zájem členů pole na čistotě „pravidel hry“ se několikrát pokusil formulovat normativní předpoklady ohledně takových forem kolektivního jednání, které by sjednotily všechny aktéry náležející k vědeckému poli [např. Bourdieu 1998c: 545-558; Bourdieu 1997b: 52-62]. Jak však uvidíme, sama teorie pole svědčí o nízké pravděpodobnosti (utopičnosti) mobilizace kolektivního intelektuála a Bourdieu nám nepředal žádný praktický návod, jak by mohla být dosažena, popřípadě udržena.

Na tomto místě bychom měli zvážit zvláštní případ pole v krizi. Co znamená zkoumat pole, které prožívá politickou mobilizaci proti údajnému ohrožení své autonomie? Bourdieu ukázal, že pole může být zasaženo dvěma druhy krizí. První typ krize (obvykle vyvolaný zvnějšku) vnáší do popředí poziční logiku: „Krise obvykle vede k tomu, že je spojitě rozdělení aktérů mezi oběma póly nahrazeno jejich rozdělením do jasně vymezených táborů (podle logiky občanské války).“ [Bourdieu 1984b: 235]. Aktéři usilují o spojenectví s aktéry s homologickou pozicí v jiných polích, čímž zvyšují heteronomii svého pole a umožňují ovládaným napadnout vládnoucí ortodoxii a navrhnout jiný

sociální a symbolický řád. Bourdieu tvrdil, že k těmto jevům došlo během francouzských akademických protestů v roce 1968 a po jejich skončení. Druhý typ krize je spíše vnitřní a souvisí s generační „revoluční“ obnovou kulturních a uměleckých polí; do popředí vnáší dispoziční logiku: „Vše naznačuje, že váha dispozic – tj. vysvětlující schopnost sociálního původu – je velká zejména v době, kdy *se pozice rodí*, ještě se formuje, než když už je zformovaná, etablovaná, a teda schopna vnutit svým držitelům své vlastní normy; a obecněji, že svoboda svěřená dispozicím závisí na stavu pole (a zejména na jeho autonomii), na pozici v poli a na míře institucionalizace odpovídajícího místa.“ [Bourdieu 1998c: 438] V obou případech je krize v podstatě krizí reprodukce: normální, zpravidla tacitní dorozumění regulující nábor členů pole a jejich kariérní postup (harmonie založená na instinktivním povědomí každého aktéra o jeho pozici na „žebříčku“ a souhlasu s legitimitou nerovností v sociálním systému založeném na generační následnosti) přestanou být samozřejmé a pole ztrácí schopnost vytvářet pro své členy koherentní habitus (nebo přijímat nové členy, kteří již tento habitus sdílejí). V důsledku toho se sociální kapitál stává důležitějším než mobilita a pro ovládané roste životaschopnost strategií vnějšího posvěcení, zatímco vládnoucí jsou nuceni provádět nábor svých následovníků mimo obvyklé kanály. Krize rovněž vyžaduje, aby se implicitní znalost stala explicitní, v důsledku čehož pole ztrácí část samosprávné schopnosti – někteří členové v podstatě opouštějí hru, aby se pokusili „víceméně zcela předefinovat hru a trumfy potřebné k vítězství“ [Bourdieu 1984b: 225-6]. Transformace implicitní znalosti na explicitní vede ke zrodu nových profesních projektů, navrhuje nová měřítka hodnoty a nové způsoby chápání klíčových kompetencí profesionální praxe.

Pole proto zřídka reagují na krize jako jeden muž. Ve skutečnosti se v momentě politické mobilizace obvykle rozkládají – ztrácejí koherenci a celistvost. „Skupiny“, o nichž Bourdieu hovoří v souvislosti s tím, jak sociální a symbolické akty reprezentace utvářejí existenci nebo hlas skupiny, procházejí napříč poli a podpoli a sdružují aktéry zastávající homologické pozice v různých polích. Jakmile vzniknou, jednájí v poli moci a jejich

schopnost jednat vzniká v součinnosti tří procesů: válka o pozice mezi aktéry uvnitř pole moci, strukturální homologie zájmů mezi aktéry v tomto poli moci a aktéry v jiných polích nebo v sociálním prostoru jako celku a „proces delegování, ve kterém delegovaný získává od skupiny pravomoc ji tvořit“ [Bourdieu 2001a: 319]. Mobilizace opozičních skupin proto podle Bourdieua vyžaduje existenci určitých objektivních sociálních podmínek a aktéra (mluvčího) s výbavou a oprávněním vyjadřovat „paradoxní předběžnou vizi“ v podobě projektu či programu chápajícího sociální realitu jinak než institucionalizovaný diskurz, jež napadá [Bourdieu 2001a: 187-198]. Sociální, politické či hospodářské krize poskytují pro souběžný vznik těchto tří podmínek ideální živnou půdu. Zasahují obvykle více polí najednou, synchronizují původně oddělený sociální čas polí, čímž se symbolická moc těch, kteří vytvářejí vize světa (např. intelektuálů-odborníků), převádí do schopnosti uchvátit publikum veřejným vystoupením, která může být použita rovněž v bojích o nadvládu v příslušném poli intelektuální produkce; a konečně v důsledku výjimečnosti krizové situace je rovněž podlomena symbolická autorita doxy a zvýšena ilokuční schopnost jazyka obecně a „heretických“ diskurzů konkrétně [Bourdieu 2001a: 189].

Z toho však vyplývá, že krize ztěžují organizaci kolektivního intelektuála, tj. mobilizaci pole jakožto kolektivního aktéra na obranu sociálních podmínek potřebných pro jeho specifické způsoby kulturní produkce. Je sice možné, že Bourdieu zamýšlel ideu kolektivního intelektuála jako „realistickou utopii“, kolektivní ekvivalent etického imperativu, aby si každý výzkumník ustavil svoji vlastní autonomii. Takový cíl je sice nemožný, ale můžeme o něj usilovat, zaujmeme-li reflexivní postoje vůči své pozici v poli, svému habitu a své sociální trajektorii [Bourdieu 1984b]. V kontextu Bourdieuova životního díla je však konceptu kolektivního intelektuála věnováno relativně málo teoretické pozornosti [Hilgers 2006].

Každá ze tří následujících případových studií umožňuje otestovat vysvětlující schopnost pojmu pole v několika jeho možných významech a rovněž prozkoumat jeho limity při pohledu na pole v dynamické, mobilizované a reflexivní etapě vývoje – „krajní

případy“ za předpokladu, že „normální“ je stav pole, ve kterém ke změně dochází pomalu, jednání probíhá rutinně a sociální aktéři se zpravidla nezamýšlejí nad mechanismy reprodukce mocenských vztahů. Tyto studie čerpají ze souboru sekundárních zdrojů dat – mediálních sebe prezentací protestních hnutí (např. na jejich internetových stránkách či v jejich tiskových zprávách), reprezentací protestů v masových médiích a těch několika málo akademických výzkumů, které jsou dosud k dispozici, včetně mé vlastní případové studie Spojeného království.

Případové studie

Francie

V posledním desetiletí byla Francie svědkem dvou vln akademických protestů. První vlna vzešla z veřejných výzkumných ústavů, jako jsou *Centre national de la recherche scientifique* (CNRS), *Institut national de recherche agronomique* (INRA) a *Institut national de la santé et de la recherche médicale* (INSERM), a kombinovala specifické požadavky ohledně financování a nábory u těchto ústavů, které byli od roku 2002 aplikovány, s výzvou k celonárodnímu průzkumu řízení výzkumu. V roce 2004 se pod petici na podporu těchto požadavků zaměřenou na akademické výzkumníky podepsalo 75 tis. osob a pod „občanskou“ petici 320 tis. osob. Hnutí následně přesunulo důraz na odpor vůči dvěma novým státem zřízeným zprostředkujícím orgánům pro financování a hodnocení výzkumu, *Agence nationale de la recherche* (ANR) z roku 2005 a *Agence de l'évaluation de la recherche et de l'enseignement supérieur* (AERES) z roku 2007, které byly vnímány jako činitele heteronomie zasahující do možností pole regulovat si své záležitosti samo. Druhé hnutí vzešlo z prostředí univerzitních zaměstnanců. Reagovalo na zákon o akademických svobodách a povinnostech (LRU) z roku 2007 a vyvrcholilo v roce 2009 sérií masových protestů proti nové právní úpravě postavení vědeckých pracovníků-přednášejících, umožňující univerzitám zvyšovat či snižovat jim výukový úvazek a rozdělovat odměny na základě hodnocení individuálního pracovního

výkonu. Hnutí požadovalo zachování celostátního systému odborné kvalifikace a náboru, odmítalo transformaci úvazků na pracovní smlouvy a opakovaně odmítalo nové mechanismy hodnocení výzkumu a výzkumníků.

Pole v pohybu mezi odbornou obcí a kolektivním aktérem

Obě hnutí na sebe rychle vzala volnou organizační formu, ponechala si částečnou nezávislost na akademických odborových svazech (které někteří obviňovali ze součinnosti s reformami) a ustavila horizontální rozhodovací struktury s minimálními pravomocemi pro formální představitele. První mobilizace byla zaštiťována sdružením *Sauvons la recherche* (SLR) a druhá sdružením *Sauvons l'université* (SLU) společně se sítí *Coordination Nationale des Universités*. Posledně jmenovaná síť sice fungovala pouze několik měsíců v první polovině roku 2009, ale podařilo se jí zkoordinovat vlnu protestů a veřejných projevů ve Francii bezprecedentních rozměrů, a to i ve srovnání s akademickým hnutím roku 1968 [Valluy 2011]. Obě prošla podobným přerodem – z relativně jednotných koalic aktérů v akademickém poli, mobilizujících jeho vládnoucí i ovládané póly k boji za společnou věc a dosahujících určité jednoty napříč obory, do koalic založených na spojenectví s aktéry v jiných polích (zejména v základním a středním školství, ale též ve zdravotnictví a jiných oborech veřejných služeb), které ztratily část své původní koherence a solidarity uvnitř pole. Jinými slovy, přerodily se z Bourdieuovy korporativní formy kolektivismu (odborné obce) do formy založené na „principu homologie“, která je podle něj nejčastější při „krizové“ mobilizaci polí, usnadňuje spojenectví mezi aktéry zastávajícími podobné poziční zájmy v příbuzných, ale odlišných polích a naopak vyvolává svár mezi vládnoucími a ovládanými v tom samém poli. K přerodu byly motivovány snahou o vnější posvěcení ze strany občanské společnosti a zdůrazněním výzkumu jako služby veřejného zájmu, přičemž zároveň vedly „očisťující“ diskurz a věřily, že francouzská veřejnost pochopí význam autonomie pro vědecký výzkum lépe než antiintelektuální politická a

ekonomická elita. Pod náporem ze strany pole moci tak francouzské akademické pole usilovalo o mobilizaci občanské heteronomie proti údajné heteronomii ekonomické a politické. To však nevyhnutelně vedlo k odcizení těch aktérů v poli, jejichž pozice byla nejbližší poli moci.

Jak hnutí rozvíjelo spojenectví s jinými sociálními aktéry, tak se zvyšovala homogenita jeho struktury reprezentace a vznikalo čím dál jasnější těžiště mezi „outsidery“ zastávajícími nejisté pozice (výzkumníci a vyučující se smlouvami na dobu určitou, doktorandi, knihovnický, technický a administrativní personál). Tím se také zvyšovala ochota označit protivníky jak vně pole, tak i v jeho nitru. Můžeme uvést několik případů: V roce 2011 vydal kolektiv autorů ze SLR, SLU a odborů studii dokumentující rostoucí rozsah nejistého zaměstnání v akademickém výzkumu a obviňující část akademické hierarchie ze součinnosti s vládními reformami, které podkopávají práva zaměstnanců a profesní autonomii na univerzitách a ve výzkumných ústavech [P.É.C.R.E.S. 2011]; v březnu 2012 vydaly SLR a SLU společnou výzvu k prezidentským kandidátům, ve které otevřeně kritizovaly sdružení rektorů *Conférence des Présidents d'Universités* za to, že se nepostavilo na odpor zákonu LRU, a zpochybnilo legitimitu rektorů jako představitelů akademické obce při diskusích s vládou; a skupina vystupující proti čtyřletému hodnocení vědeckých pracovníků-přednášejících (jedné z novinek zavedených zákonem LRU) se zapletla do interní politiky *Conseil national des universités* (CNU), orgánu pověřeného řízením evaluačního procesu, v níž se utkávají různé generace, obory, školy uvnitř oborů, delegáti organizovaní i neorganizovaní v odborech i klientelistické sítě. Jinými slovy, nároky těchto protestních hnutí byly čím dál více strukturovány „principy členění“ akademického pole samého. Ironickým (ale zcela logickým) výsledkem je, že politiky prezentované vládou jako radikální reformy akademického pole se setkaly s širokou podporou aktérů vládnoucích tomuto poli, ale s odporem aktérů ovládaných, kteří ovšem svoje protesty legitimizovali s odvoláním na původní ideály autonomní akademické profese (očisťující diskurz). Za této situace vyjádřilo několik zástupců menšinových proudů a oborů obavu, že mobilizace proti

reformám ve skutečnosti mluví ve prospěch nevyslovených předpokladů neboli „doxa“ starého řádu [např. Lindgaard 2009]. Bruno Latour sepsal typicky polemické – a často napadané – vyjádření, ve kterém vítá nové organizační svobody slibované zákonem LRU jako nutný předpoklad svobody výzkumu, nehledě na riziko ustavení „lenních panství“ rektorů [Latour 2009]. Tyto nesouhlasné hlasy však byly výjimkou: Možnost dosáhnout obnovy pole „čtením mezi řádky“ reforem, o kterou se pokusili někteří aktéři v britské akademické sféře, se ve Francii nestala rozšířenou taktikou, což lze přisoudit silnému odporu těch více ovládaných částí pole. Teorie pole poodhaluje, jak tyto přehrady mezi vládoucími a ovládanými, které původně nebyly viditelné, souvisejí se snahou hnutí překonat izolaci od jiných částí společnosti a se souběžnou dezorganizací jednotné odborné obce. To zase umožňuje vysvětlit překvapivě silnou opozici vůči vládním reformám slibujícím větší organizační autonomii.

Pole jako způsob produkce

V některých případech se však pole i nadále mobilizuje jako odborná obec. Například počátkem roku 2012 schválilo 41 ze 77 článků CNU odmítnutí pokynu k provedení čtyřletého hodnocení všech akademických pracovníků na univerzitách. Logikou tohoto konkrétního opatření bylo zmírnit tradiční roli CNU jako odborné společnosti posuzující připravenost výzkumníků vstoupit do praxe a kontrolující jejich vstup do oboru i tempo kariérního postupu. Namísto toho by byla CNU pověřena prováděním pravidelného hodnocení jednotlivých výzkumníků, ovšem bez pravomoci vyvozovat z něj důsledky. Vzhledem k tomu, že odborná autonomie ze všeho nejvíce závisí na určení hodnoty, distribuci symbolických odměn (posvěcení) a identitě hodnotitelů (světících), jsou vyjadřovány obavy, aby moc přisuzovat hodnotu produktům a producentům vědeckého výzkumu – moc posvěcovat – nepřevzali od kolegů-vědců manažeři lidských zdrojů a evaluační agentury. Tato změna je natolik klíčová proto, že by ve svém důsledku vedla ke změně celého způsobu produkce v akademickém poli. Byla by zpochybněna Bourdieuova charakteristika akademického pole jako

čistého způsobu kulturní produkce, neboť by se změnila relativní váha interních a externích „trhů“, na kterých kulturní produkce nachází odbyt.

Geometrie pole

Francouzské reformy vysokého školství vedly k druhotnému rozdělení pole podél hranice mezi dvěma koncepcemi autonomie akademické sféry – oborové a organizační. Univerzity stejně jako výzkumné ústavy zasáhla „organizační reforma“ [Brunsson, Sahlin-Andersson 2000], která je z arén interakce mezi autonomními odbornými producenty vědění přetváří v aktéry podobné (soukromým) organizacím. Tento proces probíhá v porovnání s většinou evropských zemí opožděně a sama možnost mezinárodního srovnání posiluje jeho odpůrce v názoru, že tuto „francouzskou výjimku“ stojí za to zachovat. Například zákon LRU zvýšil pravomoci rektorů a managementu univerzit, bezprostředně zapříčinil vznik odborů a oddělení lidských zdrojů na univerzitách a „otevřel“ je užší spolupráci se soukromým sektorem; zároveň podkopal demokratické fungování akademické obce a oborovou autonomii fakult a kateder a oslabil úlohu celostátních profesních organizací při kontrole pracovních podmínek a kariérního rozvoje. Vládní diskurz, jak lze ilustrovat na projevu prezidenta Sarkozyho z 22. ledna 2009, se stavěl do otevřené opozice vůči odborné obci a stávající strukturu akademické sféry (kterou Sarkozy posměšně nazýval „organizací po francouzsku“) zobrazoval jako nepřátelskou vůči podnikání a inovacím, marnotratně rovnostářskou a konzervativní. Sarkozy představil pět směrů reformy, které považoval za nezbytné pro obnovu mezinárodní konkurenceschopnosti francouzského výzkumu: osvobodit univerzity od oborových restrikcí, v celostátním součtu zvýšit podíl soukromého financování výzkumu, transformovat veřejné výzkumné ústavy jako CNRS ze struktur provádějících výzkum v grantové agentury (což by zároveň vedlo ke snížení objemu institucionálních paušálů ve prospěch projektového financování, neboť většina dlouhodobého financování tradičně směřovala do CNRS), soustředit prostředky do několika interinstitucionálních a interdisciplinárních center

excelence a vymezit národní strategické priority pro výzkum a inovace. Avšak provedení těchto reforem záviselo na součinnosti řady poloautonomních zprostředkujících orgánů, zejména CNRS a CNU. Oba posledně jmenované orgány jsou sice v několika směrech závislé na státu, ale zároveň v sobě soustřeďují odbornou moc, a proto se spíše bránily nově stanoveným povinnostem tam, kde vnímaly konflikt mezi politickým řízením a profesní autonomií. Postupem času však uvnitř zprostředkujících orgánů vznikl natolik velký rozpor mezi vládnoucími a ovládanými, že se souhlas či nesouhlas daného aktéra s reformami začal úzce odvíjet od jeho pozice v těchto podpolích a od zájmů vyplývajících z jeho relativní vzdálenosti od pole moci. Díky tomuto vývoji získala opozice vůči reformám nový rozměr – rozměr opozice vůči „lokální moci“ uvnitř CNU a CNRS nebo uvnitř univerzit. V důsledku toho se konflikt částečně přesunul z makroúrovně do podpolí.

Česká republika

V ČR došlo v poslední době ke dvěma vlnám akademických protestů. První vlna, vedená v roce 2009 vědci z veřejných výzkumných institucí – ústavů Akademie věd ČR, byla zaměřena proti rozpočtovým škrtkům a složení Rady pro výzkum, vývoj a inovace (RVVI), poradního orgánu vlády. Druhou vlnu v letech 2011 – 2012 vedli pracovníci a studenti vysokých škol proti reformám v řízení a financování vysokých škol, které údajně ohrožovaly jejich institucionální autonomii oslabením principu samosprávy a ustavením přílišného vlivu externích ekonomických a politických aktérů na strategii vysokých škol. Dalším zdrojem nespokojenosti u obou skupin bylo zavedení bodového systému hodnocení výzkumu, který podle obecně rozšířené představy podporuje nekvalitní výzkum a škodlivou soutěž uvnitř pole.

Pole jako kolektivní aktér

V každém z obou hnutí se mobilizovalo specifické podpole a byla zachována relativní jednota mezi vládnoucími a ovládanými aktéry, přičemž ti druzí hráli aktivnější a hlasitější úlohu a proje-

vovali jednoznačněji kritický postoj vůči reformám. Vůdčí roli v protestech roku 2009 zaujalo nově založené *Fórum Věda žije!*, složené převážně z mladých vědeckých pracovníků AV ČR a údajně nezávislé na perspektivě jednotlivých oborů. V protestech let 2011 – 2012 sehrálo podobnou koordinační úlohu sdružení *Iniciativa Za svobodné vysoké školy*, vedené studenty a mladými učiteli Univerzity Karlovy v Praze (nejprestižnější české vysoké školy). Stejně jako ve Francii byla mezi těmito dvěma podpoli akademického výzkumu („čistě“ výzkumnými ústavy na jedné straně a vysokým školstvím na straně druhé) určité napětí, a sice v důsledku intenzivní soutěže o veřejné prostředky a vládního diskurzu, který (přinejmenším během prvních protestů v roce 2009) získal široký prostor v masových médiích pro svůj obraz výzkumných ústavů jako nekonkurenceschopných ve srovnání s vysokými školami. Silnější solidaritě se nicméně těšili ovládaní – studentská komora Rady vysokých škol v roce 2009 podpořila Akademii věd a kritizovala vyhýbavé postoje představitelů vysokých škol. V roce 2012 jim to mladí vědečtí pracovníci *Fóra Věda žije!* oplatili výzvou vedení AV ČR, aby vyjádřilo silnější podporu kampani vysokých škol proti návrhu vysokoškolského zákona. Určité pouto solidarity panovalo rovněž mezi AV ČR a UK, a to díky podobnosti jejich pozic v poli z hlediska geografického (úzké osobní kontakty a řada dvojích úvazků) i vědeckého (jedná se o elitní vědecké instituce, které mají společný prospěch z určitého typu systému hodnocení) a díky jejich značné odlišnosti od regionálního vysokého školství (které své zájmy a příležitosti spatřuje v odborném vzdělávání a užších vazbách na národní hospodářství). Vedení regionálních vysokých škol obě reformy převážně podporovalo.

V obou případech postupně vznikaly trhliny v jednotě podpole s tím, jak outsidersi vyjadřovali požadavky, které aktéři s vyšším postavením nebyli připraveni podpořit, a jak byla nastolována otázka, do jaké míry se akademické protesty podobají jiným sociálním protestům proti vládním reformám veřejného sektoru. Nejviditelnější rozpory vznikly mezi generacemi. Týkaly se jak taktiky, tak i zájmu mladší generace vědců na obnově pole. Tento rozpor výmluvně zformuloval premiér Jan Fischer, když byl

vyzván, aby se distancoval od protestů mladých vědců z AV ČR: Sice trval na tom, že je třeba naslouchat hlasům příští generace, zejména v čase krize (čimž poukázal na možnou nadcházející obnovu pole), ale zdůraznil, že „je třeba zásadně odlišit [demonstrace] od roviny nás, kteří neseme osobní odpovědnost za současný stav a budoucí uspořádání vědy a výzkumu“, čímž vymezil užší arénu vyjednávání a vyloučil z ní potenciálně nezodpovědné nadšení mladých lidí.

Pole jako odborná obec

České protesty byly často vysoce veřejné, což svědčí o tom, že protestující důvěřovali společnosti více než státu a možná také sázeli na to, že i veřejné mínění bude vědcům věnovat větší důvěru než tvůrci vládních politik, zobrazovaní jako nikomu se nezodpovídající funkcionáři snadno manipulovatelní různými lobby. Když se premiér Fischer odmítl zúčastnit kulatého stolu na téma budoucnosti vědy svolaného Akademií věd kvůli právě proběhnuvším demonstracím, tak je pořádající *Fórum Věda žije!* ospravedlňovala nutností zahájit veřejnou debatu o tom, „jaký výzkum chceme jako společnost financovat“. Toto vyjádření ukazuje vědce jako ty, kteří jsou připraveni znovu projednat společenskou smlouvu s veřejností/národem, a vládu ukazuje implicitně jako aktéra, který se snaží debatu uzavřít a vyloučit z ní širší společenské zájmy. Veřejný charakter protestů může též odrážet neexistenci „arény kritické diskuse“ [Kabele 2010], ve které by mohly být legitimně projednány otázky heteronomie mezi poli. Instrukce, které se takovouto arénou mohly stát, např. RVVI, se samy staly terčem protestů, neboť se podle značné části akademického pole nacházely v zajetí vnějších (ekonomických) zájmů. Podobně nízkou důvěrou akademického pole trpí i Grantová agentura ČR (GA ČR), jejíž britský protějšek, *Research Councils*, plní důležitou nárazníkovou úlohu mezi státem a akademickým polem (přestože sám princip nezávislé grantové agentury českí vědci podporují).

Pole jako způsob produkce

Ačkoliv čeští akademičtí protestující uplatňovali v soutěži se státem o veřejné mínění i „znečišťující“ diskurzy zdůrazňující úlohu aplikovaného výzkumu, jejich refrénem se stal „očisťující“ diskurz zdůrazňující naopak vnitřní hodnotu výzkumu základního. Přitom obavy z nadvlády manažerů a vnějších evaluačních agentur, které byly tak silně proječovány ve Francii, se v českých debatách nestaly významným motivem. Protestní skupiny naopak přivítaly rozsáhlou studii mezinárodní evaluační agentury o stavu české vědy [Technopolis 2011], protože doložila nesoulad českého systému s mezinárodními normami. V tomto bodě je patrný obrovský kontrast vůči francouzskému hnutí a jeho soustředěné obraně jedinečného francouzského způsobu vědecké produkce proti vládní doktríně mezinárodní konvergence. Návrhy, které padaly v české debatě o hodnocení vědy, nebyly zaměřeny na alternativní způsoby kulturní produkce, ale spíše na spravedlivost a průhlednost hodnocení. Odpůrci stávajícího systému tedy převzali dominantní reformní diskurz kvality, koncentrace prostředků a nutnosti reagovat na společenskou poptávku. Ideologie ekonomiky znalostí a její logický důsledek – marketizace akademické sféry – nejsou vždy vítány, ale jsou považovány za fakt, vyvolaný silami mimo dosah českého akademického pole.

Geometrie pole

Druhá vlna českých protestů se zaměřila proti reformě vysokých škol, kterou můžeme považovat za reformu „organizační“, neboť posiluje pravomoci vedení vysokých škol ve vnitřním rozhodování. Na rozdíl od Francie však tyto změny v geometrii pole dosud nevyvolaly silnou debatu o možném konfliktu mezi organizační a oborovou autonomií. Naopak, ti samí aktéři na sebe berou odbornou i organizační identitu podle okolností – například když *Fórum Věda žije!* vyjadřovalo podporu kolegům na vysokých školách nebo je vyzývalo k účasti na debatách, zdůrazňovalo svůj charakter nezávislé skupiny zastupující všechny vědecké pracovníky bez ohledu na pracoviště; ale když se obracelo na vedení AV ČR ve věcech interních pravidel, tak vystupovalo pod organizační

identitou. Aktéři českých protestů nespátřují mezi organizačním a oborovým principem rozpor a spíše se chovají, jako by mohly být platné oba principy zároveň. Kvůli tomu pletli ve svých diskurzích institucionální autonomii s akademickými svobodami.

Spojené království

Akademické pole ve Spojeném království vyjadřuje nespokojenost s marketizací vysokého školství a výzkumu již více než deset let a viditelné protesty vyvrcholily v roce 2010, kdy vláda konzervativců a liberálních demokratů představila plány dalších reforem systému. Mezi nejspornější otázky patří zvyšování stropu školného, rozpočtové škrty v oblasti výuky a uvolnění pravidel účasti soukromých firem na provozu vysokých škol. Otázky znepokojení nad způsoby financování, řízení a hodnocení výzkumu jsou částečně oddělené a nemají takový stranicko-politický náboj. Protesty se zaměřily proti návrhům *Higher Education Funding Council for England* (HEFCE) ohledně reformy systému hodnocení *Research Assessment Exercise* (RAE) a pravidel rozdělování institucionálního rozpočtu na vysokoškolské výzkum v závislosti na výsledcích hodnocení. Veřejné projednávání reformy RAE započalo v roce 2006 a v roce 2009 se vyhrloilo do obzvlášť kontroverzní podoby, když rada HEFCE uveřejnila druhý soubor změn v systému hodnocení, posléze přejmenovaném na *Research Excellence Framework* (REF). Hlavní spor byl veden o otázku měření „dopadů“ výzkumu: 25 % celkového objemu bodů každé výzkumné organizace by záviselo na tom, zda prokáže, že její výzkum vytvořil nebo zapříčinil hospodářské, sociální nebo kulturní přínosy. To mnozí akademičtí pracovníci interpretovali jako útok na výlučně kvalitativní princip hodnocení výzkumu a objevila se podezření, že kritérium dopadů budou moci vlády používat k nasměrování výzkumných kapacit do oblastí, které za národní priority nebudou označeny vědci, nýbrž politiky. V dalším textu se zaměřím právě na protesty související s hodnocením výzkumu, i když si budu všimát i širšího kontextu marketizačních reforem, ve kterém se debata odehrávala.

Pole jako kolektivní aktér

Během druhého kola projednávání návrhů REF od září do prosince 2009 se vedla intenzivní veřejná debata uvnitř i vně akademického pole, zaměřená hlavně na důsledky měření dopadů. Hlavní britský akademický odborový svaz, *University and College Union (UCU)*, uveřejnil petici požadující úplné vyškrtnutí tohoto návrhu. Podařilo se mu získat asi 18 tisíc podpisů, včetně 3 tisíc profesorů, což naznačuje více než poměrné zastoupení hierarchicky nejvýše postavených akademických pracovníků mezi odpůrci hodnocení dopadů. Petice prohlašovala, že „k tomu, aby mohli posouvat hranice poznání ve svých oborech, potřebují výzkumníci akademické svobody“ a nemohou být omezováni ohledy na sociální a ekonomický přínos. UCU návrh odsoudila jako „bezprecedentní přímý zásah vlády do obsahu, povahy a směru bádání na našich vysokých školách“. Petice byla – též díky silným projevům odporu během projednávání – částečně úspěšná, neboť HEFCE souhlasila se snížením váhy „dopadů“ v REF z 25 na 20 %. Tato epizoda je však zajímavá rovněž tím, jaké poodhalila hranice uvnitř akademického pole a jaké přinesla příležitosti pro jeho obnovu.

Pole jako odborná obec

Argumenty vznesené proti zahrnutí dopadů do hodnocení výzkumu lze rozdělit do dvou velkých skupin; další diskutující pak byli v zásadě pro zahrnutí, ale nelíbil se jim dosti hrubý způsob, kterým HEFCE navrhovala dopady měřit. První skupina argumentů se implicitně opírala o myšlenku profesní samosprávy. Bylo považováno za nelegitimní hodnotit výzkum na základě kritéria, které se nevztahuje k určité poměrně úzké definici výzkumného řemesla, a zejména bylo kritizováno větší zapojení „uživatelů“ výzkumu do „recenzního“ řízení. Tyto argumenty byly podle očekávání nejrazantněji používány zástupci tradičních akademických oborů, které to k „uživatelům“ mají nejdále, například fyziky, matematiky a humanitních věd, a zástupci elitních institucí, které měly nejsilnější zájem na ochraně kritéria „kvality“ a byly obecně spokojené s distribucí zdrojů na základě hodnocení RAE. Zapojení uživatelů do hodnocení bylo, taktéž předvídatelně,

podpořeno představiteli oborů, které mají k uživatelům blízko díky svým výzkumným zájmům, například zdravotnictví, medicíny a farmacie, technických oborů a pedagogiky. Připojili se také někteří sociální vědci, zejména geografové, zastávající radikální přístupy koprodukce vědění či participativního výzkumu založené na reciprocitě mezi výzkumníky a veřejností [např. Phillips 2010; Pain, Kesby a Askins 2011], neboť doufali, že hodnocení dopadů těchto přístupů, které v tradičních akademických kariérách nebývají odměňovány, zvýší jejich akademickou hodnotu, a tím i pobídky k jejich financování.

Užívání očišťujících a znečišťujících diskurzů aktéry se však ne vždy úhledně krylo s jejich pozicemi v akademickém poli. Spíše mohlo záviset na taktické volbě s ohledem na tahy aktérů z pole moci, jak ukazoval na historických případech Gieryn [1983]. Při projednání REF ve skutečnosti proběhl jakýsi mikrocyklus, ve kterém postupně převládly obě rétorické strategie. Účastníci prvního kola v roce 2008 zdůrazňovali sociální a ekonomickou hodnotu výzkumu při kritice jednoho z nedostatků bodového hodnocení publikací, ale jakmile na jeho místo nastoupil přízrak hodnocení dopadů, pustili se účastníci druhého kola do hraniční práce prostřednictvím očišťujícího diskurzu a vyloučili, že by akademická sféra mohla plnit vládní poptávku po „dopadech“. Občas tentýž účastník uplatňoval oba druhy diskurzu: například *British Academy* v prvním kole projednání vyjádřila obavu, aby hodnocení REF nevytvořilo negativní pobídky pro angažmá ve veřejné politice, ale ve druhém kole se nejvíce obávala, aby prvek měření dopadů nevnesl vnější motivaci do nezištného veřejněpolitického poradenství a netrestal výzkumy kritizující vládní politiku.

Pole jako způsob produkce

Druhý typ argumentů proti hodnocení dopadů výzkumu se pohyboval na epistemologické úrovni. Hodnocení má být podle nich kontraproduktivní, pokud bude ovlivňovat výzkumné volby způsobem odrazujícím takové formy zvědavostí vedeného výzkumu, které, jak nás učí historie, často vedly k inovacím s dalekosáhlými, ale v dané době nepředvídatelnými sociálními, ekonomickými

nebo kulturními důsledky. „Zvědavostí vedený výzkum“ se pro tento směr kampaně stal klíčovým sloganem. Reakci HEFCE po skončení projednání můžeme chápat jako částečné přitakání těmto argumentům, neboť do pokynů pro hodnotící panely byla přidána formulace, že se měření „dopadů“ uplatní pouze tehdy, je-li dopad založen na výzkumu považovaném za „excelentní“. Zdá se, že tato podmínka „základu v excelenci“ posiluje význam interního hodnotového měřítka. Jinými slovy, „testu“ dopadů může být podroben jen takový výzkum, který byl nejprve posvěcen recenzenty podle vědeckých měřítek.

Podmínka excelence pravděpodobně vyznívá ve prospěch vládnoucích zájmů v akademickém poli (je-li excelence posuzována v recenzním řízení). Zároveň nejspíše snižuje šance na obnovu pole, protože netradiční výzkumné přístupy zdůrazňující participaci a koprodukcii (které nevedou nutně k výstupům v podobě standardních časopiseckých článků) nemusí projít testem „excellence“ a nepostoupí k posouzení dopadů jako „případové studie“ v REF. Tím se ztěžuje možnost „vnést do REF a jeho agendy dopadů politiku pozitivního očekávání ... abychom akademickou sféru přeformulovali do takové podoby, ve které chceme pracovat“ [Pain, Kesby, Askins 2011]. Na druhou stranu může REF snižovat statusové rozdíly uvnitř pole, které vznikají v důsledku rozlišování RAE mezi „výzkumně aktivními“ a „výzkumně neaktivními“ akademickými pracovníky [Lucas 2006], neboť ti druzí mohou pro své výzkumné organizace získat body za příspěvek k aktivitám s dopadem (např. komercializace, výměna poznatků nebo veřejné angažmá).

Geometrie pole

Odpor vůči hodnocení dopadů ve Spojeném království byl vyvíjen na úrovni profesních identit a zájmů a hranice uvnitř pole, které podhalil, vedly v zásadě mezi akademickými obory, přičemž druhotná byla organizační dimenze, kde hranice vedla mezi elitními a méně prestižními vysokými školami. Akademičtí pracovníci se proto prezentovali jak coby členové své profese, tak i coby příslušníci určité organizace. V tom se odráží napětí mezi oběma principy ztělesněné přímo v REF stejně jako v RAE: Na jedné

straně směřjí obory (rozdělené do 36 tematických panelů) hodnotit samy sebe, ale na druhé straně se očekává, že podání předkládají konkrétní organizace spadající pod jednu konkrétní vysokou školu. Někteří účastníci projednání zdůraznili, že soudobý výzkum v řadě oborů, jakož i výzkum mezioborový, je často realizován společnými výzkumnými ústavami, volnými sítěmi excelence nebo skupinami vzniklými v praxi. Struktura hodnocení výzkumu ve Spojeném království tedy tímto požadavkem na samostatnost každé jednotlivé vysokoškolské instituce napomáhá „organizačním“ reformám, přesto zachovává silný prvek odborné moci. Zdá se, že britští výzkumníci byli připraveni přijmout organizační princip členění (výhrady k němu vznesené byly zpravidla technického rázu), pokud zůstane zachován i princip oborové samosprávy, a potenciální rozpor mezi oběma principy se během veřejného projednávání reforem nestal významným předmětem debaty.

Shrnutí případových studií

Díky použití explanačního rámce založeného na teorii pole jsme mohli postřehnout některé důležité rozdíly v repertoárech kolektivního jednání (formách diskursu a způsobech reprezentace) mezi třemi úzce srovnatelnými a víceméně paralelně probíhajícími hnutími. To znamená, že přes značnou podobnost mezi reformními diskurzemi a „normativním scénářem“ reforem vysokého školství se aktéři lišili ve vnímání toho, co se ocitá v sázce. Tyto rozdíly vycházely ze specifické historie národních akademických polí.

Francouzská hnutí mobilizovala k silné a sebevědomé obraně profesních hodnot a perspektivy veřejné služby. Odmítala marketizaci poznání či inteligence a bránila veřejnou úlohu a veřejné postavení intelektuálů. Zde mohla počítat s tím, že část masových médií poskytne mluvčím vědy prostor k tomu, aby se k věci vyjadřovali vlastními slovy. Rovněž hájila specifický francouzský model řízení výzkumu. Ve své strategii kombinovala reprezentaci založenou na strukturální homologii s odborníky v jiných oblas-

tech (zdravotnictví, justice, kultura) a boj o duši důvěryhodných odborných zprostředkujících orgánů, jejichž součinnost je zapotřebí pro externí hodnocení (CNU, CRNS). Na druhou stranu, nově ustavené orgány (ANR, AERES) odmítala jako činitele nepřijatelné heteronomie.

Čeští protestující rovněž do značné míry uplatňovali očišťující diskurs, ale v jejich veřejných vyjádřeních bylo v porovnání s francouzskými protějšky více rozporů; opakovaně byli nuceni zhostit se znečišťujícího diskursivního rejstříku, a to jak v konfrontaci s dominantními mediálními rámci, tak i v důsledku dynamiky institucionální reformy, do které byli zapojeni. Poptávka po spojenectví s aktéry mimo vědecké pole se tak stala nevyhnutelnou. Tento poněkud schizofrenní diskurz byl kombinován se způsobem reprezentace zdůrazňujícím vnitřní solidaritu na úkor strukturální homologie s úsilím jiných sociálních skupin, k čemuž přispěla neochota považovat vědu za svého druhu veřejnou službu. Jelikož akademičtí pracovníci nemají velkou důvěru ve zprostředkující orgány pověřené prováděním reforem (RVVI, GA ČR) a odmítají i stávající systém bodového hodnocení, vzniká tak představa čistého stolu – prostředí, ve kterém nemá cenu bránit žádné legitimní sociální instituce kromě univerzálních (a proto částečně vnějších) principů „akademických svobod“ a demokratického fungování akademické obce.

Ve Spojeném království prošla debata o hodnocení výzkumu ostrými výkyvy mezi oběma hierarchiemi hodnot. Protestující přecházeli od znečišťujícího k očišťujícímu diskurzu zároveň s tím, jak byli nuceni mířit na „pohyblivý cíl“ reforem. Ve způsobu reprezentace nebyl nikdy kladen velký důraz na vnitřní solidaritu a interakce účastníků debaty o hodnocení dopadů byla silně ovlivněna poziční nebo dispoziční logikou (aktéři zaujímali „zájmové“, nikoli „nezaujaté“ postoje). Přestože někteří (především UCU) kritizovali systém hodnocení REF jako nelegitimní vnější zásah do autonomie akademické sféry, debaty o jeho provádění byly strukturovány zájmy aktérů souvisejícími s jejich pozicí v poli. To odráželo návaznost REF na RAE a relativní víru v možnost, že během zavádění a adaptace systému REF bude obhájeno jeho vlastnictví odbornou obcí.

Bourdieu předpokládal, že krize v autonomii pole vede k obnově pole s tím, jak jsou rozpory strukturovány mocenskými vztahy a jak se zvyšuje důvěryhodnost nových profesních projektů iniciovaných aktéry v ovládaných pozicích, které umějí sjednotit zájmy nesourodých skupin nespokojenců uvnitř pole a mobilizovat vnější podporu, která by za normálních okolností byla považována za nelegitimní, nebo uchvátit publikum veřejným vystoupením díky současnému výskytu krizí v několika polích. Ve Francii však přes hloubku krize a sílu opozičního hnutí není mnoho známek obnovy pole. Naopak se zdá, že dynamika, která měla k obnově pole vést, byla paralyzována rozpadem hnutí na dva póly, organizované v souladu s oborovým a organizačním principem. Povinnost hájit samu podstatu profesionality brání aktérům v ovládaných pozicích v podobném zpochybnění doxy, ke kterému došlo v roce 1968. Francouzští aktéři se nadále řídí *illusiem* pole a neuchylují se k poziční ani dispoziční logice jednání.

Naproti tomu hnutí britských a českých akademických pracovníků se zformovala v polích, která již měla podstatné „organizační reformy“ za sebou. To částečně odcizilo aktéry od stávajících pravidel hry a urychlilo dynamiku obnovy pole. Dochází k viditelným debatám a sporům nad novými profesními projekty, které by mohly vyvrcholit radikálním přetvořením akademického pole v obou zemích. Ve Spojeném království se jedná o „měření dopadů“, které je sice vnímáno s obezřetností, ale přece jen přijímáno jako východisko k dojednání změn v heteronomii mezi poli v arénách kritické diskuse na půdě důvěryhodných zprostředkujících orgánů (*Research Councils* a REF). V ČR původně docházelo k obnově pole z iniciativy vládnoucích aktérů pole, kteří chtěli institucionalizovat odpolitizování vědy po sametové revoluci, ovšem kontrola nad diskurzivní konstrukcí reformy vědcům nakonec „utekla mezi prsty“ [Linková, Stöckelová 2012], když se o pole začali více zajímat vnější aktéři. V kombinaci s neexistencí důvěryhodných zprostředkujících orgánů to vedlo k tomu, že protestující vyklidili arény, které si sami zřídili, tyto debaty ztratily ukotvení v bojích o identitu institucí a došlo k posílení jejich veřejné a politizované povahy.

Diskuse

Jedním z cílů této studie bylo otestovat teorii (konkrétně teorii pole) na krajním případě, tj. zaměřením se na kritické situace, ve kterých bývá zpochybněna sama existence pole. Bourdieu sám uznal, že ty nejpřednější kolektivní identity (jež někdy, stejně tak zde, vedou ke skutečné mobilizaci skupiny) v určitých momentech konvenují spíše s průřezovými pozičními zájmy nebo dispozicemi sociálního původu, a nikoli se „zájmem na nezaujatosti“, jak Bourdieu pojmenoval *illusio* autonomních polí relativně čisté kulturní produkce, jako je věda nebo umění. V těchto momentech nastává čilá hraniční práce [Gieryn 1983], neboť aktuální pravidla hry a hranice pole jsou otevřena novému dojednání, a to právě díky tomu, že jsou aktéři hrou méně pohlceni, nejsou jí tak jednoznačně oddáni jako obvykle. Jaké poznatky nám studium polí v těchto atypických, kritických a formativních momentech přináší? Udržuje si teorie pole schopnost vysvětlovat sociální jednání i tehdy, když toto opouští svoji *illusio* a na její místo klade *desillusio*? [Costey 2005] V těchto momentech nacházíme aktéry v „nejyničtějším“ naladění, když vidí *illusio* stejně jako vnější pozorovatel – jako iluzi. Zkoumání pole v krizi je zkoumáním sociálního vesmíru, ve kterém již nedochází ke spontánní nápravě vztahu mezi habitem a polem a ve kterém se nezaujatost v krajním případě stává sociologicky nemožnou dokonce i v „antiekonomických ekonomikách“ umění a vědy.

Costey obviňuje Bourdieua, že těmto epizodám nevěnuje dostatek pozornosti. Ať již se s touto kritikou ztotožňujeme, nebo nikoli, můj argument zní, že studium kritických etap života polí obohacuje teorii pole o několik významných postřehů, neboť krize vedou k vysvětlování a formálnímu ospravedlňování pravidel, která se za běžných okolností jeví rozmazaná a vágní, a to i přímým účastníkům (neboť jejich znalost je implicitní). Toto studium nám tedy může přinést poznatky o dynamice pole, konkrétně jak dochází k jeho obnově v souhře vnitřních a vnějších krizí. Můžeme zaznamenat vznik nových vizí budoucnosti a jejich zformulování do podoby projektů, které nastoupí na místo „předperceptivních anticipací“ [Bourdieu 1998c: 109], jejichž

prostřednictvím se aktéři vztahují k budoucnosti v době, kdy se habitus a pole nacházejí v dobrém vzájemném vztahu. Můžeme rovněž poznat širší kontext a podmínky kulturní produkce – její vztah k jiným polím, ve kterých mají členství titíž aktéři, a zejména k poli moci, s nímž dojednává svoji autonomii/heteronomii. Tím poodhalíme fakt, že nezávislost je vždy pouze rubem vztahu závislosti. V historickém okamžiku krize dochází k založení (nebo znovuzaložení) pole a aktéři jsou nuceni vysvětlit pozice, které zaujímají, a proto lze říci, že úplný popis pole musí zahrnovat i popis krizí, kterými prochází nebo v minulosti prošlo.

Naproti tomu poodhalily tři výše popsané případové studie také jedno omezení teorie pole, a to v konfrontaci s vysoce komplexní a dynamickou geometrií pole. Teorie pole sice může být stejně dobře použita při teoretickém studiu organizací i oborů (disciplín odbornosti), ale už není tak užitečná při zkoumání vztahů mezi nimi, neboť nás nutí pohlížet na ně jako na alternativní, vzájemně výlučné strukturální principy a ztěžuje nám možnost zachovat si v zorném poli oba zároveň. Zde nejde čistě o otázku měřítka: Organizace a obory nejsou do akademického pole vnořené stejným způsobem jako firmy a hospodářská odvětví do pole ekonomického [Bourdieu 2005b] – a vysokoškolské instituce nejsou pouhými mikrokosmy akademického pole jako celku. Obory a organizace se nacházejí ve vztazích částečného překrývání, protínání i konfliktu – a každý z nich ukázněje členy ve vztahu k podobnému repertoáru činností (tj. kulturní produkce), často vzájemně neslučitelným způsobem. Pokud si tyto skutečnosti neuvědomíme, můžeme se dopustit chyb v interpretaci. Například odpor vůči reformě vysokoškolského managementu se jeví jako očišťující diskurz ve vztahu mezi pomyslně soudržným akademickým polem na jedné straně a polem ekonomickým či mocenským na straně druhé – ale to, co jsme viděli ve Francii, bylo spíše pokusem obnovit odbornou moc a jako kritickou arénu rozhodování a jednání znovuořadit odbornou obec, nikoli organizaci. Francouzští protestující zasahovali do geometrie pole s cílem zachovat akademickou sféru jako *arénu*, ve které vysoce kvalifikovaní výzkumníci a učitelé vykonávají své povolání, a nikoli

organizaci, mobilizující lidský kapitál k poskytování veřejných služeb.

V žádném líčení nedávných akademických protestů nemůže chybět téma deprofesionalizace, chápané jak jako sekulární pokles důvěry v odborné vědění doprovázející změny ve způsobech vládnutí a sociální participaci na makroúrovni, tak i jako podřízení profesních skupin novým formám vnější kontroly a vykazatelnosti [Demailly, de la Boise 2009]. I zde však hrozí chyba interpretace: Pojímáme-li tuto změnu jako růst heteronomie mezi poli (polem odborným a polem mocenským či ekonomickým), můžeme ztratit ze zřetele to, že jde zároveň i o důsledek *rostoucí* autonomie organizací (zde vysokých škol) a jejich oprávnění požadovat po členech silnější loajalitu a ukázněvat je novými formami práce, které jsou v rozporu se sociální konstrukcí profesní autonomie na kolektivní i individuální úrovni. Jak tedy argumentují Linková a Stöckelová [2012] v případě ČR a P.É.C.R.E.S. [2011] v případě Francie, mnohé aspekty nových režimů vykazatelnosti (hodnocení a sebehodnocení) i nové popisy práce a kompetencí byly zavedeny aktéry zevnitř pole, a nikoli nařízeny zvenčí. S tím, jak se vysoké školy vyvazují z národních standardů a dohledů nad nábořem a rozvojem lidských zdrojů, tak jsou výzkumníci v těchto podpolích čím dál více nuceni usilovat o posvěcení způsobem, který shledávají neslučitelným s profesními normami a etikou. Dokonce i ve Francii je dnes akademická profese méně významným těžištěm moci související s produkcí vědeckého poznání než v 60. letech, kdy Bourdieu prováděl svůj empirický výzkum akademického pole. Právě v kontextu tohoto posunu v geometrii pole dnes může kultura hodnocení získávat navrch nad starší koncepcí profesní autonomie – a odpor vůči kultuře hodnocení je přirozeně silnější právě ve Francii, kde tento geometrický posun nadále zůstává předmětem sporů.

V jakých arénách tato hnutí vystupovala? Díky teorii pole jako explanačního rámce jsme zaměřili pozornost na metadiskurzivní prostory, kde se akademická práce setkává s angažovaností a vztahy mezi vědou a společností mohou být dojednávány v prostoru mezi poli, umožňujícím zformování kolektivního intelektuála, řízení heteronomie a vyjednávání o (ne)závislosti. Jak jsme však

viděli, v tomto prostoru se neodehrává veškeré kolektivní jednání. Lepší otázka zní: Jaké arény tato hnutí sehrávala nebo performovala? Takováto otázka, odvolávající se na performativní obrat ve významných proudech teoretické a empirické sociologie a částečně inspirovaná Bourdieovou sociologickou kritikou Austinova konceptu performativity [Bourdieu 2001a: 107–113; Denis 2006], by naši pozornost obrátila k lokálním místům uplatňování ilokuční moci a ke kolektivní výstavbě arén, ve kterých dochází doslova k sehrávání poznání. Arény, chápané nikoli jako meta-diskurzivní prostory, nýbrž jako hybridní fóra [Callon 1998], kde aktéři performují procesy poznání v sociálně situovaných kontextech, pomáhají přerámovat kolektivní jednání a poskytují jiné možné způsoby odporu proti ukázněvání či deprofesionalizaci v souladu s normativním scénářem. Jelikož je produkce a komunikace poznání považována za neoddělitelnou od kolektivního jednání s cílem zapojit do performování určité inovace (např. nového systému hodnocení výzkumu) další aktéry, jsou studie performativity citlivé jednak vůči vlastnostem jednotlivých arén, které kolektivní aktéři postupně vystřídají a ve kterých cirkuluje poznání, a jednak vůči projevům odporu v těchto arénách, pojímaných jako již obydlené sociální světy a zdroje soupeřících vědění (kontra-performancí). Otázka strategického významu pro ty, kteří chtějí určitý performativní projekt zpochybnit, proto zní, *kde* mají své „paradoxní předběžné vize“ či kontra-performance formulovat a *kam* je mají adresovat? Mají vstupovat do omezené arény, ve které se nejprve performuje příslušná inovace (např. veřejné projednání REF ve Spojeném království nebo národní debata nad politikou výzkumu ve Francii), nebo do širší arény (širších arén), jež z ní posléze vznikne (vzniknou)? Síly k obraně podmínek produkce poznání by měli shromáždit v autonomním nebo heteronomním prostoru? [Latour 2009] Pokud aktéři opakovaně posuzují, jaké symbolické hodnoty (a konkrétně jaké možnosti zapojení spojenců a pomocníků) jsou v sázce při performanci v konkrétní aréně, může během velmi krátké doby dojít k radikálnímu přeskupení poziční struktury pole.

Bourdieuovy práce o performativitě nám dávají do rukou některé základní analytické principy a zejména zjištění, že síla

veřejného svolání závisí na sociální instituci delegování a že umění nekonvenční performativity spočívá v klasifikaci, čili v návrhu nových principů členění. Bourdieu však trval na tom, aby každé takové členění mělo základ v objektivní sociální realitě, čímž omezoval škálu možných významů pojmu „skupina“ a odváděl pozornost od významu, ve kterém nově vznikající skupiny (průkopníci nových principů členění) vytvářejí prostory „performance s omezeným přístupem“ [Muniesa, Callon 2008], ve kterých mohou probíhat „jevištní zkoušky“ nekonvenčních diskurzů. Pokud bychom sledovali tuto agendu, mohli bychom například pojímat akademická protestní hnutí jako aktéry kontra-performancí, kteří z různé vzdálenosti napadají mocné, státem zaštitěné performativní projekty; tento proces se inkrementálně stabilizuje a obvykle vede k hybridnímu výsledku (nikdy definitivnímu, ale čím dál více nezvratnému). Například Linková a Stöckelová [2012] ukazují, jak bylo hodnocení výzkumu v ČR nejprve performováno aktéry vědeckého pole v rámci strategie odpolitizování vědy, ale v důsledku dynamiky zapojování do této performance nad ním získávali čím dál větší kontrolu externí aktéři; to přimělo akademická protestní hnutí k „protiútok“ prostředky, které můžeme nazvat kontra-performancemi v různých arénách, s různými spojenci a podle různých scénářů, ale se společným cílem přerážovat debaty o hodnocení výzkumu. Na tomto místě nemám v úmyslu opouštět stávající teorii pole, ale uchopit historii pole performativně, jako příběh, kterak se síť aktérů zapojovaly, aby dosáhly určitého způsobu fungování sociálního světa, nebo kterak se ze „skupin praxe“ díky jejich snaze o zapojení stávaly skupiny „ustavené“ [Bourdieu 2001a: 191]. Mám v úmyslu dát mnohem více volnosti k experimentování při tvorbě skupiny, než kolik by byl připraven dát Bourdieu, který požadoval, aby mluvčí schvalovala skupina předem (ač se nezdá, že by tato zásada ponechávala dostatečný prostor pro přeskupování a změny kombinací, tj. klíčové prvky performativity dle teorie sítě aktérů). Touto revizí chci zajistit lepší pochopení komplexní geometrie organizačně reformovaného akademického pole, na kterou jsme nuceni pohlížet jako na řadu vrstev či segmentů postupného napojování a odpojování (aktérů) a postupného omezování a rozšiřování

(prostorů jednání). Soupeřící vědění různých aktérů procházejí zkouškou s tím, jak se aktéři pohybují mezi arénami omezené a rozšířené performativity. Inovace se při svém vývoji přesouvají z omezených do rozšířených arén performativity, kde se upevňuje jejich společenský význam. Tento pohyb bychom neměli zaměňovat za transformaci pole kulturní produkce z omezeného na masové, což by byl jediný možný závěr, pokud bychom předpokládali, že reformy akademického pole zničily jeho autonomii jednou provždy.

Závěr

Teorie pole poskytla efektivní rámec pro vysvětlení nedávných protestních hnutí v akademické sféře, pokud jde o dynamiku kolektivního jednání, identitu odborných aktérů, politický vliv reprezentace těchto hnutí, mechanismy změny a obnovy pole a souvislosti s dlouhodobějšími proměnami způsobů produkce vědění a úloh jeho producentů ve společnosti a ekonomice. Méně vyhovující však byla její tendence vnímat geometrii pole z perspektivy (v kterémkoli okamžiku) pouze jediného převládajícího principu členění, což se ukázalo jako problém při konceptualizaci střetu mezi organizačním a oborovým principem, které jsou příznačné pro popisované kolektivní úsilí v akademické sféře. Navrhl jsem proto obohatit teorii pole o radikálnější (ovšem o nic méně sociální) chápání performativity, než jaké zastával Bourdieu. Podstatou výše zmiňovaného procesu organizačních reforem je, že organizace může dosáhnout sebeurčení jedinec cestou kompromisů v oblasti vědeckých voleb nebo rozhodovacích struktur. Oba druhy kompromisů přinášejí novou společenskou smlouvu, kterou lze vyjádřit spíše mottem „závislost v nezávislosti“, a nikoli „nezávislost v závislosti“ [Bourdieu 1997b: 48]. Nejde o pouhé nahrazení jedné formy heteronomie za jinou – přesouvá se také hlavní kanál vyjednávání o vnějších omezeních, a to z celonárodní společenské smlouvy se státem buď na úroveň strategického plánování v organizaci, nebo na úroveň individuálních akademických „podnikatelů“. Tím se vztah heteronomie tříští mezi širší skupinu zainteresovaných aktérů stojících vně akademického pole

(kteří jsou často eufemisticky nazýváni „uživatelé“ akademického výzkumu a mezi které mohou patřit různí aktéři občanské společnosti nebo soukromí investoři). V performativní verzi teorie pole by byl položen mnohem větší důraz na mikropolitiku situovaných aktů odporu vůči performativním projektům (které ovšem mohou často získat rozměr mezinárodních osobních sítí). Důraz by byl také kladen na identitu a výběr mluvčích jakožto tvůrců „paradoxních předběžných vizí“, kteří zapojují jiné aktéry do sehrávky kontra-performance a tím dosahují dočasných hybridních ujednání v překrývajících se arénách, které ve větší či menší míře podléhají vnějším omezením sociálního, ekonomického či politického rázu. Sociologové toužící postihnout geometrickou komplexitu vznikajícího pole i formy kolektivního jednání, jimž dává vzniknout, tak stojí před výzvou revidovat Bourdieovy teoretické nástroje.¹

---

¹ *Poděkování.* Z angličtiny přeložil Jan Morávek. Rád bych tímto poděkoval Tereze Stöckelové, Miroslavu Tížikovi a recenzentovi Jiřímu Šubrtovi za cenné připomínky k původní verzi této kapitoly.

5. Namiesto záveru

Recepce díla Pierra Bourdieua v české/slovenské sociologii

Miroslav Dopita

Úvod

Otázka vlivu významných světových sociologů na utváření sociologií národních poskytuje v případě Pierra Bourdieua odpověď v kontextu jeho vlastní teorie. Při studiu historie slovenské sociologie uvedl Robert Klobucký [2005: 188], ovlivněn konstatováním Pierra Bourdieua, že v jejím případě se nejedná o autonomní vědecké pole díky mimovědním zásahům do vědy, což lze vztáhnout i na předkládanou recepci teorie Pierra Bourdieua v české/slovenské sociologii.

Cílem studie je předložit přehled recepce díla Pierra Bourdieua, jeho vlivu na českou a slovenskou sociologii. Způsobů, jak k naplnění cíle přistoupit se nabízí několik. Jednou z cest je chronologický postup recepce jednotlivých Bourdieuových děl. Další cestou je postup po problémech (tématech), která jsou Pierrem Bourdieuem v sociologii řešena. Druhý z uvedených postupů se jeví přehlednější, i když obsahuje problém kategorizace české/slovenské recepce k jednotlivým Bourdieuovým tématům. Většina témat Pierra Bourdieua se týká reprodukce sociálního řádu v jednotlivých polích produkce, přičemž pole produkce se často překrývají a ovlivňují, což je lehce identifikovatelné například u sociální struktury společnosti, pole umělecké produkce či vzdělávacího systému, atd. V řazení recepce je postupováno podle problematiky a dále pak v rámci problematiky podle data vydání. K recepci díla Pierra Bourdieua jsou použity především odborné studie, v nichž je odkaz na Bourdieua zřejmý. Zřejmost odkazu má různý charakter. Může se jednat o povinný odrazový můstek,

myšlenkovou či metodologickou inspiraci nebo o zdroj kritiky. Do přehledu jsou zařazeny texty, které přímo obsahují Bourdieuovu citaci v intencích odrazového můstku, myšlenkové či metodologické inspirace nebo slouží jako zdroj kritiky či ke kritice. Reflektovány nejsou texty, kde je jen odkaz na jeho dílo v textu, případně v seznamu literatury. Do přehledu jsou zařazeny i přeložené zahraniční studie, učebnice a články domácích i zahraničních autorů publikované v českých/slovenských odborných časopisech, včetně jejich anglických čísel, odvolávající se na teorie Pierra Bourdieua, protože i ony ovlivnily české/slovenské sociologické myšlení. Sumarizace končí rokem 2011.

Možnost přijímat díla Pierra Bourdieua v české/slovenské sociologii se více otevírá až po roce 1989, i když i před tímto rokem nalezneme řadu recepcí. V uvedené dikci je česká/slovenská sociologie jedním z akademických polí, kde platí polem stanovená pravidla a oceňované strategie. Citace Bourdieuových prací a aplikace jeho přístupů ke studiu sociální reality je závislá na stavu pole, jeho změnách a oceňovaných strategiích, což obecně může charakterizovat právě stav akademického pole české/slovenské sociologie ovlivňovaného marxisticko-leninskou ideologií do roku 1989 a pak následnou restaurací české/slovenské sociologie jako otevřeného vědního oboru. Předkládaná sumarizace nemůže být uzavřená, protože právě tato publikace auto-poeticky přispívá k recepci vlivu teorie Pierra Bourdieua na českou/slovenskou sociologii a nejen ji, ale i antropologii, etnografii, lingvistiku a další vědní obory, kde je bourdieuovský přínos využít.

Sociologie umění

První recepci práce Pierra Bourdieua lze vystopovat v české/slovenské sociologii v článku překladatele Petra Pujmana *O sociologii umělecké tvorby* [Pujman 1967] v časopise *Orientace*, který zůstal sociologické obci dlouho utajen, ačkoli v seznamu literatury Cigánkova *Úvodu do sociologie umění* [Cigánek 1972] figuruje, ale bez odkazu v textu. Pujmanův text nabízí v kontextu

domácí sociologie první teoretická východiska rodící se sociologické teorie Pierra Bourdieua a zviditelňuje některé z centrálních pojmů, a to kapitál přijatých významů a pole. Kapitál přijatých významů poskytuje možnost strukturace vztahů jednotlivce (jeho pozice) v rámci pole, kde v systému legitimní kultury (umění) hraje významnou roli škola, která kapitál přijatých významů předává dalším generacím jako kulturu, jež jí byla odkázána intelektuály a umělci minulosti [Pujman 1967: 64]. Tvůrce uměleckého díla i jeho dílo jsou tak ovlivněni systémem společenských relací, v nichž dochází k tvorbě jako k aktu komunikace, resp. jde o postavení tvůrce ve struktuře intelektuálního pole, zúženého obecného sociálního pole/prostoru. Polem determinované faktory/činitele se pak stávají intelektuální determinací jen tak, že jsou reinterpretovány podle specifické logiky intelektuálního pole v tvůrčí záměr. Pro českého/slovenského čtenáře, znalého strukturalistického přístupu v estetice Jana Mukařovského, je tento pohled velmi zajímavý, a ne úplně cizí. Bourdieu však není pouhým strukturalistou, reprezentuje strukturalisticky funkcionalistický přístup ke studiu kultury a umění a jeho význam v této souvislosti akcentuje ve své práci i Vladimír Juřík [1969: 87, 243-244], který odkazuje na osobní rozhovory s Pierrem Bourdieuem, ale bez jejich hlubší analýzy. O dvacet let později kapitál přijatých významů transformovaný v kulturní kapitál nacházíme u Ivana Gabala [1988] v souvislosti s percepcí umění a jeho legitimizací prostřednictvím disponentů kulturním kapitálem, kteří používají dominantní společností oceňovanější Bernsteinův propracovaný jazykový kód. Gabal pro potřeby článku zúžil operacionalizaci pojmu kulturní kapitál na „kulturní dědictví“. Nejpodstatnějším sdělením Gabalova článku je objasnění funkce kulturního kapitálu ve společnosti a jeho významu v sociální stratifikaci, ale s podceněním role rodiny. V části příspěvku, kde se Gabal věnuje percepci umění jako elementu společenské reprodukce života za pomoci konceptu kulturního kapitálu, problematiku percepce umění spíše komplikuje, než vysvětluje. Gabalova interpretace Bourdieuovy teorie se více váže k problematice sociální a kulturní reprodukce ve společnosti než k Bourdieuově optice percepce umění. Tento závěr podporuje skutečnost, že

v soupisu literatury k článku nalezneme spíše Bourdieuova díla zaměřená na odhalení skryté funkce vzdělávacího systému než na percepci umění. Kritika Bourdieuova přístupu k sociologii umění je v českém/slovenském prostředí zastoupena překladem článku amerického literárního vědce Jonathana Loesberga [1999] v časopise *Aluze*. Loesberg zaměřuje svoji pozornost na symboly (lingvistické, literární a kulturní), které se směňují a mohou tak být označeny za symbolický kapitál. Jedná se o další z Bourdieuových pojmů, který podle Loesberga neovlivní interpretaci literatury, literární historie, jejich estetické hodnocení, ale může přispět k objasnění kulturních bojů, což je důležitý, ale ne v českém/slovenském prostředí zcela uvědomovaný přínos. Na reflexi Bourdieuovy sociologie umění narazíme i v disertační práci Blahoslava Rozbořila [2006] věnované analýze a srovnání estetických, dějinně uměnovědných a sociologických přístupů k umění. Mimo další přístupy v sociologii umění Rozbořil zdůrazňuje Bourdieuovy tři strategie aplikované v poli kulturní produkce: konzervativní strategie vyvíjené držiteli dominantních pozic vychutnávajících si vlastní dominanci v poli; nástupnické strategie usilující o přístup k dominantním pozicím v poli a strategie subverze vyvíjené těmi, kteří chtějí aspoň něco získat od dominantních skupin, berou na sebe formu více či méně radikálního zlomu, rozchodu s dominantní skupinou, zpochybnění její legitimacy k definování standardů v poli. Propracovanější aplikace Bourdieuovy teorie v sociologii umění nacházíme až koncem prvního desetiletí 21. století, a to v pracích Pavla Zahrádky [2009, 2010] a Josefa Ledviny [2010]. Pavel Zahrádka [2009: 18-19, 73-74; 2010] zdůrazňuje sociální funkci umění, chápanou jako klasifikační sociální znak, kdy se v umění neodráží rozdíl v estetických vlastnostech děl, ale rozdíl v sociálním postavení jejich recipientů, čímž takto podporuje legitimizaci sociálních rozdílů. Podrobněji pak analyzuje nejen Bourdieuovo zkoumání vkusu vtěleného v habitus odrážející se v sociální diferenciaci společnosti, ale i kritiku Bourdieuových závěrů opřenou o výzkumy realizované v USA a následně metodologickou rehabilitaci Bourdieuových závěrů v závislosti na šíři empirického zkoumání každodenního kontaktu s „uměním“ oproti redukci kvantitativních výzkumů

realizovaných v USA [srov. Zahrádka 2009: 88-109; Zahrádka 2010: 225-229]. O vlastní aplikaci Bourdieuova přístupu při studiu umění se pokusil Josef Ledvina [2010], když jej použil jako nástroj pro popis pole produkce oficiálního uměleckého pole vytvářeného Svazem československých výtvarných umělců a jeho nástupcem Svazem českých výtvarných umělců, a neoficiálního uměleckého pole vycházejícího z popisu děl Jindřicha Chalupického, a to vše v období 70. – 80. let 20. století v českém prostředí. Podle Josefa Ledviny se život umělce proměňuje z „příběhu hodného vyprávění“ v prostou kariéru podobnou té, jež mohl absolvovat člen KSČ v rámci stranického aparátu. „Ideální oficiální umělec – opravdový umělec ex officio, umělec z moci úřadu – je vskutku jakýmsi stranickým funkcionářem pro záležitosti výtvarného umění.“ [Ledvina 2010: 36]

Ve studijních textech se s Bourdieuovou teorií sociální kritiky soudnosti či studii sociologie umění setkáváme stručně v hudební sociologii Mikuláše Beka [1993: 80], kde oproti výše zmíněnému Gabalovi Bek reflektuje především vliv rodiny na kulturní vkus, jež tak může signalizovat společenské rozdíly ve společnosti. Bourdieuova teorie symbolického násilí posloužila rovněž jako teoretický vstup Ireně Aimové pro analýzu reprezentace sociální skutečnosti v obrazech či vizuálních reprezentacích sociální skutečnosti v umělecké produkci a komunikačních médiích [Aimová 2010: 236-241].

Uvedené recepce jsou Bourdieuovou inspirací české/slovenské sociologie umění, která se nejprve objevila v seznamujícím článku Petra Pujmana [1967], a došla s odstupem čtyř desítek let až k metodologické aplikaci v článku Josefa Ledviny [2010]. Je zřejmé, že česká/slovenská sociologie umění dílo Pierra Bourdieua zná. Zatím však jeho potenciál pro analýzu českého/slovenského uměleckého pole nebyl dostatečně využit. Snad větší pozornost Bourdieuově koncepci sociologie umění bude věnována po českém vydání Bourdieuovy knihy z roku 1992 *Pravidla umění* [2010a], která je doplněna o doslov, jímž Csaba Szaló [2010] uvádí čtenáře do teoretického pozadí Bourdieuovy konstrukce pole umělecké tvorby a jeho interpretací, do kontextu, v němž se

Bourdieuova teorie rodila pod vlivem prací Jean-Paul Sartra, Rolanda Barthese, Luciena Goldmanna, Georga Lukáse a dalších.

Sociologie výchovy a vzdělání

Česká/slovenská sociologie výchovy a vzdělání rovněž sledovala Bourdieuvy teorie a reagovala na ně, a to zejména na práce, jejichž spoluautorem byl Jean-Claude Passeron. Reakce na knihy *Les héritiers: les étudiants et la culture* (Dědicové: studenti a kultura) [1964] a *La reproduction. Éléments pour un théorie du système d'enseignement* (Reprodukce. Prvky pro teorii vzdělávacího systému) [1970] nalezneme několik let od jejich vydání u Josefa Alana [1974], který dokumentuje reprodukční funkci vzdělávacího systému při reprodukci sociální struktury společnosti. Alan shrnuje Bourdieuvu zjištění do konstatování, že škola je zbavena funkce určovat nebo měnit sociální status, protože jej předpokládá a reprodukuje jej. Uvedené důvody nás vedou k dalším zmínkám o teorii Pierra Bourdieu v české/slovenské sociologii, a to v souvislosti se vzdělanostními nerovnostmi v pracích Petra Matějů [Matějů 1986; Matějů 1991; Matějů, Řeháková 1992; Matějů, Čerych, Koucký 1998; Matějů, Řeháková, Simonová 2004, ad.]. Petr Matějů ve svých příspěvcích často odkazuje na různé kapitály, které Pierre Bourdieu pro popis společnosti používá, ale vždy je zmiňuje jako jednu z teorií bez hlubší implementace. Z jiné perspektivy české studie doplňuje článek irského sociologa Denise O'Sullivan [1996], vycházející v českém překladu v *Sociologickém časopise*. O'Sullivan analyzuje na příkladu Irska pole produkce vzdělávacího systému, tedy směřování vzdělávací politiky a vzdělávacích obsahů a jejich legitimizace za využití Bourdieuvých termínů doxa a ortodoxie. Právě ortodoxie pomohla k rozkrytí původní podoby irského vzdělávacího systému, který měl charakter doxy, a vedla k jeho novému nastavení. V kvantitativním výzkumu je možné kulturní kapitál identifikovat ve výzkumných zprávách Milana a Petry Průšových [1997; 1999]. V jejich operacionalizaci vzdělanostní reprodukce je kulturní kapitál reprezentován kulturními aktivitami

rodiny v užším slova smyslu, jako jsou návštěvy divadel, koncertů, výstav, podpora uměleckých zájmů dětí a vybavenost domácí knihovny. Z výzkumu podle disponibility kapitálu ve vztahu ke vzdělanostním aspiracím vzešla typologie českých rodin: typicky dělnická rodina – statická dělnická rodina, tížá-dostivá dělnická rodina – ambiciózní dělnická rodina, nižší střední rodina – nerozvinutá střední rodina, střední zaměstnanecká rodina – stabilní střední rodina, podnikatelská rodina – pragmatická rodina, „inženýři“ – rodina odborníků. Je otázkou, jestli uvedená typologie popisuje českou společnost i po patnácti letech. Jako překladová se do vlivu na český/slovenský bourdieuovský diskurs zapojuje i práce Françoise de Singlyho z roku 1993 *Sociologie současné rodiny* (*Sociologie de la famille contemporaine*) [1999], která zdůrazňuje v reprodukci vliv školního kapitálu, což vede k tomu, že rodiny musí upravit své reprodukční strategie. Ve stejné době se v této souvislosti zamýšlí Miroslav Dopita [2000; 2003; 2004a] nad konstituováním a významem kulturního kapitálu mladého člověka a nad jeho ovlivňováním výchovou a vzděláváním. Na habitus vysokoškolských studentů a jeho diferenciací možnosti ve vztahu k sociální struktuře upřel pozornost i Peter Ondrejko [2004: 157-160]. Přehledové zpřístupnění Bourdieovy teorie pro pedagogiku je dílem Jiřího Prokopa [2003; 2005: 167-200]. Při vymezení společnosti diplomů používá Miloslav Petrušek [2006: 367] druhů a členění kapitálů právě Pierra Bourdieua. Teorie kapitálů a reprodukce společnosti je rovněž jednou z optik objasnění funkce vzdělání v současné společnosti v knize Jana Kellera a Lubomíra Tvrdého [2008], ovšem pouze jako jedna z mnoha teorií. Aplikace teorie kulturního kapitálu byla inspirativní i pro kvantitativní výzkum realizovaný na Liptově Vlastou Cabanovou [2010], Vladimírou Zemančíkovou [2010], Lukášem Bombou [2010] a Romanem Hofreiterem [2010]. Výzkum potvrdil, že vzdělání rodiny má vliv na vzdělanostní dráhu dětí. Z Bourdieovy teorie jako z pozadí pro kvalitativní výzkum školní úspěšnosti a její (re)produkce v základní škole vychází Kateřina Vojtíšková [2007; 2011], která v závěru svých příspěvků rovněž potvrzuje Bourdieovy premisy zdrojů vzdělanostní nerovnosti.

V učebních textech v oblasti sociologie výchovy a vzdělání se s recepcí díla Pierra Bourdieua setkáváme referenčně u Milady Rabušicové [1991: 22-23], která se věnuje zejména konceptu kulturního kapitálu a jeho složení. Identifikuje problém indikátorů pro měření kulturního kapitálu a podpořena dalšími výzkumy konstatuje, že školy nelze označit jako sociálně neutrální instituce. Poukazuje na způsoby eliminace dětí ze školní docházky vyřazením sebe sama, předvýběrem, vypovězením a přímým vyloučením, což právě podtrhuje onu absenci sociální neutrality. V podobných intencích je Bourdieu zmiňován ve studijním textu i Radomírem Havlíkem [Havlík, Koř'a 2002: 88-90]. Odkazy na Pierra Bourdieua, jeho úvahy o fungování vzdělávacího systému a významu vzdělání ve společnosti podtrhává v učebnici *Andragogika* i Milan Beneš [2008: 52].

Česká/slovenská sociologie výchovy a vzdělávání s teorií Pierra Bourdieua evidentně pracuje v rovině povinných odkazů při vstupu do problematiky sociální nerovnosti, případně jako s ilustrací jednoho z přístupů k interpretaci sociálních nerovností způsobených a způsobovaných vzdělávacím systémem. V metodologii výzkumu zaměřeného na výchovu a vzdělávání se s její aplikací prakticky nesetkáváme, což je způsobeno obtížemi, jež způsobuje stanovení indikátorů kulturního kapitálu či symbolického násilí.

Sociální struktura společnosti

Oblast sociální struktury společnosti je v pozadí všech Bourdieuových úvah, jak již řada zmíněných aplikací Bourdieuovy teorie naznačila. Explicitně je však v českém/slovenském prostředí Bourdieuova teorie pro popis sociální struktury společnosti využita Petrem Matějů [1977; 1986; 1991; 1993], který upozorňuje na přenos nerovnosti z ekonomické roviny do roviny hodnot, tedy roviny vzdělávacího systému a kultury obecně. Jako indikátory kulturního kapitálu při výzkumu používá kulturní aktivity rodičů, kulturní participace (divadla, koncerty, galerie, výstavy, muzea, četba krásné literatury, znalost cizích – neslovanských –

jazyků). Zhruba ve stejné době využívá Bourdieuovy teorie kapitálů pro objasnění přeměny industriální společnosti ve společnost postindustriální Jiří Večerník [1979]. Poukazuje na zvyšující se význam vzdělání a tím narůstající „rovné šance na nerovnost“, jež konfrontuje s fungováním systému vzdělávání a reprodukci tříd. Pokračovatelem těchto úvah je Miloslav Petrušek [1989] vztahující kulturní kapitál k nové střední třídě a symbolické dominanci, s níž jsou spojeny problémy technokracie, mikrostudií moci a kultury kritického diskursu. V pozadí je identifikovatelná Bourdieuova a Passeronova *La reproduction* [1970]. Reprodukce společnosti lze dosahovat řadou strategií, záleží však na volbě aktérů s obratem k praxi, jak uvádějí v článku Csaba Szaló a Tomáš Katrňák [2002]. Koncept reprodukčních strategií tak umožňuje uchopit každé významnější jednání, které, nemá-li zlepšit sociální pozici člověka ve společnosti, ji alespoň stvrzuje, ať již uvědoměle, nebo neuvědoměle. Z toho plyne, že hnací silou lidského jednání není vždy ekonomický užitek, ale postavení a sociální status mající rovněž podobu zisku. Ačkoli se Jadwiga Šanderová vyjádřila, že Bourdieuův přístup „představuje spíše určitá vybočení z hlavního proudu“ [Šanderová 2000: 29], tak přesto se o devět let později o Bourdieuovu teorii opírá při kulturní konceptualizaci nerovností [Šanderová 2009]. V kontextu objasnění vzdělanostní reprodukce dělnických sociálních tříd uvádí ve svých publikacích Bourdieuovu teorii jako jednu z recipovaných již citovaný Tomáš Katrňák [2003; 2004], který Bourdieuův přístup neopomíjí ani při přehledovém popisu třídní analýzy, sociální reprodukce a sociální mobility, kdy kulturní kapitál a habitus tvoří pevné základy třídní reprodukce [Katrňák 2005: 167, 178-186]. V teoretické rovině o Bourdieuově „sociální topografii“ pojednává ve svém článku Miroslav Dopita [2005], když poukazuje na jeho přístup ke studiu sociální struktury mezi Marxem a Weberem. Větší pozornost je věnována sociálnímu kapitálu a jeho měření Jiřím Šafrem a Markétou Sedláčkovou [2006] při studiu reprodukce dominantní třídy. Ivo Bayer, Jiří Šafr a Kateřina Vojtíšková [2007] aplikují propojení studia sociální struktury se studiem kultury podobně, jak postupoval Pierre Bourdieu, a to v oblasti vlivu vzdělávání na stratifikaci společnosti. Zmiňovaný

Jiří Šafr [2007; 2008a] reflektuje Bourdieuvu teorii jako jednu z výchozích teorií, která přispívá k objasnění vytváření symbolických kulturních hranic diferenciací vkusu a spotřeby a podrobuje ji kritice z pozic jejich pokračovatelů.

V učebním textu se k Bourdieuově teorii opět vrací Jadwiga Šanderová [2008: 290-297, 298-300], ale tentokrát jako k jednomu z hlavních proudů teorie a výzkumu sociální stratifikace. Bourdieuvu teorii „sociální topografie“ doplňuje o kritické poznámky americké socioložky Michèle Lamont, jak z pozice metody, tak ze závěrů výzkumů americké společnosti. V souvislosti s životním stylem ovlivněným příslušností ke společenským třídám připomíná Bourdieuova díla i Helena Kubátová [2010] ve studijním textu věnovanému sociologii životního způsobu.

Ačkoli v 90. letech 20. století a na jejich sklonku byla Bourdieuova teorie v českých textech věnovaných sociální struktuře a stratifikaci společnosti zmiňovaná spíše jako okrajová či doplňková, tak na počátku 21. století je doceněn její výkladový potenciál pro popis sociálních nerovností české společnosti, a to i přes její omezené empirické ověření. Jisté místo Pierra Bourdieua v učebnicích věnovaných sociální struktuře společnosti a sociální stratifikaci značí, že nebude dále opomíjena.

Genderové studie

Bourdieuovy myšlenky z *Teorie jednání* [1998a] (*Raison pratique* z roku 1994) inspirovaly autory věnující se genderu, jak dokazuje v článku o strategiích feministické politiky Martin Fafejta [2002: 594], když popisuje svět neprovdaných a bezdětných žen. Po vydání *Nadvlády mužů* [2000a] (*La Domination masculine* z roku 1998) se Bourdieu stává autorem reflektovaným v oblasti *gender studies*. Bourdieu v *Nadvládě mužů* představuje metodu homologie polí kulturní produkce, kterou (ne poprvé) uplatnil na sociální konstrukci univerza mužského a ženského světa, aby odkryl pro svou teorii praxe typické mechanismy symbolické nadvlády a symbolického násilí uplatňovaného v tomto případě muži na ženách, což představuje ve svém příspěvku Miroslav Dopita

[2004b]. Kateřina Nedbálková [2004; 2006; 2009] v souvislosti s konstrukcí genderu ve věznicích vychází z Bourdieuova životního stylu zpředmětněného v habitusu. Etnologický pohled na postavení žen prezentuje Kornélia Jakubíková [2004], která odkazující na Bourdieua, upozorňuje nejen na změnu sociální konstrukce ženy, ale i muže. Při dekonstrukci konstrukce obrazu socialistické matky v 70. letech 20. století a prolínání vzorů mateřství zdůrazňuje Andrea Šalingová [2004] Bourdieuovu kritiku ženských a mužských rolí vycházející z „přirozenosti“ a konstrukce pole. Obdobně Bourdieuovu teorii aplikuje i Iva Šmídová v příspěvku *Partnerky pečujících otců a „jiných mužů“* [Šanderová 2004]. O čtyři roky později se Iva Šmídová, Klára Janoušková a Tomáš Katrňák [2008] v článku analyzujícím faktory podmiňující vzdělanostní aspirace a vzdělanostní segregaci dívek a chlapců v českém vzdělávacím systému opřeli rovněž o teorie Pierra Bourdieua, a to jak v rovině reprodukce genderových rolí, tak i v rovině funkce, kterou plní v této souvislosti vzdělávací systém. Brněnské socioložky, Lucie Jarkovská a Kateřina Lišková [2008], vnímají bourdieuovsky školní prostor přidělující osvědčení i ve vztahu ke genderu, dochází tak podle nich k reprodukci řádu mužské nadvlády, což Lucie Jarkovská [2009] dokazuje i ve svých dalších pracích, odvolávajících se na knihu *Nadvláda mužů* [dále Jarkovská, Lišková, Šmídová a kol. 2010]. Posun v aplikaci Bourdieuovy teorie prezentuje ve své knize Kateřina Lišková [2010], když zvýrazňuje funkci symbolické moci jazyka. Bourdieu v této souvislosti používá termín lingvistický kapitál, který Lišková propojuje s teoriemi J. L. Austina a J. Derridy pro analýzu antipornografického feministického diskursu. V článku slovenské socioložky Štefanie Köveřové [2010] nalezneme aplikaci Bourdieuova konceptu symbolického násilí při méně častém tématu, a to při analýze přiřazování jedinců k sexuálním menšinám a explikaci, jakou roli může hrát symbolický kapitál odvozený od sexuální orientace jedince.

Třebaže Bourdieuova genderová teorie není až tak jednoduše interpretovatelná, přesto došla uplatnění ve výše uvedených člancích a knihách, a to jak v rovině povinných odkazů na klasiky, tak i v rovině poskytující objasnění nebo výklad v sociální realitě

odpozorovaných jevů. Většinou se setkáme s aplikací Bourdieovy teorie symbolického násilí, popisu nastavení sociálního prostoru či sociálních polí a reprodukce řádu z pohledu genderových pozic a rolí. Hlubší aplikace však v česko/slovenském prostředí genderových studií zatím schází.

Sociologie politiky

Zvýšený zájem o Bourdieovu teorii byl v české/slovenské sociologii obecně „spuštěn“ nebo můžeme říci rozpoután prací Iva Možného *Proč tak snadno...* [1991], která je totožná se směrem úvah Pierra Bourdieua, jak lze identifikovat z jeho přednášky „Sovětská“ *varianta a politický kapitál* z roku 1989 [Bourdieu 1998a: 21-25]. Ivo Možný dokladuje, že studium přírodních národů může poskytnout porozumění chodu totalitní společnosti 20. století, když poukazuje, jak funguje sociální a symbolický prostor a dominance v něm. Řečeno jinak, socialistická společnost potřebovala dosáhnout možnosti reprodukce, ve které jí byl socialismus překážkou, a proto tak snadno socialismus ustoupil kapitalismu. V kontextu sociologie politiky Bourdieuův způsob analýzy symbolů a jejich přiřazení k pozicím v sociálním prostoru v souvislosti s politickou orientací použil ve výzkumu politického vkusu Jiří Buriánek [1995], který se inspiroval dodatkem Bourdieuovy *Distinction* z roku 1979 [1984a: 546-559] o vkusu pojmím se s preferencí politických názorů a stran. K popisu kulturní dominance využívá zase Bourdieovu teorii Janusz Mucha [1999]. Z Bourdieuovy sociální topografie vychází i Radim Marada [2003], všímá si jeho analýzy tvorby politického názoru, jež identifikuje pro nižší, střední a vyšší společenské třídy. Při studiích věnovaných analýze národů, nacionality a občanství vychází z poznatků Bourdieuovy teorie Lynn Jamienson [2002], Andrej Findor [2006] a David Kostlán [2007]. V článku Zuzany Kusé [2005], zaměřeném na téma analýzy ctností zobrazovaných na prezidentských plakátech, nalezneme metodologický povzdech o nutnosti odlišení zkoumání objektu od výzkumníkova vztahu k objektu zkoumání. Analýza vlivu symbolických prostředků při

analýze diskursu, kdy stát je spojen s omezením, uzavřeností, stagnací, uniformitou a totalitou oproti trhu, který je spojený se svobodou, otevřeností, autenticitou, pružností a demokracií, je podle Zuzany Kusé [2008] cesta ke studiu diskursu a změn sociálního státu. Tatiana Kluvánková-Oravská a Veronika Chobotová [2006] aplikují Bourdieuvu teorii při zkoumání kolektivního rozhodování a skupinového vlastnictví. Sofie Joosse [2007] popisuje ovlivnění Bourdieuvou teorií kontinuitu a změnu jednání aktérů v závislosti na institucionálních limitech venkovské komunity na Slovensku. Analogicky postupuje i Jana Klocoková a Andrej Findor [2008: 108] při relačním vymezení nových environmentálních sociálních hnutí, vycházejíce z teorie Charlese Tillyho, a jejich připodobnění Bourdieuvu konceptu sociálního pole.

Uvedené receptce v oblasti sociologie politiky či v oblastech týkajících se občanského života, života v komunitách, nalezly inspiraci v Bourdieuvě teorii. Z citovaných zdrojů je evidentní, že se zatím jedná o rozšíření úhlů pohledu či metodologické podněty k analýzám zkoumaných problémů. Bourdieuvy publikace nabízejí pro popis a analýzu sociálního pole politiky určitě více vnuknutí, než která byla zatím v českém/ slovenském vědeckém diskursu reflektována.

Ekonomická sociologie: teorie symbolické směny

Bourdieuova teorie se v české/slovenské sociologii objevuje i v souvislosti s ekonomickou transformací, kterou Helena Kubátová [2005] ve svém článku aplikovala mimo jiné i na uchopení tématu hodnotové orientace určené sociální strukturou v závislosti na dostupnosti kapitálu v období společenské změny. Všechny kapitály (ekonomický, kulturní, sociální) se podle Heleny Kubátové [2008] legitimizují na trhu symbolických statků, jež je proměňuje v kapitál symbolický. Symbolický kapitál pak prostřednictvím symbolické směny vytváří teorii symbolické směny: ekonomii symbolických statků, jinak řečeno obecnou teorii jednání. Skutečnost, že se jedná o obecnou teorii jednání, která

funguje i v ekonomickém poli v závislosti na symbolickém kapitálu aktérů v něm a vztazích mezi nimi, dokladuje ve svém článku odkazy na Pierra Bourdieua i Roman Hofreiter, používá Bourdieovu teorii v kontextu nové sociologie ekonomie [Hofreiter 2011: 545-546].

Ve studijním textu se zaměřil v kontextu vymezování pojmu kapitál Arnošt Veselý [2010: 142-147] v duchu Bourdieuova odkazu zejména na kapitál kulturní, ačkoli v úvodu vychází i z Bourdieuovy klasifikace kapitálů. Koncept kulturního kapitálu podrobuje jak rozboru, tak hodnocení z pozic kritických poznámek amerických sociologů a empirických měření.

Teorie symbolické směny Pierra Bourdieua a „kapitály“ jsou pojmy, s nimiž se setkáváme jako s ohlasy jeho děl poměrně často. Ovšem méně často je nalezneme v souvislosti s ekonomickými publikacemi autorů, kteří se ekonomickou sociologií zabývají. Čím to je způsobeno? Problémem může být abstraktnost pojmů, jejich metrická nedostatečnost a možná i složitost jejich prezentace autorem. V české/slovenské ekonomické sociologii čekají zmíněné termíny na své další reflexe a uplatnění.

Metodologie sociologie

Zřejmě první odkazy na Bourdieuovy metodologické úvahy o třídní podmíněnosti kulturních rozdílů při interpretaci výzkumů nalezneme v práci Miloslava Petruska [1993: 118] a Jiřího Burjánka [1993: 98]. Zdůrazňování reflexivní sociologie a inspirace v ní je dohledatelná v příspěvku Zdeňka Konopáska [1996], stejně jako Zuzany Kusé [1997], jež zpřítomňují Bourdieuovu zásadu sledování jak strukturálních, tak aktuálních vztahů. Struktura není vždy totožná s aktuálními sociálními sítěmi, jedná se tedy o sociologii praxe, kterou má sociologie odkrývat. V dalším článku Zuzany Kusé [1999] nalezneme bourdieuovské metodologické zamyšlení nad příběhy rodin shromážděných v rámci projektu „Sociální historie chudoby na Slovensku“. Obdobně postupuje i o tři roky později v článku o Rašamon efektu v případových studiích [Kusá 2003]. Ján Mišovič [2002] aplikuje Bourdieuovu

teorii na reflexi společenského vědomí, když vychází z tvrzení, že objektivita je zakotvena v subjektivní zkušenosti. Teoretickému pozadí Bourdieuovy teorie poznání se explicitně věnuje ve svém článku Miroslav Dopita [2006] a ve stejném roce Martin Vávra [2006] prezentuje Bourdieuův kritický pohled na výzkumy veřejného mínění, které jsou ovlivněny sociální strukturou a z ní vyplývajícími habitusy. V časopise *Teorie vědy/Theory of Science* vychází anglický článek britského sociologa Simona Susena [2011], v němž autor vystihuje komplexitu Bourdieuova mnohostranného uvažování o povaze sociální vědy v desíti epistemologických tenzích, které završuje diskusí nad jejich omezeními.

Bourdieuovy metodologické poznatky patří k těm, které častěji latentně než manifestně vnímáme v pozadí všech sociálněvědních výzkumů, ať již teoretických, či empirických. Třebaže Bourdieu není vždy v souvislosti s metodologií citován, zaujímá v ní důležité místo.

Publikace o Pierru Bourdieuovi, jeho teoriích a pojmech

Kromě aplikace teorie Pierra Bourdieua nalezneme v české/slovenské sociologii i přehledové články o jeho životě a díle. Ve druhé polovině 80. let se v češtině objevily první přehledové stati o Bourdieuově teorii a výzkumech. Petr Horák [1986] se v článku ve slovenské *Sociológii* zaměřil na teoretické ukotvení a genezi Bourdieuova díla. Miloslav Petrušek [1989] v již citovaném příspěvku využil Bourdieuovy teorie kapitálu k vysvětlení třídní struktury společnosti, především se zaměřením na konstituci „nové třídy“, která je ovlivněna příchodem postindustriální společnosti a zvyšujícím se vlivem symbolické dominance. Souřadnice sociálního prostoru v díle Pierra Bourdieua prezentuje článek Iva Hlaváče [1999] publikovaný v časopise *Aluze* v souvislosti s překladem kritického pohledu na Bourdieuovu teorii umění Jonathana Loesberga [1999]. Miloslav Petrušek [2000; 2002] se k prezentaci díla Pierra Bourdieua ještě dvakrát vrátil, a to v přehledové stati publikované při vydání *Nadvlády mužů* a

následně i v Bourdieuově nekrologu. Systematické zařazení Pierra Bourdieua do současné sociologické teorie je dílem Jiřího Šubrta [2000; 2001]. Ve slovenském sociologickém prostoru přehledovou studii o dominanci dominujícího Pierra Bourdieua předkládá v souvislosti s překladem Bourdieuovy [2001 – 2002] práce z roku 1996 *O televízi* Miroslav Tížik [2001]. Rovina sekundární literatury, resp. článků, o teorii a výzkumech Pierra Bourdieua, které v Čechách vyšly, je zastoupena i publicistickými texty Josefa Brože [2002a; 2002b] v časopisech *Britské listy* a *Listy*. Vnější pohled na dílo Pierra Bourdieua je českým a slovenským čtenářům zprostředkován článkem Loíce J. D. Wacquanta [2002]. O reflexi Bourdieuova díla v české/slovenské sociologii, její „narovnání“ a doplnění se pokusil Miroslav Dopita [2007] a tento pokus posloužil jako základ i pro tento text. V souvislosti s českým překladem *Pravidel umění* nalezneme přehledovou kontextuální analýzu vzniku teorie Pierra Bourdieua s přihlédnutím k sociologii umění od Csaby Szaló [2010].

Učebnice a studijní texty sociologie

Ve studijních textech se poprvé setkáváme s osobností Pierra Bourdieua v *Současné francouzské sociologii* Jana Kellera [1989: 35-39], který české/slovenské čtenáře seznamuje s pojmy kulturní kapitál a habitus, encyklopedicky představuje jejich autora a jeho dílo. V 90. letech 20. století si zaslouží pozornost publikace *Sociologické školy, směry a paradigmata*, která předcházela vydání *Velkého sociologického slovníku*, v níž Ondřej Hubáček [1994: 92-94] zpracoval heslo kulturní kapitál v intencích pojetí Pierra Bourdieua. Opominout nelze ani skripta Radomíra Havlíka *Úvod do sociologie* [1995: 62-67], v nichž autor inspirovan Petruskem [1989] objasňuje pojmy kulturní kapitál a symbolická dominance v souvislosti s popisem sociální struktury společnosti. V učebnici *Sociologie určené pro střední školy* uvádí koncept kapitálů i Jiří Buriánek [1996: 51-52]. V českém překladu učebnice z roku 1997 *Sociologie* Anthony Giddense [1999: 401] se čtenář dozví o Bourdieuově koncepci kulturní reprodukce.

Školy, podle Giddense, napomáhají přenášet sociální a ekonomické nerovnosti z generace na generaci. Prostřednictvím „skrytého poselství“ (říká dětem, že jejich úlohou v životě je „znát své místo a klidně sedět“) ovlivňují hodnoty, postoje, zvyky, které si lidé osvojují. Škola umocňuje rozdílnou kulturní orientaci a hodnotová měřítká získaná v časné fázi života; to následně limituje šance jedněch, ale usnadňuje postup druhým. Jan Jandourek v *Úvodu do sociologie* [2003: 130] využívá Bourdieuvu teorii pro objasnění moci a autority ve státě prostřednictvím metakapitálu drženího právě státem.

Z citovaných studijních textů je zřejmé, že Bourdieuova teorie není až tak často prezentována v úvodech do sociologie, ani v učebnicích oborových disciplín. Výběr poznatků z teorií Pierra Bourdieua, které jsou zařazeny do učebního textu, je různý. Volba je vždy na autorovi učebnice. Pierre Bourdieu v tomto případě sdílí osud Georga Simmela. Oba představitelé jsou pro sociologii velmi důležitými postavami v případě, že se zajímáte zrovna o oblast, kterou ve svých dílech řešili, nebo pracujete s pojmy, jež zavedli, zpřesnili či obohatili. Nelze je minout a je třeba mít jejich přínos pro sociologickou teorii stále v povědomí, protože upozorňují: Pozor, může to být jinak, než se na první pohled jeví.

Závěr

Výše předložený přehled recepce díla Pierra Bourdieua určitě není úplný. Reakce české/slovenské sociologie odpovídají dobově na vydávání Bourdieuových knih a publikace jeho článků. Zpoždění reflexe Bourdieuovy teorie v české/slovenské sociologii je znatelnější v 60. – 80. letech 20. století, kdy témata i přístup k odborné literatuře byly v ČSSR limitovány. Dalším omezením je i jazyková vybavenost sociologů, kdy francouzština není v české/slovenské společnosti osvojena jako *lingua franca*.

Členění přehledu podle oborových sociologií ukázalo, že každé pole oborové sociologické produkce by si zasloužilo vlastní, hlubší analýzu. Vámi právě dočtený přehled má encyklopedickou či slovníkovou vypovídací hodnotu. Jakkoli bylo při hodnocení

přijímání Bourdieuovy teorie v jednotlivých oborových sociologických disciplínách, ale i hraničních vědách, konstatováno, že by mohlo být reflexí více, prostá statistika dokladuje, že českou/slovenskou sociologii ovlivnil. Prokazuje to četnost výskytu odkazů, referencí, inspirací, ale i kritiky teorie Pierra Bourdieua. Referenční seznam literatury této studie obsahuje 53 časopiseckých článků, 27 knih, 15 učebnic či kapitol v učebnicích, 11 kapitol v knihách a 11 sborníkových příspěvků. Nejrozsáhlejší recepcie díla Pierra Bourdieua byly nalezeny v oblastech sociologie umění, sociální struktury společnosti a v publikacích věnujících se konkrétně jeho osobě a teorii. Identifikovat nejčetněji recipovaná Bourdieuova díla nebylo možné. Autoři totiž používali jako zdrojová díla Pierra Bourdieua nejen publikace ve francouzském originále nebo anglickém překladu, ale samozřejmě díla přeložená do češtiny, slovenštiny, angličtiny, němčiny, polštiny, ruštiny a dalších jazyků. Česká produkce přitom nabízí dostupných jen deset textů Pierra Bourdieua, z toho pět knih [1998a; 2000a; 2002a; 2010a; 2012a] a pět článků [1995; 2000b; 2002b, 2002c; 2003;]. Jednu knihu nalezneme kromě češtiny vydanou i ve slovenském časopise [2001 – 2002]. Vyjma Bourdieuovy knižní práce zastupují jeho tvorbu ve slovenském prostředí i dva články [2000c; 2010b].

Vlastní provázání oborových sociologií s jednotlivými autory a jejich díly je jen jedním z návrhů, jak je možné jejich články, příspěvky a knihy číst a představené řazení si v žádném případě neosobuje nabytí podoby Bourdieuovy doxy. Ukazuje spíše možnosti, při kterých sociologických problémech se lze při jejich řešení o teorii a dílo Pierra Bourdieua opřít. Latentně však naznačuje také pochybnosti při interpretování sociální reality a nutnost přistupovat k předmětu studia reflexivně, protože představené oblasti sociologie (sociologie umění, sociologie výchovy a vzdělání, sociální struktura společnosti, genderové studie, sociologie politiky, ekonomická sociologie, metodologie sociologie atd.) jsou jen analytickým dělením pro strukturované uchopení a pochopení, ale ne pro řešení společenských problémů.

Ve zdrojích, které při jejich sumarizaci byly nalezeny a zatím nebyly zmíněny, figuruje například ojedinělý článek Miroslava

Tížika [2005], který využívá Bourdieuovu teorii v oblasti sociologie náboženství analyzující náboženství jako jedno z polí kulturní produkce. O šest let později Tížik [2011] využívá opory v díle Pierra Bourdieua v teoreticky silném úvodu monografie studující náboženství ve veřejném životě Slovenska, a to jak ve vymezení státu a státní moci, tak vztahu náboženství a státní moci vystopovatelného například v analýzách jazyka. Stejně jako studijní text Jana Radimského [2008] věnovaný analýze jazyka jako pole moci s důrazem na moc jazyka ovlivněnou pozicí mluvčího a jeho disponibilitou symbolickým kapitálem a symbolickou mocí. V české/slovenské sociologii se tak jedná o otevření dveří k dalším recepcím, jež teorie Pierra Bourdieua nabízí.

Při procházení české/slovenské recepce Pierra Bourdieua se ukázalo, která jeho díla nejsou v českém/slovenském prostředí příliš nebo vůbec reflektována, ilustrujícím příkladem může být kniha *Homo academicus* [1984b] a další, mnoho recepcí je před námi a kniha, v níž je tento text publikován, řadu z nich naznačuje.

Autor při studiu, přípravě a psaní textu očekával, že nalezne recepci díla *Homo academicus* Pierra Bourdieua v souvislosti s popisem českého akademického pole a přispěje tak k řešení projektu Grantové agentury České republiky č. P407/11/0696. Očekávání se však nenaplnilo.

Poznámka zostavovateľa

Pri zostavovaní tejto knihy bolo potrebné vyriešiť niekoľko zásadných problémov. Aby mala dvojjazyčná, slovensko-česká kniha ucelený a jednotný charakter, bolo treba sa vyrovnat' s odlišnými spôsobmi skloňovania francúzskych mien a s odlišnými prekladmi viacerých odborných termínov. Aj z toho dôvodu je vecný register vytvorený dvojjazyčne. Okrem toho bolo treba riešiť rôzne spôsoby práce s pramennou literatúrou a s prekladmi pôvodných diel Pierra Bourdieua.

V prípade skloňovania mena Pierre Bourdieu zatiaľ neexistuje ustálený spôsob, a to ani v slovenskom a ani v českom jazyku. To sa prejavilo aj v rôznom spôsobe skloňovania tohto mena v rukopisoch do tejto publikácie u slovenských aj českých autorov. Po dohode s autormi sme sa však rozhodli túto rôznosť zjednotiť. Podľa pravidiel oboch jazykov sú v prípade francúzskych mien možné viaceré spôsoby skloňovania a táto pluralita je zatiaľ využívaná aj v odbornej komentujúcej literatúre. V českej komentujúcej literatúre niektorí autori meno nesklonujú [Šanderová in Wacquant 2002a, Slípková in Wacquant 2002b], iní (napríklad v 2 páde jednotného čísla) používajú tvar Bourdieua [napr. Horák 1986, Petrušek 2000] a ďalší zasa skloňujú meno v podobe Bourdieuho [napr. Hyánková 2013]. Niektorí autori v češtine dokonca pri skloňovaní nezachovávajú písmeno u a píšu Bourdiea/ho. Podobne aj v slovenčine existujú tri identické spôsoby ne/skloňovania. V češtine je možnosť skloňovať podľa vzoru *pán* (v 2 p. j. č. Bourdieua) alebo *jarní* (Bourdieuho). Rozšírenejšie je zatiaľ v českej spisbe využívanie vzoru *pán* (Bourdieu), no aj tento vzor môže mať dve formy a to s *u* alebo bez *u* pri pripájaní koncoviek. Buď sa zachováva plná podoba cudzieho mena, aj francúzskeho (teda *u* sa ponecháva), alebo sa koncové meno v cudzích menách odtrhne, a teda by sa to malo písať ako Bourdiea. Aj s ohľadom na rozšírenejší spôsob písania v češtine a s ohľadom aj na slovenský spôsob prekladu bol prijatý model skloňovania podľa vzoru *pán*, so zachovaním koncového *u*, teda

zachovali sme tzv. aglutinačnú flexiu. V slovenčine by francúzske priezvisko *Bourdieu* malo byť skloňované podľa vzoru *chlap* alebo podľa vzoru *kuli*, a to tak, že k celému menu pridávame príslušné pádové prípony: *Bourdieu*a/*Bourdieu*ho, *Bourdieu*ovi/*Bourdieu*mu, *Bourdieu*a/*Bourdieu*ho, (o) *Bourdieu*ovi/*Bourdieu*m, (s) *Bourdieu*om/*Bourdieu*m. Rozšírenejší model skloňovania podľa vzoru *chlap* [napríklad Kanovský 2000, Kvasničková 2013], ktorý je aj identický s prijatým českým vzorom, sa stal aj modelom pre skloňovanie v slovenských textoch v tejto knihe.

Druhým naznačeným problémom je rôznorodosť citovania a prekladania názvov väčšiny základných prác Pierra Bourdieua. Táto rôznorodosť súvisí okrem samotnej práce jednotlivých autorov aj s prácou Pierra Bourdieua, ktorý viaceré svoje knihy vydával v podstate ako súbory iných starších textov. Jeden a ten istý text teda môže byť citovaný raz s odvolávaním sa na jeho časopiseckú podobu, inokedy ako časť knihy. Podobne niektorí autori štúdií pracovali s pôvodnými francúzskymi knihami, iní zasa s anglickými prekladmi. Časté bolo tiež odvolávanie sa na druhé alebo ďalšie vydanie či už pôvodnej alebo prekladovej verzie knihy. Z toho dôvodu sú citované tie isté knihy pod rôznym vročením alebo v rôznych jazykových mutáciách. Čitateľa môže trocha miast' aj nejednotnosť odkazov na názvy hlavných prác Pierra Bourdieua. Časť autorov názvy prác neprekladala a nechávala ich v pôvodnej francúzskej alebo anglickej podobe. Iní autori dôsledne prekladali názvy kníh s ponechaním aj pôvodného názvu. Ďalší autori zasa používali len preklady názvov kníh. Niektorí slovenskí autori okrem toho zachovávali názvy prekladov do češtiny v češtine. Prvotnou ideou pri zostavovaní bolo, aby bola táto priveľká rôznorodosť nahradená nejakou jednotnou podobou, ale nakoniec aj z dôvodu naznačenia plurality výkladov teórie (kam možno zaradiť aj preklad terminológie a názvov kníh) zostala rôznosť zachovaná. No na sprehľadnenie orientácie v základných dielach Pierra Bourdieua bol do prílohy č. 2 zaradený prehľad najdôležitejších a najcitovanejších prác Pierra Bourdieua s tým, že je aj naznačený spôsob ako bola štúdia alebo kniha prekladaná do angličtiny, češtiny alebo slovenčiny a akým spôsobom názvy prác prekladajú rôzni slovenskí a českí autori.

Jednotnosť sme však nezachovávali (a to z viacerých dôvodov) pri prekladoch niektorých termínov, ktoré tiež nemajú ustálený spôsob prekladania. Keďže v niektorých prípadoch je preklad terminológie úzko spätý so spôsobom interpretácie teórie, nepristúpili sme k jednotnému spôsobu práce s terminológiou, ale autori prípadné dilemy vysvetlili v poznámke pod čiarou. Takýmto príkladom môže byť termín *agent*, ktorý býva v prekladoch aj v komentujúcej literatúre často prekladaný ako *aktér*, doslovnejšie ako *agent* či primeranejšie logike teórie P. Bourdieua ako *činiteľ*. Hoci zostal najčastejšie použitý preklad *aktér*, viaceré štúdie naznačujú riziká takéhoto prekladu.

Verím, že kombinácia gramatickej štandardizácie a zachovania plurality v práci s odkazmi umožňuje mať z čítania tejto publikácie nie len dobrý dojem ale aj intelektuálny zážitok z poznávania.

Miroslav Tižik

Prílohy

Príloha 1: Internetové zdroje k textu S. Smitha (KAPITOLA 4)

Případové studie jsou založeny na následujících online zdrojích:

Francie

Sauvons la recherche: <http://sauvonslarecherche.fr/>

Sauvons l'université: <http://www.sauvonsluniversite.com/>

Kolektivní blog Coordination nationale des universités:

<http://universitesenlutte.wordpress.com/>

Archiv francouzských protestů z let 2008–09 Mediapart:

<http://www.mediapart.fr/journal/france/270309/tous-nos-articles-sur-le-mouvement-dans-les-universites>

Česká republika

Fórum Věda žije!: <http://www.vedazije.cz/>

Za svobodné vysoké školy: <http://zasvobodnevysokeskoly.cz/>

Archiv českých protestů z roku 2009 AV ČR: <http://ohrozeni.avcr.cz/>

Archiv českých protestů z roku 2009 Ústavu dějin umění AV ČR:

<http://www2.udu.cas.cz/>

Spojené království

Kampaň University and College Union v souvislosti s Research Excellence Framework: <http://www.ucu.org.uk/index.cfm?articleid=4207>

Kampaň pro sociální vědy Academy of Social Sciences:

<http://www.acss.org.uk/CfSS/CampaignforSocialScienceandDevelopmentAppeal.htm>

Kampaň Science is Vital: <http://scienceisvital.org.uk/>

Príloha 2: Prehľad najdôležitejších prác P. Bourdieua a ich prekladov do anglického, českého a slovenského jazyka

Pôvodné vydanie	Preklad do angličtiny	Preklad do češtiny/slovenčiny
Bourdieu, Pierre. 1958. <i>Sociologie de l'Algérie</i> . Paris: P.U.F.	Bourdieu, Pierre. 1961. <i>The Algeriens</i> . Boston: Beacon Press.	<i>Sociologie Alžírsku</i> (Bourdieu 2010a, Horák 1986, Hyánková 2013), <i>Alžířané</i> (in Wacquant 2002a). ¹
Bourdieu, Pierre, Alain Darbel, Jean-Paul, Claude Seibel. 1963. <i>Travail et travailleurs en Algérie</i> . Paris – La Haye: Mouton		<i>Práce a pracujúci v Alžírsku</i> (Horák 1986), <i>Práce a pracovníci v Alžírsku</i> (Hyánková 2013), <i>Práce a dělníci v Alžírsku</i> (in Wacquant 2002a).
Bourdieu, Pierre, Abdelmalek Sayad. 1964. <i>Le Déracinement. La crise de l'agriculture traditionnelle en Algérie</i> . Paris: Éditions de Minuit.		<i>Vykořenení. Krize tradičního zemědělství v Alžírsku</i> (Horák 1986, Hyánková 2013, in Wacquant 2002a).

¹ Všetky odkazy na preklady prác Pierra Bourdieua vo Wacquante 2002a sú prekladmi Jadwigy Šanderovej. Wacquante však cituje vo svojom texte predovšetkým anglické preklady Bourdieuových kníh, čo ovplyvnilo aj české preklady názvov jeho kníh.

<p>Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Passeron. 1964. <i>Les héritiers: les étudiants et la culture</i>. Paris: Minuit.</p>	<p>Bourdieu, Pierre. 1979. <i>The Inheritors: French Students and Their Relations to Culture</i>. Chicago: University of Chicago Press.</p>	<p><i>Dědicové: Studující a kultura</i> (in Bourdieu 2010a), <i>Dědicové, studenti a kultura</i> (Dopita 2013, Horák 1986), <i>Dedičia</i> (Tížik 2002), <i>Dědicové</i> (Maslowski 2013).²</p>
<p>Bourdieu, Pierre, Robert Castel, Luc Boltanski, Jean-Claude Chamboredon. 1965. <i>Un art moyen : Essai sur les usages sociaux de la photographie</i>. Paris: Les Éditions de Minuit.</p>	<p>Bourdieu, Pierre, Robert Castel, Luc Boltanski, Jean-Claude Chamboredon. 1996. <i>Photography: A Middle-Brow Art</i>. Stanford University Press.</p>	<p><i>Umění a společenské využití fotografie</i> (Horák 1986), <i>Umenie priemeru</i> (Tížik 2002), <i>Fotografie: Obyčejné umění</i> (in Wacquant 2002a).</p>
<p>Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Passeron, Monique De Saint Martin. 1965. <i>Rapport pédagogique et communication</i>. Paris: Mouton et Cie.</p>	<p>Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Passeron, Monique De Saint Martin. 1994. <i>Academic Discourse: Linguistic Misunderstanding and Professorial Power</i>. Cambridge: Polity Press.</p>	<p><i>Vztah pedagogiky a komunikace</i> (Horák 1986).</p>

² Viacerí autori kapitol v tejto knihe prekladajú názvy kníh P. Bourdieua, preto sú zaradený do tohto prehľadu. Všetci spoluautori tejto knihy sú uvedení s vročením 2013, no bez toho, aby bol na nich v zozname citovanej literatúry.

<p>Bourdieu, Pierre, Alain Dardel. 1966. <i>L'amour de l'art : Les musées et leur public</i>. Paris: Les Éditions de Minuit.</p>	<p>Bourdieu, Pierre, Alain Dardel. 1991. <i>The Love of Art: European Art Museums and Their Public</i>. Stanford University Press.</p>	<p><i>Láska k umění, evropská musea umění a jejich veřejnost</i> (Horák 1986), <i>Láska k umění</i> (Tížik 2002), <i>Láska k umění: Evropská umělecká muzea a jejich návštěvníci</i> (in Wacquante 2002a).</p>
<p>Pierre Bourdieu, Jean-Claude Chamboredon, Jean-Claude Passeron. 1968. <i>Le métier de sociologue: Préalables épistémologiques</i>. Paris: Mouton de Gruyter.</p>	<p>Pierre Bourdieu, Jean-Claude Chamboredon, Jean-Claude Passeron. 1991. <i>The Craft of Sociology: Epistemological Preliminaries</i>. Berlin: Walter de Gruyter.</p>	<p><i>Řemeslo sociologa</i> (Horák 1986), <i>Sociologovo řemeslo</i> (in Wacquant 2002a), <i>Umění sociologie</i> (in Wacquant 2013)³.</p>
<p>Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Passeron. 1970. <i>La reproduction: Éléments d'une théorie du système d'enseignement</i>. Paris: Les Éditions de Minuit.</p>	<p>Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Passeron 2000. <i>Reproduction in education, society and culture</i>. London – Thousands Oaks – New Delhi: SAGE.</p>	<p><i>Reprodukce: Prvky teorie systému vzdělávání</i> (in Bourdieu 2010a), <i>Reprodukce, prvky teorie vyučování</i> (Horák 1986), <i>Reprodukce</i> (Petrušek 2000, Skovajsa 2013, Maslowski 2013), <i>Reprodukce ve</i></p>

³ Z angličtiny štúdiu preložili Michal Růžička, Markéta Forstová a Ondřej Císař.

		<i>vzdělávání, kultúre a spoločnosti</i> (in Wacquant 2002a), <i>Reprodukcia vo vzdelávaní, spoločnosti a kultúre</i> (Kusá 2013), <i>Reprodukce: Prvky pro teorii vzdělávacího systému</i> (Dopita 2013).
Bourdieu, Pierre. 1972. <i>Esquisse d'une théorie de la pratique, précédé de trois études d'ethnologie kabyle</i> . Genève: Droz.	Bourdieu, Pierre. 1977. <i>Outline of a Theory of Practice</i> . Cambridge: Cambridge University Press.	<i>Nástin teorie praxe, předcházející tři studie etnologie Kabylů</i> (in Bourdieu 2010a), <i>Náčrt teorie praxe na základě tří etnologických studií kabylské společnosti</i> (Horák 1986), <i>Nástin teorie jednání, kterému předcházejí tři kabylské etnologické studie</i> (Hyánková 2013), <i>Nástin teorie jednání</i> (in Wacquant 2002a), <i>Nástin teorie praxe</i> (in Bourdieu 2003). ⁴

---

⁴ Štúdiu P. Bourdieua preložila Kateřina Weissová.

<p>Bourdieu, Pierre. 1977. <i>Algérie 60. : structures économiques et structures temporelles</i>. Paris: Les Éditions de Minuit.</p>	<p>Bourdieu, Pierre. 1977. <i>Algeria 1960: The Disenchantment of the World: The Sense of Honour: The Kabyle House or the World Reversed: Essays</i>. Cambridge: Cambridge University Press.</p>	<p><i>Alžírsko 60</i> (Horák 1986), <i>Alžírsko 1960</i> (in Wacquant 2002a).</p>
<p>Bourdieu, Pierre. 1979. <i>La distinction. Critique sociale du jugement</i>. Paris: Les Éditions de Minuit.</p>	<p>Bourdieu, Pierre. 1984. <i>Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste</i>. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press alebo Bourdieu, Pierre. 2010. <i>Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste</i>. London: Routledge.</p>	<p><i>Odlišení: Sociální kritika soudnosti</i> (in Bourdieu 2010a), <i>Odlišnost'</i> (Pucherová 2013, Tížik 2002), <i>Odlišení: Sociální kritika posudzování vkusu</i> (in Wacquant 2002a), <i>Distinkce</i> (in Bourdieu 1998a), <i>Odlišení</i> (Maslowski 2013), <i>Distinkce</i> (Skovajsa 2013), <i>La distinction/ Distinction</i></p>

<p>Bourdieu, Pierre. 1980. <i>Le sens pratique</i>. Paris: Les Éditions de Minuit.</p>	<p>Bourdieu, Pierre. 1990. <i>The Logic of Practice</i>. Palo Alto: Stanford University Press.</p>	<p><i>Logika praxe</i> (in Bourdieu 2010a, Petrussek 2000, Wacquant 2002a), <i>Smysl praxe</i> (in Bourdieu 1998a), <i>Praktický smysl</i> (Skovajsa 2013).</p>
<p>Pierre Bourdieu. 1980. <i>Questions de sociologie</i>. Paris: Les Éditions de Minuit.</p>	<p>Pierre Bourdieu. 1993. <i>Sociology in Question</i>. London: SAGE.</p>	<p><i>Sociologické otázky</i> (in Wacquant 2002a).</p>
<p>Bourdieu, Pierre. 1982. <i>Leçon sur la leçon</i>. Paris: Minuit.</p>	<p>Bourdieu, Pierre. 1994. „Lecture on the Lecture.“ in <i>In Other Words</i>.</p>	<p>Bourdieu, Pierre. 2000. „Pierre Bourdieu: Prednáška o prednáške.“ <i>Filozofia</i> 55 (5): 424-438 (preložil Martin Kanovský).</p>
<p>Pierre Bourdieu. 1982. <i>Ce que parler veut dire: l'économie des échanges linguistiques</i>. Paris: Fayard.</p>	<p>Bourdieu, Pierre. 1991. <i>Language and Symbolic Power</i>. Cambridge: Polity Press.</p>	<p><i>Čo znamená hovoriť: Jazyk a symbolická moc</i> (Kanovský 2000), <i>Co znamená mluvit. Ekonomie jazykové komunikace</i> (Radimský 2008), <i>Jazyk a symbolická moc</i> (in Wacquant 2002a).</p>

Bourdieu, Pierre. 1984. <i>Homo academicus</i> . Paris: Les Éditions de Minuit.	Bourdieu, Pierre. 1990. <i>Homo Academicus</i> . Cambridge: Polity Press.	<i>Akademický člověk</i> (in Bourdieu 2010a), Horák 1986), <i>Homo academicus</i> , <i>Homo Academicus</i> (iné zdroje).
Bourdieu, Pierre. 1987. <i>Choses dites</i> . Paris: Les Éditions de Minuit.	Bourdieu, Pierre. 1990. <i>In Other Words: Essays Toward a Reflexive Sociology</i> . Stanford: Stanford University Press.	<i>Jinak řečeno</i> (in Wacquant 2002a), <i>Inými slovy</i> (Tížik 2013).
Bourdieu, Pierre. 1988. <i>L'ontologie politique de Martin Heidegger</i> . Paris: Minuit.	Bourdieu, Pierre. 1991. <i>The Political Ontology of Martin Heidegger</i> . Cambridge: Polity Press.	
Pierre Bourdieu. 1989. <i>La noblesse d'État. Grandes écoles et esprit de corps</i> . Paris: Les Éditions de Minuit.	Pierre Bourdieu. 1996. <i>The State nobility: Elite Schools in the Field of Power</i> . Cambridge: Polity Press.	<i>Státní šlechta: elity a elitní školy</i> (in Bourdieu 2010a), <i>Štátna šľachta</i> (Tížik 2002), <i>Státní šlechta</i> (in Bourdieu 1998a, in Wacquant 2002a).
Bourdieu, Pierre. 1992. <i>Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire</i> . Paris: Éditions du Seuil.	Bourdieu, Pierre. 1996. <i>The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field</i> . Stanford: Stanford University Press.	Bourdieu, Pierre. 2010. <i>Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole</i> . Brno: HOST (preložili Petr Kyloušek a Petr Dytrt).

Bourdieu, Pierre, Loïc Wacquant. 1992. <i>Réponses : pour une anthropologie réflexive</i> . Paris: Seuil.	Bourdieu, Pierre, Loïc Wacquant. 1992. <i>An Invitation to Reflexive Sociology</i> . Chicago, London: University of Chicago Press.	Bourdieu, Pierre. Loïc Wacquant. 2013. <i>Pozvání do reflexivní sociologie</i> . Praha: Sociologické nakladatelství (v tlači, preklad Jiří Ogrocký).
Bourdieu, Pierre (dir.). 1993. <i>La misère du monde</i> . Paris: Seuil.	Bourdieu, Pierre. 2005. <i>The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society</i> . Stanford: Stanford University Press. Bourdieu, Pierre. 1998. <i>The poverty of society: A study in Social Suffering</i> . Cambridge: Polity Press.	<i>Bída světa</i> (in Bourdieu 2013 ⁵ , in Wacquant 2013 ⁶), <i>Bída sveta</i> (Tížik 2002), <i>Bída spoločnosti</i> (in Wacquant 2002a).
Bourdieu, Pierre. 1994. <i>Raisons pratiques: Sur la théorie de l'action</i> . Paris: Éditions du Seuil.	Bourdieu, Pierre. 1998. <i>Practical Reason: On the Theory of Action</i> , Stanford University Press.	Bourdieu, Pierre. 1998. <i>Teorie jednání</i> . Praha: Karolinum (preložila Věra Dvořáková).
Bourdieu, Pierre, Hans Haache. 1994. <i>Libre-échange</i> . Paris: Seuil.	Bourdieu, Pierre, Hans Haacke. 1995. <i>Free Exchange</i> . Stanford:	

⁵ Príhovor pri príležitosti prijatia Zlatej medaile CNRS preložil Josef Fulka.

⁶ Štúdiu z angličtiny preložili Michal Růžička, Markéta Forstová a Ondřej Císař.

	Stanford University Press.	
Bourdieu, Pierre. 1996. <i>Sur la télévision suivi de L'Émprise du journalisme</i> . Paris: Liber.	Bourdieu, Pierre. 1999. <i>On Television</i> . New Press.	Bourdieu, Pierre. 2001-2002. „O televízii.“ Pp. 156-165, 89-100, 126-144 in <i>KINO- IKON 1-2/01, 1/02</i> (preložila Zita Ročkárová a Ivana Bezecná) <i>alebo</i> Bourdieu, Pierre. 2002. <i>O televízi</i> . Brno: Doplněk (preložila Nora Obrtelová).
Bourdieu, Pierre. 1997. <i>Méditations pascaliennes. Éléments pur une philosophie négative</i> . Paris: Seuil.	Bourdieu, Pierre. 2000. <i>Pascalian Meditations</i> . Cambridge: Polity Press.	<i>Pascalovská rozjímaní</i> (in Wacquant 2002a).
Bourdieu, Pierre. 1997. <i>Les usages sociaux de la science: pour une sociologie clinique du champ</i> . Paris: INRA / Quae.		
Bourdieu, Pierre. 1998. <i>La domination masculin</i> . Paris: Éditions du Seuil.	Bourdieu, Pierre. 2001. <i>Masculine Domination</i> . Cambridge: Polity Press.	Bourdieu, Pierre. 2000. <i>Nadvláda mužů</i> . Praha: Karolinum (preložila Věra Dvořáková).
Bourdieu, Pierre. 1998. <i>Contre-feux. Propos pour servir à la résistance contre l'invasion néo-liberal</i> . Paris: Liber.	Bourdieu, Pierre. 2002. <i>Counterfire: Against the Tyranny of the Market</i> . London: Verso Books.	

<p>Bourdieu, Pierre. 1998. „L'essence du néolibéralisme.“ <i>Le Monde diplomatique</i> http://www.monde-diplomatique.fr/1998/03/BOURDIEU/10167.</p>	<p>„The Essence of Neoliberalism. What is Neoliberalism? A Programme for Destroying Collective Structures which May Impede the Pure Market Logic: Utopia of Endless Exploitation.“</p>	<p>Bourdieu, Pierre. 2010b. „Podstata neoliberalizmu.“ <i>JeToTak</i>, 7. 10. 2010 (preložil Michal Havran), dostupné na http://www.jetotak.sk/le-monde-diplo/podstata-neoliberalizmu (naposledny navštivené 10. 3. 2013).</p>
<p>Bourdieu, Pierre. 2000. <i>Les structures sociales de l'économie</i>. Paris: Seuil.</p>	<p>Bourdieu, Pierre. 2005. <i>The Social Structures of the Economy</i>. Cambridge: Polity Press.</p>	<p><i>Sociálne štruktúry ekonomiky</i> (Tížik 2002).</p>
<p>Bourdieu, Pierre. 2000. <i>Propos sur le champ politique</i>. Lyon: Presses universitaires de Lyon.</p>		
<p>Bourdieu, Pierre. 2001. <i>Langage et pouvoir symbolique</i>. Paris: Seuil.</p>		
<p>Bourdieu, Pierre. 1998. <i>Contre-feux 2. Pour un mouvement social européen</i>. Paris: Éditions Raison d'agir.</p>	<p>Bourdieu, Pierre. 2003. <i>Firing Back: Against the Tyranny of the Market 2</i>. London: Verso.</p>	

Bourdieu, Pierre. 2001. <i>Science de la science et réflexivité</i> . Paris: Raison d'agir.	Bourdieu, Pierre. 2004a . <i>Science of Science and Reflexivity</i> . Cambridge: Polity Press.	<i>Věda o vědě</i> (Stanoev, Janák 2013).
Bourdieu, Pierre. 2002. <i>Interventions politiques 1961–2001. Sciences sociales et action politique</i> . Marseille: Agon. (ed. Franck Poupeau et Thierry Discepolo).	Bourdieu, Pierre. 2008. <i>Political Interventions: Social Science and Political Action</i> . London: Verso.	
Bourdieu, Pierre. 2002. <i>Le Bal des célibataires. Crise de la société paysanne en Béarn</i> . Paris: Seuil.	Bourdieu, Pierre. 2008. <i>The Bachelors' Ball: The Crisis of Peasant Society in Béarn</i> . Cambridge: Polity Press.	
Bourdieu, Pierre. 2003. <i>Images D'algerie. Une Affinité Sélective</i> . Arles: Actes Sud.	Bourdieu, Pierre. 2012. <i>Picturing Algeria</i> . Columbia University Press.	
Bourdieu, Pierre. 2004. <i>Esquisse pour une auto-analyse</i> . Paris: Raisons d'agir.	Bourdieu, Pierre. 2008. <i>Sketch for a Self-Analysis</i> . Cambridge: Polity Press.	Bourdieu, Pierre. 2012. <i>Sociologické hledání sebe sama</i> . Brno: Doplněk (preložila Jana Klokočková). <i>Pokus o sebaanalýzu /Náčrt sebaanalýzy/</i> (Tížik 2013).
Bourdieu, Pierre, 2012. <i>Sur l'État : Cours au Collège de France (1989-1992)</i> . Paris: Seuil.		

Bibliografia

- Achebe, Chinua. 1988. „Colonialist Criticism.” Pp. 46-61 in *Hopes and Impediments: Selected Essays, 1965-1987*. London: Heinemann [orig. vydanie 1974].
- Achebe, Chinua. 1965. „The Novelist as a Teacher.” *New Statesman*. 29 Jan. 1965: 161-62.
- Aimová, Irena. 2010. „Symbolické násilí a obrazy jako reprezentace sociální skutečnosti.“ Pp. 233-247 in Jiří Šubrt a kol. *Soudobá sociologie IV. (Aktuální a každodenní)*. Praha: Karolinum.
- Alan, Josef. 1974. *Společnost, vzdělání, jedinec*. Praha: Svoboda.
- Alexander, Jeffrey C. 1990. „Analytic debates: Understanding the relative autonomy of culture.“ Pp. 1 – 27 in Jeffrey C. Alexander, Steven Seidman (eds.). *Culture and Society. Contemporary Debates*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Alexander, Jeffrey C. 1995a. „The Reality of Reduction: The Failed Synthesis of Pierre Bourdieu.“ Pp. 128-217 in *Fin de Siècle Social Theory. Relativism, Reduction, and the Problem of Reason*. London: Verso.
- Alexander, Jeffrey C. 1995b. *Fin de siècle social theory: relativism, reduction, and the problem of reason*. London: Verso.
- Amuta, Chidi. 1989. *The Theory of African Literature: Implications for Practical Criticism*. London: Zed Books.
- Anleu, Sharyn Roach. 2009. *Law and Social Change*. London: SAGE.
- Anonym. 2003. „African Writing Prize Goes to Kenya.” *BBC News* [online]. 15. 7. 2003. [cit. 1. 9. 2010]. Dostupné na: <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/3067681.stm>>.
- Anonym. 2007. „‘Taboo’ Story Takes African Prize.” *BBC News* [online]. 10. 7. 2007. [cit. 11. 10. 2010]. Dostupné na: <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/6285252.stm>>.
- Anonym. 2010. „African Literary Prize Goes to Cape Town.” *CBS News* [online]. 6. 7. 2010. [cit. 7. 10. 2010]. Dostupné na: <<http://www.cbc.ca/arts/books/story/2010/07/06/caine-prize-african-writing.html?ref=rss>>.

- Anya, Ike. 2005. „Interview with Segun Afolabi.” *Nigeria World* [online]. 28. 9. 2005. [cit. 12. 1. 2011]. Dostupné na: <<http://nigeriaworld.com/feature/publication/anya/092805.html>>.
- Arnold, David O. 1970. „Subculture marginality.“ Pp. 81-89 in David O. Arnold (ed.). *The Sociology of Subcultures*. Santa Barbara : The University of California.
- Azodo, Ada U. 1999. “Facing the Millennium: An Interview with Ama Ata Aidoo.” Pp. 429-42 in Azodo and G. Wilentz (eds.). *Emerging Perspectives on Ama Ata Aidoo*. Trenton, NJ: Africa World Press.
- Balkin, Jack M., Sanford Levinson. 1999. „Interpreting Law and Music: Performance Notes on □The Banjo Serenader‘ and □The Lying Crowd of Jews”. *Cardozo Law Review* 20 (5-6): 1513-1572.
- Barthe, Yannick, Cyril Lemieux. 2002. „Quelle critique après Bourdieu.“ *Mouvements*, 24 (5): 33-38.
- Bauman, Richard. 1977. *Verbal Art As Performance*. Long Grove, IL: Waveland.
- Bayer, Ivo, Jiří Šafr, Kateřina Vojtíšková. 2007. *Přístupy k sociologickému zkoumání kultury a stratifikace*. Praha: CESES FSV UK.
- Becker, Howard S. 1973. *Outsiders, Studies in Sociology of Deviance*. New York: The Free Press [orig. vydanie 1963].
- Bek, Mikuláš. 1993. *Vybrané problémy hudební sociologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Ben-Amos, Dan. 1971. „Toward a Definition of Folklore in Context.“ *Journal of American Folklore* 84 (331): 3-15.
- Ben-Amos, Dan. 1998. „The Name Is the Thing.“ *Journal of American Folklore* 111 (441): 257-280.
- Bendix, Regina. 1998. „Of Names, Professional Identities, and Disciplinary Futures.“ *Journal of American Folklore* 111 (441): 235-246.
- Beneš, Milan. 2008. *Andragogika*. Praha: Grada.
- Bennett, Tony. 2010. „Introduction to the Routledge Classics Edition.“ Pp. xvii-xxiii in Pierre Bourdieu. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.

- Berger, Peter L., Thomas Luckmann. 1999. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: CDK [orig. vydanie 1966].
- Binder, Guyora, Robert Weisberg. 2000. *Literary Criticism of Law*. Princeton: Princeton University Press.
- Blumer, Herbert. 1954. „What Is Wrong with Social Theory.“ *American Sociological Review* 18: 3-10.
- Boltanski, Luc. 1990. *L'Amour et la Justice comme compétences*. Paris: Métailié.
- Boltanski, Luc. 2009. *De la critique. Précis de sociologie de l'émancipation*. Paris: Gallimard.
- Boltanski, Luc, Laurent Thévenot. 1991. *De la justification. Les économies de la grandeur*. Paris: Gallimard.
- Bomba, Lukáš. 2010. „Podmienenosť preferencií stredoškolského vzdelávania a stratégie sociálnej reprodukcie a sociálnej mobility – deskripcia a analýza.“ Pp. 48-68 in Vlasta Cabanová a kol. *Rodina a rodinná výchova ako faktor rozvoja osobnosti*. Žilina: Žilinská univerzita.
- Bourdieu, Pierre. 1966. „Champ intellectuel et project créateur.“ *Les temps modernes* 246 (Novembre): 865-906.
- Bourdieu, Pierre. 1971. „Genèse et structure du champ religieux.“ *Revue française de sociologie* (12): 295-334.
- Bourdieu, Pierre. 1972. *Esquisse d'une théorie de la pratique, précédé de trois études d'ethnologie kabyle*. Genève: Droz.
- Bourdieu, Pierre. 1975. “La spécificité du champ scientifique et les conditions sociales du progrès de la raison.” *Sociologie et sociétés* 7: 91-118.
- Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press [orig. vydanie 1972].
- Bourdieu, Pierre. 1979. *La distinction. Critique sociale du jugement*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre. 1980. *Le sens pratique*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre. 1982. *Leçon sur la leçon*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre. 1983. „Vous avez dit ' populaire ' ?“ *Actes de la recherche en sciences sociales* 46 (march): 98-105.

- Bourdieu, Pierre. 1984a. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press [orig. vydanie 1979].
- Bourdieu, Pierre. 1984b. *Homo academicus*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre. 1987a. *Choses dites*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre. 1987b. „Sociologues de la croyance et croyances de sociologues.“ *Archives de Sciences Sociales des Religions* 63/1: 155-161.
- Bourdieu, Pierre. 1987c. „The Force of Law: Toward a Sociology of Juridical Field.“ *The Hastings Law Journal* 38: 814-853.
- Bourdieu, Pierre. 1988. *L'ontologie politique de Martin Heidegger*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, Pierre. 1989. „Social Space and Symbolic Power.“ *Sociological Theory* 7(1): 14-25.
- Bourdieu, Pierre. 1990a. *In Other Words: Essays Toward a Reflexive Sociology*. Stanford: Stanford University Press [orig. vydanie 1987].
- Bourdieu, Pierre. 1990b. *Homo Academicus*. Cambridge: Polity Press [orig. vydanie 1984].
- Bourdieu, Pierre. 1990c. *The Logic of Practice*. Palo Alto: Stanford University Press [orig. vydanie 1980].
- Bourdieu, Pierre. 1991. *Language and Symbolic Power*. Polity Press [orig. vydanie 1982].
- Bourdieu, Pierre. 1992. *Les règles de l'art. Genese et structure du champ litteraire*. Paris: Éditions du Seuil.
- Bourdieu, Pierre. 1993a. „Concluding Remarks: For a Sociogenetic Understanding of Intellectual Works.“ Pp. 263-275 in Craig J. Calhoun, Edward LiPuma, Moishe Postone (eds.). *Bourdieu: Critical Perspectives*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bourdieu, Pierre. 1993b. *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*. (Ed. R. Johnson). New York: Columbia University Press.
- Bourdieu, Pierre. 1993c. „Esprits d'Etat.“ *Actes de la recherche en sciences sociales* 96 (96-97): 49-62.
- Bourdieu, Pierre. 1995. „Sociální prostor a symbolická moc.“ Pp. 213-234 in *Cahiers du CEFRES No 8, antologie francouzských společenských věd: Antropologie, Sociologie, Historie*. (ed.

- Françoise Mayer, Václav Hubinger, Laurent Bazac-Billaud*). Praha: CeFREs. (Dostupné aj elektronicky na http://www.cefres.cz/IMG/pdf/bourdieu_1995_socialni_prostor_symbolicka_moc.pdf) [orig. vydanie 1987].
- Bourdieu, Pierre. 1997a. *Méditations pascaliennes*. Paris: Seuil.
- Bourdieu, Pierre. 1997b. *Les usages sociaux de la science: pour une sociologie clinique du champ*. Paris: INRA / Quae.
- Bourdieu, Pierre. 1998a. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum [orig. vydanie 1994].
- Bourdieu, Pierre. 1998b. *La domination masculin*. Paris: Éditions du Seuil.
- Bourdieu, Pierre. 1998c. *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. Paris: Seuil.
- Bourdieu, Pierre. 2000a. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum [orig. vydanie 1998].
- Bourdieu, Pierre. 2000b. „Má být člověk zahrán do samoty.“ *Listy* 30 (2): 73-75.
- Bourdieu, Pierre. 2000c. „Pierre Bourdieu: Prednáška o prednáške.“ *Filozofia* 55 (5): 424-438
- Bourdieu, Pierre. 2001a. *Langage et pouvoir symbolique*. Paris: Seuil.
- Bourdieu, Pierre. 2001b. *Science de la science et réflexivité*. Paris: Raison d'agir.
- Bourdieu, Pierre. 2001c. „Charta sociálneho hnutia v Európe.“ *Slovenské pohľady* 5/2001.
- Bourdieu, Pierre. 2001 – 2002. „O televízii.“ Pp. 156-165, 89-100, 126-144 in *KINO-IKON 1-2/01, 1/02*. Bratislava: Slovenský filmový ústav [orig. vydanie 1996].
- Bourdieu, Pierre. 2002a. *O televizi*. Brno: Doplněk [orig. vydanie 1996].
- Bourdieu, Pierre. 2002b. „Reprodukční strategie a způsoby nadvlády.“ *Sociální studia – speciální číslo* 8: 77-91 [orig. vydanie 1994].
- Bourdieu, Pierre. 2002c. „Od vůle jednotlivce k ‚vůli veřejné‘. (K filozofii volební praxe).“ *Revue Prostor* 53: 89-95.
- Bourdieu, Pierre. 2003. „Zúčastněná objektivace: Huxleyho přednáška.“ *Biograf* 30 (Březen): 3-17 [orig. vydanie 2002].
- Bourdieu, Pierre. 2004a. *Science of Science and Reflexivity*. Cambridge: Polity Press [orig. vydanie 2001].

- Bourdieu, Pierre. 2004b. *Esquisse pour une auto-analyse*. Paris: Raisons d'agir.
- Bourdieu, P. 2005a. *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford: Stanford University Press [orig. vydanie 1993].
- Bourdieu, Pierre. 2005b. "Principles of an Economic Anthropology." Pp. 75-89 in Neil Smelser, Richard Swedberg (eds.). *Handbook of Economic Sociology (Second edition)*. Princeton, New York: Princeton University Press.
- Bourdieu, Pierre. 2010a. *Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole*. Brno: HOST [orig. vydanie 1992].
- Bourdieu, Pierre. 2010b. „Podstata neoliberalizmu.“ *JeToTak*, 7. 10. 2010, dostupné na <http://www.jetotak.sk/le-monde-diplo/podstata-neoliberalizmu> (naposledy navštívené 10. 3. 2013) [orig. vydanie 1998].
- Bourdieu, Pierre. 2010c. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge [orig. vydanie 1979].
- Bourdieu, Pierre. 2012a. *Sociologické hledání sebe sama*. Brno: Doplněk [orig. vydanie 2004].
- Bourdieu, Pierre, 2012b. *Sur l'État: Cours au Collège de France (1989-1992)*. Paris: Seuil.
- Bourdieu, Pierre. 2013. „Chvála sociologie (1983). Proslov u příležitosti přijetí Zlaté medaile CNRS“ *Sociologický časopis* 49 (1): 141-148.
- Bourdieu, Pierre, Günter Grass. 2002. „Tradícia ‚otvárat‘ si hubu“. *Sociologický zázpisník* 1-2/2002 [orig. vydanie 2002].
- Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Passeron. 1964. *Les héritiers: les étudiants et la culture*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Passeron. 1970. *La reproduction: Éléments d'une théorie du système d'enseignement*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Passeron. 2000. *Reproduction in education, society and culture*. London, Thousands Oaks, New Delhi: Sage Publications, Inc. [orig. vydanie 1970].
- Bourdieu, Pierre, Monique de Sain-Martin. 1982. „La sainte famille. L'épiscopat français dans le champ du pouvoir.“ *Actes de la recherche en sciences sociales* 44/45: 2-53.

- Bourdieu, Pierre, Abdelmalek Sayad. 1964. *Le Déracinement. La crise de l'agriculture traditionnelle en Algérie*. Paris: Éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre, Loïc Wacquant. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Bourdieu, Pierre, Loïc Wacquant. 1996. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Polity Press [orig. vydanie 1992].
- Bourdieu, Pierre, Loïc Wacquant. 2013. *Pozváni do reflexivní sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství (v tlači) [orig. vydanie 1992].
- Brennan, Timothy. 1997. *At Home in the World: Cosmopolitanism Now*. Cambridge: Harvard University Press.
- Brouillette, Sarah. 2007. *Postcolonial Writers in the Global Literary Marketplace*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Brož, Josef. 2002a. „Pierre Bourdieu: sociální filozof bez kontextu?“ *Britské listy* 1. 2. 2002: 1-2.
- Brož, Josef. 2002b. „Hřichy Pierra Bourdieua.“ *Listy* 32 (3): 73-75.
- Brubaker, Rogers. 1985. „Rethinking Classical Theory: The Sociological Vision of Pierre Bourdieu.“ *Theory and Society* 14 (6): 745-775.
- Brunsson, Nils, Kerstin Sahlin-Andersson. 2000. „Constructing Organizations: The Example of Public Sector Reform.“ *Organization Studies* 21 (4): 721-746.
- Bryce, Jane. 2003. „Survival is in the mouth: an interview with Yvonne Vera.“ Pp. 217-26 in Robert Muponde, Mandi Taruvinga (eds.). *Sign and Taboo: Perspectives on the Poetic Fiction of Yvonne Vera*. Oxford: James Currey.
- Bryson, Donna. 2007. „Ugandan Wins African Writing Prize.“ *Washington Post* [online]. 10. 7. 2007. [cit. 10. 5. 2010]. Dostupné na: <http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2007/07/10/AR2007071001271.html?nav=rss_artsandliving/entertainmentnews>.
- Budayová, Zuzana. 2010. „Vzdelávanie rómskych detí v kontexte rodinnej výchovy.“ Pp. 205-210 in M. Sedláková, D. Šlosár (eds.). *Budovanie spoločnej cesty v sociálnej inklúzii*. Zborník príspevkov z rovnomennej konferencie. [online] Košice: Regionálne združenie partnerstiev sociálnej inklúzie n.o. Košice Katedra sociálnej práce Filozofickej fakulty UPJŠ Košice [cit. 20. 7. 2012]

- dostupné z <http://www.ksp.ff.upjs.sk/SK/odpodujatia/text/inkluzia.pdf>.
- Buriánek, Jiří. 1993. *Systémová sociologie: problém operacionalizace*. Praha: Karolinum.
- Buriánek, Jiří. 1995. „Zkoumání politického vkusu: post-moderna v metodě?“ Pp. 27-41 in *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 2/1994. Studia Sociologica X. Proměny současné sociologie*. Praha: Karolinum.
- Buriánek, Jiří. 1996. *Sociologie*. Praha: Fortuna.
- Cabanová, Vlasta. 2010. „Sociálne determinanty rodiny vo vzťahu k edukačnej realite (analýza materiálnych, sociálnych a kultúrnych podmienok rodín na prípade Liptova).“ Pp. 3-30 in Vlasta Cabanová a kol. *Rodina a rodinná výchova ako faktor rozvoja osobnosti*. Žilina: Žilinská univerzita.
- Caillé, Alain. 1988. „Esquisse d'une critique de l'économie générale de la pratique.“ in „Lectures de Pierre Bourdieu“. *Cahiers du Lasa (8-9)*. Caen: Université de Caen.
- Caine Prize. Oficiálna webová stránka. <www.caineprize.com>
- Calhoun, Craig. 2000. „Pierre Bourdieu.“ Pp. 696-730 in George Ritzer (ed.). *The Blackwell Companion to Major Social Theorists*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Callon, Michel. 1998. „Défense et illustration des recherches sur la science.“ *Alliage* 35-36.
- Cigánek, Jan. 1972. *Úvod do sociologie umění*. Praha: Obelisk.
- Cisář, Ondřej, Jan Balon. 2013. „Veřejný význam sociologie: na úvod dvou připomenutí.“ *Sociologický časopis* 49 (1): 123-124.
- Clark, John P. 1962. „Our Literary Critics.“ *Nigeria Magazine* 74: 79-82.
- Coetzee, John M. 2003. *Elizabeth Costello*. London: Secker & Warburg.
- Corcuff, Philippe. 1998. „Justification, stratégie et compassion. Apport de la sociologie des régimes d'action.“ *Correspondances (51)*. Tunis: Institut de Recherche sur le Maghreb Contemporain.
- Corcuff, Philippe. 1999. „Acteur pluriel contre habitus?“ *Politix* (48): 157-173
- Costey, Paul. 2005. „L'illusio chez Pierre Bourdieu. Les (més)usages d'une notion et son application au cas des universitaires.“ *Tracés* 8: 13-27.

- Cover, Robert. 1983. „The Supreme Court, 1982 Term - Foreword: Nomos and Narrative.“ *Harvard Law Review*, 97(1) 4-68.
- Cowley, Jason. 2001. „To finish my book was an act of will.” *The Guardian* [online]. 26. 7. 2001. [cit. 12. 1. 2011]. Dostupné na: <<http://www.guardian.co.uk/books/2001/jul/26/fiction.awardsandprizes>>.
- Deflem, Mathieu. 2008. *Sociology of Law: Visions of a Scholarly Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Demailly, Lise, Patrice de la Boisse. 2009. „Les enjeux de la déprofessionalisation.” *Socio-logos, Revue de l'association française de sociologie* [online] 4 [cit. 08. 04. 2012]. Dostupné z: <http://socio-logos.revues.org/2305>.
- Denis, Jérôme. 2006. „Préface: Les nouveaux visages de la performativité.” *Études de communication* [online] 29: [cit. 16. 04. 2012]. Dostupné z: <http://edc.revues.org/index344.html>.
- Dianteill, Erwan. 2003. „Pierre Bourdieu and the Sociology of Religion: A Central and Peripheral Concern.” *Theory and Society* 32 (5-6): 529-549.
- Dillon, Michele. 2001. „Pierre Bourdieu, Religion, and Cultural Production.” *Critical Studies↔Critical Methodologies* 1 (4): 411-429.
- Dányi, Ondrej, Marián Bařala. 2006. *Recidívy klerikalizmu. Slovenská republika a Vatikánske zmluvy*. Vydané vlastným nákladom.
- Derrida, Jacques. 2002. *Síla zákona – "Mystický základ autority"*. Praha: OIKOYMENH.
- Dilthey, Wilhelm. 1901. *Uvedení ve vědy duchovníe*. Praha.
- Dilthey, Wilhelm. 1980. *Život a dejinné vedomie*. Bratislava: Práca.
- Dopita, Miroslav. 2000. „Konstituování a význam 'kapitálu' mladého člověka.“ Pp. 113-122 in *Mládeř v postmoderní době. SOCIALIA 99. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Hradci Králové 12.-13. října 1999*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Dopita, Miroslav. 2003. „Strategie kulturní a sociální reprodukce – vliv rodiny a školy.“ Pp. 60-64 in *Socialia 2002. K sociální analýze mládeře. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Hradci Králové 10.-11. 11. 2002*. 2. díl. Hradec Králové: Gaudeamus.

- Dopita, Miroslav. 2004a. „Teorie Pierra Bourdieua – pohled pro sociální pedagogiku.“ Pp. 22-31 in Libuše Podlahová (ed.). *Socialia Olomouc 2003. Sborník příspěvků z konference Sociální pedagogika jako vědní obor a studijní disciplína*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Dopita, Miroslav. 2004b. „Role ženy jako produkt symbolického násilí.“ Pp. 105-114 in Jolana Darulová, Katarína Košťalová (eds.). *Sféry ženy – sociológia, etnológia, história*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela; Sociologický ústav Akadémie vied ČR.
- Dopita, Miroslav. 2005. „Sociální topografie Pierra Bourdieua v českém prostředí.“ *Politologická revue* 11 (2): 27-56.
- Dopita, Miroslav. 2006. „Epistemologie Pierra Bourdieua.“ *Filozofia* 61 (4): 309-322.
- Dopita, Miroslav. 2007. *Pierre Bourdieu o umění, výchově a společnosti: reflexe sociologie praxe Pierra Bourdieua v české sociologii*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Durkheim, Émile. 2002. *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh.
- Durkheim, Émile. 2004. *Společenská dělba práce*. Brno: CDK.
- Dwyer, Rachel E. 2009. „Making a Habit of It. Positional Consumption, Conventional Action and the Standard of Living.“ *Journal of Consumer Culture* 9 (3): 328-347.
- Elam, Nick. 2009. Email to the author. 8 November 2009.
- Elster, Jon. 1982. „Le pire des mondes possibles. À propos de *La Distinction* de Pierre Bourdieu.“ *Commentaire* (22).
- English, James. 2008. *The Economy of Prestige: Prizes, Awards, and the Circulation of Cultural Value*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Fafejta, Martin. 2002. „K některým strategiím feministické politiky: dekonstrukce rodové/genderové symboliky.“ *Sociologický časopis* 38 (5): 593-606.
- Felt, Ulrike. 2002. „University Autonomy in Europe: Changing Paradigms in Higher Education Policy.“ Pp. 36-104 in Bernadette Conraths, Kenneth Edwards, Ulrike Felt, Gordon Shenton (eds.). *Managing University Autonomy. Collective Decision Making and Human Resources Policy. Proceedings of the Seminar of the*

- Magna Charta Observatory 17 September 2002.* Bononia University Press.
- Feuerbach, Ludwig. 1986. *Principles of the Philosophy of the Future.* Indianapolis: Hackett.
- Findor, Andrej. 2006. „Limity a možnosti skúmania ‚národov‘: od reálnych skupín ku kategóriám praxe.“ *Sociológia* 38 (4): 313-326.
- Flood, Alison. 2009. „EC Osondu Takes £10,000 ‘African Booker’.” *The Guardian* [online]. 7. 7. 2009. [cit. 10. 1. 2010]. Dostupné na: <<http://www.guardian.co.uk/books/2009/jul/07/ec-osondu-african-booker-caine>>.
- Flood, Alison. 2010. „Olufemi Terry Wins Caine Prize for African Writing.” *The Guardian* [online]. 6. 7. 2010. [cit. 12. 1. 2011]. Dostupné na: <<http://www.guardian.co.uk/books/2010/jul/06/olufemi-terry-wins-caine-prize>>.
- Forna, Aminatta. 2010. *Open Book. BBC Radio 4.* 19 August 2010.
- Forna, Aminatta. 2006. „A Continent Learns to Tell Its Story at Last.” *The Sunday Times* [online]. 15. 7. 2006. [cit. 20. 12. 2010]. Dostupné na: <http://entertainment.timesonline.co.uk/tol/arts_and_entertainment/books/article687186.ece>.
- Foucault, Michel. 2000. *Dohlížet a trestat.* Praha: Dauphin.
- Foucault, Michel. 2009. *Zrod biopolitiky.* Brno: CDK.
- Gabal, Ivan. 1988. „Percepce umění jako element společenské reprodukce života.“ *Sociologický časopis* 24 (2): 161-181.
- Galison, Peter. 1997. *Image and Logic. A Material Culture of Microphysics.* Chicago: University of Chicago Press.
- Gallová–Krieglerová, Elena a kol. 2009. *Kultúrna rozmanitosť a jej vnímanie žiakmi základných škôl na Slovensku.* [online] Nadácia otvorenej spoločnosti Bratislava [cit. 10. 1. 2010] dostupné z http://www.osf.sk/kniznica_a_open_gallery/publikacie/2010/kulturna_rozmanitost_a_jej_vnimanie_ziakmi_zakladnych_skol_na_slovensku/.
- Gelder, Ken. 2007. *Subcultures, Cultures histories and social practice.* London: Routledge.
- Giddens, Anthony. 1999. *Sociologie.* Praha: Argo [orig. vydanie 1997].
- Garnham, Nicholas. 1993. „Bourdieu, the Cultural Arbitrary, and Television.“ Pp. 178-192 in Craig J. Calhoun, Edward LiPuma,

- Moishe Postone (eds.). *Bourdieu: Critical Perspectives*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gartman, David. 2007. „The Strength of Weak Programs in Cultural Sociology: A Critique of Alexander’s Critique of Bourdieu.“ *Theory and Society* 36 (5): 381-413.
- Gikandi, Simon. 1987. *Reading the African Novel*. London: James Currey.
- Hapalová, Mirka, Stanislav Daniel. 2008. *Rovný prístup rómskych detí ku vzdelávaniu. Aktualizácia výskumu*. Človek v tísni – pobočka Slovensko.
- Hornák, Ladislav. 2004. „Vplyv školského systému na marginalizáciu a integráciu rómskych žiakov.“ Pp. 190 – 202 in David Scheffel, Alexander Mušinka (Eds.). *Rómska marginalita*. Prešov: Centrum antropologických výskumov.
- Havlík, Radomír. 1995. *Úvod do sociologie*. Praha: Karolinum.
- Havlík, Radomír, Jaroslav Kořa. 2002. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál.
- Hebdige, Dick. 1979. *Subculture the meaning of style*. London: Routledge.
- Heywood, Christopher (ed.). 1971. *Perspectives on African Literature: Selections from the Proceedings*. New York: African Publishing Corporation.
- Hilgers, Mathieu. 2006. „La responsabilité sociologique: retour sur l’entreprise critique de Pierre Bourdieu.“ *Recherches sociologiques et anthropologiques* [online] 37 (1) [cit 18. 04. 2012]. Dostupné z: <http://rsa.revues.org/607>.
- Hlaváč, Ivo. 1999. „Souřadnice sociálního prostoru v díle Pierra Bourdieu.“ *Aluze* 3 (3-4): 201-206.
- Hofreiter, Roman. 2010. „Rodina a reprodukcia sociálnej štruktúry v situácii informačnej spoločnosti.“ Pp. 69-77 in Vlasta Cabanová a kol. *Rodina a rodinná výchova ako faktor rozvoja osobnosti*. Žilina: Žilinská univerzita.
- Hofreiter, Roman. 2011. „Nová ekonomická sociológia a štruktúrny kontext trhu.“ *Sociológia* 43 (5): 528-549.
- Holloway, John. 2002. *Change the World without Taking Power: The Meaning of Revolution Today*. London: Pluto.
- Horák, Petr. 1986. „Pierre Bourdieu: Sociologie praxe a její některé teoretické předpoklady.“ *Sociológia* 18 (5): 589-599.

- Hountondji, Paulin. 1992. „Recapturing.” Pp. 238-248 in V. Y. Mudimbe (ed.). *The Surreptitious Speech: „Présence Africaine” and the Politics of Otherness, 1947-1987*. Chicago: Chicago University Press.
- Hubáček, Ondřej. 1994. „Kapitál kulturní.“ Pp. 92-94 in Miloslav Petrušek, Alena Miltová, Alena Vodáková (eds.). *Sociologické školy, směry, paradigmata*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Huggan, Graham. 2001. *The Postcolonial Exotic: Marketing the Margins*. London: Routledge.
- Hyánková, Tereza. 2013. „Pierre Bourdieu a Kabylové: Idealizace, identifikace, instrumentalizace?“ *Sociologický časopis* 49 (1): 101-122.
- Chorvát, Ivan. 2011. „Voľný čas na Slovensku v sociologickej perspektíve“. Pp. 10-99 in Ivan Chorvát (ed.). *Voľnočasové aktivity obyvateľov Slovenska: poznatky z aktuálnych výskumov*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Ikheola, Ikhide R. 2010. „Email from America: The Writer: Identity and Purpose.” *234Next.com* [online]. 14. 8. 2010. [cit. 20. 8. 2010]. Dostupné na: <<http://234next.com/csp/cms/sites/Next/ArtsandCulture/Books/5604777-148/story.csp>>.
- Inštitút finančnej politiky Ministerstva financií SR. 2012. „Slovenské škôlky: málo kapacít a nižšia účasť sociálne slabších rodín.“ *Analytický komentár 2012/18*.
- Irele, Abiola. 1971. „The Criticism of Modern African Literature.” Pp. 9-24 in Christopher Heywood (ed.). *Perspectives on African Literature*. London: Heinemann.
- Irwin, John. 1977. *Scenes*. Beverly Hills: Sage.
- Irwin, John. 1996. „Notes on the status of the concept subculture.“ Pp. 66-70. in Ken Gelder, Sarah Thornton (eds.). *The Subcultures Reader*. London: Routledge.
- Jæger, Mads Meier. 2011. „Academic Achievement? New Evidence from Combined Sibling and Panel Data.“ *Sociology of Education* 84 (4): 281-298.
- Janák, Dušan. 2006. „Sociální introspekce In. A. Bláhy a Wittgensteinův argument proti soukromému jazyku. Poznámky k introspektivnímu přístupu v sociálních vědách.“ *Sociologický časopis* 42 (4): 761-782.

- Jaggi, Maya. 2006. „A Continent is Illuminated.” *The Guardian* [online]. 25. 7. 2006. [cit. 10. 10. 2010]. Dostupné na: <<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2006/jul/25/comment.books>>
- Jakubíková, Kornélia. 2004. „Etnologické přístupy a příspěvky ke štúdiu rodu.“ Pp. 24-30 in Jolana Darulová, Katarína Košťalová (eds.). *Sféry ženy – sociológia, etnológia, história*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela; Sociologický ústav Akadémie vied ČR.
- Jamieson, Lynn. 2002. „Theorising Identity, Nationality and Citizenship: Implications for European Citizenship Identity.“ *Sociológia* 34 (6): 506-532.
- Jandourek, Jan. 2003. *Úvod do sociologie*. Praha: Portál.
- Jarkovská, Lucie. 2009. „Ideologie přirozenosti ve vzdělávání jako překážka překonávání sociálních nerovností.“ *ORBIS SCHOLAE* 3 (1): 21-34.
- Jarkovská, Lucie, Kateřina Lišková. 2008. „Genderové aspekty českého školství.“ *Sociologický časopis* 44 (4): 683–701.
- Jarkovská, Lucie, Kateřina Lišková, Iva Šmidová a kol. 2010. *S genderem na trh. Rozhodování o dalším vzdělání patnáctiletých*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Jenkins, Richard. 2010. „Pierre Bourdieu: from the model of reality to the reality of the model.“ Pp. 86-99 in Peter J. Martin and Alex Dennis (eds.). *Human agents and social structures*. Manchester: Manchester University Press.
- Jeyifo, Biodun. 1990. „The Nature of Things: Arrested Decolonization and Critical Theory.” *Research in African Literatures* 21 (1): 33-48.
- Joose, Sofie. 2007. „Talking about cooperation: continuity and change in a rural community in Slovakia.“ *Sociológia* 39 (3): 245-258.
- Juřík, Vladimír. 1969. *Místo a postavení sociologie kultury*. Ostrava: Krajské kulturní středisko.
- Kabele, Jiří. 2001. „Ochrana práv a sociální konstrukce hierarchií: příklad soudnictví.“ in Kabele, Jiří (ed.). *Kdo se bojí hierarchií?* Praha: SÚ AV ČR. [online] [cit. 5. 3. 2012] Dostupné z: http://tucnak.fsv.cuni.cz/~hajek/temp/wp1_cz.pdf#page=27
- Kabele, Jiří. 2010. „Heuristická strategie odborného studia společenských záležitostí.” *Sociologický časopis* 46 (4): 593-618.

- Kafka, Frantz. 1965. *Proces*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění.
- Kajanová, Alena. 2012. *Sociální determinanty drog: Drogy jako součást taneční postsubkultury (psychedelic trance)*. Nitra, rigorózní práce.
- Kallab, Jaroslav. 1935. *Trestní právo hmotné platné v zemi české a moravskoslezské*. Praha: Melantrich.
- Kanovský, Martin. 2000. „Autonómia filozofického poľa – boj o 's'“. *Filozofia* 55 (5): 414-420.
- Kant, Immanuel. 1975. *Kritika soudnosti*. Praha: Odeon.
- Kaščák, Ondrej, Branislav Pupala. 2009. *Výchova a vzdelávanie v základných diskurzoch*. Prešov. Rokus.
- Katrňák, Tomáš. 2003. „Sociální a kulturní reprodukce společnosti v teoretické perspektivě.“ *Sociológia* 35 (1): 61-76.
- Katrňák, Tomáš. 2004. *Odsouzení k manuální práci. Vzdelanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Katrňák, Tomáš. 2005. *Třídní analýza a sociální mobilita*. Brno: CDK.
- Keller, Jan. 1989. *Současná francouzská sociologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Keller, Jan. 2004. *Dějiny klasické sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Keller, Jan, Lubor Tvrdý. 2008. *Vzdelanostní společnost? Chrám, výtah a pojišťovna*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Kelsen, Hans. 1933. *Ryzí nauka právní: metoda a základní pojmy*. Brno: Orbis.
- King, Anthony. 2000. „Thinking with Bourdieu Against Bourdieu: A 'Practical' Critique of the Habitus.“ *Sociological Theory* 18 (3): 417 - 433.
- King, Anthony. 2006. „Struktura a jednání.“ Pp. 291-312 in Austin Harrington et al. *Moderní sociální teorie*. Praha: Portál.
- Klobucký, Robert. 2005. „Metodologické problémy skúmania histórie slovenskej sociológie.“ *Sociológia* 37 (2): 177-196.
- Klocoková, Jana, Andrej Findor. 2008. „Politika sporu a (environmentálne) nové sociálne hnutia: hľadanie vhodných analytických kategórií.“ *Sociológia* 40 (2): 103-126.

- KlUVánková-Oravská, Tatiana, Veronika Chobotová. 2006. „Kolektívne rozhodovanie? Prípád skupinového vlastníctva v národnom parku Slovenský raj.“ *Sociológia* 38 (3): 221-244.
- Kobová, Ľubica. 2011. „Limity biopolitiky.“ Pp. 51-91 in Cviková, Jana (ed.). *Politiky a političky. Aspekty politickej subjektivity žien*. Bratislava: Aspekt.
- Konopásek, Zdeněk. 1996. „Sociologie jako power play.“ *Sociológia* 28 (2): 99-125.
- Kostlán, David. 2007. „Zápas o definici občanství: institucionální a diskurzivní formy a techniky konstrukce obrazu cizince v historii francouzského republikánského modelu integrace.“ *Sociológia* 39 (4): 337-356.
- Köverová, Štefánia. 2010. „Sexual Orientation as Symbolic Capital and as the ' Object' of Symbolic Violence.“ *Human Affairs* 20 (1): 23-32.
- Krishnaswamy, Revathi. 1995. „Mythologies of Migrancy: Post-colonialism, Postmodernism, and the Political of (Dis)location.“ *Ariel* 26: 125-46.
- Kubánová, Martina. 2011. *Zlepšilo sa zaškolenie detí zo znevýhodneného prostredia v materských školách po zavedení predškolského ročníka?* [online] Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť – SGI [11. 7. 2011] dostupné z http://www.skolainak.sk/files/novinky/files/Reportaz_Kubanova_SGI_predskolska_vychova.pdf
- Kubátová, Helena. 2005. „Hodnotové orientace versus postoje: Kulturní transformace české společnosti na pozadí transformace ekonomické a politické.“ *Sociológia* 37 (4): 351-372.
- Kubátová, Helena. 2008. „Pierre Bourdieu a teorie symbolické směny.“ Pp. 41-55 in Jiří Šubrt, Jan Balon (Eds.). *Teorie jednání: jeden koncept, mnoho koncepcí*. Praha: FSV a FF UK.
- Kubátová, Helena. 2010. *Sociologie životního způsobu*. Praha: Grada.
- Kubátová, Helena et al. 2013. *Ways of Life in the Late Modernity*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta.
- Kusá, Zuzana. 1997. „Analýza sociálnych sietí a jej miesto v sociologickom skúmaní.“ *Sociológia* 29 (5): 479-504.
- Kusá, Zuzana. 1999. „Poor People - Poor Life Stories? (Ordinary and Extraordinary in Life-History Narratives).“ *Sociológia* 31 (3): 263-290.

- Kusá, Zuzana. 2003. „Rašomon v skúmaní prípadov.“ *Sociológia* 35 (1): 37-60.
- Kusá, Zuzana. 2005. „Predstavovanie cností, príklady prezidentských billboardov.“ *Sociológia* 37 (4): 323-350.
- Kusá, Zuzana. 2008. „Diskurz a zmeny sociálneho štátu.“ *Sociológia* 40 (1): 5-34.
- Kusá, Zuzana. 2009. „Politika a spravovanie krajiny.“ Pp. 120 – 160 in Zuzana Kusá, Miroslav Tížik (eds.). *Výskum európskych hodnôt 1991 – 1999 – 2008 slovenská a česká spoločnosť*. Sociologický ústav SAV Bratislava.
- Kusá, Zuzana, Daniel Gerbery. 2011. *Assessment of policy developments in 2011. Third 2011 Report*. Social Inclusion Independent Experts Network of European Commission.
- Kusá, Zuzana, Peter Drál, David Kostlán. 2009. *Country Report on Ethnic Relations: Slovakia*. [online] Budapest: Central European University. [cit. 15. 4. 2011] Dostupné z: <http://www.edumigrom.eu/sites/default/files/field_attachment/page/node-1817/edumigrombackgroundpaperslovakiaethnicrelations.pdf>.
- Kusá, Zuzana, David Kostlán, Jurina Rusnáková. 2010. *Ethnic Differences in Education in Slovakia: Community Study*. In *EDUMIGROM: survey studies*. [online] Budapest: Central European University. [cit. 15. 4. 2011] Dostupné z <https://www.edumigrom.eu/sites/default/files/field_attachment/page/node-5387/communityreportslovakia.pdf>.
- Kusá, Zuzana, David Kostlán, Peter Drál, Jurina Rusnáková. 2010. *Ethnic Differences in Education in Slovakia: Survey Report Slovakia*. [online] Budapest: Central European University. [cit. 15. 4. 2011] Dostupné z: https://www.edumigrom.eu/sites/default/files/field_attachment/page/node-5387/edumigromsurveyreportslovakia_0.pdf.
- Kühn, Zdeněk. 2002. *Aplikace práva ve složitých případech: k úloze právních principů v judikatuře*. Praha: Karolinum.
- Kvasničková, Adela. 2013. „Pierre Boudrieu: Sociologické hledání sebe sama.“ (recenzia) *Sociologický časopis* 49 (1): 163-165.
- Lacey, Nicola 2001. „Responsibility and modernity in criminal law.“ *The journal of political philosophy* 9 (3): 249-276.
- Laclau, Ernesto. 2005. *On Populist Reason*. London: Verso.

- Lamont, Michèle. 1989. „Slipping the World Back In: Bourdieu on Heidegger. *L'Ontologie politique de Martin Heidegger*. by Pierre Bourdieu. Review by: Michèle Lamont.“ *Contemporary Sociology* 18 (5): 781-783.
- Latour, Bruno. 1984. *Les microbes - Guerre et paix - suivi de Irréductions*. Paris: A. M. Métailié.
- Latour, Bruno. 1998. „La gauche a-t-elle besoin de Bourdieu? *Libération*, 15. 9. 1998.
- Latour, Bruno. 2005a. *Changer la société, refaire de la sociologie*. Paris: La Découverte.
- Latour, Bruno, 2005b. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*, Oxford, New York: Oxford University Press.
- Latour, Bruno. 2009. „Universitaires, encore un effort pour être autonomes.“ *Le Monde* 25. 02. 09.
- Ledvina, Josef. 2010. „České umění kolem roku 1980 jako pole kulturní produkce.“ *Sešit pro umění, teorii a příbuzné zóny* 9: 30-54.
- Legislativní pravidla vlády. Úplné znění*. Vláda ČR. [online] [cit 5. 3. 2012] Dostupné z: http://www.vlada.cz/assets/ppov/lrv/legislativn__pravidla_vl_dy.pdf.
- Lemieux, Cyril. 1999. „Une critique sans raison? L'approche bourdieusienne des médias et ses limites.“ Pp. 205-229 in Lahire Bernard (ed.). *Le travail sociologique de Pierre Bourdieu. Dettes et critiques*. Paris: La Découverte.
- Lemieux, Cyril. 2008. „De la théorie de l'habitus à la sociologie des épreuves: relire *L'expérience concentrationnaire*.“ Pp. 179-205 in Israël Liora, Danièle Voldman. *Michaël Pollak. De l'identité blessée à une sociologie des possibles*. Paris: Editions Complexe.
- Lévi-Strauss, Claude. 1996. *Myšlení přírodních národů*. Liberec: Dauphin.
- Lévi-Strauss, Claude. 2006a. *Mythologica. [1] Syrové a vařené*. Praha: Argo.
- Lévi-Strauss, Claude. 2006b. *Mythologica. [2] Od medu k popelu*. Praha: Argo.
- Lévi-Strauss, Claude. 2007. *Mythologica. [3] Původ stolničení*. Praha: Argo.

- Lévi-Strauss, Claude. 2009. *Mythologica. [4] Nahý člověk*. Praha: Argo.
- Lindgaard, Jade. 2009. „Comment sont déjà évalués les chercheurs.” *Mediapart*, 17. 2. 2009.
- Linfords, Bernth. 1984. *Research Priorities in African Literatures*. New York: Hans Zell.
- Linková, Marcela, Tereza Stöckelová. 2012. „Public accountability and the politicization of science: The peculiar journey of Czech research assessment.” *Science and Public Policy* 39 (5): 618-629.
- LiPuma, Edward. 1993. „Culture and the Concept of Culture in a Theory of Practice.“ Pp. 14-34 in Craig J. Calhoun, Edward LiPuma, Moishe Postone (eds.). *Bourdieu: Critical Perspectives*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lišková, Kateřina. 2010. *Hodné holky se dívají jinam. Feminismus a pornografie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Lizardo, Omar. 2011. „Pierre Bourdieu as a Post-cultural Theorist.“ *Cultural Sociology* 5 (1): 25-44.
- Llewellyn, Kitty. 2006. “A Prize Lauding African Perspectives.” *New York Times* [online]. 5. 7. 2006. [cit. 5. 1. 2011]. Dostupné na: <<http://www.nytimes.com/2006/07/05/arts/05iht-caine.2120896.html>>.
- Loesberg, Jonathan. 1999. „Bourdieu a sociologie estetiky.“ *Aluze* 3 (3-4): 207-221 [orig. vydanie 1993].
- Lucas, Lisa. 2006. *The Research Game in Academic Life*. Maidenhead: Open University Press.
- Luhmann, Niklas. 2002. *Láska jako vášeň, Paradigm lost*. Praha: Prostor.
- Luhmann, Niklas. 2004. *Law as a social system*. Oxford: Oxford University Press.
- Marada, Radim. 2003. *Kultura protestu a politizace každodennosti*. Brno: CDK.
- Martuccelli, Danilo. 2008. *Sociologie modernity. Itinerář 20. století*. Brno: CDK.
- Marx, Karl. 1979. „Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva.“ in Karl Marx. *K filozofickým otázkám*. Praha: Svoboda.
- Matějů, Petr. 1977. „Krise a perspektivy výzkumů sociální mobility.“ *Sociologický časopis* 13 (2): 211-222.

- Matějů, Petr. 1986. „Demokratizace vzdělání a reprodukce vzdělanostní struktury.“ *Sociologický časopis* 22 (2): 131-152.
- Matějů, Petr. 1991. „Vzdělanostní stratifikace v Československu v komparativní perspektivě.“ *Sociologický časopis* 27 (3): 319-343.
- Matějů, Petr, Blanka Řeháková. 1992. „Úloha mentálních schopností a sociálního původu ve formování vzdělanostních aspirací.“ *Sociologický časopis* 28 (5): 613-635.
- Matějů, Petr. 1993. „Determinanty ekonomického úspěchu v první fázi postkomunistické transformace.“ *Sociologický časopis* 29 (3): 341-363.
- Matějů, Petr, Ladislav Čerych, Jan Koucký. 1998. „Školský systém a rozvoj vzdělání“. Pp. 44-68 in Jiří Večerník, Petr Matějů (eds.). *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*. Praha: Academia.
- Matějů, Petr, Blanka Řeháková, Natálie Simonová. 2004. „Kulturní a sociálně ekonomické zdroje nerovností v šancích na dosažení vysokoškolského vzdělání v České republice v letech 1948 – 1999.“ *Sociológia* 36 (1): 31-56.
- Miller, Christopher. 1990. „Reading through Western Eyes.“ Pp. 1-30 in Christopher Miller (ed.). *Theories of Africans: Francophone Literature and Anthropology in Africa*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mills, Carmen. 2008. „Reproduction and transformation of inequalities in schooling: the transformative potential of the theoretical constructs of Bourdieu.“ *British Journal of Sociology of Education* 29 (1): 79-9.
- Mišovič, Ján. 2002. „O minulé a současné reflexi vědomí společnosti.“ *Sociológia* 34 (4): 287-304.
- Moore, Gerald. 1965. *African Literature and the University*. Ibadan: Ibadan University Press.
- MPSVR SR. 2008. *Národná stratégia sociálnej ochrany a sociálnej inklúzie*. Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR Bratislava.
- MŠMV SR. 2008. *Koncepcia vzdelávania rómskych detí a žiakov* schválená vládou SR 2. apríla 2008 [online] Ministerstvo školstva mládeže a vedy SR Bratislava [cit. 10.3. 2010] dostupné z: <http://www.minedu.sk/koncepcia-vychovy-a-vzdelavania/>

- romských-deti-a-ziakov-vratane-rozvoja-stredoskolskeho-a-vysokoskolskeho-vzdelavania/.
- Muggleton, David, Rupert Weinzierl (eds.). 2003. *The post-subcultures reader*. New York: Berg.
- Mucha, Janusz. 1999. „Cultural Domination and the Reaction to It.“ *Sociológia* 31 (6): 567-586.
- Muniesa, Fabian, Michel Callon. 2009. „La performativité des sciences économiques.“ in Philippe Steiner, François Vatin (eds.). *Traité de sociologie économique*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Musoke-Nteyafas, Jane. 2007. „Ugandan Writers: One on One with Monica Arac de Nyeko, 2007 Caine Prize Winner.“ *UGPulse* [online]. 31.7. July 2007. [cit. 5. 10. 2010]. Dostupné na: <http://www.UGPulse.com>.
- Musselin, Christine. 2007. „The transformation of academic work: facts and analysis.“ *CSHE Research & Occasional Paper Series* 4.07. Berkeley, CA: University of California.
- Musselin, Christine. 2008. „Vers un marché international de l'enseignement supérieur?“ *Critique internationale* 39 (2): 13-24.
- Nedbálková, Kateřina. 2004. „Má vězení střední rod?“ Pp. 115-122. in Jolana Darulová, Katarína Košťalová (eds.). *Sféry ženy – sociológia, etnológia, história*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela; Sociologický ústav Akadémie vied ČR.
- Nedbálková, Kateřina. 2006. *Spoutaná rozkoš. Sociální (re)produkce genderu a sexuality v ženské věznici*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Nedbálková, Kateřina. 2009. „Řád veřejných toalet.“ *Biograf* (49): 3-24.
- Nejvyšší správní soud, 2 Afs 131/2008 – 137.
- Ngugi, wa Thiong'o. 1997. „Writers in Politics: The Power of Words and the Words of Power.“ Pp. 67-77 in Ngugi, wa Thiong'o. *Writers in Politics: A Re-Engagement with Issues of Literature and Society*. Oxford: James Currey.
- Občanský zákoník* (s účinností od 1. Ledna 2014), [online] [cit 5. 3. 2012] Dostupné z: <http://obcanskyzakonik.justice.cz/tinymce-storage/files/Obcansky%20zakonik%202011%20PS.pdf>.

- Občianska zodpovednosť a spolupráca. Programové vyhlásenie vlády SR na obdobie 2010 – 2014. ÚV SR Bratislava. Júl 2010.
- OECD, 2005. *School Factors Related to Quality and Equity. Results from PISA 2000*. Paris: OECD.
- OECD, 2007. *PISA 2006 Science Competencies for Tomorrow's World*. Paris: OECD.
- OECD, 2008. *Education at a Glance 2008*. Paris: OECD.
- OECD, 2010a. *PISA 2009 Results: Overcoming Social Background – Equity in Learning Opportunities and Outcomes (Volume II)*. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264091504-en>
- OECD, 2010b. *PISA 2009 Results: What Makes a School Successful? Resources, Policies and Practices (Volume IV)*. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264091559-en>.
- O'Sullivan, Denis. 1996. „Kulturní cizinci a rekonstrukce školství.“ *Sociologický časopis* 32 (2): 159-173.
- Ondrejko, Peter. 2004. *Socializácia v sociológii výchovy*. Bratislava: VEDA.
- Patel, Shailja. 2009. „Interview with Monica Arac de Nyeko.” *Pambazuka News* [online]. 2. 2. 2009. [cit. 8. 1. 2011]. Dostupné na: <http://www.pambazuka.org/en/category/African_Writers/54418>.
- Pauli, Michelle. 2006. „Mary Watson Wins ‘African Booker’.” *The Guardian* [online]. 11. 7. 2006. [cit. 10. 1. 2011]. Dostupné na: <<http://www.guardian.co.uk/books/2006/jul/11/news.awardsandprizes>>.
- P.É.C.R.E.S. 2011. *Recherche précarisée, recherche atomisée. Production et transmission des savoirs à l'heure de la précarisation*. Paris: Raisons d'agir.
- Pain, Rachel, Mike Kesby, Kye Askins. 2011. „Geographies of impact: power, participation and potential.” *Area* 43 (2): 183-188.
- Peterson, Richard A. 1992. „Understanding Audience Segmentation: From Elite and Mass to Omnivore and Univore.” *Poetics* 21 (4): 243-258.
- Petrusek, Miloslav. 1989. „Koncepcie kulturného kapitálu v soudobé západní sociológii (Intelektuálové, třídy a symbolická dominance).“ Pp. 207-238 in *Soudobá teoretická sociologie na západě. (Příspěvky ke kritické analýze)*. Praha: Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV.

- Petrusek, Miloslav. 1993. *Teorie a metoda v moderní sociologii*. Praha: Karolinum.
- Petrusek, Miloslav. 1999. „Veblenův příchod do Čech. Dílo muže, který nikdy nedostal grant“. Pp. 303-331 in Thorstein Veblen. *Teorie záhalčivé třídy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Petrusek, Miloslav. 2002. „Pierre Bourdieu – od Kablyů k ‘ velké sociologické teorii’ “. Pp. 113-137 in Pierre Bourdieu. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Petrusek, Miloslav. 2002. „Odejde-li myslitel (K odchodu francouzského sociologa a filozofa Pierra Bourdieua)“. *Filosofický časopis* 50 (2): 327-330.
- Petrusek, Miloslav. 2006. *Společnosti pozdní doby*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Phillips, Richard. 2010. „The impact agenda and geographies of curiosity.“ *Transactions of the Institute of British Geographers* 35 (4): 447-452.
- Pollak, Michael. 1990. *L'expérience concentrationnaire. Essai sur le maintien de l'identité sociale*. Paris: Métailié.
- Portík, Milan. 2004. „Špecifická výchovy a vzdelávania znevýhodnených rómskych žiakov“. Pp. 177 – 190 in David Scheffel, Alexander Mušinka (eds.). *Rómska marginalita*. Prešov: Centrum antropologických výskumov.
- „Poslanec Koudelka se vzdal kandidatury na ředitele Justiční akademie.“ *Novinky.cz*. [online] [cit 5. 3. 2012] Dostupné z: <http://www.novinky.cz/domaci/76537-poslanec-koudelka-se-vzdal-kandidatury-na-reditele-justicni-akademie.html>.
- Posner, Richard. 1986. „Law and Literature: A Relation reargued.“ *Virginia Law Review* 72 (8): 1351-1392.
- Prokop, Jiří. 2003. „Sociolog výchovy Pierre Bourdieu (1930-2002) a jeho teorie reprodukce.“ *Pedagogická orientace* 13 (3): 96-107.
- Prokop, Jiří. 2005. *Škola a společnost v kritických teoriích druhé poloviny 20. století*. Praha: Karolinum.
- Průša, Milan, Petra Průšová. 1997. *Přístup mladých lidí ke vzdělání. Zpráva z výsledků výzkumu*. Praha: AMD/Středisko vzdělávací politiky.
- Průša, Milan, Petra Průšová. 1999. *Přístup mladých lidí ke vzdělání. Signální zpráva z výzkumu*. Praha: AMD/Středisko vzdělávací politiky.

- Předpis 349/2005 Sb., zákon, kterým se mění zákon č. 137/2001 Sb., o zvláštní ochraně svědka a dalších osob v souvislosti s trestním řízením a o změně zákona č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 6/2002 Sb., o soudech, soudcích, přísedících a státní správě soudů a o změně některých dalších zákonů (zákon o soudech a soudcích), ve znění pozdějších předpisů.* [online] [cit 5. 3. 2012] Dostupné z: <http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?O=4&T=783>.
- Pujman, Petr. 1967. „O sociologii umělecké tvorby.“ *Orientace* 1 (2): 61-65.
- Purhonen, Semi, Jukka Gronow, Keijo Rahkonen. 2008. „Cultural Capital and Social Differentiation in Contemporary Finland: Preliminary results from a National Survey.“ Paper presented at ESA Network of the Sociology of Consumption Interim Meeting *Materiality, Meaning, Power*, Helsinki, 27-30 August 2008.
- Rabušicová, Milada. 1991. *K sociologii výchovy, vzdělání a školy*. Brno: Masarykova univerzita.
- Radimský, Jan. 2008. „Co znamená mluvit: Ke strukturalistické sociologii jazyka Pierra Bourdieua.“ Pp. 222-231 in Jiří Šubr a kol. *Soudobá sociologie II (Teorie sociálního jednání a sociální struktury)*. Praha: Karolinum.
- Rafael, Vlado (ed). 2011. *Odpovede na otázky (de)segregácie rómskych žiakov vo vzdelávacom systéme na Slovensku*. [online] Nadácia otvorenej spoločnosti Bratislava [cit. 25.6.2012] dostupné z http://www.osf.sk/programove_oblasti/vzdelavanie/publikacie__clanky__audiovideo/.
- Rancière, Jacques. 1984. „L'éthique de la sociologie.“ Collectif „*Révoltes logiques*“, *L'empire du sociologue*. Paris: La Découverte.
- Ráliš, Antonín. 1931. *Studie o přičetnosti*. Bratislava: Právnická fakulta university Komenského.
- Reay, Diane. 2004. „Education and Cultural Capital: The Implications of Changing Trends in Education Policies.“ *Cultural Trends* 13 (3/50): 73-86.
- Regionálne centrum rozvojového programu OSN. 2012. *Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku 2010*. Bratislava: Regionálne centrum rozvojového programu OSN.

- Revidovaný národný akčný plán Dekády začleňovania rómskej populácie. 2011. [online] Úrad vlády SR. [cit. 25.10.2011] dostupné z <http://www.rokovania.sk/Rokovanie.aspx/BodRokovaniaDetail?idMaterial=19992>.
- Robbins, Derek. 2010. „Bourdieu a jeho pojetí kultury.“ Pp. 188-207 in Tim Edwards (ed.). *Kulturální teorie. Klasické a současné přístupy*. Praha: Portál.
- Roksa, Josipa, Daniel Potter. 2011. „Parenting and Academic Achievement, Intergenerational Transmission of Educational Advantage.“ *Sociology of Education* 84 (4): 299-321.
- Rose, Nicolas. 1998. *Governing the soul: the shaping of the private self*. Ann Arbor: University of Michigan.
- Rozbořil, Blahoslav. 2006. *Současná sociologie umění. Disertační práce*. Brno: Masarykova univerzita.
- Salner, Andrej (ed.). 2004. *Rómske deti v slovenskom školstve*. Bratislava: Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť. http://www.governance.sk/assets/files/romske-deti_v-sk-skolstve-www.pdf (navštívené 7. 3. 2012).
- Santoro, Marco. 2011. „From Bourdieu to Cultural Sociology.“ *Cultural Sociology* 5 (3): 3-23.
- Seidl, Jan a kol. 2012. *Od žaláře k oltáři: emancipace homosexuality v českých zemích od roku 1867 do současnosti*. Brno: Host.
- Senátní tisk 301/0, návrh zákona, kterým se mění zákon č. 84/1990 Sb., o právu shromažďovacím, ve znění zákona č. 175/1990 Sb., a některé další zákony*. [online] [cit 5. 3. 2012] Dostupné z: <http://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/historie?action=detail&v alue=47>.
- Singly, François de. 1999. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál [orig. vydanie 1993].
- Smith, Simon, Vicky Ward, Allan House. 2011. „‘Impact’ in the proposals for the UK’s Research Excellence Framework: Shifting the boundaries of academic autonomy.“ *Research Policy* 40 (10): 1369-1379.
- Smolík, Josef. 2010. *Subkultury mládeže: uvedení do problematiky*. Praha: Grada.
- Sněmovní tisk 1163/0, vládní návrh zákona o právu shromažďovacím*. [online] [cit 5. 3. 2012] Dostupné z: <http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?o=3&ct=1163&ct1=0>.

- Sněmovní tisk 2009/0, vládní návrh zákona o soudech, soudcích, přísedících.* [online] [cit 5. 3. 2012] Dostupné z: <http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?o=4&ct=209&ct1=0>.
- Sněmovní tisk 362/3, pozměňovací a jiné návrhy k vládnímu návrhu Občanského zákoníku.* [online] [cit 5. 3. 2012] Dostupné z: <http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?o=6&ct=362&ct1=3>.
- Solnař, Vladimír, Jarosla Fenyk, Dagmar Císařová. 2003. *Základy trestní odpovědnosti: podstatně přepracované a doplněné vydání.* Praha: Orac.
- Soyinka, Wole. 1966. „And after the Narcissist?” *African Forum* 1 (4): 53-64.
- Soyinka, Wole. 1976. „Preface.” Pp. X in *Myth, Literature and the African World.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Susen, Simon. 2011. „Epistemological Tensions in Bourdieu’s Conception of Social Science.“ *Teorie vědy/Theory of Science* 33 (1): 43-82.
- Sýkora, Peter. 2010. *Etické aspekty raných lidských embryí v biomedicíně.* Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnavě.
- Svatošová, Helena. 2002. „Zákon o právu shromažďovacím – případová studie.“ *Iuridicum Remedium... není nám to jedno.* [online] [cit 5. 3. 2012] Dostupné z: http://www.iure.org/sites/default/files/article/downloads/04_zakon_o_pravu_shromazdovaci_m.pdf.
- Swartz, David. 1996. „Briding the Study of Culture and Religion: Pierre Bourdieu’s Political Economy of Symbolic Power.“ *Sociology of Religion* 57 (1): 71-85.
- Szalai, Julia (ed.). 2007. *Ethnic Differences in Education and Diverging Prospects for Urban Youth in Enlarged Europe.* Grant agreement no. 217384 7th FP 2008. Annex 1 description of work.
- Szalai, Julia (ed.). 2011. *Contested Issues of Social Inclusion Through Education in Multiethnic Communities Across Europe. EDUMIGROM final study.* [online] Budpaest: Center for Policy Studies CEU. [15. 4. 2011] Dostupné z www.edumigrom.eu.
- Szaló, Csaba. 2010. „Symbolická alchymie na literárním poli (Doslov).“ Pp. 447-473 in Pierre Bourdieu. *Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole.* Brno: Host.

- Szaló, Csaba, Tomáš Katrňák. 2002. „Obrat k praxi a hledisku aktérů: Bourdieuvy reprodukční strategie a formy nadvlády.“ *Sociální studia – speciální číslo* (8): 93-100.
- Šafr, Jiří. 2007. „Teorie a výzkumná agenda kulturní diferenciacie a stratifikace.“ Pp. 22-53 in Ivo Bayer, Jiří Šafr, Kateřina Vojtíšková. *Přístupy k sociologickému zkoumání kultury a stratifikace*. Praha: CESES FSV UK.
- Šafr, Jiří. 2008a. *Životní styl a sociální třídy: vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu a spotřeby*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- Šafr, Jiří. 2008b. „Sociální distance a interakce: relační přístup ke studiu stratifikace.“ Pp. 11-44 in Jiří Šafr (ed.). *Sociální distance, interakce, relace a kategorizace: alternativní teoretické perspektivy studia sociální stratifikace*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- Šafr, Jiří, Markéta Sedláčková. 2006. *Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření*. Praha: Sociologický ústav.
- Šalingová, Andrea. 2004. „Konštrukcia obrazu socialistickej matky v 70. rokoch 20. storočia, Prelínanie vzorov materstva.“ Pp. 240-249 in Jolana Darulová, Katarína Košťalová (eds.). *Sféry ženy – sociológia, etnológia, história*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela; Sociologický ústav Akademie věd ČR.
- Šanderová, Jadwiga. 2000. *Sociální stratifikace. Problém, vybrané teorie, výzkum*. Praha: Karolinum.
- Šanderová, Jadwiga. 2008. „Hlavní proudy teorie a výzkumu sociální stratifikace.“ Pp. 277-308 in Jiří Šubrt a kol. *Soudobá sociologie IV. (Aktuální a každodenní)*. Praha: Karolinum.
- Šanderová, Jadwiga. 2009. „Takzvaný kulturní obrat v konceptualizaci nerovností.“ Pp. 22-46 in Jadwiga Šanderová, Olga Šmídová a kol. *Sociální konstrukce nerovností pod kvalitativní lupou*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Škop, Martin. 2011. *Právo a vášeň: Jazyk, příběh, interpretace*. Brno: Masarykova univerzita.
- Šmídová, Iva. 2001. „Bourdieu, Pierre. Nadvláda mužů (recenzia).“ *Sociální studia* 6: 157-161.
- Šmídová, Iva. 2004. „Partnerky pečujících otců a „jiných mužů“.“ Pp. 321-328 in Jolana Darulová, Katarína Košťalová (eds.). *Sféry*

- ženy - sociológia, etnológia, história*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela; Sociologický ústav Akadémie vied ČR.
- Šmidová, Iva, Klára Janoušková, Tomáš Katrňák. 2008. „Faktory podmiňujúci vzdelanostní aspirace a vzdelanostní segregaci dívek a chlapců v českém vzdělávacím systému.“ *Sociologický časopis* 44 (1): 23–53.
- Špaček, Ondřej, Jiří Šafr. 2010. „Volný čas, sport a kulturní vkus: rozdíl podle společenského postavení.“ Pp. 81-99 in Hana Maříková, Tomáš Kostecký, Tomáš Lebeda, Marie Škodová (eds.). *Jaká je naše společnost? Otázky, které si často klademe...* Praha: Sociologické nakladatelství.
- Šubrť, Jiří. 2000. „Sociologie jako věda, která zbavuje iluzi (Pierre Bourdieu).“ Pp. 129-143 in *Jedinec a společnost. Sborník k 65. narozeninám doc. PhDr. Jana Sedláčka, CSc.* Praha: Katedra sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.
- Šubrť, Jiří. 2001. *Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie*. Praha: ISV.
- Šubrť, Jiří. 2011. *Aktér, jednání a struktura v mikro a makrodimenzi sociální reality: Příspěvek k teoretickým diskusím v soudobé sociologii*. Praha: Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky.
- Technopolis. 2011. *International Audit of Research, Development and Innovation in the Czech Republic. Final report*. [online] Brighton: Technopolis Limited. [cit. 09. 04. 2012]. Dostupné z: <http://audit-vav.reformy-msmt.cz/download-document/58-synteticka-zaverecna-zprava-aj>.
- Thévenot, Laurent. 2001. „Pragmatic regimes governing the engagement with the world.“ Pp. 56-73 in Knorr-Cetina, Karin, Theodor Schatzki, Eike von Savigny (eds.). *The Practice Turn in Contemporary Theory!* London: Routledge.
- Thévenot, Laurent. 2006. *L'action au pluriel: sociologie des régimes d'engagement*. Paris: La Découverte.
- Thornton, Sarah. 1995. *Club Cultures: Music, Media and Subcultures Capital*. Cambridge: Polity.
- Tížik, Miroslav. 2001. „Dominancia dominujícího Pierra Bourdieua.“ *KINO-IKON* 5 (1): 144-155.

- Tížik, Miroslav. 2005. „Vplyv právnej regulácie na rozvoj náboženského života v SR.“ *Sociológia* 37 (1): 59-89.
- Tížik, Miroslav. 2011. *Náboženstvo vo verejnom živote na Slovensku. Zápasy o ideový charakter štátu a spoločnosti*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Tížik, Miroslav. 2013a. „Katolícka cirkev a jej miesto v symbolickom svete Slovenskej republiky“ in Londák, Miroslav, Slavomír Michálek a kol. *Dvadsať rokov samostatnej Slovenskej republiky. Jedinečnosť a diskontinuita historického vývoja*. Bratislava: HÚ SAV.
- Tížik, Miroslav. 2013b. „Bourdieu, Pierre: Sociologické hľadání sebe sama.“ *Sociológia* 45 (2): 105-244.
- Trigg, Andrew B. 2001. „Veblen, Bourdieu, and Conspicuous Consumption“. *Journal of Economic Issues* XXXV (1): 99-115.
- Turner, Bryan S., June Edmunds. 2002. „The Distaste of Taste: Bourdieu, cultural capital and the Australian postwar elite.“ *Journal of Consumer Culture* 2 (2): 219-240.
- Umaisha, Sumaila Isah. 2008. „Those who don't read fiction don't write well: interview with Binyavanga Wainaina.“ *New Nigerian Newspapers* [online]. 6. 12. 2008. [cit. 12. 10. 2010]. Dostupné na: <<http://everythinginliterature.blogspot.com/2010/07/those-who-dont-read-fiction-dont-write.html>>.
- Ústavný zákon z 9. januára 1991, ktorým sa uvádza Listina základných práv a slobôd ako ústavný zákon Federálneho zhromaždenia Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, č. 23/1991 Zb.
- Ústava Slovenskej republiky z 3. septembra 1992 (vrátane zmien: 244/1998 Z. z., 9/1999 Z.z.).
- Valluy, Jérôme. 2011. „2009 – 2012: la défense des libertés universitaires, de la CNU (coordination nationale des universités) au CNU (conseil national des universités).“ [online] Paris: Politiques des sciences seminar series no. 5. [cit. 08. 04. 2012]. Dostupné z: <http://pds.hypotheses.org/1290>.
- Valluy, Jérôme. 2012. „Libertés universitaires: le scandale de la CP-CNU.“ *Mediapart blog* [online] [cit. 08. 04. 2012]. Dostupné z: <http://blogs.mediapart.fr/blog/jerome-valluy/250312/libertes-universitaires-le-scandale-de-la-cp-cnu>.
- Vávra, Martin. 2006. „Nesnáze s mēřením postojů.“ *SDA Info* 8 (1): 9-12.

- Vávra, Martin. 2012. *Kdo je vinen?: sociologie trestního práva a trestání*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Vávra, Martin. 2013. „Možnosti a meze využití konceptu právního pole Pierra Bourdieua.“ in Miroslav Tížik (ed.). 2013. *Pierre Bourdieu ako inšpirácia pre sociologický výskum*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Veblen, Thorsten. 1999. *Teorie záhalčivé třídy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Večerník, Jiří. 1979. „Sociální nerovnost v soudobé kapitalistické společnosti: příklad Francie.“ *Sociologický časopis* 15 (2): 199-213.
- Večeřa, Miloš. 2009. „Institucionální chápání práva.“ *Dny práva - 2009 – Days of Law: the Conference Proceedings*. Brno: PrF MU [online] [cit 2. 3. 2012] Dostupné z: https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/prispevky/misto_brna/Vecera_Milos%20__1110_.pdf.
- Veselý, Arnošt. 2010. „Pojem ‚kapitál‘ v současné sociologické teorii.“ Pp. 133-156 in Jiří Šubrt a kol. *Soudobá sociologie IV. (Aktuální a každodenní)*. Praha: Karolinum.
- Veyne, Paul. 2010. „Foucault revolucionizuje historii.“ Pp. 391-436 in Paul Veyne. *Jak se píšou dějiny*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Villegas, Mauricio García. 2004. „On Pierre Bourdieu’s Legal Thought.“ *Droit et Société* (56-57): 57-71.
- Vojtíšková, Kateřina. 2007. „Sociální struktura a individuální biografie ve vztazích mezi rodinou a školou.“ Pp. 7-21 in Ivo Bayer, Jiří Šafr, Kateřina Vojtíšková. *Přístupy k sociologickému zkoumání kultury a stratifikace*. Praha: CESES FSV UK.
- Vojtíšková, Kateřina. 2011. „Školní úspěšnost a její (re)produkce na základní škole.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 47 (5): 911-935.
- Volný čas a šport. ISSP na Slovensku 2006 – 2008*. Pramenná publikácia (zostavovateľka M. Piscová a kol.). Bratislava: Sociologický ústav SAV a Filozofická fakulta UK – Katedra sociológie, 2009.
- Wacquant, Loïc 2002a. „Pierre Bourdieu.“ *Biograf* 27 (březen): 67-83, [online verzia] [cit 2. 3. 2012] Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v2707>.

- Wacquant, Loïc. 2002b. „Sociologická dílna v akci: Actes de la recherche en sciences sociales.“ *Biograf* 27 (březen): 85-89.
- Wacquant, Loïc. 2009. *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham: Duke University Press.
- Wacquant, Loïc. 2013. „Bourdieu 1983: Případová studie vědeckého svěcení.“ *Sociologický časopis* 49 (1): 126-139.
- Wainaina, Binyavanga. 2005. „How to Write About Africa.“ *Granta* [online.] 92 (2005). [cit. 2. 7. 2010]. Dostupné na: <<http://www.granta.com/Magazine/92/How-to-Write-about-Africa/Page-1>>.
- Wallace, Ruth A., Alison Wolf. 1999. *Contemporary Sociological Theory. Expanding the Classical Tradition*. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall.
- Warde, Alan, Lydia Martens, Wendy Olsen. 1999. „Consumption and the Problem of Variety: Cultural Omnivorousness, Social Distinction and Dining Out.“ *Sociology* 33 (1): 105-127.
- Webb, Jen, Tony Schirato, Geoff Danaker. 2002. *Understanding Bourdieu*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Weinberger, Ota. 2010. *Inštitucionalizmus: Nová teória konania, práva a demokracie*. Bratislava: Kalligram.
- Wood, Molar. 2007. „Caine Prize Interview: Monica Arac de Nyeko.“ *BBC Africa Beyond* [online]. 10. 7. 2007. [cit. 6. 1. 2011]. Dostupné na: <<http://www.bbc.co.uk/africabeyond/africanarts/19140.shtml>>.
- Yamamoto, Yoko, Mary C. Brinton. 2010. „Cultural Capital in East Asian Educational Systems: The Case of Japan.“ *Sociology of Education* 83 (1): 67-83.
- Zahrádka, Pavel. 2009. *Vysoké versus populární umění*. Olomouc: Periplum.
- Zahrádka, Pavel. 2010. „Současná problematika vysokého a populárního umění.“ Pp. 207-232 in Jiří Šubrt a kol. *Soudobá sociologie IV. (Aktuální a každodenní)*. Praha: Karolinum.
- Základná zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou s komentárom*. 2001. Bratislava : KBS-LÚČ.
- Zákon o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom č. 16/1990 Zb.
- Zákon o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností č. 308/1991 Zb.

- Zákon o registrácii cirkví a náboženských spoločností č. 19/1992 Zb.
- Zákon o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností č. 308/1991.
- Zákon Slovenskej národnej rady o registrácii cirkví a náboženských spoločností č. 192/1992.
- Zákon, ktorým sa mení zákon č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom v znení zákona č. 16/1990 Zb č. 522/1992.
- Zákon Slovenskej národnej rady o registrácii cirkví a náboženských spoločností č. 192/1992.
- Zákon, ktorým sa mení zákon č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností č. 394/2000.
- Zákon č. 648/2002 – Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky – Zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou o duchovnej službe katolíckym veriacim v ozbrojených silách a ozbrojených zboroch Slovenskej republiky.
- Zákon č. 394/2004 – Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky – Zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou o katolíckej výchove a vzdelávaní.
- Zákon č. 395/2004 – Dohoda medzi Slovenskou republikou a registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami o náboženskej výchove a vzdelávaní.
- Zákon č. 270/2005 – Dohoda medzi Slovenskou republikou a registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami o výkone pastoračnej služby ich veriacim v ozbrojených silách a ozbrojených zboroch Slovenskej republiky.
- Zemančíková, Vladimíra. 2010. „Ekonomický kapitál rodiny ako determinant školskej úspešnosti žiaka.“ Pp. 31-47 in Vlasta Cabanová a kol. *Rodina a rodinná výchova ako faktor rozvoja osobnosti*. Žilina: Žilinská univerzita.
- Zmluva medzi Slovenskou republikou a registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami. Zákon č. 250/2002.
- Žatecká, E. 2009. „Vývoj trestného práva v Československu 1948 – 2009.“ Pp. 124-142 in *Československé trestní právo v proměnách věků (sborník příspěvků)*. Brno: Masarykova Univerzita.

Zoznam tabuliek a grafov (aj s uvedením strán, kde sú zverejnené)

Zoznam tabuliek

Tabuľka č. 1.1: Venovanie sa fyzickým aktivitám (napr. šport, fitness, posilňovanie, prechádzky) vo voľnom čase podľa veľkosti sídla

Tabuľka č. 1.2: Návšteva kultúrnych podujatí (napr. koncertov, divadelných predstavení, výstav) vo voľnom čase podľa veľkosti sídla

Tabuľka č. 1.3: Návšteva kultúrnych podujatí (napr. koncertov, divadelných predstavení, výstav) vo voľnom čase podľa veľkosti sídla (v mestách nad 50 000 obyvateľov)

Tabuľka č. 1.4: Venovanie sa fyzickým aktivitám (napr. šport, fitness, posilňovanie, prechádzky) vo voľnom čase podľa veľkosti sídla (v mestách nad 50 000 obyvateľov)

Tabuľka 3.1: Najvyššie dosiahnuté vzdelanie rómskej populácie, ktorá je mimo školského systému, podľa veku

Tabuľka 3.2: Pokračovanie v štúdiu na strednej škole v rôznych skupinách žiakov

Zoznam schém a grafov

Schéma č. 2.1: Náboženské pole na Slovensku po roku 2000

Schéma č. 2.2: Základné etapy vývoja symbolického charakteru slovenskej spoločnosti od roku 1989

Graf č. 2.1: Princípy obsiahnuté v symbolickom charaktere slovenskej spoločnosti od roku 1989

Abstrakty/Abstracts

Dvojitý redukcionismus jedné sociologie kultury: kulturní arbitrárně a logika polí

Marek Skovajsa

Tento příspěvek přináší kritickou analýzu pojetí kultury v sociologické teorii Pierra Bourdieua. V návaznosti na jednu silnou linii kritiky Bourdieuova díla ukazuje, že jeho pojetí kultury je redukcionistické hned ve dvojitým ohledu. Předně je nezakrytě redukcionistická jeho koncepce kultury jako klasifikačních schémat uplatňovaná v *Distinkci*, protože tato schémata jsou primárně závislá na sociální pozici. Avšak existuje i druhá, sofistikovanější podoba redukcionismu, která postihuje relativně autonomní pole kulturní a intelektuální produkce. Pole jsou Bourdieuem pojímána jako arény strategického sledování objektivních zájmů, které jsou určeny, a právě zde se otvírá prostor pro výrazně redukcionistický pohled na kulturu, jednak pozici uvnitř pole a jednak v sociální struktuře. Tato druhá, méně nápadná forma redukcionismu je ilustrována na příkladu Bourdieuovy kontroverzní analýzy filozofie Martina Heideggera.

The Double Reductionism of a Single Sociology of Culture: The Cultural Arbitrary and the Logic of Fields

Marek Skovajsa

This paper presents a critical reading of the concept of culture in the theoretical work of Pierre Bourdieu. Inspired by an already well-established line of criticism against Bourdieu that is especially marked in Anglo-American sociological theory, the paper argues that Bourdieu's concept of culture is reductionist in a double sense. First, Bourdieu's view of culture as a set of classification schemes, as developed in *Distinction*, is straightforwardly reductionist, since these classification schemas are shown to depend on social position. But there is also a second, more sophisticated form of reductionism that affects Bourdieu's way of theorizing the relatively autonomous fields

of cultural and intellectual production. These fields are conceived as arenas for strategic action in pursuit of objective interests, which are determined by one's position in the field as well as in a broader social structure. This covert form of reductionism is illustrated in this paper through the example of Bourdieu's controversial analysis of the philosophy of Martin Heidegger.

Pragmatická kritika kritické sociologie: Struktura, paměť, sociologie a angažovanost

Nicolas Maslowski

S tím jak sociologie Pierra Bourdieua postupně získala ve francouzské sociologii dominantní postavení, stala se i terčem kritik. Došlo to až tak daleko, že někteří sociologové dokonce částečně etablovali svá paradigmatata jako „protibourdieuovská“. V této kapitole je analyzováno, jak jeden z proudů francouzské sociologie – pragmatická sociologie – reflektuje a kritizuje Pierra Bourdieua a kritickou sociologie obecně. Vedle jiného je kritizována především privilegovaná pozice sociologa v analýze Bourdieu, vliv přisuzovaný struktuře při vysvětlování jednání a obzvláště nevědomých strategií, a nebezpečí vyplývající z angažovanosti sociologa pro analýzu. Tyto kritiky se staly stěžejními při vyhledávání a utváření alternativních sociologických modelů.

The Pragmatic Critic of Critical Sociology: Structure, Memory, Sociology and Commitment

Nicolas Maslowski

The sociology of Pierre Bourdieu, upon attaining a dominant position in French sociology, became a target of criticism. Some sociologists' paradigms have even been formed, in part, "against Bourdieu". This chapter analyzes how one current of French sociology – pragmatic sociology – criticizes Bourdieu and critical sociology in general. Among other things, this current has criticised the privileged position attributed by Bourdieu to the sociologist in social analysis, the influence attributed to structure when explaining action –in particular, when explaining unconscious strategies – and the danger to analysis

posed by the sociologist's activist stance. These criticisms have been crucial to the search for alternative sociological models.

Pierre Bourdieu a britský (post)koloniálny literárny monopol

Dobrota Pucherová

Táto štúdia o recepcii africkej literatúry v Británii vychádza z Bourdieuových úvah o literárnom poli, literárnej legitimizácii, kultúrnom kapitáli, umeleckom vkuse a umeleckej hodnote, ktorými sa autor zaoberá vo svojich dielach *La Distinction. Critique sociale du jugement* (1979) a *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire* (1992). Štúdia tvrdí, že postkoloniálne umenie sa na Západe hodnotí podľa iných kódov a kritérií ako západné umenie, pretože sú od neho iné očakávania. Táto objektivizácia postkoloniálnej literatúry vyplýva z nerovnomerného rozptýlenia kultúrneho kapitálu, ktorý je sústredený na Západe, čím dáva západným kritikom monopol na kritiku nezápadnej literatúry. Západní intelektuáli sú tu v pozícii kultúrnej elity a umelci tretieho sveta, ktorí chcú získať pozíciu v rámci kultúrnej elity, musia tvoriť to, čo kultúrna elita uznáva ako umenie tretieho sveta.

Pierre Bourdieu and the British (Post)Colonial Monopoly on Literary Legitimacy

Dobrota Pucherová

This study of the reception of African literature in Britain is based on Bourdieu's writings on the literary field, literary legitimation, cultural capital, aesthetic taste and aesthetic value, as discussed in his works *La Distinction. Critique sociale du jugement* (1979) and *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire* (1992). The study argues that postcolonial art is evaluated in the West according to different codes and criteria than Western art, because it is met with different expectations. This objectification of postcolonial literature arises from an unequal global distribution of cultural capital, which is concentrated in the West, giving Western critics a monopoly on the criticism of non-Western literature. Western critics are thus in the position of a cultural elite, while the Third World artists who aspire

for positions within this elite must produce what the cultural elite accepts as Third World art.

Koncepce (sub)kulturního kapitálu a sebereflexivní metodologie při studiu subkultur

Martin Stanoev, Dušan Janák

Príspevek se věnuje vybraným teoretickým a epistemologickým konceptům Pierra Bourdieua (kapitál, pole, objektivace/objektifikace, dichotomie mezi epistemickým a empirickým subjektem) v kontextu subkulturních studií. Text je rozdělen do dvou hlavních částí. První část diskutuje klíčový Bourdieův koncept kapitálu, který Sarah Thorntonová rozpracovala do konceptu tzv. subkulturního kapitálu. Při pokusu aplikovat jej na výzkum prodrogového prostředí, ukazujeme jeho limity a nabízíme vhodnější koncept „scény“, který je rovněž prostorovou metaforou, vztaženou k Bourdieuovým konceptům pole a sociálního prostoru. Druhá část je více metodologická a je vztažena k problému, že v sociálním výzkumu je výzkumník v tu samou chvíli zároveň účastníkem sociálního procesu, který zkoumá. V závěru textu nabízíme tři konkrétní způsoby, jak využít bourdieuovské inspirace v této oblasti při výzkumu drogové scény.

Selfreflexive Methodology and the Concept of (Sub)cultural Capital in the Study of Subcultures

Martin Stanoev, Dušan Janák

The following text deals with some theoretical and epistemological concepts taken from Pierre Bourdieu (capital, field, objectification or objectivation, the dichotomy between the epistemic and the empirical subject) in the context of subcultural studies. The text is divided into two main parts. The first part discusses Bourdieu's key concepts as used by Sarah Thornton in her conceptualisation of subcultural capital. In applying these concepts to research in milieu of drug users, we propose the concept of the scene, which is a spatial metaphor related to Bourdieu's concepts of field and social space. The second part of the text is more methodological and addresses the problem that in social research the researcher is at the same time a participant in the very social process that are the object of research. Inspired by

Bourdieu, at the end of the text we offer three concrete ways of using Bourdieu's concepts in research conducted in drug-user scenes.

Význam teórie P. Bourdieua pre sociologické skúmanie životného štýlu

Ivan Chorvát

Pojem životný štýl je možné považovať za jeden z jednotiacich prvkov Bourdieuhu sociológie. Toto tvrdenie sa v príspevku snažíme ilustrovať poukázaním na to, ako je možné o niektorých frekventovaných pojmoch Bourdieuhu sociológie – habitus, kultúrny kapitál – uvažovať v rámci teórie životného štýlu. Pri snahe o pochopenie pravidiel spoločenského života stelesnených v pojmoch kapitálu, habitu a životného štýlu v našom výklade využijeme i metaforu hry ako užitočného poznávacieho nástroja, s ktorým Bourdieu pracoval. V modernej spoločnosti sa časť herného zápolenia odohráva v oblasti kultúrnej spotreby. Jednotlivé triedy sa líšia vo svojej orientácii na kultúrnu spotrebu, Bourdieu však zdôrazňuje aj to, že i v rámci jednej sociálnej kategórie sa prejavujú odlišnosti v intenzite kultúrnych aktivít, ktoré sú podmienené veľkosťou bydliska a priestorovou vzdialenosťou od kultúrneho centra. Na základe sumarizácie zistení z výskumov voľného času, ktoré sú nám k dispozícii, sa pokúsime aplikovať Bourdieuhu koncept hierarchizovaného geografického priestoru na slovenské podmienky. V záverečnej časti porovnáme Bourdieuovu koncepciu s teóriou okázalej spotreby Thorsteina Veblena a poukážeme i na niektoré obmedzenia Bourdieuovho prístupu, ktoré sa stali predmetom kritiky u viacerých autorov.

The Theory of Pierre Bourdieu and its Significance for the Sociological Study of Lifestyles

Ivan Chorvát

The concept of lifestyle could be considered a unifying element of Bourdieu's sociology. This claim is highlighted in this paper by showing that it is possible to consider some of Bourdieu's most frequently used concepts – such as habitus and cultural capital – within the framework of a theory of lifestyles. In order to understand

the rules of social life embodied in the concepts of capital, habitus, and lifestyle, we also employ the concept of game as a conceptual tool frequently used by Bourdieu himself. In modern society, part of the game takes place on the field of cultural consumption. There are differences in cultural consumption among different classes, but Bourdieu also points out that within a particular social category the range of cultural activities also have internal hierarchies according to the size of one's place of residence and the distance of this place from a cultural centre. On the basis of available survey research into leisure activities, we apply Bourdieu's concept of socially ranked geographical space to Slovakia. In the last section of the paper we compare Bourdieu's ideas on cultural consumption with Thorstein Veblen's concept of conspicuous consumption, and we highlight some limitations of Bourdieu's approach that have become the object of several authors' criticism.

Má folklór právo existovať? K teórii a metodológii ľudového realizmu

Joseph Grim Feinberg

Jeden z hlavných zámerov Bourdieuovej práce bol odhaliť záujmy, boje a štruktúry nadvlády, ktoré sa zakrývajú pod údajne nezainteresovanými hodnotami a ideálmi. Táto štúdia sa zaoberá hodnotami a ideálmi súvisiacimi s folklórom a rekonštruje Bourdieuovu analýzu ideí „ľudového“ či „populárneho“ („*populaire*“). Dokazuje, že Bourdieu považoval použitie pojmu *populaire* za príklad „mystifikácie“. Bourdieuov postoj teda implikuje, že popularnosť a jej súvisiace ideály – ktoré sú len mystifikáciami – sú menej *reálne* než vzťahy nadvlády, ktoré zakrývajú. Táto štúdia sa oproti tomu pýta, či sociálni vedci by nemohli viesť iný druh kritickej analýzy, ktorý by dostatočne uznal *realitu* ideálov bez toho, že by poprel komplexnú úlohu, ktorú hrajú ideály v bojoch – či už bojoch o nadvládu alebo aj bojoch o solidaritu a oslobodenie. Vedúca otázka štúdie je preto zároveň metodologická, ontologická a politická: ako by mohli výskumníci kritizovať svoje predmety výskumu a ešte rešpektovať tieto predmety ako legitímne veci vo svete, nepokladajúc analytické kategórie výskumníkov nad kategórie, ktoré tvoria predmety výskumu?

Does Folklore Have the Right to Exist? Toward a Theory and Methodology of Popular Realism

Joseph Grim Feinberg

One major strand of Pierre Bourdieu's work involved revealing the interests, struggles, and structures of domination underlying apparently disinterested values and ideals. This article discusses the set of values and ideals surrounding folklore and reconstructs Bourdieu's analysis of the idea of "folk" or "popular" ("*populaire*"), showing that Bourdieu regarded the use of the term *populaire* as an instance of misrecognition or mystification. Bourdieu's formulation implies, in other words, that the popular and the ideals attached to it – mere mystifications – are less *real* than the relations of domination that they conceal. This article, by contrast, asks what kind of critical analysis might enable social scientists to adequately account for the *reality* of ideals even while also understanding the complex role that ideals play in social struggles – struggles for domination as well as for solidarity and liberation. The guiding question of the article is thus at once methodological, ontological, and political: how can researchers criticize their objects of research while still respecting the legitimacy of these objects as things in the world, and without placing researchers' own analytic categories in a world apart from the categories that structure their objects of research?

Formovanie sveta náboženstva na Slovensku

Miroslav Tížik

Pierre Bourdieu vytvoril systém teoretických pojmov, ktoré neskôr využíval pri konkrétnych výskumoch, medzi ktorými bol aj výskum náboženstva. Koncepty sociálneho priestoru a náboženského poľa sú v štúdií využité na analýzu vzniku a formovania náboženského poľa na Slovensku od roku 1990, no najmä od obdobia vzniku samostatného štátu v roku 1992 – 1993. Na príklade postupných zmien v legislatíve a medzinárodných vzťahov Slovenska, v súvislosti so vzťahmi s Vatikánom a vstupom do Európskej únie a iných medzinárodných štruktúr je ukázaný postupný vývoj vnútorných vzťahov v náboženskom poli a jeho vzťahov k politickému poľu. Dve dekády formovania náboženského poľa viedli k vytvoreniu asymetrického

katolícko-evanjelického dualizmu s dominanciou katolicizmu ako základného princípu náboženského poľa. Integrácia Slovenskej republiky do nadnárodných štruktúr zároveň znamená zmenu možností rôznych aktérov ako v náboženskom poli samotnom, tak aj v politickom poli národného štátu, ktoré postupne stratilo časť svojej autonómie na úkor nadnárodných aktérov.

The Creation of a Religious World in Slovakia

Miroslav Tížik

Pierre Bourdieu formed a system of theoretical terms, which he then employed in his research, including research on religion. In this study, the concepts of social space and religious field have been used to analyse the origin and formation of the religious field in Slovakia since 1990, particularly since the establishment of an independent Slovak state in 1992 – 1993. Examples of gradual changes in Slovakia's legislative system and international relationships, involving relations with the Vatican and accession to the EU and other international structures, demonstrate the gradual development of internal relations within a religious field, and they point to this field's relationship to the political field. Over the course of two decades, an asymmetric Catholic-Evangelical (Lutheran) dualism has developed, with Catholicism prevailing as a basic principle of the religious field. At the same time, the integration of the Slovak Republic into supranational structures has also changed the possibilities available to various actors in the religious field, as well as in the political field of the nation state, which has gradually lost part of its autonomy to supranational actors.

Možnosti a meze využití konceptu právního pole Pierra Bourdieua

Martin Vávra

Příspěvek ukazuje, jak lze využít konceptů sociálního pole a symbolické moci Pierra Bourdieua pro zkoumání pole práva. Možnosti a omezení Bourdieuova přístupu jsou ilustrovány na tématu z oblasti trestního práva, konkrétně pojetí viny a odpovědnosti v oblasti tzv. zaviněné nepřítetnosti. Docházím k závěru, že Bourdieův přístup

k právu lze efektivně využít pro empirické zkoumání, ovšem je přínosné jej doplnit v oblasti teoretického rozboru koncepty disciplinace a vládnosti (governmentality) Michela Foucaulta a jeho následovníků, které poskytují rámec k analýze práva (v našem případě trestního) jakožto určité „antropologie“, která představuje člověka, který je (či spíše má být) v určitém vztahu nejen k sociální struktuře či moci, ale také k sobě samému.

The Possibilities and Limitations of Pierre Bourdieu's Concept of the Field of Law

Martin Vávra

This paper shows how Bourdieu's concepts of social field and symbolic power can be used to explore the field of law. The possibilities and limitations of Bourdieu's approach are illustrated by example taken from the field of criminal law. I conclude that Bourdieu's approach to law can be effectively used for empirical research, but also that it is beneficial to supplement Bourdieu's approach with Michel Foucault's concepts of discipline and "governmentality." Foucault and his followers provide a framework for the analysis of law as a kind of "anthropology" which represents people in relation not only to social structure or power but also to themselves.

Normotvorba: právní pole jako dynamický heteronomní prostor

Barbora Vacková, Martin Škop

Text je zaměřen na strukturu právního pole v procesu tvorby objektivního práva. Konkrétně na legislativní proces, tedy průběh psaní zákona. V úvodu textu seznamuje čtenáře s přístupem, který vnímá právo jako text, respektive literaturu. Dále odpovídá na otázku, jaké typy aktérů stojí za tvorbou textu zákona: V klíčových momentech psaní právního textu ovlivňuje tento proces mnoho aktérů zastupujících nejrůznější zájmy – odborné, profesní, ekonomické, ale také ryze privátní. Právní pole se v této chvíli proměňuje v heteronomní prostor, ve kterém se pohybuje velké množství aktérů, jejichž hlavní typy popisujeme. Současně na několika příkladech

z právní praxe ukazujeme, že jejich pozice se velmi rychle proměňují v závislosti na tom, jaké zájmy aktuálně hájí.

Legislation: The Juridical Field as a Dynamic and Heteronomous Space

Barbora Vacková, Martin Škop

This paper focuses on the structure of the juridical field during the process of legislation. We base our approach on the law and literature movement: we approach laws and acts as specific texts or literary works. Our main question is: who are the authors of legal texts or, in other words, which social participants are able to influence the process of their writing? The writing of a new law involves a very large number of individuals and groups representing different interests (public, personal, professional, technical, etc.). In addition, these participants' positions in the field dynamically change depending on the interests they are advancing at a given moment. We describe the main types of these actors, and we show (on the basis of some examples taken from the Czech juridical context) that at the moment of enacting a new law, the juridical field becomes a highly heteronomous and unstable space.

Slovenský vzdelávací systém a udržiavanie nerovností

Zuzana Kusá

Príspevok sa nadviazaním na Bourdieuove tradície vo výskume vzdelávania pokúša prekonať parciálny charakter verejno-politického výskumu v tejto oblasti a zároveň vzdorovať fatalistickej perspektíve, ktorá poznačuje časť tohto výskumu. Ukazuje, že kľúčové Bourdieuove koncepty ukované vo výskume vysokoškolského vzdelávania, je oprávnené používať aj pri analýze základného školstva. Fatalistické vyznenie Bourdieuovej koncepcie podľa príspevku súvisí so sústredením sa len na koncept kultúrneho a symbolického kapitálu či uplatňovanie taxonómií v interakcii tvárou v tvár. Príspevok sa pokúša ukázať užitočnosť ďalších Bourdieuových konceptov pri skúmaní tejto oblasti, osobitne jeho konceptu poľa, ktorý umožňuje posunúť analýzu za bezprostredne pozorovateľnú rovinu individuálnej interakcie a preskúmať širšie súvislosti reprodukcie nerovností vo

vzdelaní. Opierajúc sa o materiál zo slovenskej časti medzinárodného projektu EDUMIGROM argumentuje, že slovenské školstvo nevie zvládať rozdiely v primárnej pedagogickej práci investovanej do detí inak ako ich skorým triedením, a tým prispieva k udržiavaniu determinujúceho vplyvu kultúrneho kapitálu rodiny žiaka na jeho školské výsledky.

The Slovak Education System and the Maintenance of Inequality

Zuzana Kusá

This paper continues Bourdieu's tradition of research on education, attempting to move beyond the incomplete character of public policy research in this area, while also resisting the fatalism that marks much of this research. The paper suggests that the key concepts Bourdieu coined in the study of university education are also appropriate for the study of elementary education. Fatalistic interpretations of Bourdieu's work are the result of limiting the scope of research to cultural and symbolic capital or focusing solely on taxonomies made in face-to-face interaction. The paper argues for the usefulness of another of Bourdieu's concepts, the concept of field, which might help analysis go beyond immediately observable interactions and explore the broader context of the reproduction of inequality in education. On the basis of material taken from the Slovak part of the international project EDUMIGROM, it is argued that the Slovak elementary education system has chosen early tracking of students as its only means of dealing with the different levels of primary pedagogic work invested in different children. This practice has helped maintain the determining influence of students' families' cultural capital on students' educational success.

Zkoumat pole v krizi: mobilizace akademických obcí proti normativnímu scénáři reform výzkumu a vysokého školství

Simon Smith

Tato kapitola na základě Bourdieovy teorie pole porovnává akademická protestní hnutí ve Francii, ČR a Spojeném království a

zvažuje možnosti a limity teorie pole jako explanačního rámce. Na pole můžeme pohlížet jako na způsoby produkce, geometrické prostory, odborné obce nebo kolektivní aktéry – a kombinace těchto perspektiv skýtá efektivní rámec pro vysvětlení těchto sociálních hnutí. Kapitola však také ukazuje, jak může teorie pole omezovat naše chápání toho, jak aktéři sehrávají dynamické a komplexní institucionální reformy a jak na ně reagují. Řešením je revize této teorie s důrazem na performativitu, která klade menší důraz na metadiskurzivní prostory, ve kterých je dojednávána autonomie/heteronomie pole, a větší na samo ustavování skupin, delegování mluvčích a zapojování aktérů, doprovázející produkci paradoxních předběžných vizí v procesu obnovy pole.

Studying Fields in Crises: Academic Mobilisation against the Normative Script of Research and Higher Education Reforms

Simon Smith

This chapter uses Bourdieu's field theory as a template to compare academic protest movements in France, the Czech Republic and the United Kingdom, and assesses the possibilities and limitations of field theory as an explanatory framework. Fields can be viewed as modes of production, geometric spaces, professional corporations or collective actors, and a combination of these perspectives provides a powerful explanatory framework for the social movements described. Nevertheless the chapter also demonstrates how field theory can restrict our ability to understand how actors enact and respond to rapid and complex institutional reform unless it is recalibrated, in a performative turn, so as to focus less on the meta-discursive spaces where field autonomy/heteronomy is negotiated, and more on the actual formation of groups, the delegation of porte-paroles and the enrolment work that accompanies the production of paradoxical previsions in the process of field renewal.

Recepce díla Pierra Bourdieua v české/slovenské sociologii

Miroslav Dopita

Příspěvek si klade za cíl předložit přehled recepce díla Pierra Bourdieua v české/slovenské sociologii. Recepce díla Pierra Bourdieua v české a slovenské sociologii započala již v 60. letech 20. století. Primárně jsou sledovány studie opírající se o podněty vycházející z děl Pierra Bourdieua, sekundárně články věnované sociologii a osobě Pierra Bourdieua a okrajově učební texty. Při studiu zdrojů byly identifikovány oborové sociologie, v nichž je Pierre Bourdieu v českém a slovenském prostředí přijímán. Jedná se o sociologii umění, sociologii výchovy a vzdělávání, sociální strukturu společnosti, genderovou teorii, sociologii politiky, ekonomickou sociologii, metodologii sociologie, marginálně pak sociologii náboženství a další. Přesahy Bourdieuovy recepce však nalezneme i v sociální a kulturní antropologii, etnografii, historii, filozofii, pedagogice a dalších vědních disciplínách.

Pierre Bourdieu's Reception in Czech/Slovak Sociology

Miroslav Dopita

This paper aims to present an overview of the reception of the work of Pierre Bourdieu in Czech and Slovak sociology. This reception began in the 1960s. The paper focuses primarily on studies inspired by the works of Bourdieu. Secondly, it focuses on articles that directly address the sociology and personality of Pierre Bourdieu. To a lesser extent, the paper will also discuss textbooks. The study of these sources has made it possible to identify branches of sociology in which Pierre Bourdieu is accepted in the Czech and Slovak environment: the sociology of art, the sociology of education, the social structure of society, gender theory, the sociology of politics, economic sociology, sociological method, the sociology of religion (to some degree) and others. In addition, Bourdieu's work has also been received in social and cultural anthropology, ethnography, history, philosophy, pedagogy and other scientific disciplines.

O autorkách a autoroch

Doc. Miroslav Dopita, Ph.D. je docentem Univerzity Palackého v Olomouci, vystudoval sociológiu a andragogiku na Filozofickej fakulte Univerzity Palackého v Olomouci a na Pedagogickej fakulte též univerzity pôsobí. Odborne sa venuje sociológii výchovy a vzdelávania. Podílel sa na výzku o oblíbenosti prírodných vied žáky základných a středních škol, výzku organizačního klimatu vysokých škol apod. Publikáční činnost odpovídá odbornému zaměření. V kontextu tématu publikace publikoval články v časopisech *Politologická revue*, *Filozofia* a vydal knihu *Pierre Bourdieu o umění, výchově a společnosti* (2007). Kontakt: miroslav.dopita@upol.cz

Joseph Grim Feinberg, MA je doktorand na katedre antropologie na University of Chicago. Píše svoju doktorandskú prácu o hnutí za autentický folklór na Slovensku a venuje sa sociálnej teórii, v rámci ktorej sa zaujíma o kritickú teóriu, avšak zároveň vyhľadáva to, čo nazýva konštruktívnu alebo pozitívnu sociálnu teóriu, t. j. teória ideálov o lepšom spoločenskom živote a potenciálov pre zmenu. Kontakt: feinberg@uchicago.edu

Doc. Ivan Chorvát, MA., CSc. vyštudoval sociológiu na Filozofickej fakulte UK v Prahe a na Stredoeurópskej univerzite v Prahe, aspirantúru absolvoval na Sociologickom ústave SAV v Bratislave (1998), na docenta sociologie sa habilitoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (2010). Pôsobí na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici (Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií) ako vedecko-výskumný pracovník, jeho hlavným pedagogickým pôsobením je katedra sociologie na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave. Je autorom monografií *Cestovanie a turizmus v zrkadle času* (2007) a *Muž – otec v súčasnej rodine* (1999), hlavným autorom monografie *Vol'nočasové aktivity obyvateľov Slovenska: poznatky z aktuálnych výskumov* (2011) a editorom zborníka *Premeny rodiny v urbánnom prostredí* (2002). Vo svojej výskumnej práci sa zameriava na sociologické skúmanie rodiny, turizmu, spotreby a životného štýlu i na štúdium sociologických teórií. Kontakt: ivan.chorvat@umb.sk

PhDr. Dušan Janák, Ph.D. vystudoval sociológiu na Fakulte sociálnych štúdií Masarykovej univerzity v Brne. Zabýva sa spoločnosťami strednej Európy, dejinami sociálneho myslenia, sociálnou filozofiou a filozofiou sociálnych vied. V týchto oblastiach publikoval približne dvä desiatky štúdií a jednu knihu. V súčasnej dobe pôsobí na Slezskej univerzite v Opave. Kontakt: stoupax@centrum.cz

PhDr. Zuzana Kusá, CSc. pracuje ako samostatná vedecká pracovníčka na Sociologickom ústave SAV. Zaoberá sa výskumom verejných politík a ich dopadu na životné podmienky a možnosti znevýhodnených skupín. V týchto otázkach sa angažuje expertne aj občiansky. Je editorkou viacerých monografií a zborníkov a autorkou mnohých prác publikovaných vo vedeckých časopisoch, v zborníkoch a ako kapitoly monografií. Kontakt: zuza.kusa@savba.sk

D.E.A. Nicolas Maslowski, Ph.D. žije v Českej republike od roku 1999, i keď je pôvodne francúzsko-polského pôvodu. Studoval na Inštitute politických štúdií – Science Po a Univerzite Paris X-La Défense – Nanterre. V súčasnosti pôsobí ako odborný asistent na pracovisku Historické sociologie FHS UK, kde koordinuje Centrum pre výskum kolektívnej pamäte. Současne je i odborným asistentom na Fakulte mezinárodných vzťahů VŠE. Zaměřuje se na historickou sociologii politiky a elit, analýzu protestu, výskum českého (post-) disentu a (post-) undergroundu a problematiku strednej Európy, ale i svetovej politiky. Kontakt: maslovski@fhs.cuni.cz

Dr. Dobrota Pucherová, D.Phil. pôsobí v Ústave svetovej literatúry SAV, kde sa venuje výskumu africkej literatúry v anglickom jazyku. Externe vyučuje na Katedre afrikanistiky a Katedre porovnávacej literatúry Viedenskej univerzity. Je autorkou monografie *The Ethics of Dissident Desire in Southern African Writing* (WVT Trier, 2011) a spoluautorkou kolektívnej monografie *Moving Spirit: The Legacy of Dambudzo Marechera in the 21st Century* (LIT Verlag, Berlín, 2012), ako aj mnohých štúdií o africkej literatúre. Kontakt: dobrota.pucherova@savba.sk

PhDr. Marek Skovajsa, Ph.D. přednáší sociální a politickou teorii na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze a je šéfredaktorem *Czech Sociological Review*, který vydává Sociologický ústav AV ČR. Hlavními tématy jeho odborného zájmu jsou problematika kultury v soudobé sociální teorii, dějiny sociologie a společenských věd obecně a občanská společnost. V nedávné době publikoval studie o kulturní sociologii Jeffrey C. Alexandera (*Sociologický časopis* 2012) a o různých interpretacích racionality jednání podle Maxe Webera (*Sociológia* 2012), v tisku je kapitola věnovaná aktérství a reflexivitě v teorii jednání Margaret Archerové (Krakov 2013). Kontakt: marek.skovajsa@fhs.cuni.cz

Simon Smith, Ph.D. působí při Sociologickém ústavu Slovenské akademie věd jako stipendista programu Marie Curie. Mezi jeho hlavní výzkumné zájmy patří produkce organizačního vědění, způsoby kulturní produkce, politická komunikace a eParticipace. Hlavní publikace: Ward, Vicky, Simon Smith, Allan House, Susan Hamer. 2012. "Exploring knowledge exchange: a useful framework for practice and policy." (*Social Science & Medicine* 74(3): 297-304), Smith, Simon, Vicky Ward, Allan House. 2011. "Impact in the proposals for the UK's Research Excellence Framework: shifting the boundaries of academic autonomy." (*Research Policy* 40(10): 1369-79), Smith, Simon, Ann Macintosh, Jeremy Millard. 2011. "A three-layered framework for evaluating e-participation." (*International Journal of Electronic Governance* 4(4): 304-21), Smith, Simon, Sally Lindsay, Paul Bellaby. 2010. "Social inclusion at different scales in the urban environment: locating the community to empower." (*Urban Studies* 47(7): 1439-57), Smith, Simon (ed.). 2003. *Local Communities and Post-Communist Transformation. Czechoslovakia, the Czech Republic and Slovakia*. (London & New York: Routledge Curzon). Kontakt: simon.smith@savba.sk

Mgr. Martin Stanoev pracuje devět let jako sociální kurátor. Zabývá se sociální prací s osobami ohroženými sociálním vyloučením, především s osobami bez přístřeší, po propuštění z výkonu trestu a osobami, které se dostaly do krizové sociální situace v důsledku závislostního chování. Je postgraduálním studentem na katedře sociální pedagogiky na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity a

píše dizertační práci na téma sociálních souvislostí drogových kariér.
Kontakt: mstanoev@seznam.cz

JUDr. et Mgr. Martin Škop, Ph.D. je právník a sociolog. Působí na Katedře právní teorie Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Přednáší témata teorie, filozofie a sociologie práva. Mimo jiné je autorem knih *Právo a násilí: vybrané teorie vztahu práva a násilí* (2006), *Právo v postmoderní situaci* (2008) a *Právo a vášeň: jazyk, příběh, interpretace* (2011). V současnosti se z něj stává nadějný pianista. Kontakt: skop@law.muni.cz

Mgr. Miroslav Tížik, Ph.D. pracuje ako samostatný vedecký pracovník v Sociologickom ústave SAV v Bratislave. Špecializuje sa na sociológiu náboženstva, archiváciu sociálnych dát a sociologickú teóriu. Je autorom monografií *K sociológii novej religiozity* (Univerzita Komenského v Bratislave, 2006) a *Náboženstvo vo verejnom živote na Slovensku. Zápsy o ideový charakter štátu a spoločnosti* (Sociologický ústav SAV 2011). Spolueditoval niekoľko publikácií, napríklad spolu so Zuzanou Kusou *Elementárne formy sociologického myslenia. Súčasné reflexie Durkheimovho diela* (sociologický ústav SAV, 2009) a s Dilbar Alievou *Príspevok Alfreda Schütza k sociologickej teórii* (SLON, Praha a SÚ SAV, Bratislava, 2012). Je členom redakčných rád časopisov *Biograf*, *Data a výzkum a Sociologický časopis*. Kontakt: miroslav.tizik@savba.sk

Mgr. Barbora Vacková, Ph.D. je socioložka pôsobiaca na Fakulte sociálnych štúdií Masarykovy univerzity v Brně. Její dizertační práce *Prostor, moc a utopie: ideální město a jeho společnost* vyšla v roce 2010 knižně. Věnuje se urbánní sociologii, sociologii bydlení a domova a zabývá se různými projevy působení moci ve společnosti. Kontakt: bvackova@fss.muni.cz

PhDr. Martin Vávra pracuje v Sociologickém ústavu AV ČR v. v. i. v Českém sociálněvědním datovém archivu. Magisterské studium sociologie absolvoval na FSV UK, kde také v současnosti pokračuje v doktorském studiu. Zabývá se managementem a archivací dat ze sociologických výzkumů a metodologií sociologických výzkumů. Mezi témata jeho sociologického zájmu patří také sociologie hodnot a

sociologie práva. Tématem dizertace, na které pracuje, jsou sociologické aspekty proměn trestního práva po roce 1989. Kontakt: martin.vavra@soc.cas.cz

Menný index

**Pierre Bourdieu ako inšpirácia
pre sociologický výskum**

Miroslav Tížik (ed.)

Prvé vydanie
Sociologický ústav SAV, Bratislava 2013
2013
Tlač:

ISBN 978-80-85544-77-0
EAN 9788085544770